

- **FINTA ISTVÁN:** A fejlődési csapdák és a fejlesztéspolitikai eszközrendszer összefüggései
- **BRUCKER BALÁZS:** A Visegrádi Együttműködés fővárosainak érdekérvényesítése az EU-ban, avagy milyen érdekérvényesítési csatornák állnak a szubnacionális szereplők rendelkezésére az uniós térben
- **BARSI BOGLÁRKA:** Kreatív város, okos város, boldog város? Városfejlesztési koncepciók kritikai értékelése
- **NAGY GÁBOR:** Városi lakáspiac típusok, avagy vannak-e nyertesei, vagy vesztesei a lakáspiaci folyamatoknak?
- **TURCSÁN ZSOLT:** A kutatás-fejlesztés és az alapkutatás finanszírozásának különbségei Magyarország vármegyéi esetében
- **CSEPETI ÁDÁM – JÁSZBERÉNYI MELINDA – KÖKÉNY LÁSZLÓ:** Átrajzolódó turisztikai térkép? Magyarországra érkező külföldi turisták fogyasztásának alakulása a koronavírus előtti és utáni első évben
- **STEINBACHNÉ HAJMÁSY GYÖNGYI:** Ökocímke a fenntartható desztináció szolgálatában – az osztrák ökocímke desztinációspecifikus jellemzőinek bemutatása

COMITATUS
TÁRSADALOMKUTATÓ
EGYESÜLET

**SZÉCHENYI
EGYETEM**
UNIVERSITY OF GYŐR

34. évfolyam 251. szám – 2024 tél

Önkormányzati
Szemle
COMITATUS

Comitatus Önkormányzati Szemle
A Comitatus Társadalomkutató Egyesület által alapított folyóirat

Szerkesztőbizottság:
Elnök: Zongor Gábor

Tagok:
Alabán Péter, Filep Bálint, Finta István, Fogarasi József, Kaiser Tamás, Kalmár Zoltán,
Molnárné Barna Katalin, Molnár Tamás, Nagy Éva Mária, Nemes Nagy József,
Novotnik Imre, Pálné Kovács Ilona, Somlyódyné Pfeil Edit, Soós Lőrinc, Szabó Pál Péter,
Szevári Péter

Főszerkesztő: Agg Zoltán
Főszerkesztő-helyettes: Mezei Katalin

Szerkesztők:
Darida Zsuzsa, Fekete Károly, Hudi József, Lőrincz Katalin,
Oláh Miklós, Szilágyi István

Szerkesztőségi titkár:
Pozsgai Andrea
E-mail: comitatus@sze.hu

Olvasószerkesztő:
Nemesné Matus Zsanett, Nemes Gábor

Műszaki szerkesztő:
Infoart Média Bt.

Illusztrációk:
Kulcsár Ágnes festőművész alkotásai

TARTALOM

TANULMÁNY

- 5 FINTA ISTVÁN: A fejlődési csapdák és a fejlesztéspolitikai eszközrendszer összefüggései
- 21 BRUCKER BALÁZS: A Visegrádi Együttműködés fővárosainak érdekérvényesítése az EU-ban, avagy milyen érdekérvényesítési csatornák állnak a szubnacionális szereplők rendelkezésére az uniós térben
- 45 BARSZ BOGLÁRKA: Kreatív város, okos város, boldog város? Városfejlesztési koncepciók kritikai értékelése
- 61 NAGY GÁBOR: Városi lakáspiac típusok, avagy vannak-e nyertesei, vagy vesztesei a lakáspiaci folyamatoknak?
- 83 TURCSÁN ZSOLT: A kutatás-fejlesztés és az alapkutatás finanszírozásának különbségei Magyarország vármegyéi esetében
- 95 CSEPETI ÁDÁM – JÁSZBERÉNYI MELINDA – KÖKÉNY LÁSZLÓ: Átrajzolódó turisztikai térkép? Magyarországra érkező külföldi turisták fogyasztásának alakulása a koronavírus előtti és utáni első évben
- 117 STEINBACHNÉ HAJMÁSY GYÖNGYI: Ökocímke a fenntartható desztináció szolgálatában – az osztrák ökocímke desztinációspecifikus jellemzőinek bemutatása

MŰHELY

- 137 ORSZÁG-NOVÁK Erzsébet: A munkahelyi mentális egészségvédelem szerepe az önkormányzatoknál. Elméleti áttekintés
- 149 HATOS HAJNALKA: A duális szakképzés és a területi tervezés kapcsolata
- 165 BÓDI FERENC: A magyar vasúthálózat kifejlődése a politikai játszmák erőterében – hatása új megyeszékhelyek létrejöttére a XIX. század utolsó negyedében
- 183 GÁSPÁR MÁTYÁS: Emlékezzünk dr. Berkes Józsefnek (1926–1987), Józsi bácsira, mert szükségünk van rá

TÁJÉKOZTATÓ

- 199 SZABÓ PÁL – FARKAS MÁTÉ: A NUTS 2024 területi jegyzék jellemzői

KONFERENCIA

- 207 BARSZ BOGLÁRKA: Beszámoló az „Éljen a regionális tudomány!”, Prof. Dr. Rechnitzer János tiszteletére megrendezett NYUTO emlékkonferenciáról
- 213 Szerzői útmutató

CONTENT

STUDY

- 5 ISTVÁN FINTA: The relationship between development traps and development policy instruments
- 21 BALÁZS BRUCKER: Interest representation of the Visegrad Group capital cities in the EU, or what channels of interest representation are available to subnational actors in the EU space
- 45 BOGLÁRKA BARSÍ: Creative city, smart city, happy city? Critical assessment of city development concepts
- 61 GÁBOR NAGY: Housing market types – Are there winners or losers in housing trends?
- 83 ZSOLT TURCSÁN: Differences in the financing of research and development and basic research in the case of the counties of Hungary
- 95 ÁDÁM CSEPETI – MELINDA JÁSZBERÉNYI – LÁSZLÓ KÖKÉNY: Changing tourism map? Trends in consumption of foreign tourists in Hungary in the first year before and after the Covid-19
- 117 GYÖNGYI STEINBACHNÉ HAJMÁSY: Ecolabel in the service of sustainable destinations – presentation of the destination-specific features of the Austrian Ecolabel

WORKSHOP

- 137 ERZSÉBET ORSZÁG-NOVÁK: The role of workplace mental health protection at municipalities. Theoretical review
- 149 HAJNALKA HATOS: The link relationship between dual vocational training and territorial planning
- 165 FERENC BÓDI: The Development of the Hungarian Railway Network in the Force Field of Political Games - its Effect on the Creation of New County Seats in the Last Quarter of the 19th Century
- 183 MÁTYÁS GÁSPÁR: Let us remember Dr. József Berkes (1926-1987), Uncle Józsi, because we need him

INFORMATION

- 199 PÁL SZABÓ – MÁTÉ FARKAS: Characteristics of the NUTS 2024 territorial list

CONFERENCE

- 207 BOGLÁRKA BARSÍ: Report on Memorial Conference in honour of Prof. Dr. János Rechnitzer
- 213 Author's guide

Kulcsár Ágnes: Négy évszak

IMPRESSZUM

- Alapította: Comitatus Társadalomkutató Egyesület
- Felelős kiadó: Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
- Terjesztő: Universitas- Győr Nonprofit Kft.
- Levélcím: 9026 Győr, Egyetem tér 1.
- Online szerkesztő | Széchenyi István Egyetem
- Nyomdai munkálatok: Palatia Nyomda
- Felelős vezető: Radek József

- Szerkesztőség: 9200 Mosonmagyaróvár, Vár tér 2.
- E-mail: comitatus@sze.hu
- Honlap: <https://comitatus.sze.hu/>

- ISSN 1215-315X (Nyomtatott)
- ISSN 2732-1797 (Online)

- DOI: 10.59809/Comitatus.2024.34-251

FINTA ISTVÁN

A fejlődési csapdák és a fejlesztéspolitikai eszközrendszer összefüggései

*The relationship between development traps
and development policy instruments*

•
SZERZŐ:

FINTA ISTVÁN, tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, 7621 Pécs, Papnövelde utca 22., finta.istvan@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0001-6916-7325

JEL kód: R58, R12

Kulcsszavak: fejlődési csapda • kohéziós politika • leszakadó térségek
• place-based szemlélet • LEADER

Absztrakt: Az utóbbi egy évtizedben egyre több olyan tanulmány látott napvilágot, amely a területi folyamatok időbeniségére fókuszált. E megközelítés tette lehetővé az ún. csapdahelyzetek azonosítását, ahol a csapdahelyzet azt jelenti, hogy egy adott területi egység – ország, vagy régió – hosszabb ideje megrekedt egy bizonyos fejlődési szinten. A tanulmány számba veszi a szakirodalomban eddig azonosított csapdákat, hangsúlyozva, hogy a vizsgálati szempontoktól, a területi folyamatok összetett és eltérő jellegétől függően ez a kör a jövőben tovább bővíülhet. A tanulmánynak nem célja újabb csapdahelyzetek azonosítása, illetőleg az eddig alkalmazott azonosítási módszerek megkérdőjelezése, azonban – különösen az eddig felhasznált makroadatokat számított és összetett sajátosságai alapján – igyekszik meghatározni a fejlesztéspolitikában betöltött helyüket és szerepüket. A megállapítások arra engednek következtetni, hogy a makroszintű elemzések segítségével felállított diagnózis nagyon fontos, azonban messze nem elegendő a gyakran helyi szinten keletkező problémák orvoslására. A tanulmány – konkrét példa segítségével – meggyőzően kívánja bemutatni azt a fejlesztéspolitikai módszert – és annak főbb jellemzőit – amely segítséget nyújthat a különböző csapdahelyzetek oldására.

AUTHOR:

ISTVÁN FINTA, Research Fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies HUN-REN, Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary, finta.istvan@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0001-6916-7325

JEL code: R58, R12

Keywords: development trap • cohesion policy • lagging regions • place-based approach
• LEADER

Abstract: *The last decade has seen an increasing number of studies focusing on the temporality of territorial processes. This approach has made it possible to identify 'trap situations', where a trap situation means that a territorial unit - country or region - has been stuck at a certain level of development for a long time. The paper takes stock of the traps identified so far in the literature, stressing that, depending on the analysis criteria and the complexity and diversity of territorial processes, this list may be extended in the future. The study does not aim to identify new trap situations or to question the identification methods used to date, but it does seek to define their place and role in development policy, particularly in the light of the calculated and complex nature of the macro data used so far. The findings suggest that diagnosis through macro-level analysis is very important, but far from sufficient to address the problems that often arise at the local level. The paper aims to provide a convincing illustration, with concrete examples, of the development policy approach - and its main features - that can help to address the various pitfalls.*

BEVEZETÉS

A területi különbségek vizsgálatára számos tudományág számos módszer mellett tett eredményes, vagy kevésbé hatékony kísérletet. A különböző kutatások gyakorlati jelentőségét az Unióról szóló szerződés 147. cikke is megerősíti, mely a gazdasági, társadalmi és területi különbségek mérséklését célozza (EUMSZ. 147. cikk). A különbségek vizsgálata során az egyes tudományágak eltérő mértékben és intenzitással vesznek részt, és következtetéseik nem minden esetben állnak összhangban egymással. A legnagyobb figyelmet talán a gazdasági növekedéssel kapcsolatos, alapvetően közgazdasági módszertannal rendelkező kutatók képezik, amelyek ceteris paribus szemlélete gyakran vezet más tudományágak (szociológia, politológia, jog, természettudományok) következtetéseivel ellentétes eredményre (lásd: Dijkstra, 2024; Grover et al., 2022). A kutatások ugyan a területi tényező mellett az időbeni változásokat is figyelembe vették, azonban inkább csak az elmúlt években, illetve évtizedben vált az idő – a térbeli folyamatok mellett – kiemelt, elsődleges tényezővé. Ez a megváltozott szemlélet vezethetett oda, hogy kimutathassanak különböző csapdahelyzeteket, ahol az idő múlásával nem következtek be a várt, vagy kívánatos változások. Igaz ugyan, hogy a vizsgálatok középpontjában leginkább a gazdasági növekedés, pontosabban annak hiányá-

ból eredő csapdahelyzet állt, de a gazdasági-társadalmi-környezeti viszonyoknak még számos eleme létezik, így a csapdahelyzetek tárháza meglehetősen széles körű lehet. Újabban a politológia szempontú kutatások a csapdahelyzet és az EU szkepticizmus összefüggéseit vizsgálják (elégedetlenség földrajza), míg a demográfiai problémákkal küzdő térségekben legutóbb a tehetségi csapdahelyzetek kerültek a figyelem középpontjába (EC, 2024). Csapdahelyzetek valószínűleg korábban is léteztek, mint ahogy léteznek napjainkban is, a kérdés inkább az lehet, hogy épp mi tűnik a döntéshozók, vagy az egyes tudományágak szempontjából kiemelt fontosságúnak, illetőleg mely területen léteznek olyan kutatási eredmények, amelyek alapján egy csapdahelyzet azonosítható.

Fontos kiemelni, hogy korábban a csapdahelyzetek azonosításának területi léptéke a nemzetállam volt (EC, 2024). Feltételezhető, hogy ebben az adatok és mutatók jellege is közrejátszott, melyek szinte kizárólag makró adatok voltak. A regionális lépték vizsgálatára csak az elmúlt évtizedben került sor, bár ennek népszerűsége töretlennek tűnik.

E tanulmány célja – talán rendhagyó módon – nem a jelenlegi vagy éppen új csapdahelyzetek felfedezése, illetőleg az ahhoz használt módszerek értékelése, hanem annak bemutatása, hogy a csapdahelyzetek kiváltó okait miként képesek megragadni, és ezek alapján milyen eszközöket, beavatkozási formákat kínálnak megoldási lehetőségként a fejlesztéspolitika számára. Ennek érdekében szükséges áttekinteni az eddig azonosított csapdahelyzeteket, az azonosításhoz használt indikátorokat, és azokat az eddigi javaslatokat, amelyeket a csapdahelyzetek oldására tettek.

1. A KÖZEPES JÖVEDELEMI CSAPDA

A csapdahelyzet ebben az esetben alapvetően azt jelenti, hogy egy régió nem képes megőrizni gazdasági dinamizmusát a jövedelem, a termelékenység és a foglalkoztatás tekintetében, miközben ugyanezen tényezők figyelembevételére alapján nemzeti és európai társaihoz képest is alul teljesít (Diemer et al., 2022). Más megfogalmazás szerint azt szükséges vizsgálni, hogy egy régió hogyan teljesít a GDP, a termelékenység, a foglalkoztatás tekintetében a múltjához, a saját országához és az uniós átlaghoz képest (EC, 2020). Bár a közepes jövedelmi csapdának egyelőre nem létezik a szakirodalom által elfogadott egységes definíciója (Csath, 2019), az alkalmazott módszertan, illetőleg mutatórendszer mégis fontos, hiszen a regionális fejlődési csapdák meghatározása során a 8. kohéziós jelentés is ezt vette alapul. A közepes jövedelmi csapda fogalmát olyan országok leírására használják, amelyek az alacsony jövedelmű státuszról a közepes jövedelmű státuszba való sikeres átmenet után a gazdasági dinamizmus hirtelen csökkenése tapasztalható, és nem képesek magasabb jövedelmi szintre lépni. E módszert ritkán alkalmazták szubnacionális területekre, beleértve a régiókat is, bár a csapdahelyzettel már a 7. kohéziós jelentés is foglalkozott.

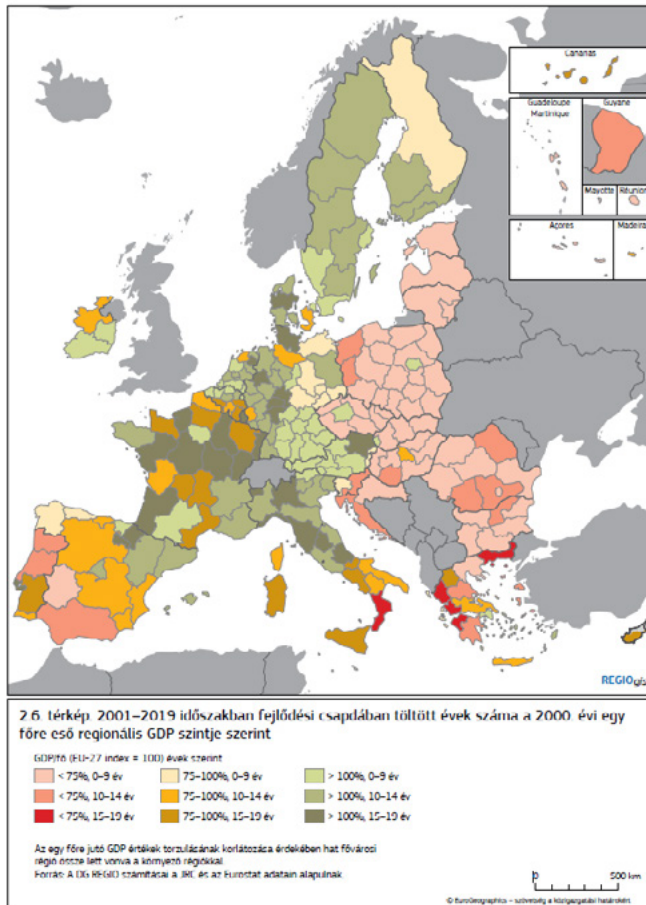
A 8. kohéziós jelentés (1. térkép) a csapdahelyzetre vonatkozóan megállapította, hogy fejlesztési csapdák minden jövedelmi szinten előfordulhatnak:

- Magas jövedelemszint csapdjába esett régiók: Ezek olyan területek, amelyek annak ellenére, hogy még mindig viszonylag jómódúak az egy főre jutó GDP alapján, a csapdahelyzet olyan iparágak hanyatlásának következménye, amelyek a múltban a gazdagság fő forrásai voltak.

- A közepes jövedelmű régiókban rekedt régiók: Ezek olyan régiók, amelyek az 1990-es évek végére elérték az egy főre jutó GDP olyan szintjét, amely 75–100% között van az uniós átlagnak, viszont gazdasági dinamizmusa azóta is stagnál.
- Az alacsony jövedelemszinten rekedt régiók: az uniós átlag 75%-a alatti egy főre jutó GDP szintjén (EC, 2022).

1. térkép: A 2001–2019 időszakban fejlődési csapdában töltött évek száma a 2000. évi egy főre eső regionális GDP szintje szerint

Map 1: Number of years spent in the development trap in the period 2001–2019 by level of regional GDP per capita in 2000

Forrás: EC (2021), Eighth report on economic, social and territorial cohesion.
Source: EC (2021), Eighth report on economic, social and territorial cohesion.

A csapdába esett régiók esetén a foglalkoztatás alacsonyabb mértékű növekedése (más régiókhoz képest), valamint a GDP-n belül az ipar és a humántőke alacsonyabb szintű részese-
sedése volt megfigyelhető. Mindehhez képest a közepes jövedelmi csapdába esett régiókat az is jellemzi, hogy két világ közé ékelődve sem nem olyan termelékenyek, sem nem innovatívok, mint a magas és nagyon magas jövedelmű gazdaságok, de a munkaerő- és földárai sem olyan alacsonyak, mint az alacsonyabb jövedelmű régióké. Ahogy ezek a régiók elérik a közepes jövedelmű státuszt, elveszítik komparatív előnyüket az érett, munkaigényes iparágakban, vagyis azokban, amelyek az alacsony bérű munkaerőre és a szabványosított technológiákra támaszkodnak. Ezt mégsem tudják kompenzálni azzal, hogy új, innovációintenzív ágazatokba törnek be, amely lehetővé tenné a fejlett régiókhoz való felzárkózást (Diemer et al., 2023).

E gazdasági növekedést – pontosabban annak hiányát – középpontba állító megközelítés mérőszámait olyan adatok képezik, mint a GDP, a foglalkoztatás, a termelékenység.

2. A LESZAKADÓ RÉGIÓK ÉS A FEJLŐDÉSI CSAPDA ÖSSZEFÜGGÉSEI

A csapdahelyzetet egy másik – regionális léptékben gyakrabban vizsgált, és a fejlesztéspolitika szempontjából gyakorlati jelentőséggel is rendelkező – aspektusa azon régiókkal való kapcsolatot elemzi, amelyek hosszú idő óta az uniós országok GDP átlaga alatt teljesítenek. A Bizottság által 2017-ben készített Versenyképesség az alacsony jövedelmű és alacsony növekedésű régiókban – a leszakadó régiók című jelentés két régiótípust azonosított. Az egyik az ún. alacsony növekedésű régiók, ahol az egy főre jutó GDP nem éri el az uniós átlag 90%-át, és 2000 és 2013 között nem közelítettek az uniós átlaghoz. A másik az ún. alacsony jövedelmű régiók kategóriája, mely minden olyan régiót magukba foglal, ahol az egy főre jutó GDP 2013-ban nem érte el az uniós átlag 50%-át. (2. térkép)

2. térkép: Leszakadó régiók
Map 2: The lagging regions

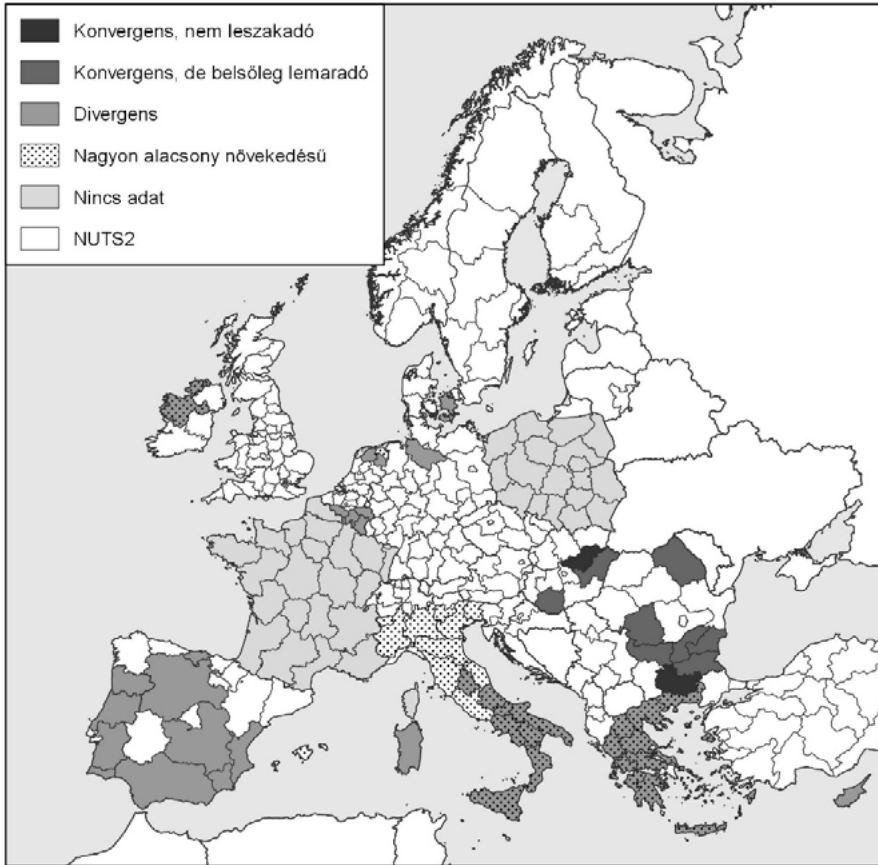

*Forrás: EC (2017), The lagging regions report.
Source: EC (2017), The lagging regions report.*

Részben e jelentés kritikájaként értékelhető az Európai Parlament Regionális Fejlesztési Bizottsága számára 2020-ban készített jelentés (EP, 2020), mely a Leszakadó régiók: jelenlegi helyzet és jövőbeni kihívások címet viseli. Ez a munka új tipológiát javasol, ahol léteznek

- a belső lemaradásban lévő régiók, amelyek közelítenek az egy főre jutó uniós GDP átlagához, de eltérnek nemzeti átlaguktól;
- a lemaradó régiók, amelyek viszonylag szegényebb régiók, de nem közelítenek az uniós átlaghoz;
- valamint a rendkívül alacsony növekedésű régiók, ahol 2000 óta a növekedés kevesebb mint fele volt az EU 2000 óta mért átlagos növekedésének. (Alacsony jövedelmű régió minden olyan régió, ahol a vásárlóerő paritáson mért, egy főre jutó GDP 2013-ban nem érte el az uniós átlag 50%-át.) (Lásd 3. térkép.)

3. térkép: A lemaradó régiók felülvizsgált tipológiája a GDP alapján
 Map 3: Revised typology of lagging regions by GDP

*Forrás: EP (2020), EU lagging regions: state of play and future challenges.
 Source: EP (2020), EU lagging regions: state of play and future challenges.*

Ez a jelentés – az uniós támogatások melletti mozdulatlanságra tekintettel – a kohéziós politikával szemben is megfogalmazott kritikai megjegyzéseket. A jelentés készítői szerint nehéz megállapítani, hogy a kohéziós politika egésze képes volt-e a leszakadó, illetőleg a csapdahelyzetben lévő régiókra fókuszálni, és ha igen, akkor annak milyen hatása volt. Emellett azt is megjegyzik, hogy a Bizottság által készített országjelentések – különösen 2019-ben – csupán néhány oldalas tájékoztatók, ahol általános eredményekről számolnak be. A 2014–2020-as kohéziós politika félidejének értékelése pedig szintén csak nagyon magas szintű, általános elemzéseket tartalmaz, melyek a területi különbségek megítélése szempontjából teljesen használhatatlanok.

A jelentés a kohéziós politika mellett más szakpolitikák irányába is tartalmazott kritikai megjegyzéseket. Kiemelték, hogy a szakpolitikák jellemzően továbbra is vakok, így

például a „Next Generation” keretében előirányzott új helyreállítási eszközök nem veszik figyelembe a területi dimenziókat a helyreállítási szükségletek értékelésekor és a források elosztásakor. Ugyan a nemzeti kormányoktól elvárják, hogy a legkiszolgáltatottabb területeket vegyék célba, azonban erős uniós kontroll és ösztönző eszköz hiányában ez nem feltételezhető automatikusan. A jelentés a leszakadási folyamat megfordítása, illetőleg a csapdahelyzet oldása érdekében az alábbi javaslatokat fogalmazta meg:

- A lemaradó régiók sikeres átállásához szükség van bizonyos kapacitásokra, készségekre és a know-how-ra, és minőségi kormányzásra.
- A tagállamok strukturális reformjainak – az európai szemeszter országjelentései figyelembevétele mellett – javítaniuk szükséges a helyalapú érzékenységet.
- Azoknak a lemaradó régióknak, amelyek többszörös és összetett kihívásokkal szembesülnek az energetikai, digitális és ipari átállásuk során, közvetlen, átfogó és célzott támogatásra lenne szükségük.
- Végül kiemelik azt is, hogy a finanszírozás önmagában nem képes megfordítani a lemaradó régiók sorsát. A legtöbb lemaradó régió számára ugyanis problémát jelentenek a kormányzás minőségével és az intézményi kapacitással kapcsolatos kérdések, valamint a strukturális reformszükségletek sokrétűsége, ezért nagyon kifinomult támogatási programokra lenne szükség. (Ez utóbbin vélhetően a szükséges mértékű és a helyi igényekhez igazodó differenciált beavatkozásokat érthetik a szerzők.)

A megoldási javaslatok mindenképpen figyelemre méltóak, azonban – mint a makrojelentések általában – nem tartalmazzak utalást a megvalósítás módjaira, eszközeire, lehetőségeire.

3. AZ UNIÓS ELÉGEDETLENSÉG FÖLDRAJZA ÉS A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS CSAPDÁJA

Az elégedetlenség földrajza számos kutatás központi témáját képezi (Rodriguez-Pose, 2018), a Bizottság pedig mindezt egy újabb – alapvetően politológiai – megközelítésen keresztül vizsgálta a fenti cím alatt 2023-ban nyilvánosságra hozott jelentés formájában.

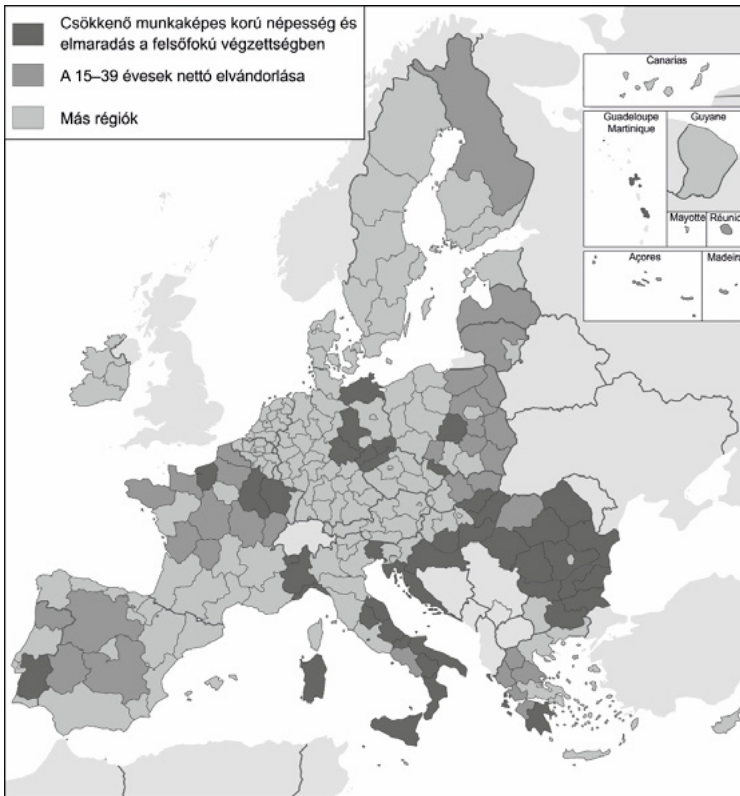
A vizsgálatok alapkérdése az volt, hogy a regionális fejlesztési csapdába esés az elégedetlenség és az euroszepticismus növekedésének mozgatórugója-e. A válaszok keresése során leginkább az egyes tagállamok választási eredményeit vizsgálták. A vizsgálati eredmények – talán nem meglepő módon – azt mutatták, hogy a fejlődési csapdába esett régiók lakosait sokkal nagyobb valószínűséggel csábítják mind a „kemény”, mind a „puha” euroszeptikus politikai lehetőségek, és támogatják az ilyen típusú pártokat a választásokon. Azt is megállapították, hogy a fejlesztési csapdában töltött idő jelentősen növeli az euroszeptikus szavazatok arányát. A kutatás újszerű eredménye, hogy az általában a csapdahelyzet – közgazdasági típusú – vizsgálata során alkalmazott adatkörre (GDP, a foglalkoztatás, a bérek, az ipari termelés, az innováció, a népesség csökkenése) vonatkozóan megállapítja, hogy a hanyatlás gyakran sokrétű és önerősítő folyamat, amelyek okait és következményeit a fenti adatok messzemenően nem képesek teljeskörűen feltárni.

4. A TEHETSÉGFEJLESZTÉSI CSAPDA

A 9. kohéziós jelentés egy újabb csapdahelyzetet azonosított, és megállapította, hogy amennyiben annak kezelésére nem kerül sor, akkor az idővel növelni fogja a munkaképes korú népesség és készségek területi egyenlőtlenségeit, és ezáltal akadályozza az EU egészségnek ellenálló képességét és versenyképességét. A jelentés szerint egy régió akkor tekinthető tehetségfejlesztési csapdában lévőnek, ha:

- a 25–64 éves népesség éves átlagos csökkenése 2015 és 2020 között meghaladja az 1 000 főre jutó 7,5 %-ot;
- a felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–64 éves népesség aránya 2020-ban az uniós átlag alatt van; és
- a felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–64 éves népesség aránya 2015 és 2020 között az uniós átlagnál kisebb mértékben, 4,3 százalékponttal nőtt.

4. térkép: A tehetségfejlesztési csapdában lévő és a tehetségfejlesztési csapdába esés veszélyének kitett régiók
Map 4: Regions in the talent trap and at risk of falling into the talent trap

Forrás: EC (2024), *Ninth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*.
Source: EC (2024), *Ninth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*.

A jelentés készítői szerint olyan programokat szükséges indítani, amelyek ösztönözik az innovációt és magas képzettséget igénylő munkalehetőségeket teremtenek, továbbá biztosítják a szakképzett munkaerő fejlesztését, megtartását és vonzását. A Bizottság ennek érdekében kísérleti programokat is indít, melynek további célja egy tehetségerősítő mechanizmus kialakítása a munkaképes korú népesség csökkenése által érintett régiók számára. A kitűzött célok elérését az olyan testre szabott, helyi alapú szakpolitikák mentén vélik megvalósíthatónak, amelyek ténylegesen investálnak a tehetségfejlesztésbe. Emellett fontosnak vélik a nemzeti és regionális szintű reformok kidolgozását is, amelyek a helyi szereplők igényei és adottságai alapján képesek reagálni a területi készséghiányokra.

A 9. kohéziós jelentés egy további csapdahelyzetről is említést tesz, akkor, amikor az ún. evolúciós csapdákat írja le. A meghatározás szerint itt olyan régiókról van szó, amelyek strukturálisan képtelenek új tevékenységeket kialakítani, mivel képességeik megakadályozzák őket abban, hogy új és összetettebb tevékenységekbe kezdjenek, amelyek növelhetnék jólétüket. Ez a meghatározás tartalmilag nem tér el gyökeresen a fejlesztési csapda fogalmi megközelítésétől, ezért nem is tűnik feltétlenül fontosnak önálló csapdahelyzetként definiálni.

5. HELY, TERMELÉKENYSÉG ÉS JÓLÉT, A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS TERÜLETI CÉLZÁSSAL RENDELKEZŐ SZAKPOLITIKÁINAK ÚJRAGONDOLÁSA

A világbank által készített – kifejezetten közgazdasági szempontú, szociális érzékenységgel és holisztikus megközelítéssel kevésbé rendelkező – jelentés a csapdahelyzet újabb, eddig nem tárgyalt sajátosságait emeli ki. A csapdahelyzetben lévő területek gyakran a „le-maradó helyek, elszalasztott lehetőségek, hátrahagyott emberek” jelzőkkel jellemezhetők a szerzők szerint. Azt is megállapítják, hogy a területek belső erőforrásai nagymértékben kiaknázatlanok, bár ennek helyben történő megváltoztatására nem minden esetben nyílhat lehetőség. Úgy vélik, hogy nem minden hátrányos, csapdahelyzetben lévő térség rendelkezik azzal a potenciállal, hogy gazdaggá váljon, ezért a lakosságnak inkább a jobb módú területekre kell költözni. Álláspontjuk szerint, míg a helyi-területi alapú politika a területi egyenlőtlenségek csökkentésére törekszik azáltal, hogy munkahelyeket teremt ott, ahol az emberek élnek, a gazdasági elemzések gyakran azt sugallják, hogy hatékonyabb megközelítés az emberek készségeinek fejlesztése és a városokba való migráció lehetővé tétele – azokba az agglomerációkba, amelyek a legnagyobb valószínűséggel kínálnak számukra megélhetési lehetőséget. A Világbank szakértői által levont következtetéseket megalapozó körülmények azonban az európai térben nem feltétlenül léteznek. Ugyanakkor az Európai Unió pont rendelkezik egy olyan értékrenddel és szakpolitikával (kohéziós politika), amely a lehető legtöbbet tesz annak érdekében, hogy egyes területek tisztán gazdasági okokból ne neptelenedjenek el és a szolidaritás esélyt jelenthessen a helyben maradásra, valamint a felzárkózásra.

A makró megközelítések kritikája

A különböző megközelítésű csapdahelyzetek bemutatását követően mindenekelőtt azt szükséges kiemelni, hogy a csapdahelyzetek azonosítása szinte kizárólag makró szintű adatok felhasználása mellett történt. (Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy országunk nagy része a legtöbb esetben, a Dél-Dunántúl pedig kivétel nélkül még a makró összehasonlítás mellett is Európa legkedvezőtlenebb helyzetű régiói között jelenik meg.) Az sem elhanyagolható körülmény, hogy egyes adatok számított adatoknak minősülnek, vagyis számos más, korábbi adat aggregátumaiként foghatók fel (pl. GDP). Ez önmagában ugyan nem jelent problémát, azonban az ilyen adatok kevésbé képesek kimutatni a problémák gyökerét, és a kizárólag makró adatok alapján levont következtetések, javaslatok még inkább kevésbé alkalmasak a gyakorlat számára hatékony megoldási lehetőségeket biztosítani a gyakran már közhelyszerű általánosságok helyett. Konkrétan ez azt jelenti, hogy pl. a termelékenység növelésére, az innovatív megoldások kialakítására, a foglalkoztatottság növelésére vonatkozó javaslatok értéke – kissé sarkítva – azonos a „legyen világbéke” óhajtásával egy frissen megválasztott szépségkirálynő köszöntőjéből. Ha nincs megvizsgálva, nincs bemutatva, hogy az adott területi egység, település, vagy akár egy kisebb közösség szintjén mi jelenti a kívánatos eredmények megvalósulásának korlátait (létezen innovativitás, működjön a termelékenység stb.), akkor a megoldáshoz, vagyis a problémák orvoslásához, vagy a lehetőségek kihasználásához soha nem juthatunk el. (Leegyszerűsítve, az általános bölcsességek aprópénzre váltása nem fog megtörténni.)

A makró szintű javaslatokon túl – az alapul szolgáló – makró adatokkal kapcsolatban az állapítható meg, hogy azok nem okok (vagyis originális adatok), hanem okozatok. Vagyis a foglalkoztatási helyzet számos – puha és kemény – összetevő következménye, mint például az iskolázottsági szint, a munkahely elérhetősége, sőt ide tartozik a közösséget alkotó egyén motivációja is. A javaslatokhoz hasonlóan, ebben az esetben is csak akkor kapható tiszta kép, akkor rajzolható fel a megoldáshoz vezető út, ha ezek az információk megbízható formában és a megfelelő területi léptékben rendelkezésre állnak. A valódi okok felderítéséhez tehát szükséges akár a legelemibb szintig és szereplőig is eljutni.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a nem makró szintű, hanem a különböző területi egységekre vonatkozó, ám makró módszerekkel és adatokkal dolgozó vizsgálatoknak ne lenne nagy jelentősége. Vitathatatlanul pozitív, hogy rámutatnak az időbeliség szerepére, a változások – vagy azok elmaradásának – dinamikájára, a változásokhoz szükséges hozzáadott érték fontosságára. Ezek a vizsgálati eredmények egyfajta területi diagnózist jelentenek, amelynek értékét az sem csökkenti, hogy esetleg egy adott helyzet – konkrétan a fejlődési csapda – már akár évtizedek óta létezhet, ám ezt a helyzetet csak nemrégiben fedezte fel, azonosította a tudomány. Ha viszont konkrét megoldásokat is szeretnénk, akkor semmiképp nem szabad megállni a diagnózisnál, mindenképp fel kell deríteni a problémák gyökereit, a lehetőségek kiindulási pontjait és azonosítani a releváns folyamatok mozgatórugóit.

A fejlesztéspolitika szerepe

A szakirodalmi források és a szakpolitikai jelentések a legtöbb esetben valamilyen formában reflektálnak a fejlesztéspolitika szerepére. A közepes jövedelmi csapdába esett régiók esetén pl. azt emelik ki, hogy a kohéziós politika inkább az ennél hátrányosabb helyzetű területekkel, vagy épp az eredményesebb növekedési pólusokkal foglalkozik. Ugyanakkor a szakpolitikai jelentések szinte mindegyikére helytálló lehet az a megállapítás, hogy a vizsgálatok egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoznak az adekvát fejlesztéspolitikai eszköz-beavatkozás meghatározásával. Ez óriási hiányosságnak tekinthető. Ha ugyanis a célok általában megfelelőek, a források egészében nézve alkalmasak is lehetnek gazdasági növekedés, társadalmi fejlődés előmozdítására, akkor vajon mi lehet az oka annak, hogy nincs érdemi változás és a csapdahelyzet állandósulni látszik. Sem a szakpolitika, sem a kutatások alakítása során sem igazán kíváncsiak arra, hogy az évtizedek óta alkalmazott fejlesztéspolitikai eszköz vajon milyen szerepet játszhat a fejlesztéspolitika eredményességében, vagy eredménytelenségében. Közismert, hogy mind az EU, mind pedig a tagállamok szintjén előszeretettel alkalmazott ágazati fejlesztési megközelítés egy felülről építkező, centrálisan irányított, térben vak, a helyi sajátosságokat figyelembe nem vevő eszközrendszeret alkot. A csapdahelyzetek esetében kérdés, hogy létezik-e olyan fejlesztési módszer, amely képes eljutni a legelemibb szintig és szereplőkig, és képes-e egyfajta problémamegoldást kínálni – hangsúlyozottan nem minden problémára és különösen nem univerzális alkalmazhatóság mellett. A bizonyításhoz minden esetben érdemes a konkrét, működőképés és természetesen reprodukálható, illetőleg adaptálható példákból kiindulni. Az alábbiakban bemutatandó példa egy adott társadalmi réteget érint, amelynek a jelentőségét az adja, hogy ez ideig nem igazán tudta egytlen fejlesztési program sem kimozdítani őket a csapdahelyzetből (Finta – Póla, 2020). A konkrét esetben olyan családok jelentették a célcsoportot, amelyek kiszorultak az elsődleges munkaerőpiacról és a közmunkaprogramban sem vettek részt, integrálásukra ez ideig bármilyen más próbálkozás eredménytelennek tűnt.

A példánkban szereplő projekt szervezeti keretét egy szociális szövetkezet képezte, amelyen belül egy integrátori programot valósítottak meg. Jelen esetben nem valami szociális integrációról van szó, hanem egy olyan programról, amelyet ebben a formában utoljára a rendszerváltás előtti Magyarország falvaiban alkalmaztak. A program lényege, hogy létezik egy integrátor, amely biztosítja a növénytermesztéshez, vagy akár állattenyésztéshez szükséges eszközöket, a technológiát, és megtanítja ezek alkalmazását, aztán a megtermelt javak esetén megszervezi a szállítást, megszerzi a piacot, biztosítja az értékesítést. Az „integrált” személyek adják a munkaerőjüket, a földjüket, az ingatlanjaikat. A szóban forgó szociális szövetkezet fő profilja az uborkatermesztés volt, ami azért fontos, mert viszonylag rövid időn belül tudott a korábbi megélhetési színvonalat jelentősen meghaladó jövedelmi forrást biztosítani. Érdekesség – vagy annál talán több is – hogy a családokon belül a program motorjai a nők voltak, igaz a sikerek után a férfiak is egyre nagyobb bizalommal vettek részt a munkában. Két év alatt a programban résztvevő családok száma megduplázódott.

Mindezek után kérdés, hogy vajon mi szükséges az ilyen típusú beavatkozások sikerességéhez? A tapasztalatok szerint ilyen tényező a bizalom (mindegyik fél részéről), a helyismeret (a programot vezető, menedzselő részéről), a helyi kezdeményezés (ami csak a partneri

hozzaállás mellett lehet csak hosszú távon is fenntartható, és mindez akár innovatív is lehet, mert ezen a – területi – szinten nem a nagy hadronütköztető működtetése a cél). A beavatkozás sikerességéhez a fentiekén túl szükséges még a helyi szintű döntési kompetencia, és a célok magvalósításához szükséges forrás is. A program továbbfejlesztésére, a hozzáadott érték növelésére pedig lehetőséget kínálhat a hálózatépítés, a tevékenység térbeni kiterjesztése és magasabb szintre emelése (a program keretén belül sor kerülhet konzerválásra, speciális tájjellegű ízesítésre, térségi szintű értékesítés megszervezésére stb.).

A tények tehát azt bizonyították, hogy létezik megoldás olyan problémákra, amelyeket ez ideig hagyományos eszközökkel nem tudtak kezelni. A kérdés ezek után az, hogy a fejlesztéspolitika eszköztárában vajon található-e olyan módszer, amely a felsorolt követelményeknek képes eleget tenni. Erre igenlő válasz adható, hiszen mintegy 32 éves múltra tekinthet vissza az a fejlesztési megközelítés, amelyet LEADER módszernek neveznek. A kezdetben közösségi kezdeményezésként, majd az uniós szintű közös agrárpolitika „main streamjébe”, aztán a kohéziós politika rendszerébe (közösségvezérelt helyi fejlesztés – CLLD címen) bekerült fejlesztési módszer az, amely talán egész Európában, de hazánkban mindenképp a legközelebb áll a helyi szinthez, az egyes szereplőkhöz. Ez – az elengedhetetlen helyismereten túl – lehetőséget biztosít olyan bizalmi kapcsolatok kiépítésére, amelyek képesek azt a motivációs hátteret felépíteni és fenntartani, amely a csapdahelyzetbe szorult egyének, közösségek továbblépésének egyik (puha) feltételét képezi. Ez a szervezetrendszer rendelkezik olyan – partnerségen alapuló – döntéshozatali mechanizmussal, ahova becsatornázhatók és érvényesíthetők a csapdahelyzetben lévő szereplők igényei. Ez a tervezési és végrehajtási mechanizmus alkalmas arra, hogy a helyi igényekhez illeszkedő, differenciált válaszokat adjon a kihívásokra. Ez a menedzsment hivatott arra, hogy az egyes szereplőket és tevékenységeket hálózatba szervezze, és a termékek-szolgáltatások magasabb hozzáadott értéke, az erőteljesebb érdekérvényesítési lehetőségek segítségével oldja a csapdahelyzetet és hozzájáruljon a területi kohézió erősödéséhez.

Ez a fejlesztési módszer természetesen nem csodaszer, de létező modell, ami arra is ráirányítja a figyelmet, hogy makroszintű elemzések és diagnózisok önmagukban nem válhatnak a problémák megoldásává. Természetesen ezt a módszert is számos kritika éri (Johansson – Holmquist, 2024; ECA, 2022). Messze nem állítható, hogy ez a módszer minden tagállam esetén tökéletesen működik. Ám, ha közelebbről megvizsgáljuk a kritikák gyökereit, akkor láthatóvá válik, hogy azok többségében olyan hiányzó feltételekből erednek, amelyek kívül esnek a LEADER programon és többnyire a tagállam, vagy az EU Bizottságának kompetenciájába tartoznak (Finta, 2023) – különösen igaz ez a rendelkezésre bocsátott fejlesztési források csekély szintjére. Ugyanakkor a különböző jelentések, vagy állásfoglalások (EC, 2021; EESC, 2011, 2014, 2015, 2018) és szakirodalmi források döntő többsége a fejlesztési módszer előnyeit (Nieto – Alonso 2017; Thuesen – Nielsen 2014; Pollermann et al., 2022), eredményességét (VP, 2022), a helyi szintű kihívásokra leginkább rugalmasan reagáló képességét emelik ki (ECwd, 2024). E tanulmánynak ugyan nem célja és nem tárgya a LEADER módszer részletes bemutatása és értékelése, ám a hagyományos (és eredményesnek minden esetben messze nem nevezhető) ágazati típusú fejlesztéspolitikai beavatkozások mellett, egy komplexitásra törekvő, alulról építkező, a helyi jelenlétben és a partnerségen alapuló módszer kiemelése mindenképpen indokolt. Más kérdés, hogy ez a fejlesztési módszer valószínűleg mindaddig nem fog érdemi szerepet játszani sem az uni-

ós, sem a tagállami fejlesztéspolitikákban, amíg az olyan ágazati logika marad domináns, amelynek alapja a források elosztásának központi szinten tartása, a húzóágazatokra és egyes településekre történő koncentráció, a foglalkoztatás nagyobb részét biztosító mikro- és kisvállalkozások, a területi sajátosságok ismerete és a területi különbségek versenyképességet csökkentő hatásának felismerése helyett.

KÖVETKEZTETÉSEK

Nagyon fontos eredmény, hogy a tudomány a térbeli folyamatok elemzése és értékelése során az időt egy olyan önálló dimenzióvá emelte, melynek segítségével legalább a regionális területi lépték számára nyilvánvalóvá válhatott a változás hiánya, annak időtartama és ezek makroszinten értelmezhető okai. Ezek az okok azonban olyan okozatok, amelyek ugyan segítenek felállítani egy regionális léptékű diagnózist, azonban önmagukban nem kínálnak olyan megoldást, amelyek elvezetnek azokhoz a kiváltó okokhoz, amelyek alacsonyabb területi léptékhez, sőt akár az egyének bizonyos közösségéhez köthetők. A megoldási lehetőségek feltárásában, kialakításában az uniós és a tagállami fejlesztéspolitika kiemelkedő szerepet játszhatna, azonban ehhez olyan eszközökre, fejlesztési módszerekre lenne szükség, amelyek – a bizonyítottan kevésbé hatásos – ágazati szemlélet helyett a szlogenek szintjén már jól ismert place-based, integrált megközelítést alkalmazná. Rendkívül korlátozott körben ugyan sor kerül megfelelő módszerek alkalmazására – különösen a LEADER/CLLD és részben az integrált területi fejlesztés (ITI) formájában – azonban ezek térnyerése nem várható mindaddig, amíg a tagállami és uniós politikai érdekek ezzel ellentétesek, vagy azokat nem támogatják kellőképp. A szakpolitika makroszintű jókivánságai (növekedjék a GDP, a termelékenység, a gyermekvállalás stb.) mindenképp figyelemre méltók, azonban kevésnek bizonyulhatnak a csapdahelyzetek oldásához, így azok még sokáig életünk részei lehetnek.

IRODALOMJEGYZÉK

- Diemer, Andreas – Iammarino, Simona – Rodríguez-Pose, Andrés – Storper, Michael: *The Regional Development Trap in Europe*, *Economic Geography*, 2022/5, 487–509. <https://doi.org/10.1080/0130095.2022.2080655>
- Csath Magdolna: *Közepes jövedelmi csapda vagy fejlettségi csapda és a költségvetési hatások*, *Pénzügyi Szemle*, 2019/1. Elérhető: <https://journals.lib.uni-corvinus.hu/index.php/penzugyiszemle/article/view/1344/880> (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- Dijkstra, Lewis: *What do we owe a place? How the debate about left-behind places is challenging how we distribute public funding and the problems it should address*, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2024/ 2, 417–424. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsae010>
- European Court of Auditors (ECA): *Special Report: LEADER and community-led local development facilitates local engagement but additional benefits still not sufficiently demonstrated*, 2022. Elérhető: <https://www.eca.europa.eu/en/Pages/DocItem.aspx?did=61355> (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Commission (EC): *Ninth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*, 2024. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en (Letöltés ideje: 2024.09.09.)

- European Commission Working Document (ECwd): *Evaluation on the impact of LEADER towards the general objective „balanced territorial development”*, 2024. Elérhető: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cmef/rural-areas/evaluation-impact-leader-balanced-territorial-development_en (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Commission (EC): *The geography of EU discontent and the regional development trap*, 2023. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/working-papers/2023/the-geography-of-eu-discontent-and-the-regional-development-trap_en (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Commission (EC): *Cohesion in Europe towards 2050: 8th Cohesion Report*, 2022. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/communications/2022/cohesion-in-europe-towards-2050-8th-cohesion-report_en (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Commission (EC): *Eighth report on economic, social and territorial cohesion*, 2021. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/reports/2022/eighth-report-on-economic-social-and-territorial-cohesion_en (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Commission (EC): *Evaluation Support Study on the Impact of Leader on Balanced Territorial Development Final Report*, 2021. Elérhető: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd6e4f7c-a5a6-11ec-83e1-01aa75ed71a1/language-en> (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Commission (EC): *Falling into the Middle-Income Trap?, A Study on the Risks for EU Regions to be Caught in a Middle-Income Trap*, 2020. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/studies/2020/falling-into-the-middle-income-trap-a-study-on-the-risks-for-eu-regions-to-be-caught-in-a-middle-income-trap (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Commission (EC): *Competitiveness in low-income and low-growth regions: The lagging regions report*, 2017. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/reports/2017/competitiveness-in-low-income-and-low-growth-regions-the-lagging-regions-report (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- European Economic and Social Committee (EESC) opinion on *Advantages of the Community-led Local Development (CLLD) approach for integrated local and rural development* (2018/C 129/06).
- European Economic and Social Committee (EESC) opinion on *community-led local development as an instrument of cohesion policy for local, rural, urban and peri-urban development in the period 2014–2020* (2015/C 230/01).
- European Economic and Social Committee (EESC) opinion on *‘Community Led Local Development (CLLD) as a tool of Cohesion Policy 2014-20 for local, rural, urban and peri-urban development 11 December 2014.*
- European Economic and Social Committee (EESC) opinion on *LEADER as a local development instrument* (2011/C 376/03).
- European Parliament (EP): *EU lagging regions: state of play and future challenges*, 2020. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652215/IPOL_STU\(2020\)652215_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652215/IPOL_STU(2020)652215_EN.pdf) (Letöltés ideje: 2024. 09. 09.)
- Finta, István: *Comments on the European Court of Auditors’ Special Report on the Leader Programme*, European Countryside, 2023/2, 328–345. <https://doi.org/10.2478/euco-2023-0018>
- Finta István – Póla Péter: *Szociális szövetkezetek periférikus térségekben – a sikeres működés feltételei és akadályai*, Tér és Társadalom, 2020/ 3, 142–169. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3283>
- Grover, Arti – Lall, V. Somik – Maloney, F. William: *Place, Productivity, and Prosperity, Revisiting Spatially Targeted Policies for Regional Development*, 2022. Elérhető: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/62314678-b00e-58e7-aabc-c4d185185598/content> (Letöltés ideje: 2024.09.09.)
- Johansson, Jörgen – Holmquist, Mats: *LEADER and rural development policy, What’s the problem represented to be?*, Journal of Rural Studies, 2024/108. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103287>
- Nieto, Masot Ana – Alonso, Gema Cardenas: *25 Years of the Leader Initiative as European Rural*

Development Policy: The Case of Extremadura (SW Spain), European Countryside, 2017/2, 302–316. <https://doi.org/10.1515/euco-2017-0019>

■ Pollermann, Kim – Aubert, Francis – Berriet-Sollic, Marielle – Laidin, Catherine – Lépiciér, Denis – Vu Pham, Hai – Raue, Petra – Schnaut, Gitta: *Leader as a European Policy for Rural Development in a Multilevel Governance Framework: A Comparison of the Implementation in France, Germany and Italy*, European Countryside, 2020/2, 156–178. <https://doi.org/10.2478/euco-2020-0009>

■ Research for REGI Committee: (2020) *EU Lagging regions: state of play and future challenges*, 2020. Elérhető: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2020\)652215](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2020)652215) (Letöltés ideje: 2024.09.09.)

■ Rodríguez-Pose, Andrés: *The revenge of the places that don't matter (and what to do about it)*, Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 2018/1, 189–209. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx024>

■ Thuesen, Annette Aagaard – Nielsen, Niels Dhristian: *A Territorial Perspective On Eu'S Leader Approach In Denmark: The Added Value Of Community-Led Local Development Of Rural And Coastal Areas In A Multi-Level Governance Settings*, European Countryside, 2014, 307–326. <https://doi.org/10.2478/euco-2014-0017>

■ *Vidékfejlesztési Program (VP) 2014–2020 ex post értékelése*, 2022, 82–83.

BRUCKER BALÁZS

A Visegrádi Együttműködés fővárosainak érdekérvényesítése az EU-ban, avagy milyen érdekérvényesítési csatornák állnak a szubnacionális szereplők rendelkezésére az uniós térben

*Interest representation of the Visegrad Group
capital cities in the EU, or what channels of interest
representation are available to subnational actors
in the EU space*

•
SZERZŐ:

BRUCKER BALÁZS, tudományos munkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és
Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete,
7621 Pécs, Papnövelde utca 22., brucker.balazs@krtk.hun-ren.hu,
ORCID: 0000-0002-1448-1488

JEL kód: R50

Kulcsszavak: többszintű kormányzás • városdiplomácia • Európai Unió
• Visegrádi Együttműködés • érdekérvényesítés • fővárosok

Absztrakt: A többszintű kormányzás szintjei közötti kapcsolatok átrendeződése ellenére a diplomáciai tevékenységet ma is inkább nemzetállami kormányzati feladatnak tekintik, miközben számos más szereplő (civil, üzleti, multinacionális szervezet, települési és területi önkormányzat) is aktív a nemzetközi térben. Az önkormányzati vagy szubnacionális diplomácia sokszínű nemzetközi kapcsolatrendszer takar, felértékelődő szerepe komplex tényezőkkel magyarázható. Az önkormányzati diplomácia nem redukálódik a kétszintű kapcsolatokra (pl. test-

vérvárosi kapcsolatok), hanem érinti az önkormányzatok multilaterális – pl. az uniós szintű – együttműködéseit is. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a Visegrádi Együttműködés négy fővárosa milyen érdekérvényesítési csatornákat tud igénybe venni az uniós térben. Hipotézisünk szerint amennyiben a főváros és a kormányzat pártpolitikai affiliációja ellentétes, különösen, ha a főváros van ellenzéki pozícióban, akkor a nemzeti érdekérvényesítési csatornák háttérbe szorulnak és a kormánytól független érdekérvényesítési lehetőségek kerülnek előtérbe. A kutatás arra az eredményre jutott, hogy azok a fővárosok, amelyek erősen konfliktusos viszonyban állnak az adott ország kormányával, nem veszik igénybe/nem tudják igénybe venni a nemzeti érdekérvényesítési csatornákat, míg amennyiben a konfliktus mérsékelt, azaz nem történt diszkriminatív jellegű forráselvonás, a nemzeti csatornák igénybevételére lehetőség van. Ha a főpolgármester és a kormány azonos politikai párthoz/oldalhoz tartozik, a nemzeti együttműködési csatornák kiemelt fontosságúak. A kutatás alapján az is megállapítható, hogy a nemzeti és szubnacionális szint közötti erősen konfliktusos kapcsolat esetén a főváros elsősorban az azonos politikai párthoz/oldalhoz tartozó EP-képviseleket és Régiók Bizottsága tagokat részesíti előnyben.

AUTHOR:

BALÁZS BRUCKER, Research Fellow, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies, Institute of Regional Studies, Papnövelde utca 22., H-7621 Pécs, Hungary, brucker.balazs@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0002-1448-1488

JEL code: R50

Keywords: multilevel governance • city diplomacy • European Union • Visegrad Group • interest representation • capital cities

Abstract: Despite the strong reorganization of relations between the levels of multi-level governance (MLG), diplomatic activity is still associated with the operation of the state, while many other actors (civil, business, multinational organizations, local and regional governments) have appeared directly in the international arena. The terms municipal or sub-national diplomacy, or as a sub-category of these, city diplomacy covers a diverse system of international relations, the increasing role of which can be explained by complementary changes. Municipal diplomacy is not reduced to bilateral relations (sister cities), but also affects multilateral relations, e.g. cooperations at EU level. The aim of the study is to examine what interest representation channels the four capitals of the Visegrad Group can use in the EU space. According to our hypothesis, if the party-political affiliation of the capital and the government are opposite, especially if the capital is in opposition, then national interest enforcement channels will be pushed into the background and interest representation channels independent from the government will come to the fore. The research concluded that capitals that have a strongly conflictual relationship with the government of the given country do not / cannot use national interest enforcement channels, while if the conflict is moderate, i.e. there has been no discriminatory withdrawal of funds, national

channels can be used. If the mayor and the government belong to the same political party/side, national cooperation channels are of paramount importance. Based on the research, it can also be concluded that in the case of a highly conflictual relationship between the national and sub-national levels, the capital primarily prefers MEPs and members of the Committee of Regions belonging to the same political party/side.

BEVEZETÉS

A többszintű kormányzás (MLG) szintjei közötti kapcsolatok erőteljes átrendeződése ellenére a diplomáciai tevékenységet még ma is inkább nemzetállami kormányzati feladatnak tekintik, miközben számos más szereplő (civil, üzleti, multinacionális szervezet, települési és területi önkormányzat) jelent meg közvetlenül a nemzetközi térben. Az önkormányzati vagy szubnacionális diplomácia, illetve ezek alkategóriájaként a városdiplomácia kifejezés sokszínű nemzetközi kapcsolatrendszeret takar, amelynek felértékelődő szerepe egymással komplementer változásokkal magyarázható (Surmacz, 2018).

Az 1980-as évek óta két, egymással párhuzamosan zajló fejlemény segítette a szubnacionális egységek nemzetközi terepen játszott szerepének felértékelődését. Egyrészt a globalizáció folyamata, amely hozzájárult a nemzetállamokra, mint a nemzetközi jog alanyaira korlátozódó vesztfáliai rendszer felbomlásához, és ily módon a területiális meghatározottságú államok nemzetközi súlyának-szerepének viszonylagos csökkenéséhez (Pongrácz, 2019). A globalizációs folyamat részeként a világ több táján, de különösen a II. világháború utáni Európában az államok szuverenitásuk egy részét – az adott kérdés szenzitív jellegétől függően – különböző integrációs intézményekre ruházták. A szuverenitástranszfer érintette a külpolitikát is.

Az európai kontinensen ez a szuverenitástranszfer elsősorban az Európai Közösség/Európai Unió vonatkozásában ment végbe: az európai integrációs folyamat előrehaladásának eredményeképpen idővel az Európai Unió egy nemzetek feletti, részben a föderatív államszervezet jegyeit hordozó sui generis szereplővé vált. Az 1990-es évektől kezdődően az EU saját közös kül- és biztonságpolitikával rendelkezett, majd fokozatosan létrejöttek az önálló külpolitikai működéshez szükséges „intézmények” (közös kül- és biztonságpolitikáért felelős főképviselő, Európai Külügyi Szolgálat) (Horváth, 2011; Arató, Koller, 2019). Ezzel a hagyományos nemzetállam elvesztette a diplomáciai kapcsolatok irányítása terén eddig féltve őrzött monopóliumát.

A szupranacionális szint megerősödése mellett egyre hangsúlyosabbá vált a regionalizmus, a decentralizáció folyamata is, miután világossá vált, hogy a nemzeti kormányzatok gazdaságtámogató és közszolgáltató szerepüket a helyi és regionális kormányzatokkal együtt hatékonyabban fejthetik ki (Pálné, 1999, 2014, 2019; Global Report, 2009; Lago, 2021).

A régiók nemzetközi aktivizálódása, különösen az erős etnikai, nemzeti öntudatú közösségen alapuló etnorégiók esetében, egyes esetekben elvezethet az autonómia, sőt – mint például Skócia és Katalónia esetében láthattuk – a szeparatista követelések megerősödéséhez. Ezzel párhuzamosan a városok nemzetközi aktivitása is egyre fokozódott. Ezt segítette az is, hogy az Európai Unió – különösen az utóbbi évtizedben – vállalkozott arra, hogy a

városok kitüntetett szerepét megjelenítse, azt is jelezve ezzel, hogy a régiók Európája kevésbé vonzó és reális üzenet. Az 2016-ban Amszterdamban elfogadott paktum (Urban Agenda for the EU) a többszintű kormányzás modelljére alapozva deklarálta a városok kulcsfontosságú részvételét a nemzeti és uniós politikákban. Nagy lendületet kaptak uniós és városi kezdeményezések, innovációk különböző tematikus célokra fókuszáló partnerségek és jogalkotási lépések formájában. Újdonság a korábbi várospolitikához képest, hogy az irányítási rendszerben erősebb szerepet kapnak a városi térségek (Faragó, 2016).

Nemzetközi kapcsolatrendszereik révén az önkormányzatok világszerte kiterjesztik mozgásterüket, innovációkat vezetnek be, kölcsönösen tanulnak, közpolitikai modelleket cserélnek, jó gyakorlatokat terjesztenek (Hambleton et al., 2003). A nemzeti decentralizációs reformok nyomán a külpolitika szintjeit jelölő diplomáciai kifejezések: para, mikro, mezo, szubnacionális, szoft power stb. (Kruppa, 2003).

A tradicionális városdiplomácia a legtöbbször különböző országok települései közötti testvérvárosi (sister vagy twin city) kapcsolatokban merült ki. Az Európai Unióban 1989 óta a testvérvárosi programokhoz pénzügyi alap is kapcsolódik. A városdiplomácia fogalmát ma már nem csupán a bilaterális együttműködésekre használják, hanem kiterjed a városok sok fajta nemzetközi (pl. európai uniós intézményekkel való) partnerkapcsolatára, ernyőszervezetekben/hálózatokban való részvételére.

Természetesen az önkormányzati diplomácia általában összhangban áll az országos/nemzeti külpolitikai, gazdasági és kulturális célkitűzésekkel (Nyusztay, 2011), de az MLG keretei között utat találnak „separatista” törekvések is, a tematikus hálózatok is fellazítják a nemzeti szakpolitikák kereteit, nem is beszélve arról, hogy az utóbbi években többször tanúi lehettünk fővárosok közötti szövetségeknek a V4 keretében, és vannak jelek arra, hogy keresik egymással a kapcsolatokat az ellenzéki vezetési városok is. Ezen attitűdjük azzal magyarázható, hogy a fővárosok – nem elsősorban méretük, hanem speciális politikai funkciójuk alapján – különleges pozíciót töltenek be: jogállásuk a legtöbb esetben különbözik a többi városi önkormányzatétól, és abban az esetben, ha kiemelt státuszuk metropolisz típusú agglomerálódással társul, akkor gazdasági, társadalmi erőforrásaik alapján is „ellenpólusokká” fejlődhetnek (Campbell, 2003).

Erre példa az eredetileg európai ellenzéki főpolgármesterek által alapított Szabad Városok Szövetsége, amelyet négy ellenzéki vezetési közép-európai főváros (Budapest, Varsó, Pozsony, Prága) progresszív főpolgármestere (Karácsony Gergely, Rafał Rzaskowski, Matús Vallo és Zdeněk Hřib) hozott létre. E négy polgármester esetében nem csak az jelentett közös pontot, hogy mindegyikük meglehetősen feszült viszonyt ápol a baloldali vagy jobboldali populista kormányokkal, hanem a közös értékek, nevezetesen a környezettudatos, toleráns és nyitott város iránti elköteleződésük is. Ugyanakkor a Szövetség megalapítása óta eltelt időszakban több jelentős változás is történt a Szövetségben mind kormányzati, mind pedig főpolgármesteri oldalról. Egyrészt 2023 februárjában Csehországban a progresszív és EU-párti Hřib helyett az euroszeptikus Polgári Demokrata Párt soraiból kikerülő Bohuslav Svoboda lett a főpolgármester, míg Varsóban a választásokon megbukott jobboldali populista Jog és Igazságosság által vezetett kormány helyét az Európai Tanács egykori elnöke, Donald Tusk által vezetett EU-párti, jobbközép kormány vette át.

A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a V4-es országok fővárosai milyen érdekérvényesítési csatornákat tudnak igénybe venni annak érdekében, hogy érdekeiket megjele-

nítsék az uniós döntéshozatalban. Tanulmányomban a Hooghe-Marks szerzőpáros által kidolgozott érdekérvényesítési modellt veszem alapul, amely a szubnacionális szereplők érdekérvényesítési lehetőségeit vizsgálja az uniós térben (Hooghe – Marks, 1996). Ugyanakkor ezt a modellt kiegészítem a Simon Zoltán 2007-es tanulmányában (Simon, 2007) szereplő módosításokkal, amelyek közül a legjelentősebbnek az tekinthető, hogy Simon az Európai Parlamentet (EP) is markáns érdekérvényesítési csatornaként tartja számon. Az EP felértékelődése annak tudható be, hogy a maastrichti és az azt követő uniós szerződéseknek köszönhetően az uniós parlament – a legtöbb területen – a Tanáccsal egyenrangú, ún. társjogalkotóvá vált (Horváth, 2011).

Tanulmányomban a fővárosokat a városvezetés (főpolgármester) és a központi kormányzat közötti viszony alapján három csoportba osztom. Ez alapján megkülönböztetem az erősen konfliktusos, a konfliktusos és a kooperatív viszonyt. E tanulmány értelmében erősen konfliktusosnak tekintem a főváros és a központi kormányzat közötti viszonyt abban az esetben, ha az adott kormány pénzvonással nehezíti meg a fővárosi önkormányzat működését. Írásomban a főpolgármester pártpolitikai hovatartozását tekintem kiindulási pontnak, mert az interjúk alapján az a tendencia rajzolódott ki, hogy az egyes fővárosok nemzetközi kapcsolatainak irányvonalát a főpolgármester víziója határozza meg.

Hipotézisem szerint egyrészt az ellentétes oldalon álló fővárosi vezetés és központi kormányzat esetén a szupranacionális – ún. brüsszeli – csatornák és az egyéb, a kisebb érdekérvényesítési potenciállal rendelkező módzatok kerülnek előtérbe a nemzeti érdekérvényesítési csatornához képest, másrészt pedig a szubnacionális szereplők előnyben részesítik az azonos politikai párthoz/oldalhoz tartozó EP-képviselőket és Régiók Bizottsága tagjait (RB-tagokat). A hipotézis beigazolódása esetén megállapítható, hogy a nemzeti és a szubnacionális szereplők közötti konfliktus a nemzeti szinten túl hatással van az uniós szinten történő érdekérvényesítésre is.

Tanulmányom budapesti, varsói, pozsonyi és prágai – városdiplomáciával foglalkozó – önkormányzati szereplőkkel, illetve – amennyiben van ilyen – az adott főváros brüsszeli képviselői irodáinak munkatársaival készített (online) interjúkon, egyes főpolgármesterekkel készített sajtóinterjúkon, sajtóelemzésen, valamint az uniós intézmények, a fővárosi önkormányzatok és a nemzetközi önkormányzati hálózatok, transznacionális szervezetek honlapjain és egyéb formában elérhető dokumentumokon alapul.

A tanulmány első részében a szubnacionális szereplők uniós érdekérvényesítési csatornái kerülnek bemutatásra. Ezt követően felvázolásra kerül a négy főváros és a központi kormányzat közötti viszony, végül pedig a négy főváros uniós érdekérvényesítési tevékenységét vizsgáljuk az igénybe vett érdekérvényesítési csatornák szempontjából.

A tanulmány érinti a városok által közvetlenül pályázható források kérdését is, amelynek fogalmát már a bevezetésben tisztázni kell. A közvetlen kezelésű uniós források az egyes uniós szakpolitikákat lefedő olyan alapokból állnak össze, amelyeket az Európai Bizottság központilag kezel. Ez azt jelenti, hogy a Bizottság írja ki a pályázati felhívásokat és gondoskodik a pályázatok elbírálásáról, valamint azok végrehajtásának monitoringozásáról is. A közvetlen uniós források közé tartozik – többek között – a Horizon Europe, a LIFE (Környezetvédelmi- és éghajlat-politikai finanszírozási eszköz), a települési innovációk megvalósulását segítő Európai Települési Kezdeményezés (European Urban Initiative), vagy az egészségesebb Európai Unió építését elősegítő EU4Health program (Pályázati portál, 2024).

A SZUBNACIONÁLIS SZEREPLŐK ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI FÓRUMAI

A szakirodalomban eltérő vélemények jelentek meg azzal kapcsolatban, hogy melyek a területi/helyi szereplők fő prioritásai az Európai Unióban történő érdekérvényesítés során. Goergen, a brüsszeli régió egykori EU képviselőjének vezetője szerint a szubnacionális szereplők célja egyrészt az, hogy befolyásolják a regionális politika forrásainak elosztását, másrészt demonstrálják, hogy az európai politika közvetlen hatással van rájuk (Goergen, 2006). Ansell és szerzőtársai ugyanakkor úgy vélik, hogy az európai intézményekkel kialakított információcsere és kapcsolat lényegében legitimációs eszköz. A szubnacionális szereplőket két cél vezérli az európai szinten: befolyásolni kívánják a regionális politika pénzügyi forrásainak elosztását, valamint elő kívánják segíteni régiójuk vagy városuk részvételét az EU által társfinanszírozott programokban (Ansell et al., 1997). A szubnacionális érdektörékvések több csatornán, egymással többnyire párhuzamosan jelennek meg. Ezek a következők:

- a „nemzeti út”;
- a „brüsszeli stratégia”;
- a Régiók Európai Bizottsága;
- az európai érdekszövetségek és hálózatok;
- a brüsszeli szubnacionális képviselői irodák¹ (Hooghe – Marks, 1996; Simon, 2007).

A nemzeti út

A nemzeti út azt jelenti, hogy a helyi és térségi szereplők kormányzati szervekkel és intézményekkel, illetve az adott tagállam Állandó Képviselőjével² kialakított kapcsolatok révén próbálják meg a Tanácsban kifejezésre jutó nemzeti álláspontot befolyásolni (Hooghe – Marks, 1996; Simon, 2007). A tagállami Állandó Képviselőket azért sem kerülhetők meg az európai érdekérvényesítésben, mert a tagállamok nagykövetségi vagy nagykövethelyettesi rangú képviselőiből álló Állandó Képviselők Bizottsága az a testület, amely a Tanács üléseit készíti elő, és amelynek feladata a tagállami álláspontok egyeztetése, illetve a javaslatok miniszteri döntésre történő előkészítése. A Tanács legtöbbször már „csak” szavaz az Állandó Képviselők által kialakított jogszabálytervezetről (Kéglér, 2006).

Ez a módszer – különösen a közép-európai konfliktusos demokráciákban – abban az esetben vezethet eredményre, ha a kormányzat és a települési vagy területi önkormányzat vezetése, illetve a közgyűlési többség azonos politikai oldalhoz tartozik, ellenkező esetben viszont lecsökken a nemzeti és szubnacionális szint közötti együttműködés lehetősége.

A brüsszeli stratégia

A brüsszeli stratégia³ lényege, hogy az érdekek érvényesítésére törekvő szubnacionális szereplők az EU szupranacionális intézményeibe – elsősorban a Bizottságba és az Európai Parlamentbe – próbálják meg az érdekeiket becsatornázni.

A Bizottság kiemelt szerepet játszik a „brüsszeli stratégiában”, hiszen – formálisan – az egyetlen olyan uniós intézmény, amely jogalkotást kezdeményezhet (direkt jogszabály-kezdeményezési jog). Ugyanakkor, a Maastrichti Szerződés lehetővé tette az EU Tanácsa és az Európai Parlament számára, hogy javaslat előterjesztésére kérje fel a Bizottságot (indirekt jogszabály-kezdeményezési jog). Ha egy javaslat elhagyja a Bizottságot, a befolyás lehetősége jelentős mértékben csökken, mivel a döntéshozatali folyamat későbbi szakaszában már a kialakult álláspontok megváltoztatására van szükség (Kéglér, 2006).

A Bizottság a területi kormányzati szereplők számára is az érdekérvényesítés fontos csatornáját jelenti, hiszen az EU végrehajtó szerve felelős a kohéziós politika végrehajtásáért. A konzultáció azonban az egyes szakpolitikai területeken eltérő intenzitású, hiszen a szubnacionális szereplők figyelme elsősorban az őket fokozottan érintő politikákra, különösen a regionális politikáért, a környezetvédelemért, a közlekedésért, az energiapolitikáért, a foglalkoztatási ügyekért és a szociálpolitikáért felelős főigazgatóságok munkájára irányul (Simon, 2007). A Regionális és Várospolitikai Főigazgatóság játszik kiemelt szerepet a régiókkal és a városokkal kapcsolatos EU szakpolitikák végrehajtásáért. A tagállamokkal, régiókkal és egyéb érdekelt felekkel együttműködésben felméri a helyi szükségleteket és pénzügyi beruházásokat, majd az eredményeket hosszú távú, európai szintű hatásuk alapján értékeli. A Regionális és Várospolitikai Főigazgatóság rendelkezik a közösségi programokra vonatkozó döntési jogosultsággal, továbbá szerepet játszik a támogatások engedélyezési eljárásában. Míg az Európai Bizottság a 2000-es évek előtt a kohéziós politika az elmaradott régiók, országok fejlesztésére helyezte a hangsúlyt, addig a későbbiekben a területi politika teljes mértékben alárendelődött a lisszaboni stratégiának, majd pedig az EU 2020-nak, amely célul tűzte ki, hogy az EU-t a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává tegye. Ezzel párhuzamosan a regionális politikából egyre inkább kiszorult a vidék és a kohéziós politika célrendszerében egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a városi térségek. Ráadásul a 2014 és 2020 közötti programozási időszakban az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) forrásainak mintegy fele a városokra irányult (Brucker, 2023).

Bár az Európai Parlamentnek a szerződésekből nem nevesített feladata a települési és területi önkormányzatok érdekeinek becsatornázása az EU döntéshozatalába, a polgárok közvetlen képviselőjét ellátni hivatott EP természetes szövetségese az unió polgáraihoz közelebb elhelyezkedő szubnacionális szintnek.⁴ Az EP-választáson – Belgium, Írország, Lengyelország, Olaszország kivételével – valamennyi tagállam egyetlen választókerületet alkot. Az említett négy ország területét több választókerületre osztották és a választópolgárok területi alapú listákra szavazhatnak. Az uniós képviselők regionális/helyi érdekek megjelenítésében játszott szerepét az adott képviselő politikusi profilja is nagyban befolyásolja, például, hogy volt-e korábban egyéni választókerületben megválasztott nemzeti parlamenti képviselő, vagy korábban töltött-e be bármilyen önkormányzati tisztséget. Az EP-képviselők nem csak az adott település, régió képviselőjét tekintik kiemelt feladatuknak, hanem gyakran a hasonló társadalmi és strukturális problémákkal küzdő területi egységek érdekeivel is hangsúlyosan foglalkoznak. Az EP működési szabályaiból adódóan ugyanakkor egy-egy képviselő fellépése csak arra elegendő, hogy ráirányítsa a többi EP-képviselő figyelmét az adott problémára. Ahogy arra már Tabajdi Csaba volt EP-képviselő és politikai tanácsadója, Korányi Dávid is általánosságban rámutatott (Tabajdi – Korányi, 2006), a hatékonyabb (területi) érdekérvényesítés érdekében szükség lenne az adott tagállamhoz tartozó

képviselők közötti koordinációra. Ezt azonban egyes országok esetében⁵ a kormánypárt(i) és ellenzék(i) EP-képviselők) közötti konfliktusos viszony nem teszi lehetővé, ezért is szűnt meg például hazánk európai parlamenti koordinációs fóruma is a 2004 és 2009 közötti ciklust követően.⁶

Az Európai Parlamentben is szakbizottságokban zajlik a kérdések megvitatása, előzetes és részletes kidolgozása. A regionális kérdések szempontjából az egyik legmeghatározóbb szakbizottság az EP Regionális Fejlesztési Bizottsága (REGI), amelynek a hatásköre a kohéziós politikára terjed ki. Ugyanakkor a területi és települési érdekek szinte valamennyi EP szakbizottságban megjelennek, gondoljunk csak a transeurópai hálózatok, a mezőgazdaság, a környezetvédelem, az oktatás és szakképzés, az egészségügy, a foglalkoztatás, az iparpolitika, az energiapolitika vagy a kutatási és fejlesztési politika területi dimenziójára.

Egy parlamenti jelentés kidolgozásában kiemelkedő szerepet játszik az adott téma fő felelősének kijelölt képviselő, a téma raportőre. Az Európai Parlamentben minden kiemelt ügynek van egy választott raportőre. Az ő feladata a jelentéstervezet előkészítése, valamint a szakbizottsági vita során történő koordinálása, illetve végül a plenáris ülésnek való bemutatása, ahol kommentálja a megfogalmazott módosító indítványokat (Horváth, 2011:122.). A raportőr a hivatalos és különösen az informális egyeztetéseken keresztül komoly befolyást tud gyakorolni a végkimenetelre, ezért a különböző érdekképviselők (lobbisták) kedvelt lobbicélpontja. Így például a raportőrnek nem csupán az EP-n belüli szavazás eredményére van befolyása ezáltal, hogy milyen irányban indítja el az adott kérdést, hanem leginkább ő tartja a kapcsolatot a Parlamenten kívüli érdekelt szereplőkkel is, így például a Tanáccsal és a Bizottsággal.

Az Európai Parlament képviselői emellett bekapcsolódhatnak az EP keretében működő „félhivatalos” képviselői csoportosulások, az ún. közös munkacsoportok (intergroupok) tevékenységébe (Brucker, 2019). Costa a közös munkacsoportok két típusát különíti el:

- adott földrajzi területhez kötődő közös munkacsoportok (pl. Atlanti Part; Balti Régió);¹²
- regionális specifikumok, témák szerinti közös munkacsoportok (pl. Városok; Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, Intelligens Falvak; Tengerek, Folyók, Szigetek és Part Menti Területek; Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Nyelvek) (Costa, 2002).

Jelenleg négy olyan közös munkacsoport működik az Európai Parlamentben, amelyek fórumot biztosítanak helyi és regionális relevanciájú kérdések megvitatására. A városokkal és urbanizált térségekkel a Városok Közös Munkacsoport foglalkozik. A rurális térségek hosszú távú fejlesztésére vonatkozó gazdasági, társadalmi, politikai és környezetvédelmi kérdéseket a Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, Intelligens Falvak Közös Munkacsoport vitatja meg. A tengerparti területek és szigetek problémáit a Tengerek, Folyók, Szigetek és Part Menti Területek Közös Munkacsoport tárgyalja. Végül, a nemzeti és etnikai kisebbségek mellett az önkormányzatiság és területi autonómia kérdését is napirendjére tűzi a Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Nyelvek Közös Munkacsoport (Brucker, 2022a, 2022b). A fővárosok érdekeinek becsatornázására tehát a Városok Közös Munkacsoport nyújt lehetőséget.

A Régiók Európai Bizottsága

A Régiók Bizottsága a „helyi és regionális önkormányzatok hangja”, a „szubszidiaritás elvének őre” (RB, 2018). A Bizottságnak, a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek konzultálnia kell a Régiók Bizottságával a helyi és regionális önkormányzatokat érintő és az EUMSZ-ben meghatározott témákban (pl. oktatás, kultúra, közegészségügy, transzeurópai hálózatok, távközlés, gazdasági és társadalmi kohézió).

A Régiók Bizottság munkájában részt vevő tagokra és póttagokra az önkormányzati szövetségek tesznek javaslatot, figyelembe véve a politikai erőviszonyokat, az önkormányzatok földrajzi elhelyezkedését és a települések típusát, oly módon, hogy mind a települési, mind pedig a területi önkormányzati szint képviselve legyen. Az így összeállított delegációs lista ezt követően az Állandó Képviselőlet közreműködésével jut el az Európai Unió Tanácsához, ahol uniós hatáskörben, tanácsi eljárás keretében kerülnek kinevezésre a tagok. Az EU minden esetben csak azt vizsgálja, hogy megfeleljenek a tagok az EUMSZ és a Régiók Bizottsága Eljárási Szabályzatban foglalt kritériumoknak (moszlap, 1995). A hivatkozott delegációs lista ezt követően az Állandó Képviselőlet (Brüsszelben) közreműködésével jut el az Európai Unió Tanácsához, ahol uniós hatáskörben, tanácsi eljárás keretében kerülnek kinevezésre az RB-tagok. Az EU minden esetben csak azt vizsgálja, hogy megfeleljenek a tagok az EUMSZ és a Régiók Bizottsága Eljárási Szabályzatában foglalt kritériumoknak.

A Régiók Bizottságának tagjai politikai csoportokban tevékenykednek. Az Európai Parlamenthez hasonlóan az RB-tagok is az általuk képviselt települési vagy területi önkormányzat érdekeinek becsatornázására helyezik a hangsúlyt. A Régiók Bizottsága működési sajátosságai azonban megnehezítik a specifikus problémák megjelenítését: ezért inkább az összes, hasonló problémával küzdő önkormányzat problémáját képviselik a szakbizottsági és plenáris üléseken, így biztosítva a megfelelő számú támogató szavazatot.⁷

A nemzeti szintű koordinációt a Régiók Bizottságában elméletileg megkönnyíti az a tény, hogy a tagállami önkormányzatok tagjait tömörítő szerv munkájában a „nagypolitikai” (pl. az EU-nak a különböző nagyhatalmakkal való kapcsolata, migráció, gender-kérdés stb.), következőképpen erősebb kormánypárti-ellenzéki szembenállást kiváltó kérdések csak a legritkább esetben kerülnek napirendre. Ehelyett inkább a települési és területi önkormányzatok jó gyakorlataira helyezi a hangsúlyt.⁸

Mindazonáltal a Régiók Bizottságának korlátozott reprezentativitása problémát jelent, hiszen például a fővárosok képviselőletét a Régiók Bizottságán belüli képviselőletét az Európai Unió egyetlen jogi aktusa sem írja elő. Ugyanakkor a fővárosok – már csak lakosságszámukból adódóan is – többnyire rendelkeznek képviselőlettel a Régiók Bizottságában (bár az adott ország közigazgatási rendszerétől függően nem feltétlenül a fővárosi önkormányzat szintjén – lásd Brüsszel példáját, amely a Brüsszel főváros régión keresztül képviselteti magát), noha erre vonatkozóan nincs jogszabályi előírás.

Európai önkormányzati érdekszövetségek és hálózatok

A szubnacionális érdekérvényesítés további fontos csatornáját jelentik az európai önkormányzati érdekszövetségek és hálózatok (pl. Európai Régiók Gyűlése, Eurocities). Térnyeresükhöz jelentős mértékben hozzájárult, hogy a menedzsmentdeficit⁹ jelensége miatt a Bizottság kiemelt partnereinek tekinti ezeket az ernyőszervezeteket. E szubnacionális érdekszövetségek pozitívuma, hogy széles kapcsolati hálóval rendelkeznek, igyekeznek megtalálni és összekapcsolni a szubnacionális és szupranacionális szintű partnereket. Emellett jól ismerik az uniós döntéshozatal sajátosságait, így megfelelő szakmai támogatást tudnak nyújtani a tagszervezeteknek. Legfőbb hátrányuk ugyanakkor a sokféleségükben rejlik: az eltérő érdekek és politikai kultúrák következményeképpen az ernyőszervezetek tagjaik számára gyakran csak a legkisebb közös nevezőt képesek megjeleníteni az EU döntéshozatalában. A legtöbb érdekszövetségben a részvétel díja igen borsos, ezért a közép-európai önkormányzatok nem mindig tudják kiaknázni az ezekben rejlő lehetőséget (Simon, 2007). Bár vannak olyan szervezetek is, mint például az Európai Régiók Gyűlése, amelynek tagdíja részben függ az ország GDP-jétől és a régió népességétől.¹⁰ Az Eurocities esetében – amelyben a tagsági díj a 2012-es évben elérte a 15800 eurót¹¹ – hazánkból csak Budapest és Debrecen rendelkezik tagsággal.¹² Ugyanakkor a Polgármesterek Globális Szövetsége az Éghajlatért és Energiáért (Global Covenant of Mayors for Climate and Energy) nevű nemzetközi ernyőszervezetben a tagság ingyenes.¹³

A brüsszeli regionális képviseleti irodák

Több szerző szerint a brüsszeli regionális képviseleti irodák működése elengedhetetlen feltétele a nemzeti szint alatt jelentkező érdekek EU döntéshozatalba történő becsatornázásának (Simon, 2007; Trobbiani 2016). Ezek legfőbb célja az információszerezés, érdekérvényesítés és a szubnacionális szereplők és uniós politikai aktorok bevonásával zajló hálózatépítés (Hooghe – Marks, 1996). Bár az Európai Unió intézményeinek közelében fekvő brüsszeli képviseleti irodák bérleti díja jelentős, nem feltétlenül a legnagyobb pénzügyi potenciállal rendelkező szubnacionális szereplők tartanak fent irodát a belga fővárosban, hanem jellemzően a nemzeti vagy etnikai kisebbségeknek otthon adó etnoregiók, illetve azon városok, amelyeknek uniós politikai prioritásai eltérnek a központi kormányzat prioritásaitól (Marks et al., 1996). Ugyanakkor – az anyagi tényezőkhöz túl – más okai is lehetnek annak, hogy egy főváros vagy metropolisz nem rendelkezik brüsszeli képviselettel (pl. regionális szinten képviselve van, így nem érzi szükségesnek a városi szintű képviseletet – lásd: Varsó és Pozsony helyzetét).¹⁴ Mint a Dél-Dunántúli Régió Brüsszeli Képviseletének egyik volt munkatársa elmondta, a működéshez szükséges források hiánya vezetett a hazánk EU csatlakozásának idején alakult magyarországi regionális képviseleti irodák megszűnéséhez is.¹⁵ Jelenleg hazánkban az ellenzéki vezetésű Budapest az egyetlen magyarországi szubnacionális szereplő, amely brüsszeli képviselettel rendelkezik.¹⁶ A formalizált hálózatok mellett működnek kevésbé formalizáltak is, amelyek nem rendelkeznek szolid intézményi struktúrával (pl. Szabad Városok Szövetsége).

Ezek azok az érdekérvényesítési csatornák, amelyeket a tagországok szubnacionális szereplői igénybe tudnak venni az uniós térben. Ugyanakkor az, hogy az egyes csatornák mennyire hangsúlyosan jelennek meg az érdekérvényesítés során, nem független attól, hogy az adott főváros milyen viszonyt ápol a központi kormánnyal.

A FŐVÁROS ÉS A KÖZPONTI KORMÁNYZAT KÖZÖTTI VISZONY

Budapest

Hazánkban az utóbbi évtizedben illiberális politikai fordulat zajlott le, és az ország viszonya az EU-val ellentmondásossá vált, nem csak érdekellentétek, hanem értékválasztások mentén is. Magyarországon az egyre inkább kiüresített helyi önkormányzatok lényegében a kormánypárt vazallusaivá váltak (Zgut, 2018). Ráadásul ehhez a szerephez jelentős mértékben hozzájárult a (hivatalosan) függetlenként, de a kormánypártok támogatásával induló Tarlós István polgármestersége is, aki – különösen a nemzetközi kérdésekben – képtelen volt és nem is szándékozott a központi kormányzatétól markánsan eltérő irányvonal kialakítására. A magyar fővárost 2019 októbere óta Karácsony Gergely ellenzéki polgármester irányítja, akinek a győzelme nagypolitikai jelentőségű lett. Karácsony és más, ellenzéki polgármesterek győzelmére válaszul a kormány elvonásokkal sújtotta Budapestet és más, ellenzéki vezetésű önkormányzatot. Az elvonás mértékét jól illusztrálja a fővárosi önkormányzat központi költségvetési támogatásainak és elvonásainak az egyenlege: míg 2019-ben 16 milliárd forintot támogatást kapott a főváros – az egyébként állam által előírt – feladatai ellátására, 2023-ban 18 milliárdot vont el a központi költségvetés, 2024-ben pedig már 38 milliárdot. Ráadásul korábban még a gépjárműadó fele is az önkormányzatokhoz folyt be, de azt a koronavírus-járvány alatti rendkívüli intézkedések keretében elvette a kormány. Így a települési önkormányzatoknak mára egyetlen érdemi adóbevétele maradt, a helyi iparűzési adó (Bucsky, 2024). Az ellenzéki városvezetési megpróbált a kormány centralista, diszkriminatív, büntető típusú döntései és forráselosztási gyakorlata (Gherghina – Volintiru, 2023) ellen nemzetközi porondon is fellépni. Ráadásul a Karácsony Gergely vezette fővárosi önkormányzat több – nemzetközi kapcsolatokat – érintő kérdésben is a kormányétól gyökeresen eltérő álláspontot képvisel: ilyen például a környezetvédelem és az éghajlatváltozás fontosságának megítélése, amely a zöldpárti Párbeszédben tagsággal rendelkező főpolgármester számára elsőszámú prioritást jelent, de emellett az Ukrajnával és Kínával való kapcsolatok is.¹⁷

Varsó

Lengyelországban, az országot a 2015 és 2023 között vezető Jog és Igazságosság jobboldali populista, euroszeptikus párt kormányzása idején a magyarországihoz hasonló illiberális fordulat ment végbe. Annak ellenére, hogy a Jog és Igazságosság formálisan nem korlátozta az önkormányzatiságot, jelentős mértékben csökkentette a városok pénzügyi

függetlenségét. Az egyik ilyen lépés a jövedelemadó csökkentése volt. A 26 éven aluliaknak pedig egyáltalán nem kell jövedelemadót fizetniük. Ezáltal jelentős mértékben csökkent az adóbevétel, amelyből az önkormányzatok is részesülnek. Ez kifejezetten sújtotta a nagyvárosokat. Ráadásul a döntést közvetlenül a 2019-es európai választások előtt jelentették be, és semmilyen előzetes konzultációt nem tartottak róla az önkormányzatokkal. A Lengyel Városok Szövetsége szerint, e jogszabályi változás miatt az önkormányzatok több mint 1,5 milliárd euró bevételtől estek el (APC, 2020). A másik, az önkormányzatok költségvetését negatívan érintő döntés az oktatásról szólt. A Jog és Igazságosság megszüntette a középiskolai előkészítő rendszert, amelyet egy oktatási reform szerves részeként vezették be 1999-ben. Ennek megszüntetésével az a középiskolák kerültek nehéz helyzetbe, amelyeket a helyi önkormányzatok finanszíroznak. Csak azok a települések kaphatnak támogatást a központi költségvetésből, ahol 20 főnél kevesebb gyerek járhat egy osztályba. Ugyanakkor ezek általában pont azokon a településeken vannak, ahol Kaczyński pártját 2018-ban és 2019-ben is győzelemhez segítették (APC, 2020). A pénzügyi csapásokkal párhuzamosan a kormányzati propaganda is folyamatosan támadta a helyi, ellenzéki vezetőket. Az állami csatorna az ellenzéki polgármestereket korrupt bürokrataként és a külföldi érdekek (Brüsszel és Berlin) szolgálóiként ábrázolja. Ráadásul a Varsót 2018 óta irányító főpolgármester, Rafal Trzaskowski (Polgári Platform) „lengyelelles értékek képviselője” lett az állami televízióban, miután a tolerancia és az egyenlőség jegyében aláírta az LGBT Emberjogi Kartát (Balkan Insight, 2019). Emellett míg az éghajlatváltozás elleni küzdelem kiemelt fontosságú a lengyel főpolgármester számára, addig Jog és Igazságosság nevű párt vezetője, Jaroslaw Kaczynski ellenzi az EU ambiciózus klímaprogramját, az európai zöld megállapodást, mivel úgy véli, hogy az veszélyezteti a lengyel gazdálkodók érdekeit (Meredith, 2021). Ezenkívül – elsősorban ellenzéki önkormányzatokat sújtó – forráselvonás miatt a közvetlen uniós források megszerzése kiemelten fontos a varsói önkormányzat számára.

2023 decemberétől Lengyelország kormányát a jobbközép politikus, Donald Tusk vezeti, így jelenleg a főváros és a kormány vezetése azonos politikai pártból kerül ki, ami megkönnyíti az együttműködést.

Pozsony

A függetlenként induló Matús Vallót 2018-ban választották meg először a szlovák főváros élére, majd 2022-ben több mint 60%-kal újraválasztották. Polgármesteri tevékenysége több miniszterelnökhöz és kormánypárthoz kötődik: egyrészt az Egyszerű Emberek és Független Személyiségek nevű jobboldali populista párthoz, amelynek politikáját az elit- és korrupcióellenesség határozta meg, valamint Peter Pellegrini és Robert Fico miniszterelnöksége idején az Irány – Szociáldemokrácia nevű, mérsékleten euroszeptikus baloldali populista párthoz, amely külpolitikájában gyakran ruszofil és a totalitárius diktatúrákkal szemben elnéző álláspontot képvisel. Valló főpolgármesteri tevékenységének egyik fő prioritása a város fenntartható fejlődésének biztosítása: új közlekedési vonalak és kerékpárutak kiépítése, illetve a szlovák főváros zöldítése.¹⁸ A városvezetésnek a központi kormánnyal való együttműködése nem volt konfliktusmentes. A Szlovák Nemzeti Színház előtt húzódozó új villamosvonal terve például Natália Milánová kulturális miniszter ellenállását váltotta

ki (Radi, 2020), ugyanakkor Varsóval és Budapesttel ellentétben Pozsonyt nem sújtották pénzügyi elvonással.

Prága

Prága némileg speciális helyzetben van a V4-ek fővárosai között, mivel a fővárost 2018 óta irányító, rendszerellenes kalózpárti főpolgármester, Zdenek Hrib a 2022-es önkormányzati választáson alulmaradt a kormánypárti Bohuslav Svobodával (Polgári Demokrata Párt) szemben, aki 2023 februárjában foglalta el a főpolgármesteri széket. 2021-ben a miniszterelnöki poszton is váltás történt: a populista, euroszeptikus, nemzeti konzervatív párt, az ANO 2011 (Elégedetlen Polgárok Akciója) elvesztette a választásokat és a brit Konzervatív Párt tradícióit követő konzervatív Polgári Demokrata Párt jelöltje, Petr Fiala foglalta el a kormányfői széket. Prágában tehát 2023 februárjától a főpolgármester ugyanabból a pártból kerül ki, mint az országot vezető miniszterelnök.

A Kalózpárt a polgári jogok megerősítését, a direkt részvételt, a részvételi demokráciát, a szerzői jogok megreformálását, a szabad tudásáramlást, az információszabadságot, a biztonságosabb adatvédelmet, a magánszféra védelmét, az állam és közélet nagyobb átláthatóságát, a demokratikus oktatást és világszerte hasonló ügyek képviselését tekintette prioritásnak. Ami Hrib nemzetközi politikáját illeti, Ivan Konyev szovjet marsall szobrának eltávolítása miatt hamar ellentétbe került Oroszországgal. A főpolgármesteri intézkedés ellen tiltakozott Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja is, amely kívülről támogatta Andrej Babiš kormányát. A várost azonban nem sújtották pénzelvonással és a kormány-főváros viszony sem volt annyira kiélezett, mint Budapest és Varsó (2023 decembere előtt) esetében.

Bár 2023 februárja óta a kormánypárti Bohuslav Svoboda Prága főpolgármestere, azonban a városi házi többség biztosítása érdekében arra kényszerült, hogy a korábbi főpolgármester, Zdenek Hrib pártjával, a Kalózpárttal irányítsa a városházát. Prága a nemzetközi kapcsolatain terén egyértelműen követi a kormány által felvázolt politikai prioritásokat. Mint a prágai városháza nemzetközi kapcsolatait 2023 óta irányító interjúalanyom elmondta, a városházán „ezekkel nem mehetnek szembe”.¹⁹

1. táblázat: A főpolgármester és a miniszterelnököt adó kormánypárt viszonya
 Table 1: The relationship between the mayor and the government party that gave the prime minister

Főváros	Polgármester (párt)	Ideológia	Miniszterelnök (párt)	Ideológia	A főváros és a kormány viszonya
Budapest	Karácsony Gergely (Párbeszéd-Zöldek)	zöldpolitika, szociáldemokrácia, EU-pártiság	Orbán Viktor (Fidesz)	konzervativizmus, populizmus, euroszkepticizmus	erősen konfliktusos
Varsó	Trzaskowski, Rafal (Polgári Platform)	konzervativizmus, kereszténydemokrácia, EU-pártiság	Morawiecki, Mateusz (Jog és Igazságosság)	konzervativizmus, populizmus, euroszkepticizmus	erősen konfliktusos
			Tusk, Donald (Polgári platform)	konzervativizmus, kereszténydemokrácia, EU-pártiság	kooperatív
Pozsony	Vallo, Matús (független)	liberalizmus, EU-pártiság	Pellegrini, Peter (Hang-Szociáldemokrácia)	szociáldemokrácia, baloldali populizmus, euroszkepticizmus	konfliktusos
			Matovic, Igor (Egyszerű Emberek és Független Személyiségek)	jobboldali populizmus	konfliktusos
			Heger, Eduard (Egyszerű Emberek és Független Személyiségek)	jobboldali populizmus	konfliktusos
			Ódor Lajos (független)		kooperatív
			Fico, Robert (Irány-Szociáldemokrácia)	szociáldemokrácia, baloldali populizmus, euroszkepticizmus	konfliktusos
Prága	Hřib, Zdeněk (Kalózpárt)	szociálliberalizmus, EU-pártiság	Babis, Andrej (Eléggedetlen Polgárok Akciója)	nemzeti konzervativizmus, populizmus, euroszkepticizmus	konfliktusos
	Svoboda, Bohuslav (Polgári Demokrata Párt)	liberalizmus, konzervativizmus, euroszkepticizmus	Fiala, Petr (Polgári Demokrata Párt)	liberalizmus, konzervativizmus, euroszkepticizmus	konfliktusos kooperatív

Forrás: saját szerkesztés.
 Source: own editing.

EMPIRIKUS KUTATÁS: A V4-ES FŐVÁROSOK UNIÓS ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI TEVÉKENYSÉGE A VÁLASZTOTT ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI CSATORNÁK TÜKRÉBEN

Budapest

Budapest esetében – ahogy azt az egyik, már közel két évtizede, tehát már Tarlós István polgármestersége idején is a brüsszeli képviseletnél dolgozó interjúalanyom kiemelte – 2010-ig kiemelten jó volt hazánknek a brüsszeli Állandó Képviseletével való együttműködés, 2010 és 2014 között is volt – bár jóval kevésbé intenzív – együttműködés. 2015-től, azaz Tarlós újrávalasztásától kezdődően ez a kommunikációs csatorna a főváros részéről erősen háttérbe szorult, mivel a kormány egyáltalán nem mutatkozik partnernek a főváros érdekeinek előmozdításában.²⁰ Mivel ez a kommunikációs csatorna már Tarlós István polgármestersége idején sem volt kiemelt jelentőségű, arra következtethetünk, hogy a kormány számára – az önkormányzatok pártállásától függetlenül – nem prioritás a szubnacionális szereplők bevonása az uniós kérdéseket érintő egyeztetési folyamatokba. Karácsony Gergely főpolgármesterségével ismét felmerült az igény a nemzeti csatornák igénybevételeire, azonban a kormány részéről nem mutatkozott fogadókészség.²¹

Következésképpen Budapest esetében jóval hangsúlyosabban érvényesülnek a kormánytól független csatornák. A brüsszeli képviselet vezetője rendszeresen egyeztet az Európai Bizottság Regionális és Várospolitikai Főigazgatóságával, illetve a magyar, szlovén és bolgár ügyekért együttesen felelős egységvezetővel, Agnes Monfret-vel.²² A főváros az EP-ben együttműködik mind magyar, mind pedig külföldi képviselőkkel. Fő szövetséges a szocialista (S&D), a liberális (Renew Europe), a Zöldek/Európai Szabad Szövetség politikai csoport, amelyben egészen az idej EP-választásokig a magyar EP-képviselők tagsággal rendelkeztek. Ugyanakkor ügyek mentén más képviselőcsoportokkal is szoktak egyeztetni. Ez alól csak a két jobboldali euroszeptikus képviselőcsoport (Európai Konzervatívok és Reformerek, Identitás és Demokrácia) jelentett kivételt.²³ A zöldekkel való együttműködést segítette az is, hogy a főváros brüsszeli képviseletének vezetője, Jávor Benedek (Párbeszéd-Zöldek) 2014 és 2019 között az EP zöld frakciójában politizált és széles körű kapcsolati hálót épített ki,²⁴ valamint az egykori diplomata, Kendernay János (LMP), aki 2022 decemberében őta a főpolgármester városdiplomáciai főtanácsadója, szintén nagyon fontos kapcsolatokkal rendelkezik a zöld politikai csoportban.²⁵ Budapest elsősorban azzal a képviselővel törekszik kapcsolatfelvételre, aki az adott kérdés jelentésvetője (raportőre). Így szoros munkakapcsolat alakult ki a főváros és Cseh Katalin (Momentum/Renew Europe) között, aki a vizsgált időszakban az EP Regionális Fejlesztési Bizottságának egyetlen magyar tagja volt, és aki a közvetlen uniós források kérdésével foglalkozó jelentés raportőre volt.²⁶ Emellett a féléhivatalos képviselői csoportosulások (intergroupok) közül kiemelt partner a Városok Közös Munkacsoport. A munkacsoport ülésein rendszeresen részt vesz Jávor Benedek, vagy Budapest Főváros Brüsszeli Képviseletének egyik munkatársa, lengyel elnökét, Jan Olbricht EP-képviselőt²⁷ pedig Jávor gyakran meg is keresi javaslataival (elsősorban klímapolitikával és tömegközlekedéssel kapcsolatos kérdésekben).²⁸

Budapest – az EP-hez hasonlóan – a Régiók Bizottságánál is elsősorban a zöld és a szocialista politikai csoportokkal való együttműködést részesíti előnyben. Ugyanakkor Budapest érdekérvényesítési stratégiájában fontosabb szerepet tölt be a legtöbb kérdésben társdöntéshozóként eljáró EP, mint a csupán konzultatív szerepkörrel rendelkező Régiók Bizottsága.²⁹ A zöldek privilegizálását magyarázza Karácsony és Jávor politikai affiliációja és az ezzel járó kapcsolati háló, míg a szocialistákkal való együttműködést megkönnyíti az, hogy Budapest Tüttő Kata (MSZP) főpolgármesterhelyettes révén közvetlen képvisellel is rendelkezik a szocialista frakcióban. Ráadásul Tüttő a Budapest prioritásait tekintve oly fontos „Környezetvédelem, éghajlatváltozás és energiaügy” szakbizottság első alelnöke is.³⁰ Ugyanakkor például a lengyel főpolgármesterrel, Rafal Trzaskowskival kialakított jó kapcsolat révén a pártokon átívelő együttműködésre is találunk példát. Tüttő öt alkalommal látott el riportéri feladatokat, ami igen kifejezetten jó lehetőséget ad a főváros érdekeinek becsatornázására. A legutóbb, 2024 júniusában elfogadott jelentést, melyet Tüttő Kata és Rafal Trzaskowski közösen dolgozott ki, arra irányul, hogy az EP és az ENSZ döntéshozatali folyamatában legyen képviselte az önkormányzati szintű vezetésnek is. Az ENSZ éves klímaügyi konferenciáján, a COP-on is szeretnének képviselést az önkormányzatoknak, amihez szintén hozzájárulhat az elfogadott javaslat (RB, 2024).

Budapest több uniós hálózatban (Eurocities, Capital Cities and Regions Network, Szabad Városok Szövetsége stb.) is részt vesz. Ezek közül a Eurocities a legjelentősebb, amely szorosan együttműködik a Szabad Városok Szövetségével. Az együttműködés során kiemelt hangsúlyt kap a közvetlen uniós források megszerzésének kérdése.

Budapestnek 2003 óta van képvisellete Brüsszelben. A brüsszeli irodát 2019 óta a korábbi EP-képviselő, Jávor Benedek vezeti, aki jól ismeri az uniós döntéshozatali folyamatot és széleskörű kapcsolati hálójával rendelkezik.³¹ A képviselati iroda és a kormány közötti viszonyt jól illusztrálja az, ahogy a kormányközeli sajtó vélekedik a Jávor Benedek által vezetett iroda működéséről (lásd: „Karácsony Gergely rengeteg pénzt ver el egy brüsszeli irodára, ahol nem csinálnak semmit” (Origo, 2004); „Száz milliókat költhetnek a Magyarországgal elleni brüsszeli lobbira Karácsonyék” (hirtv.hu, 2024)).

Varsó

Varsó a Jog és Igazságosság által vezetett kormány idején a nemzeti érdekérvényesítési csatornákat nem tudta igénybe venni, de a város nemzetközi kapcsolatairól felelős helyettes vezető megfogalmazása szerint „a nemzeti csatornák nem kiemelt fontosságúak, hiszen a főváros egyéb érdekérvényesítő csatornákat is igénybe tud venni”.³² A Donald Tusk által vezetett kabinet kormányra lépését követően azonban a nemzeti csatornák igénybevétele is könnyebbé vált, hiszen a kormány és a főváros vezetése is azonos politikai pártból kerül ki. Így tehát 2023 decemberétől a főváros és a kormány közötti egyeztetések rendszeresebbé váltak.

Ugyanakkor a varsói érdekek uniós intézményekbe történő becsatornázásának leghétköznapibb terepe továbbra is az Európai Parlament és a Régiók Bizottsága maradt. Rafal Trzaskowski 2009 és 2013 között európai parlamenti képviselőként tevékenykedett az EP legnagyobb és ezáltal legbefolyásosabb képviselőcsoportjában, a néppárti csoportban, amelyben

továbbra is széles körű kapcsolati hálóval rendelkezik.³³

Emellett Varsó képviseletét a Régiók Bizottságában 2019 novembere óta Trzaskowski látja el. A főpolgármester – a Varsó számára kiemelt jelentőségű – környezetvédelem kérdéssel foglalkozó szakbizottság elnöki feladatait is ellátja, és négyszer volt raportőr környezetpolitikai kérdésben, amely lehetőséget ad arra, hogy a számára fontos területen a főváros érdekeit becsatornázza.³⁴

Varsó – Budapesthez hasonlóan – részt vesz a Eurocities munkájában és – alapító tagként – kiemelt fontosságúnak tartja a Szabad Városok Szövetségében való részvételt, amely megkönnyíti az együttműködésben részt vevő városok közötti közös álláspontok kialakítását és képviseletét az EU-ban.

Varsó – Budapesttel ellentétben – nem rendelkezik fővárosi szintű képviseleti irodával Brüsszelben. Ugyanakkor ilyen iroda fenntartására nem is feltétlenül van szüksége, mivel Lengyelországban az egyes vajdaságok működtetnek érdekképviseleti irodát a belga fővárosban, a főpolgármester pártja, a Polgári Platform pedig részese a Varsót is magában foglaló Mazóviai vajdaságot vezető koalíciónak (Kopec, 2018).

Pozsony

Pozsony esetében – bár a kormány és a pozsonyi főpolgármester nem ugyanahhoz a politikai párthoz tartozik – a nemzeti csatorna igénybevételére van lehetőség: bár a főváros több ízben fordult a külügyminisztériumhoz vagy Szlovákia Állandó Képviseletéhez információkérés miatt, elsősorban infrastrukturális projektek kapcsán, ez nem tekinthető kiemelt csatornának. Interjúpartnerem szerint e nemzeti csatornák rendszerint készségesen rendelkezésre állnak, de olyan esetre is volt példa, hogy kérésükre „kapacitáshiány miatt” nem érkezett válasz.³⁵

Az Európai Bizottság nem tartozik a kiemelt érdekérvényesítési csatornák közé. Az együttműködés elsősorban a közvetlen uniós források megszerzésére korlátozódik. Emellett Pozsony minden évben képviselteti magát az EU fővárosainak polgármesterei számára szervezett értekezleten. Az EP-ben az együttműködést nem a pártpolitikai affiliáció határozza meg, hanem sokkal inkább ügyek mentén történik a kooperáció. Ez azt jelenti, hogy Pozsony elsősorban az adott kérdés raportőrével veszi fel a kapcsolatot,³⁶ ami az érdekérvényesítés leghatékonyabb módját jelenti, hiszen így már a jelentés kidolgozása során be tudja csatornázni az érdekeit, és nem egy kidolgozott jogalkotási javaslat módosítását kell elérnie a szakbizottsági vagy a plenáris ülésen.

A Régiók Bizottságában Matús Vallo főpolgármester képviseli Pozsony érdekeit, ugyanakkor – az RB honlapján elérhető adatok alapján – Vallo számára az RB-tagság nem prioritás. Ezt bizonyítja az is, hogy egyetlen szakbizottságban sem rendelkezik tagsággal és egyetlen kérdés esetében sem volt raportőr.³⁷

Ami az érdekérvényesítő hálózatokat illeti, Pozsony is a Eurocities-t és a Szabad Városok Szövetségét részesíti előnyben, ugyanakkor a pozsonyi városi rendőrség révén az Európai Városbiztonsági Fórum munkájában is aktívan részt vesz.

Pozsony nem rendelkezik uniós képviselettel Brüsszelben, noha a képviselet kialakításá-

nak témája évek óta napirenden van. A képviselő hiányának elsősorban forráshiány az oka, ugyanakkor ezen érdekképviselői csatorna hozzáadott értékét illetően sincs egyetértés³⁸ a Városházán.³⁹

Prága⁴⁰

Prága esetében a 2023 februárját követő időszakban, amikor a főpolgármester és a kormány is azonos politikai pártból került ki, a nemzeti érdekvégyesítési csatornák közül elsősorban a Csehország Állandó Képviselőtével való együttműködés a meghatározó. Ez összhangban áll azzal, hogy Prágának városdiplomáciai tevékenysége során igazodnia kell a kormányzati külpolitikában meghatározott érték- és érdekrendszerhez.⁴¹

Az Európai Bizottsággal és az EP-vel való együttműködés során általában az adott téma felelősségét keresik meg, az EP-képviselő nemzetisége vagy pártpolitikai affiliációja nem meghatározó a kapcsolatfelvétel során.⁴²

Ugyanez igaz a Régiók Bizottságára is, ahol bár a korábbi főpolgármester, jelenlegi főpolgármester-helyettes, a kalózpárti Hrib a Régiók Bizottsága zöldpárti politikai csoportjának a tagjaként közvetlenül látja el a város érdekeinek képviselését,⁴³ Prága pártállástól és nemzetiségtől függetlenül, az adott kérdés függvényében igyekszik érdekeit becsatornázni.⁴⁴

Prága szintén az Eurocities és a Szabad Városok Szövetsége nevű szervezetekben aktív. Ez utóbbi kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy a Szabad Városok Szövetségében nem a városok, hanem a polgármesterek rendelkeznek tagsággal. Noha 2023-ban új főpolgármester került a város élére, ő is jelezte részvételi szándékát a szövetségben.

Prága városa 2002-ben nyitotta meg a Prague House-t, amelynek feladata az információszerezés mellett a főváros érdekeinek uniós szintű képviselése. Ugyanakkor a képviselői iroda különlegessége, hogy a fővárosi érdekvégyesítésen túl ellátja a Régiók Bizottságában tevékenykedő cseh nemzeti delegáció tevékenységének koordinációját is,⁴⁵ tehát tevékenységében a szubnacionális és a nemzeti szint egyaránt jelen van.

KÖVETKEZTETÉSEK

A (fő)városoknak különféle csatorna áll a rendelkezésükre annak érdekében, hogy érdekeiket érvényesítsék az uniós térben. A tanulmányomban a Visegrádi Együttműködés négy fővárosát elemeztem a Hooghe – Marks és Simon által felállított érdekvégyesítési modell alapján, arra keresve a választ, hogy az érdekvégyesítési csatornák igénybevétele befolyásolja-e az a tényező, hogy a főváros vezetése és a központi kormányzat azonos vagy eltérő politikai oldalon áll. A kutatás arra az eredményre jutott, hogy azok a fővárosok, amelyek erősen konfliktusos viszonyban állnak az adott ország kormányával (Budapest a teljes vizsgált időszakban és Varsó 2023 decembere előtt), nem veszik igénybe/nem tudják igénybe venni a nemzeti érdekvégyesítési csatornákat, míg amennyiben a konfliktus mérsékelte, azaz nem történt diszkriminatív jellegű forráselvonás (Pozsony), a nemzeti csatornák igénybevételeire lehetőség van. Ha a főpolgármester és a kormány azonos politikai párthoz/

oldalhoz tartozik (Prága 2023 februárja és Varsó 2023 decembere után), a nemzeti együttműködési csatornák kiemelt fontosságúak. Erre különösen rávilágított a prágai interjú, amelynek keretében a brüsszeli képviselővezető kiemelt fontosságú prioritásként jelölte meg, hogy kövessék a kormány által felrajzolt fő külpolitikai irányvonalat. Az a tény, hogy erősen konfliktusos kapcsolat esetén a szubnacionális szereplők uniós érdekérvényesítése során sem veszi igénybe a nemzeti csatornák által kínált lehetőségeket, azt mutatja, hogy a nemzeti szinten jelen lévő konfliktus hatással van az uniós szintű érdekérvényesítésre is.

A kutatás alapján az is megállapítható, hogy a nemzeti és szubnacionális szint közötti erősen konfliktusos kapcsolat esetén a főváros elsősorban az azonos politikai párthoz/oldalhoz tartozó EP-képviselőket és RB-tagokat részesíti előnybe.

A tanulmány azonban csak a városvezetők és a központi kormányzat viszonyára és annak a városdiplomáciai tevékenységre kifejtett hatására fókuszált, így a jövőben elkerülhetetlen a témához kapcsolódó empirikus kutatás folytatása, amely – az érdekérvényesítés nyomán elfogadott dokumentumok elemzése révén – magában fogja foglalni a közgyűlési többség városdiplomáciai tevékenységbe való bevonásának a kérdését és az érdekérvényesítés eredményességének vizsgálatát is.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A 146411 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K-23 pályázati program finanszírozásában valósult meg. A varsói önkormányzatnál végzett terepkutatás a Waclaw Felczak Alapítvány támogatásával valósult meg.

JEGYZETEK

- 1 Bár Simon Zoltán a „brüsszeli regionális képviselői irodák” elnevezést használja, a terminológiát nem tartom pontosnak, ugyanis számos főváros és nagyváros is tart fenn képviselői irodát a belga fővárosban.
- 2 Valamennyi tagország rendelkezik Brüsszelben állandó képviselővel (pontos elnevezése: az Európai Unió mellett működő Állandó Képviselő), amelynek feladata az uniós tagságból eredő jogok gyakorlása, az uniós döntéshozatali eljárás keretében a tagállami álláspont kialakítása és annak képviselői részvételében való részvétel.
- 3 Ez az elnevezés onnan ered, hogy az uniós döntéshozatalban meghatározó szerepet játszó intézményi háromszög (Bizottság, Tanács, EP) mindegyik komponense Brüsszelben található. A Tanács azonban nem része a „brüsszeli stratégiának”, hiszen fő feladata a nemzeti érdekek megjelenítése. Ugyanakkor az EP kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) (6.) jegyzőkönyvének egyetlen cikke szerint hivatalosan az „Európai Parlament székhelye Strasbourg”, de az EP-képviselők évente mindösszesen 12 hetet tartózkodnak az elzászi városban, míg idejük nagy részét Brüsszelben töltik. Következésképpen az európai parlamenti érdekérvényesítés színhelye is a leggyakrabban Brüsszel.

- 4 Magyar ellenzéki EP-képviselővel készített online interjú (2021.05.20.).
- 5 Jelenleg ez a helyzet áll fenn a magyarországi EP-képviselők esetében is, ugyanakkor 2010 előtt rendszeres egyeztetőforum működött, amely elősegítette a magyar érdekek hatékonyabb becsatornázását az európai parlamenti döntéshozatalba (Tabajdi – Korányi, 2006).
- 6 Magyar ellenzéki EP-képviselővel készített online interjú (2021.05.20.).
- 7 Sértő-Radics Istvánnal, az RB korábbi alelnökével készített online interjú (2020.05.15.).
- 8 Sértő-Radics Istvánnal, az RB korábbi alelnökével készített online interjú (2020.05.15.). A Régiók Bizottságának magyar tagjaival (DK, KDNP, LMP, Jobbik) készített online interjúk (2021. május 18., 19., 27.). Az Állandó Képviselő magyar koordinátorával készített online interjú (2021.06.17.).
- 9 Az uniós kompetenciák bővülése nem csupán lehetőségeket jelentett, hanem jelentős terheket is rótt a nemzetek feletti intézményekre. 2015-ös adat szerint míg az uniós hivatalnokok száma 46 356 volt (Official Journal, 2016), addig az 1,1 millió lakosú Birmingham városi tanácsa 2015-ben 33 477 munkavállalót foglalkoztatott (The Conversation, 2016). Ez a jelenség a menedzsment deficit, amelynek kiküszöbölése érdekében a Bizottság és az EP európai érdekcsoportok támogatását is igénybe veszi mindennapi munkája során (Trobbiani, 2016:13–14.).
- 10 Assembly of European Regions – Procedure: <https://aer.eu/aer-statute/aer-procedures/> (Utolsó letöltés: 2023.04.10.).
- 11 Belfast City Council: <https://minutes3.belfastcity.gov.uk/mgAi.aspx?ID=10226> (Utolsó letöltés: 2023.04.10.).
- 12 Eurocities – members: <https://eurocities.eu/cities/> (Letöltés: 2023.04.10.).
- 13 Global Covenant of Mayors for Climate and Energy: <https://www.globalcovenantofmayors.org/faq/does-the-gcom-require-membership-fees/> (Utolsó letöltés: 2023.04.10.).
- 14 A Dél-Dunántúli Régió brüsszeli képviselőtársával egykori munkatársával készített online interjú (2021.06. 11.).
- 15 A Dél-Dunántúli Régió brüsszeli képviselőtársával egykori munkatársával készített online interjú (2021.06.11.).
- 16 Budapest brüsszeli képviselőtársával vezetőjével készített online interjú. (2021.05. 17.)
- 17 Karácsony Gergely volt az első olyan magasrangú politikus, aki látogatást tett Kijevben. Lásd: <https://enbudapestem.hu/2023/01/11/ukrajnaba-latogattak-a-v4-fopolgarmesterei-klicskoval-is-talalkoztak-de-kik-a-szabad-varosok-szovetsegenek-vezetoi>.
- 18 Interview with mayor Vallo: <http://www.worldmayor.com/contest-2021/interview-vallo-bratislava.html>.
- 19 Prága brüsszeli képviselőtársával vezetőjével készített interjú. (2024.07.25.)
- 20 Budapest brüsszeli képviselőtársával munkatársával készített online interjú. (2024.04.09.)
- 21 Budapest brüsszeli képviselőtársával munkatársával készített online interjú. (2024.04.09.)
- 22 Agnes Monfret szakmai profilja: https://op.europa.eu/hu/web/who-is-who/person/-/person/COM_0000CF7F3. (Utolsó letöltés: 2024.08.07.). Budapest brüsszeli képviselőtársával vezetőjével készített online interjú. (2024.04.10.)
- 23 Budapest brüsszeli képviselőtársával munkatársával készített online interjú. (2024.04.09.)

- 24 Budapest brüsszeli képviseletének vezetőjével készített online interjú. (2024.04.10.)
- 25 Budapest városdiplomáciai főtanácsadójával készített online interjú. (2024.04.10.)
- 26 További részletekért lásd: https://www.europarl.europa.eu/meps/fr/197588/KATALIN_CSEH/history/9. (Utolsó letöltés: 2024.08.07.)
- 27 Jan Olbricht EP-képviselővel, a Városok Közös Munkacsoport elnökével készített online interjú. (2020.11.03.)
- 28 Budapest brüsszeli képviseletének vezetőjével készített online interjú. (2024. április 10.)
- 29 Budapest brüsszeli képviseletének munkatársával készített online interjú. (2024. április 10.) Budapest városdiplomáciai főtanácsadójával készített online interjú. (2024. április 10.)
- 30 Tüttő Kata szakmai profilja az RB honlapján: <https://cor.europa.eu/hu/members/pages/memberprofile.aspx?MemberId=2022509>. (Utolsó letöltés: 2024.08.07.)
- 31 Budapest brüsszeli képviseletének vezetőjével készített online interjú. (2024.04.10.)
- 32 Varsó nemzetközi kapcsolataiért felelős helyettes vezetővel készített online interjú. (2024.04.23.)
- 33 Varsó nemzetközi kapcsolataiért felelős helyettes vezetővel készített online interjú. (2024.04.23.)
- 34 Rafal Trzaskowski szakmai profilja az RB honlapján: <https://cor.europa.eu/hu/members/pages/memberprofile.aspx?MemberId=2035869>.
- 35 A pozsonyi Nemzetközi Kapcsolatok és Protokoll Osztály vezetőjével készített online interjú. (2024.07.25).
- 36 A pozsonyi Nemzetközi Kapcsolatok és Protokoll Osztály vezetőjével készített online interjú. (2024.07.25).
- 37 Matús Vallo szakmai profilja az RB honlapján: <https://cor.europa.eu/hu/members/pages/memberprofile.aspx?MemberId=2038363>. (Utolsó letöltés: 2024.08.07.)
- 38 Mivel egy brüsszeli képviseleti iroda létrehozása és működtetése jelentős költséggel járna Pozsony számára, a kérdésben való döntéshozatal túlmutat a polgármester kompetenciáján.
- 39 A pozsonyi Nemzetközi Kapcsolatok és Protokoll Osztály vezetőjével készített online interjú. (2024.07.25).
- 40 Prága esetében csak a 2023 februárja utáni időszak került elemzésre, mivel 2023 nyarán a főváros nemzetközi kapcsolataival foglalkozó osztály átszervezésre került és a korábbi munkatársakat nem lehetett elérni.
- 41 Prága brüsszeli képviseletének vezetőjével készített interjú. (2024.07.25.)
- 42 Prága brüsszeli képviseletének munkatársával készített online interjú. (2024.07.25)
- 43 Zdenek Hrib szakmai profilja az RB honlapján: <https://cor.europa.eu/hu/members/pages/memberprofile.aspx?MemberId=2037456>.
- 44 Prága brüsszeli képviseletének munkatársával készített online interjú. (2024.07.25)
- 45 Prague House in Brussels: https://praha.eu/w/prague_house_in_brussels_2533776.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ansell, Cristopher K. – Craig, Parsons – Keith, A. Darden: *Dual Networks in European Regional Developments Policy*, Journal of Common Market Studies, 1997/3, 347–375. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00066>
- Arató Krisztina – Koller Boglárka: *Az Európai Unió politikai rendszere*, Budapest, 2019.
- Brucker Balázs: *Az Európai Parlament felhivatalos érdekvégyesítő fórumai: a közös munkacsoportok*, Politikatudományi Szemle, 2019/3, 57–84. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.3.57>
- Brucker Balázs: *Az Európai Parlament szerepe a szubnacionális érdekek képviseletében*, Politikatudományi Szemle, 2022a/1, 99–124. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2022.1.99>
- Brucker Balázs: *Az Európai Parlament közös munkacsoportjainak (intergroupjainak) szerepe a területi érdekvégyesítésben*, Tér és Társadalom, 2022b/4, 3–31. <https://doi.org/10.17649/TET.36.4.3449>
- Brucker Balázs: *Van, ami sobasem változik?, Az Európai Unió területi politikájának régi és új irányai*, Comitatus, 2023/3, 111–118. <http://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.111>
- Campbell, Scott: *The Enduring Importance of National Capital Cities in the Global Era*, University of Michigan, URRC, Working Papers Series, 2003. Elérhető: <https://websites.umich.edu/~sdcamp/workingpapers/URRC%2003-08.pdf>
- Costa, Olivier: *Le travail parlementaire européen et la défense des intérêts locaux, Les députés européens dans la gouvernance multi-niveaux, Le gouvernement du compromis: courtiers et généralistes dans l'action politique*, Economica, 2002, 195–226.
- Faragó László: *Az EU területi politikájának a változásai közép-kelet-európai nézőpontból*, Tér és Társadalom, 2016/2, 3–22. <https://doi.org/10.17649/TET.30.2.2765>
- Gherghina, Sergiu – Volintiru, Clara: *Budgetary Clientelism and Decentralization in Hungary and Romania*, Journal of Developing Societies, 2023/1, 40–62. <https://doi.org/10.1177/0169796X221148509>
- Goergen, Pascal: *Lobbying in Brussels, A practical guide to the European Union for cities, regions, networks and enterprises*, Goergen, Brussels, 2006.
- Global Report: *Decentralization and local democracy in the world. First global report*, World Bank and UCLG, Barcelona, 2009.
- Hambleton, Robin – Savitch, V. Hank – Stewart, Murray: *Globalism and local democracy, Challenge and Change in Europe and North America*, Palgrave, Houndmills, 2003.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary: „Europe with the Regions”: Channels of Regional Representation in the European Union, The Journal of federalism, 1996/1, 73–91.
- Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*, Budapest, HVGOrac, 2011.
- Kéglér Ádám: *Érdekvégyesítés az Európai Unióban*, Budapest, 2006.
- Kruppa Éva: *Régiók a határon, Határmenti együttműködés az Európai Unióban és Közép-Európában*, Corvinus Világgazdasági Tanszék (Doktori disszertáció), 2003.
- Lago, Ignacio (ed.): *Decentralization, Devolution and the State*, Edgar Elgar, Cheltenham, 2021. <https://doi.org/10.4337/9781839103285>
- Marks, Gary – Hooghe, Liesbet – Blank, Kermit: *European Integration from the 1980s: State-Centric v. Multi-Level Governance*, Journal of Common Market Studies, 1996/3, 342–378.
- Nyusztay László: *Szakdiplomáciai Tanulmányok*, Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar, Budapest, 2011.
- Pálné Kovács Ilona: *Regionális politika és közigazgatás*, Pécs-Budapest, 1999.
- Pálné Kovács Ilona: *Jó kormányzás és decentralizáció, Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián*, MTA, Budapest, 2014.
- Pálné Kovács Ilona: *A középszintű kormányzás helyzete és perspektívái Magyarországon*, Budapest, 2019.
- Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben – avagy megszelídítet-e a globalizáció*, Dialóg-Campus, Budapest, 2019.

- Simon Zoltán: *Regionális érdekérvényesítés az Európai Unióban*, in: Kaiser Tamás – Ágh Attila – Kis Varga Judit (szerk.): *A régiók Magyarországa II., Hálózatok és labirintusok*, Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 2007, 141–173.
- Surmacz, Beata: *City diplomacy*, *Barometr regionalni*, 2018/1, 7–18.
- Tabajdi Csaba – Korányi Dávid: *Az uniós nemzeti érdekérvényesítés három modellje, Másfél éves európai parlamenti érdekérvényesítés tapasztalatai (2004. július–2005. december)*, in: Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*, Budapest, 2006, 836–851.
- Trobbiani, Riccardo: *European regions in Brussels. towards functional interest representation?*, *Bruges Political Research Papers*, 2016/53, 1–43.

INTERNETES FORRÁSOK

- APC: *Association of Polish Cities*. Elérhető: <https://polishcities.eu/> (Letöltés ideje: 2024.05.18.)
- Bucsky Péter: *A kormány Budapest elleni bunkósbotja néhány falu ellen is nagyot üt*. Elérhető: <https://g7.hu/kozelet/20240402/a-kormany-budapest-elleni-bunkosbotja-nehany-falun-is-nagyot-ut/> (Letöltés ideje: 2024.09.18.)
- Ciobanu, Claudia: *Foreign Ideology: Poland's Populists Target LGBT Rights, Balkan Insight*, 2019.06.26. Elérhető: <https://balkaninsight.com/2019/06/26/save-the-children/> (Letöltés ideje: 2024.07.18.)
- The Conversation: *How many people work for the EU?*, 2016. Elérhető: <https://theconversation.com/how-many-people-work-for-the-eu-59702> (Letöltés ideje: 2024.07.18.)
- hirtv.hu: *Száz milliókat költhetnek a Magyarország elleni brüsszeli lobbira Karácsonyék*, 2024.03.06. Elérhető: <https://hirtv.hu/ahirtvhirei/szaz-milliokat-kolthetnek-a-magyarorszag-elleni-brusszeli-lobbira-karacsonyek-2581454> (Letöltés ideje: 2024.07.22.)
- Kopec, Jaroslaw: *Poland: is the ruling party trembling?*, 2018. Elérhető: https://www.european-datajournalism.eu/cp_data_news/poland-is-the-ruling-party-trembling/ (Letöltés ideje: 2024.07.18.)
- Meredith, Sam: *From Washington to Warsaw, a 'greenlash' is picking up steam despite extreme heat*, 2023.08.01. Elérhető: <https://www.cnbc.com/2023/08/01/extreme-heat-a-green-backlash-is-sweeping-across-the-us-and-europe.html> (Letöltés ideje: 2024.08.07.)
- moszlap.hu: *A Régiók Bizottsága Magyar Delegációja*, 1995. Elérhető: <https://moszlap.hu/hu/content/regiok-bizottsaga?menu=5> (Letöltés ideje: 2024.09.27.)
- *Official Journal of the European Union*, 2016. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2016:048:FULL&from=E> (Letöltés ideje: 2024.08.07.)
- Origo: *Karácsony Gergely rengeteg pénzt ver el egy brüsszeli irodára, ahol nem csinálnak semmit*, 2024.02.26. Elérhető: <https://www.origo.hu/itthon/2024/02/karacsony-gergely-rengeteg-penz-vel-egy-brusszeli-irodara-ahol-nem-csinálnak-semmit> (Letöltés ideje: 2024.07.18.)
- *Pályázati portál*. Elérhető: <https://www.palyazat.gov.hu/programok/kozvetlen-unios-programok> (Letöltés ideje: 2024.09.18.)
- Radi Anita: *Matús Vallo: „Fontos, hogy betartsam, amit az embereknek ígértem a választások előtt”*, 2020.12.19. Elérhető: <https://ma7.sk/tajaink/matus-vallo-fontos-hogy-betartsam-amit-az-embereknek-igertem-a-valasztasok-elott> (Letöltés ideje: 2024.07.19.)
- RB: *Régiók Bizottsága vélemény: Egy globális zöld megállapodás felé: az éghajlatváltozásra, a biológiai sokféleségre és a fenntartható fejlődésre vonatkozó globális keretek harmonizálása*, 2024. Elérhető: <https://cor.europa.eu/hu/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-5586-2023> (Letöltés ideje: 2024.08.08.)
- Zgut Edit: *Illiberális gyorsvonat járja a visegrádi országokat*, 2018.08.19. Elérhető: <https://uj szo.com/kozelet/illiberalis-gyorsvonat-jarja-a-visegradi-oroszagokat> (Letöltés ideje: 2024.07.25.)
- Worldmayor.com: *Interview with mayor Vallo*, 2021: <http://www.worldmayor.com/contest-2021/interview-vallo-bratislava.html>

Kulcsár Ágnes: Útirajzok / Amalfi

BARSÍ BOGLÁRKA

Kreatív város, okos város, boldog város? Városfejlesztési koncepciók kritikai értékelése

*Creative city, smart city, happy city?
Critical assessment of city development concepts*

SZERZŐ:

BARSÍ BOGLÁRKA, tudományos munkatárs, egyetemi adjunktus, HUN-REN KRTK RKI, barsi.boglarka@krtk.hun-ren.hu; Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar, Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék, barsi.boglarka@sze.hu, ORCID: 0000-0002-0959-2423

JEL kód: I31, O33, R11, R58

Kulcsszavak: kreatív város • okos város • boldog város • városfejlesztés

Absztrakt: Az utóbbi évtizedekben a városfejlesztés területén számos új koncepció született, amelyek különböző szempontok alapján igyekeznek válaszokat adni a városok előtt álló gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásokra. A „kreatív város,” „okos város” és „boldog város” koncepciók mindegyike különböző megközelítést képvisel: míg a kreatív város koncepciója a kulturális és kreatív iparágak fejlesztésére és a „kreatív osztály” vonzására fókuszál a gazdasági növekedés ösztönzése érdekében (Florida, 2002), az okos város modell az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásával kívánja optimalizálni a városi rendszereket és javítani a fenntarthatóságot (Komninos, 2011). Ezzel szemben a boldog város koncepciója az emberi jóllétet, a közösségi kohéziót és a mentális egészséget helyezi előtérbe (Montgomery, 2013). A tanulmány célja e városfejlesztési modellek kritikai értékelése, különös figyelmet fordítva azok hatékonyságára, társadalmi és gazdasági hatásaira, valamint a potenciális kockázatokra, mint például a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a technológiai

függőség; illetve bemutatjuk az ezzel kapcsolatos szakpolitikai dilemmákat és problémákat. Az egyes koncepcióknak ugyanis elméleti, vagy gyakorlati, szakpolitikai következményei lehetnek.

Az egyes települések mérete, jellemzői, természeti környezete, hagyományai, történelmi múltja és gyökerei jelentősen különbözhetnek egymástól. Ezért nem lehetséges egy egységes, uniformizált városfejlesztési modell alkalmazása a településeken.

AUTHOR:

BOGLÁRKA BARSÍ, Research Fellow, Assistant Professor, West Hungarian Research Institute, Institute for Regional Studies, Centre for Regional and Economic Studies, Liszt Ferenc u. 10., H-9022 Győr, Hungary, barsi.boglarka@krtk.hun-ren.hu; Széchenyi István University, Faculty of Agricultural and Food Sciences, Department of Regional Science and Rural Development, barsi.boglarka@sze.hu, ORCID: 0000-0002-0959-2423

JEL code: I31, O33, R11, R58

Keywords: creative city • smart city • happy city • urban development

Abstract: *In recent decades, many new concepts have been created in the field of urban development, which try to provide answers to the economic, social and environmental challenges facing cities based on different aspects. The „creative city,” „smart city,” and „happy city” concepts each represent a different approach: while the creative city concept focuses on developing cultural and creative industries and attracting the „creative class” to stimulate economic growth (Florida, 2002), the smart city model aims to optimize urban systems and improve sustainability by applying information and communication technologies (Komninos, 2011). In contrast, the concept of a happy city emphasizes human well-being, community cohesion and mental health (Montgomery, 2013). The aim of the study is to critically evaluate these urban development models, paying special attention to their efficiency, social and economic effects, as well as potential risks, such as the increase of social inequalities, technological dependence; and we present the related policy dilemmas and problems. The applied concepts may have theoretical or practical policy consequences. The size, characteristics, natural environment, traditions, historical past and roots of each settlement can differ significantly from each other. Therefore, it is not possible to apply a single, uniformed urban development model in settlements.*

BEVEZETÉS

A városok fejlődési irányát és az ott lakók életét nagyban befolyásolja, hogy a városfejlesztéssel foglalkozó szakemberek és döntéshozók milyen koncepciókat és módszereket

követnek, milyen városfejlesztési gyakorlatokat alakítanak ki. A különböző fejlesztések külső minta átvételével történő megvalósítása nem új keletű folyamat, a globalizáció hatására azonban az ilyen célú tudásáramlás is felerősödött, így a világ különböző tájain, eltérő társadalmi viszonyok között esetenként nagyon hasonló kezdeményezéseket találunk (Árvai, 2021). A „kreatív város,” „okos város” és „boldog város” koncepciók mindegyike különböző megközelítést kínál a városi élet minőségének javítására, a város fejlesztésére.

A városokról való gondolkodást, a városfejlesztésről való elképzeléseket alapvetően befolyásolta az információs és kommunikációs technológiák (IKT) ugrásszerű fejlődése, és az ehhez kapcsolódó gazdasági és társadalmi változások. Elkezdődött a gondolkodás arról, hogy az információ, a tudás, a kreativitás felértékelődése milyen hatással lehet a városok jövőjére.

A tér és gazdaság kapcsolatát vizsgáló kutatások nyomán az 1960-as évektől kibontakozó vita során úgy vélték, hogy az új technológiák megjelenése és ugrásszerű elterjedése következtében a gazdasági tevékenység a centrumok irányából a perifériák irányába mozdul el, melynek következtében egy „globális falu” alakul ki (McLuhan, 1964). Berry (1973) hasonlóképpen gondolkodott, amikor úgy vélte, hogy a kommunikációs technológiák megszüntetik a magterületekhez kötődő városokat.

A kilencvenes évek elején az internet kereskedelmi célú megnyitásával új lendületet kapott a vita. Úgy tűnt, hogy az internet és az azzal járó kommunikációs forradalom felszabadítja a gazdaságot a földrajz béklyói alól. Mivel az IKT termékek könnyen áthidalják a fizikai távolságot és legyőzik a földrajzi akadályokat (Quah, 1999), a digitális forradalom a „távolság halálát” jelenti majd (Cairncross, 1997).

A Szilícium-völgy és más világszínvonalú IKT és high-tech iparágak koncentrációja, technológiai klaszterek kialakulása azonban éppen ellenkező folyamatokra utal. Ugyanis habár elméletileg a modern kommunikációs technológiák bárhol elérhetők, valójában működésük nagymértékben függ a fix telekommunikációs infrastruktúra jelenlététől, kiépítettségétől. Ez az infrastruktúra pedig nem állt mindenhol rendelkezésre, vagy legalábbis nem egyszerre történt meg a kiépítésük, hanem határozott és erős közgazdasági logika alapján, tehát az úttörők azok a térbeli pontok voltak, ahol a kereslet és a kínálat koncentráldott. A gyors technológiai fejlődés, a fogyasztói kereslet gyors változása és a telekommunikáció liberalizációja következtében egyre inkább egyenlőtlené vált az infrastruktúra térbeli elérhetősége. Ezen az internet megjelenése sem változtatott, hiszen annak használatához szükséges végpontok, hálózatok kiépítettségé is erősen centralizált (Gillespie et al., 2000).

A nagyvárosokban koncentrálódnak a fontos döntéshozók és minden korábbi várakozás ellenére a személyes kapcsolatok fontossága nem csökkent. Antonelli szerint (1999) minél „sűrűbb” az ipari aktivitás abban a térségben, ahol a vállalat elhelyezkedik, annál sűrűbbek a cég hálózati kapcsolatai, ami jelentősen növeli a beáramló információ mennyiségét, így növeli az IKT alkalmazásából elérhető hasznot is.

A globalizáció és a negyedik ipari forradalom korában is fontos szerepe maradt tehát a „helynek”, a település milyenségének, a városoknak. A gazdasági tevékenység globalizációja és az egyre fokozódó verseny ellenére a kompetitív előnyök mégis lokalizáltak maradtak. Ugyanis éppen a globalizáció és a mögötte húzódo folyamatok teszik lehetővé, hogy a vállalkozások helyhez kötött előnyöket keressenek és használjanak ki. A tudás, a kreativitás mint

nem megfogható termelési tényező, valamint az információs és kommunikációs technológiák szerepének felértékelődése adott okot a városokról való gondolkodás új aspektusainak. Elnevezéseiben, jellemzőiben jelentős eltéréseket találunk. A fogalmak sokszor keverednek, vagy egymás szinonimájaként használatosak, máskor, mások élesen elválasztják egymástól az egyes koncepciókat. Tanulmányunkban a 21. századi városokhoz kapcsolódóan három lehetséges paradigmát tekintünk át röviden, illetve bemutatjuk az ezzel kapcsolatos szakpolitikai dilemmákat és problémákat.

KREATÍV VÁROS

Törnkvist és Anderson már 1983-ban bevezette a „kreatív milliő” fogalmát, felhívta a figyelmet a kreatív környezet fontosságára (Törnkvist, 1983). A kreatív gazdaság, kreatív milliő gondolköre a 2000-es évektől kezdve került előtérbe, és a kezdetektől szorosan összekapcsolódott a városok „újjáéledésével”, vagyis szoros összefüggésben van a bevezetőben említett jelenséggel, vagyis azzal, hogy a nagyvárosi régiók gazdasági koncentrációs ereje nemhogy csökkent, hanem egyre erősebbé vált.

Egyes kutatók és szakemberek a kreatív gazdaságot csak szűkebben értelmezik, és pusztán a teljes gazdaságnak azt a részét értik rajta, amely a kreatív iparágakat tartalmazza (Hartley, 2005; Ságvári, 2005; Scott, 2006; Kovács et al., 2011; Kézai – Rechnitzer, 2022; Kézai – Rechnitzer, 2023; Rechnitzer et al., 2019). Úgy vélik, hogy a kulturális és kreatív ipar (cultural and creative industries – CCI) jelentős részét képezi a gazdaságnak (Rechnitzer et al., 2019). Éppen ezért az ezen iparágak letelepedéséhez szükséges társadalmi és gazdasági környezet megteremtése egyre fontosabb szerepet tölt be a városok életében, mivel azok versenyben állnak a progresszív erőforrásokért (Kézai – Rechnitzer, 2022). Ezen felismerés Magyarországon is hatott a kreatív és tudásintenzív gazdasági ágazatok fejlesztésére, amely a nemzeti, regionális és helyi gazdasági stratégiákban is megjelent (Kovács et al., 2011; Kereszney – Egedy, 2016; Egedy et al., 2018).

Mások ennél tágabb értelemben használják, a poszt-indusztriális paradigma finomításaként, a tudásgazdaságot felváltó, pontosabb fogalomként (Jarvis et al., 2001). Napjainkban a globalizációs folyamatok alakulásából egyértelműen látszik, hogy az emberi tényezők és az arra épülő tudás válhat a fejlődés jövőbeli kulcstényezőjévé. A humán tőke minősége – több elismert tudományos irányzat szerint innovativitása, kreativitása – és a gazdasági fejlődés szoros kapcsolatban áll egymással (Rittgasser – Lukovics, 2012).

Richard Florida elmélete a „kreatív osztályról” (Florida, 2002; Florida, 2005) nem csak az elméleti gondolkodók figyelmét keltette fel, hanem a városokvezetőket, a szakpolitikák formálóiát is inspirálta. Florida szerint (Florida, 2002) a diverzifikált, toleráns, vagyis „menő” városok jobban teljesítenek. Vagyis azok a városok, ahol nagy számban élnek etnikai kisebbségek, nyelviileg, vallás szempontjából heterogének, több munkaerőt, dinamikusabb vállalkozásokat vonzanak, és gazdaságilag is jobban teljesítenek. Így a városok felemelkedésének útja a megfelelő kreatív környezet kialakítása.

Florida elmélete kritikák keresttüzébe került. Florida ugyanis három nagyon markáns megállapításra jutott (Florida, 2002):

- A nyugati társadalmakban létezik egy ún. „kreatív osztály”, mely diverzifikált, toleráns városokban szeret élni.
- A kreatív osztály alakítja a legtöbb város gazdaságát. Ott jönnek létre új állások, ahol a képzett munkaerő található.
- Azok a városok, amelyek képesek oda vonzani és megtartani a kreatív osztályt, jobban teljesítenek, a kreativitás határozza meg a fejlődésüket.

Florida állításait számos kutató próbálta meg alátámasztani, vagy tesztelni. Gibbon az Egyesült Királyságban végzett kutatásai során nem talált kapcsolatot a „bohémek” vagy a változatos környezet és a képzett munkaerő jelenléte között (Gibbon, 2005 – idézi Nathan, 2007). Lengyel és Ságvári (2009) pedig arra a megállapításra jutottak, hogy a regionális fejlettségét a felsőfokú végzettséggel rendelkezők jobban magyarázzák, mint a kreatív foglalkozást végzők. Gombos (2016, 2018) rámutatott arra, hogy azokon a településeken is lehet aktív kulturális élet, ahol nem elérhető mindhárom funkció (technológia, tehetség, tolerancia, azaz a 3T), vagyis a településmérettel nem magyarázható annak hiánya. Miszlivetz (2012) és Miszlivetz – Márkus (2013) által kidolgozott kreatív város – fenntartható vidék (KRAFT-) index integratív szemléletre épül, és azt hangsúlyozza, hogy a lokális fejlődést azokra az innovatív, kreatív társadalmi, gazdasági, természeti-táji, közösségi kapcsolatokra kell építeni, amelyek a területrendszerben (település, térség) rendelkezésre állnak, s a közöttük lévő kapcsolatokkal, illetve azok hálózatával sajátos, a vizsgált egységhez köthető erőforrásokat alakítanak ki (Kézai – Rechnitzer, 2022).

A legfontosabb problémák a kreatív osztály meghatározásából adódnak. Nagyon nehéz jól megragadni azt, hogy kik azok, mely foglalkozások azok, melyek valóban kreatív tevékenységet folytatnak. Csak a felsőfokú végzettségűek végeznek kreatív munkát? Vagy a középfokúak is? Minden közgazdász, mérnök, jogász kreatív szakember is egyben? Vagy a nem kreatív foglalkozásnak tartott szakma képviselője is lehet kreatív szakember: Az adott személy kreatív tulajdonságai vajon minden esetben kreatív gazdasági teljesítménnyé válnak? Egy kreatív szakma minden egyes tagja kreatív szakember? Olyan heterogén szakmacsoportról van szó, melyet meglehetősen nehéz „osztályként” aposztrofálni.

Hasonlóan problémát jelent a „tolerancia” mérésére kialakított index, mely az adott városban élő homoszexuálisok számával kívánta a település elfogadó képességét mérni. A kialakított indexet sokan vitatták (Sawicky, 2003; Scott, 2006). Florida az azonos nemű háztartások számával „közelítette” a homoszexuális háztartásokat, így aztán a nagy egyetemi városok, ahol a felsőoktatási hallgatók kollégiumokban, vagy közösen bérelt lakásokban laktak, előkelőbb helyezést értek el, így az index pusztán a magasan képzettek száma és a városok fejlődése között korábban már felismert összefüggést képezte le. Nem véletlen, hogy Clark (2003) és Glaeser (2005) is úgy találta, hogy ez az index erősen korrelál az iskolai végzettséggel.

Florida abban is tévedett, hogy azt feltételezte, hogy a kreatív osztály tagjai hasonló igényeket támasztanak a lakhatási, városi körülményekkel szemben, és a belváros preferálják a külvárosokkal szemben. A kutatások ellenben azt támasztották alá (Jarvis et al., 2001; Halfpenny et al., 2004; Markunsen, 2006), hogy a kreatív osztály heterogén összetétele miatt is nagyon változatos igényeket támaszt a városokkal szemben. Markunsen (2006) arra is rámutatott, hogy a művészek, bohémek és a kreatív gazdaság, a város gazdasági fejlettsége közötti oksági kapcsolat fordított irányú, mint azt Florida feltételezte. Tehát nem a

bohémek vonzzák a kreatív munkaerőt, hanem a prosperáló, magas jövedelmű lakossággal rendelkező város képes vonzani a művészeket, mivel elegendő forrással rendelkeznek azok támogatásához.

Goonewardena (2004) egészen odáig ment Florida kritikájában, hogy mivel a városok mindig is a kreatív és változatos környezet színterei voltak, ezért ez nem lehet oka, forrása a gazdasági növekedésnek.

Florida – az őt ért számos kritikára válaszolva – finomította modelljét (Florida, 2008, 2012), és olyan szakpolitikai figyelmeztetést is adott, hogy nem minden város alkalmas arra, hogy a kreativitás koncepcióját alkalmazva sikeres legyen.

Elismerte (Florida 2012, 2017), hogy a kreatív osztállyal kapcsolatban az osztálytudat hiánya az egyik legnagyobb probléma. Ez az osztály ugyanis egy messzemenőig individualizált és atomizált társadalmi réteg, amelyre a liberális beállítottság ellenére kevésbé jellemző a szolidaritás és az összetartás. Florida által kreatív osztályba sorolt csoportok és emberek érdekei, felfogásuk és társadalmi-gazdasági jellemzői ugyanis nem azonosak, nyilvánvalóan teljesen eltérő társadalmi és gazdasági preferenciákkal bírnak, s nagyon különböző életstílust és kultúrát követnek. A kreativitás Florida elméletével szemben egyénhez, és nem foglalkozási csoporthoz kötött.

Továbbra is kiállt viszont a kreativitás meghatározó szerepe mellett a jövő gazdaságában, viszont belátta, hogy a kreatív osztály elmélete mint izolált stratégia nem alkalmas a városok növekvő problémáinak a megoldására (Egedy, 2020). További probléma, hogy a kreatív osztály fogalmának hangsúlyozása a városi központokra összpontosít, és kevésbé figyelt a vidéki területekre.

A kreatív város koncepciójának másik meghatározó alakja, a brit várostervező, Charles Landry volt, aki már az 1970-es évek második felében foglalkozott a kérdéssel. A kreatív város koncepciójával Landry (Landry, 2000, 2008; Landry – Bianchini, 1995) lényegében újragondolta és újrapozícionálta a kulturális ipari koncepciót és a hely alapú közösségfejlesztés helyett a város kulturális erőforrásokon alapuló újrastrukturálására helyezte a hangsúlyt. Felismerte, hogy a kreatív városfejlesztés csak akkor lehet sikeres, ha abban a közintézmények kultúráért, közösségért és gazdaságért felelős fejlesztési irodái együttműködnek (Egedy, 2020).

OKOS VÁROS

Az okos város fogalma sem újkeletű, gyökerei egészen az 1980-as, 1990-es évekig nyúlnak vissza, amikor egy újfajta gondolkodás jelent meg arról, hogy milyen módon alkalmazhatóak az új technológiák a város működtetésében és a várostervezésben.

Nyilvánvaló, hogy az okos város koncepció szoros kapcsolatban áll az információs és kommunikációs technológiák használatával, a digitalizáció elterjedésével és az internettel. Ebben az értelemben számtalan konceptuális elődje van, melyeket sokszor az okos város fogalmával párhuzamosan, vagy éppen az okos város koncepció szinonimájaként használnak, mint a digitális város, információs város, innovatív város, virtuális város, ököváros, zöld város, fenntartható város. Harrison és Donnelly (2011) szerint maga az okos város fogalom az 1990-es években kezdett elterjedni az okos növekedéssel kapcsolatos kutatások, tanul-

mányok nyomán. Az okos város fogalmának egyik legnagyobb hatással bíró definícióját Giffinger és szerzőtársai (2007) munkájában találjuk: Az okos város jól és előremutatóan teljesít hat alapterületen (gazdaság, mobilitás, kormányzás, környezet, emberek, életkörülmények). Az önmagukról önállóan döntő, független és tudatos városlakók tevékenységeinek és adottságainak okos kombinációjára épül.

Az okos városok átfogó, teljes körű meghatározását ugyanakkor – véleményünk szerint – Caragliu és szerzőtársai (2011:50.) adták: „mikor az emberi és társadalmi tőkébe, valamint a hagyományos (például közlekedés) és modern (IKT) kommunikációs infrastruktúrába történő befektetés fenntartható gazdasági növekedést és magas életminőséget generál, miközben az erőforrásokat bölcsen kezelik, és a kormányzás a város lakóinak részvételén alapul.”

Magyarországon a Lechner Tudásközpont közreműködésével jött létre az 56/2017. (III. 20.) Kormányrendelet az egyes kormányrendeleteknek az „okos város”, „okos város módszertan” fogalom meghatározásával összefüggő módosításáról. A kormányrendelet hivatalosan is meghatározza, mit értünk okos város alatt: Az okos város olyan település vagy településcsoport, amely természeti és épített környezetét, digitális infrastruktúráját, valamint a területén elérhető szolgáltatások minőségét és gazdasági hatékonyságát korszerű és innovatív információtechnológiák alkalmazásával, fenntartható módon, lakosainak fokozott bevonásával fejleszti.

Összegezve tehát, az okos város folyamatosan fejlődik, javítja a társadalmi, gazdasági és környezeti fenntarthatóságot, reagál az olyan kihívásokra, mint a klímaváltozás, a politikai és gazdasági instabilitás, javítja a társadalommal való kapcsolatát, együttműködő és részvételen alapuló irányítási módszereket, információs és kommunikációs technológiákat, illetve az általuk gyűjtött és feldolgozott adatokat felhasználva a városban élők számára jobb szolgáltatást és életszínvonalat biztosít oly módon, hogy a jelen és a jövő generációinak szükségleteit tiszteletben tartsa, és ne rombolja a természeti környezetet.

BOLDOG VÁROS

Az első ismert kísérletek a boldogság megértésére és meghatározására i. e. 600 körül a Távol-Kelethez kötődnek: a kínai iskolához, mint a konfucianizmus, a Mo Ti, a buddhizmus és a taoizmus (Fung, 1985; Tam, 2010). A konfucianizmus a társadalmi életminőségre és a társas kapcsolatokra fektette a hangsúlyt, azzal érvelve, hogy a pozitív hozzáállás a tudáshoz, a tanuláshoz és a felelősségvállaláshoz központi jelentőségű a boldogság szempontjából (Tam, 2010). A taoizmus ugyanakkor az egyén szerepét hangsúlyozta és azt állította, hogy a társadalmi feltételek nem befolyásolják az egyének boldogságra való képességét. Egy taoista valószínűleg a tudás és bölcsesség növelése ellen érvelt volna, és azt mondta volna, hogy a jó élet „egyszerű élet”, utalva arra, hogy a gyerekek a legboldogabb emberi lények (Zhang – Veenhoven, 2007). A buddhizmus szintén az egyénre helyezte a hangsúlyt, és bevezette a „Nirvana” koncepcióját, amely egy olyan szent állapot, melyet tökéletes belső béke, a megvilágosodás és minden vágy eltörlése jellemez (Zhang – Veenhoven, 2007).

Néhány évtizeddel később Arisztotelész etikájában (Arisztotelész, 1997) is a boldogság (görögül eudaimonia) állt a középpontban, és arra kereste a választ, hogy az ember a társadalmon belül hogyan érheti el a legnagyobb boldogságot. A város lakóinak jólléte, boldog-

sága már az ókorban is központi szerepet játszott a várossal való gondolkodásban. A város nem pusztán egy fizikai mechanizmus vagy mesterséges konstrukció. A várost ugyanis emberek hozzák létre és működtetik, így az emberi természet terméke (Park et al., 1925).

A modern politikai gondolkodásban a boldogságnak továbbra is központi szerepe van, amit az elsősorban John Stuart Millhez köthető utilitarionizmus (haszonelvűség) helyezett a legfontosabb célok közé (Ludassy, 1991). E szerint mind egyéni, mind közösségi szempontból az emberek legfontosabb célja a boldogság maximalizálása és a fájdalom, szenvedés minimalizálása. Csíkszentmihályi szerint (1992) az ember minden más célt abból a szempontból értékel, hogy az mennyiben járul hozzá a boldogságához.

A boldogsággal foglalkozó empirikus kutatások többsége az egyéni és a társadalmi/nemzeti szintű boldogsággal foglalkozik. (Terjedelmi korlátok miatt most nem mutatjuk be a „boldogság” fogalma mögött húzódó konceptuális problémákat, illetve a jóllét, életminőség, szubjektív jóllét fogalmával való keveredését.) A legtöbb kutatás a boldogságot meghatározó egyéni tényezőkre koncentrál, így az egyén vagy háztartás jövedelmére, a korra, nemre, családi állapotra, foglalkoztatottsági helyzetre stb. (Blanchflower – Oswald, 2004, 2008; Clark, 2003; Clark et al., 2008; Layard-Ward, 2020; Luttmer, 2005; Stutzer – Frey, 2006). Más tanulmányok az aggregált, nemzeti szintű jellegzetességeit, aspektusait vizsgálják a boldogságnak, mint jövedelmi egyenlőtlenségek, infláció, munkanélküliség (Alesina et al., 2004; Di Tella et al., 2001, 2003).

A boldogság területi szempontú vizsgálata egészen a 2010-es évekig viszonylag kevésbé kutatott terület volt a területi tudományokban, és különösen hiányzott a boldogság földrajzi, területi aspektusainak elméleti megalapozottsága, mely különösen más tudományágakkal összehasonlítva vált nyilvánvalóvá (Edwards et al., 2016). Két terület képez kivételt a társadalomföldrajz területén. Az egyik a jóllét (wellbeing) jóléti (welfare) megközelítésének vizsgálata, mely radikálisan új irányzatot, gondolkodást indított el az 1970-es és 1980-as években (Knox, 1975, 1978; Helburn, 1982; Smith, 1974, 2000; Pacione, 1982; Rosenberg, 2014). Ezt a megközelítést jól összefoglalta Smith 1974-es tanulmányának címe: Ki mit kap, hol és hogyan? (Who gets what, where and how?). Ez a kérdésfelvetés a tudomány fókuszának megváltozását jelezte azzal, hogy az embert helyezte a gondolkodás központjába úgy, hogy a megszerzendő tudás célja az emberek „körülényeinek”, életének javítása legyen (Smith, 1974:289.), mely a mai napig lényeges szerepet játszik a boldogság területi szempontú vizsgálatában (Aslam – Corrado, 2012; Ballas, 2013). A másik terület az egészség földrajzi szempontú vizsgálata volt, melyben a betegségekről az egészségi állapot területi alapú javítására helyeződött a hangsúly (Atkinson – Scott, 2015; Atkinson, 2011).

A területi dimenziót alapvetően kétféle módon lehet beemelni a boldogsággal kapcsolatos kutatásokba. Egyrészt vizsgálható, mi határozza meg azt, hogy milyen arányban élnek boldog, vagy boldogtalan emberek ugyanazon a helyen, másrészt kimutathatók az adott helyen élő emberek boldogságát vagy boldogtalanságát befolyásoló tényezők (Ballas – Tranner, 2012; Barsi, 2019:560.). Ballas (2013) szerint a települési boldogság meghatározó tényezői a közösségi kapcsolatok létrehozására alkalmas helyek és terek, maguk a közösségi kapcsolatok, a bizalom, a település szerkezete, a természeti és épített környezet, gazdasági lehetőségek, kulturális, oktatási, szórakozási lehetőségek.

A „boldog város” koncepciója a városfejlesztés egy viszonylag új, az embereket, a városlakók életminőségét a középpontba helyező megközelítése, amely a lakók boldogságát és

jóllétét helyezi előtérbe. Ez a koncepció arra törekszik, hogy a városok ne csupán gazdasági növekedési központok legyenek, hanem olyan terek is, amelyek elősegítik az érzelmi, mentális és fizikai jóllétet, valamint a társadalmi kohéziót.

A boldog város koncepciójának egyik központi eleme a közterek és zöldterületek kialakítása. Számos kutatás igazolja, hogy a zöldterületek növelése pozitívan hat a lakók mentális egészségére és közérzetére (Ulrich et al., 1991). Ezen túlmenően a gyalogosbarát utcák, parkok és rekreációs területek hozzájárulnak a társadalmi interakciókhoz, amelyek szintén növelik a boldogságot (Leyden et al., 2011).

A közösségi összetartozás szintén kulcsfontosságú eleme a boldog város koncepciójának. A kutatások szerint azok a városok, ahol erősebb a társadalmi tőke, és az emberek aktívan részt vesznek a közösségi életben, magasabb boldogsági szintet mutatnak (Putnam, 2000). A közösségi terek, mint például a városi piacok, közösségi kertek és közösségi központok lehetőséget teremtenek a lakóknak a kapcsolatteremtésre, és ezzel csökkentik az elszigeteltség érzését, ami számos nagyvárosban jelentős problémát jelent. A boldog városok tervezése során ezért egyre nagyobb figyelmet fordítanak arra, hogy olyan közösségi tereket hozzanak létre, amelyek elősegítik az interakciót és a szociális kapcsolatokat (Jacobs, 1961). A jól tervezett tömegközlekedési rendszerek, a gyalogosbarát utcák és a kerékpárút-hálózatok lehetőséget adnak a lakóknak, hogy könnyedén elérjék a városi szolgáltatásokat és csökkentsék a közlekedéssel járó stresszt (Gehl, 2010). Egyes kutatások szerint a közlekedés élménye jelentősen befolyásolja az emberek napi hangulatát és hosszú távú boldogságát (Montgomery, 2013).

SZAKPOLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEK

Számít-e vajon a definíció, a fogalmak, meghatározások használata? Számít, ha annak elméleti, vagy gyakorlati, szakpolitikai következményei vannak. Az, hogy egy város milyen várospolitikái megközelítést alkalmaz, hosszú távon hatással van a város működésére, a környezet állapotára, fenntarthatóságra, versenyképességre, életminőségre és a társadalmi egyenlőségre is. Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a három általunk kiválasztott koncepciónak (kreatív város, okos város, boldog város) milyen szakpolitikai következményei lehetnek, milyen kritikák fogalmazhatóak meg az ezekre a koncepciókra épített szakpolitikákkal kapcsolatban.

Vajon a kreatív iparágak azért jelennek meg tömegesen bizonyos városokban, mert azok globális üzleti kereskedelmi központok, vagy azért válnak bizonyos városok gazdasági központokká, mert olyan gazdasági, kulturális étellel bírnak és meghatározó a kreatív osztály jelenléte? Ez nem pusztán érdekes hipotetikus kérdés, hiszen a kreatív iparágak elméletének számos szakpolitikai következménye volt. Mivel Florida (2002) elmélete szinte „instant” megoldást kínált egy város gazdasági fejlesztésére, számos várospolitikával foglalkozó szakember használta útmutatóként a városfejlesztési elképzelések megvalósításához, olyan városokban is, amelyek méretüknél, szerepkörükénél fogva soha nem válnak globális gazdasági városközpontokká, vagy akár egy nagyobb térség központjává sem. A kreatív városok, kreatív osztály teóriát sok esetben végletesen leegyszerűsítették, pusztán megfelelő kulturális intézmények és felújított belváros létrehozása lett a városfejlesztés sikerének kulcsa.

A „kreatív igazságosság” alternatív víziót kínál, bírálja a „kreatív város” modellt, ehelyett az inkluzivitásra, a társadalmi igazságosságra és méltányosságra, a lakók jóllétére összpontosítva. Míg a kreatív városok megközelítése gyakran előtérbe helyezi a gazdasági növekedést és a globális vonzerő növelését, a kritikusok azzal érvelnek, hogy ez dzsentrifikációhoz, társadalmi rétegződéshez és sokak kirekesztéséhez, kiszorulásához vezet, ahol a kreatív iparágak beáramlása és a városfejlesztés aránytalanul előnyös az elit számára, miközben a marginalizált közösségeket félreállítja (Leslie – Catungal, 2012). A kreatív igazságosság hívei hangsúlyozzák a kreatív terekhez és erőforrásokhoz való egyenlő hozzáférés szükségességét, biztosítva, hogy a kreativitás támogassa a sokféle közösséget, ahelyett, hogy hozzájárulna a kirekesztő városi politikákhoz (Khoo – Chang, 2021).

Robert G. Hollands (2023) szintén bírálja a neoliberais kreatív városmodell, kiemelve annak hozzájárulását a társadalmi egyenlőtlenséghez, a dzsentrifikációhoz és a munkahelyek bizonytalanságához, és azzal érvel, hogy a kulturális gazdaságra való összpontosítás gyakran súlyosbítja a városi megosztottságot, és nem elégíti ki minden lakó alapvető szükségleteit. Hollands megjegyzi, hogy a kreatív városhoz kapcsolódó fejlesztéseket és projekteket sokan üdvözölték a városi terek megújításában játszott szerepük miatt, jellemzően a jómódú „kreatív osztályok” és a világ minden részéről érkező turisták voltak haszonélvezői, így a helyi közösségek marginalizálódtak, és kiszorultak ezekből a városi terekből. Hangsúlyozza a kultúravezérelt gazdaságok korlátait, különösen a világjárványhoz hasonló válságok idején, amikor az alapvető városi funkciók és a méltányos gazdasági hozzáférés a legfontosabbak (Hollands, 2023).

Alternatív megoldásként Hollands olyan politikát támogat, amely a társadalmi igazságosságot és a fenntartható városfejlesztést helyezi előtérbe, ahelyett, hogy kizárólag a kreatív iparágakon keresetüli gazdasági növekedésre összpontosítana. A közösségközpontú megközelítések, amelyek bevonják a lakosokat a várostervezésbe, lehetővé teszik az ott élőknek, hogy saját maguk alakítsák lakóhelyük fejlesztését, méltányosabb utat kínáljanak. Hollands munkája arra szólítja fel a városokat, hogy a versenyképes kulturális gazdaságokon túllépjenek olyan befogadó stratégiák felé, amelyek elősegítik az ellenálló képességet, előtérbe helyezik az alapvető szolgáltatásokat, és támogatják a kulturális sokszínűséget alulról építkező részvételen keresztül, nem pedig felülről lefelé irányuló beavatkozások révén.

Az okos városoknak pusztán a technológiára való leszűkítése komoly következményekkel járt. Habár az információs és kommunikációs technológiák alapvető elemét jelentik a koncepciónak, alkalmazásuk nem a végső cél, hanem csak egy eszköz arra, hogy elérjük az okos városok végső célját, vagyis az ott élő emberek jóllétének növelését. Nagy multinacionális vállalatok, mint az IBM, CISCO, Siemens kidolgozták a saját okos város koncepciójukat, okos város megoldásaikat és applikációikat. Az okos város koncepciója az IT vállalatok számára olyan komplex információs rendszerek létrehozását és alkalmazását jelenti, melyek a városi infrastruktúra és szolgáltatások integrált működtetését célozzák meg. A szakpolitikai koncepció és a profit maximalizálására törekvő üzleti modellek közötti elmosódó határok szemantikai zavarhoz és jelentős etikai problémákhoz vezetnek.

Az okos városoknak hatékonyak kell lenniük, de meg kell őrizniük a spontaneitást, a társas kapcsolatok kialakulásának lehetőségét is. Ha minden véletlenszerűséget „kiprogramozunk” a városokból, akkor gazdag, élő organizmusok helyett buta, mechanikus automatákat (robotokat) hozunk létre (Townsend, 2014:15.). A mesterségesen kialakított és

létrehozott New Songdo City bukása jó példa erre a jelenségre. Hasonló kritikát fogalmazott meg Grienfield (2013) is, aki a Siemens okos város jövőképét bírálta (Siemens, 2008), melyben a tökéletesen autonóm és intelligens IT rendszerek tökéletes tudással rendelkeznek a felhasználói szokásokról, fogyasztási mintákról és viselkedésről, így tökéletes döntéseket tudnak hozni az optimális erőforrás felhasználás és költséghatékonyság érdekében. A világ, így a városok, emberek működése azonban nem tökéletesen megismerhető, nem alakítható veszteségek és torzítások nélkül egy IT rendszerré, és nincs olyan megoldás, ami minden emberre, városra egyformán alkalmazható, minden városban lakó polgárt egyformán kielégíti.

Amikor a boldogságindexek hivatalos szakpolitikai célokká válnak, a kormányok manipulálhatják azokat, hogy politikai érdekeket szolgáljanak, ami elfogult eredményekhez vezet, amelyek nem tükrözik a valódi közjólétet (Frey – Gallus, 2013). Emellett a boldogság-felmérésekre való hagyatkozás is problémás lehet, mivel a válaszadók stratégiai el-fogult válaszokat adhatnak, aláásva ezen indexek megbízhatóságát (Tichy, 2014). Ezenkívül a boldogságra alapozott politikák a fenntarthatósággal kapcsolatos kihívásokkal is szembesülhetnek. A rövid távú boldogság növelését célzó politikák ütközhetnek a hosszú távú fenntarthatósági célokkal, különösen, ha nem fenntartható viselkedésre ösztönöznek (Chen, 2022). Végül, az, hogy a politika nem képes az étellel való elégedettség minden aspektusát ellenőrizni, a közvélemény kiábrándultságához vezethet, ha a politika nem tartja be ígéreteit (Tichy, 2014).

Az egyes városfejlesztési koncepciók azonban nem válnak el teljesen egymástól, közöttük szoros kapcsolat található. A kreatív és az okos város koncepciót szorosan összeköti az IKT.

A kreativitás és a boldogság közötti kapcsolat a városokban sokrétű, a kutatások azt mutatják, hogy a kreatív városok általában elősegítik a lakosság jóllétét, a gazdasági növekedést és a kulturális elkötelezettséget. A kreatív munka, különösen a kulturális és innováció-központú ágazatokban, összefüggésben áll a magasabb boldogsággal és a munkával való elégedettséggel, (Poon – Shang, 2014). Azokban a városokban, amelyek előtérbe helyezik a kulturális infrastruktúrát és az együttműködést, mint például Koppenhága, a kreativitás és a támogató szociálpolitikák keveréke fokozza a boldogságot és a gazdasági rugalmasságot. Az is megállapításra került, hogy a kreatív önkifejezés szignifikánsan korrelál a szubjektív jólléttel és a munkahelyi teljesítménnyel, rávilágítva arra, hogy a kreativitás közvetlenül befolyásolja az étellel való elégedettséget és a munkahelyi hatékonyságot a különböző szektorokban (Jalali – Heidari, 2016).

A kreatív város dinamikájára összpontosító kutatások feltárják, hogy azok a városok, amelyek emberközpontú módon integrálják a várostervezést és a turizmust, növelhetik a lakosok boldogságát azáltal, hogy olyan befogadó környezetet hoznak létre, amely ötvözi a pezsgő gazdasági és kulturális életet. Tokió jól példázza előkelő helyen áll az innováció és a lakosok boldogsága szempontjából is (WorldAtlas, 2022).

A kulturális infrastruktúra jelentősen hozzájárul a városok boldogságához azáltal, hogy elősegíti a közösségi szerepvállalást, segít megőrizni a kulturális identitást és erősíti a társadalmi kohéziót, lehetőséget biztosítanak a lakosság számára a kreatív és közösségi tevékenységekben való részvételre (Astuti et al., 2023).

KONKLÚZIÓ

A leegyszerűsítő vagy éppen determinisztikus definíciók és elméletek sok veszélyt rejtnek magukban. A várost, térséget, országot komplex, élő, működő szervezetként kell felfogni, ahol az egyes szereplők nem elszigetelten cselekszenek, hanem jelentős hatással bírnak egymásra, szövevényes ok-okozati hálózatokat alakítva ki. Hasonlóan nincsenek gyorsan működő szakpolitikai megoldások sem. Míg egy adott kulturális intézmény felépítése viszonylag egyszerű folyamat, az, hogy annak milyen szerepe, kapcsolata lesz a művészvilággal és a helyi közösségekkel, már kevésbé megjósolható.

Egyes csoportok kiemelése, szempontjainak figyelembevétele akár a kreatív osztály, akár a boldogság, akár a technológiai központúság esetén a társadalmi egyenlőtlenségek, és az inkluzivitás hiányának problémáit okozhatja.

Az egyes települések mérete, jellemzői, természeti környezete, hagyományai, történelmi múltja és gyökerei jelentősen különbözhetnek egymástól. Ezért nem lehetséges egy egységes, uniformizált városfejlesztési modell alkalmazása a településeken.

A város, a civil szervezetek, vállalatok, kormányzati, közszolgáltatást nyújtó szervezetek, közüzemi szolgáltatók, egyetemek, kutatóintézetek, várostervezők és a lakosság együttműködése szükséges ahhoz, hogy egy versenyképes, innovatív település jöhessen létre, mely jelentősen hozzájárul az életminőség növekedéséhez, és fenntartható fejlődést indukál. Természetesen ennyire különböző intézmények és emberek együttműködésének megvalósítása nem könnyű feladat, de enélkül elképzelhetetlen egy jól működő település létrehozása. Alapfeltétel a megfelelő politikai akart megléte, egy olyan vezető, aki szívén viseli a projekt megvalósítását. Mögötte pedig egy megfelelő, támogató professzionális szakmai csapat áll, mely hajlandó és képes együttműködni a helyi közösséggel. A helyi közösség bevonása nélkül egyetlen városfejlesztési projekt vagy kezdeményezés sem lehet sikeres. Ehhez szükséges megismerni a lakosság igényeit és szükségleteit, folyamatosan kommunikálni kell velük, tudni kell elfogadni a kritikát és fogadni a visszajelzést, és létre kell, hogy jöjjön a helyi közösség részéről is egyfajta elkötelezettség és megértés.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alesina, Alberto – Di Tella, Rafael – MacCulloch, Robert: *Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different?*, Journal of Public Economics, 2009/9–10, 2009–2042. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2003.07.006>
- Antonelli, Cristiano: *The microdynamics of technological change*, London, 1999.
- Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, Budapest, 1997.

- Árvai Anett: *A városfejlesztési szakpolitikák terjedése: elméleti megközelítések*, Tér és Társadalom, 2021/2, 69–88. <https://doi.org/10.17649/TET.35.2.3315>
- Aslam, Aqib – Corrado, Luisa: *The geography of well-being*, Journal of Economic Geography, 2012/3, 627–649. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbr041>
- Astuti, Hanim Maria – Wibowo, Radityo Prasetyanto – Herdiyanti, Anisah: (2023) *Towards the National Higher Education Database in Indonesia: Challenges to Data Governance Implementation from The Perspective of a Public University*, Procedia Computer Science, 2024/234, 1322–1331. Elérhető: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0> (Letöltés ideje: 2024.10.35.)
- Atkinson, Sarah – Scott, Karen: *Stable and destabilised states of subjective well-being: Dance and movement as catalysts of transition*, Social & Cultural Geography, 2015/1, 75–94. <https://doi.org/10.1080/14649365.2014.950689>
- Atkinson, Sarah: *Moves to measure wellbeing must support a social model of health*, 2011, BMJ 343: d7323. <https://doi.org/10.1136/bmj.d7323>
- Ballas, Dimitris – Tranmer, Mark: *Happy people or happy places?, A multilevel modeling approach to the analysis of happiness and well-being*, International Regional Science Review, 2012/1, 70–102. <https://doi.org/10.1177/0160017611403737>
- Ballas, Dimitris: *What makes a 'happy city'?*, Cities (Current Research on Cities) 2013/32, Suppl. 1, S39–S50. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.04.009>
- Barsi Boglárka: *A boldogság mint az okos városok mérésének új, lebeteséges módszere*, Területi Statisztika, 2019/5, 555–574. <https://doi.org/10.15196/TS590505>
- Berry, Brian Joe Lobley: *The Human Consequences of Urbanization*, St. Martin's Press, New York, 1973.
- Blanchflower, David – Oswald, Andrew: *Well-being over time in Britain and the USA*, Journal of Public Economics, 2004/7-8, 1359–1386. [https://doi.org/10.1016/s0047-2727\(02\)00168-8](https://doi.org/10.1016/s0047-2727(02)00168-8)
- Blanchflower, David – Oswald, Andrew: *Is well-being u-shaped over the life cycle?*, Social Science & Medicine, 2008/8, 1733–1749. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.01.030>
- Cairncross, Frances: *The Death of Distance: How the communication revolutions will change our lives*, Cambridge, 1995.
- Caragliu, Andrea – Del Bo, Chiara – Nijkamp, Peter: *Smart cities in Europe*, Journal of Urban Technology, 2011/2, 65–82. <https://doi.org/10.1080/10630732.2011.601117>
- Chen, Chong-Wen: *From Smart Cities to a Happy and Sustainable Society: Urban Happiness as a Critical Pathway toward Sustainability Transitions*, Local Environment, 2022/12, 1536–1545. <https://doi.org/10.1080/13549839.2022.2119379>
- Clark, Andrew – Diener, Ed – Georgellis, Yannis – Lucas, Richard E.: *Lags and leads in life satisfaction: A test of the baseline hypothesis*, The Economic Journal, 2008/529, F222–F243. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02150.x>
- Clark, Terry Nichols: *Urban amenities: lakes, opera and juice bars, Do they drive development?*, in: Clark, T. Nichols (ed.): *The City as an Entertainment Machine* (Research in Urban Policy, Vol. 9), Emerald Group Publishing Limited, Leeds, 2003, 103–140. [https://doi.org/10.1016/S1479-3520\(03\)09003-2](https://doi.org/10.1016/S1479-3520(03)09003-2)
- Csikszentmihályi Mihály: *The Flow: The Psychology of Happiness Rider*, London, 1992.
- Di Tella, Rafael – MacCulloch, Robert J. – Oswald, Andrew J.: *Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness*, American Economic Review, 2001/1, 335–341. <https://doi.org/10.1257/aer.91.1.335>
- Di Tella, Rafael – MacCulloch, Robert J. – Oswald, Andrew J.: *The macroeconomics of happiness*, The Review of Economics and Statistics, 2003/4, 809–827. <https://doi.org/10.1162/003465303772815745>
- Edwards Gareth A. S. – Reid Louise – Hunter Colin: *Environmental justice, capabilities, and the theorization of well-being*, Progress in Human Geography, 2016/6, 754–769. <https://doi.org/10.1177/0309132515620850>

- Egedy, Tamás – Kovács, Zoltán – Szabó, Balázs: *Changing geography of the creative economy in Hungary at the beginning of the 21st century* *Hungarian Geographical Bulletin*, 2018/3, 275–291. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.3.5>
- Egedy Tamás: *A kreatív gazdaság városföldrajzi hatásai a budapesti agglomeráció példáján*, MTA doktori disszertáció, 2020. Elérhető: https://real-d.mtak.hu/1341/7/doktori_mu%20Egedy%20Tam%C3%A1s.pdf (Letöltés ideje: 2024.10.30.)
- Florida, Richard: *The Rise of the Creative Class?, And How it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, Basic Books, New York, 2002.
- Florida, Richard: *The Fight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent*, New York, 2005.
- Florida, Richard: *Who's your city* Basic Books, New York, 2008.
- Florida, Richard: *The rise of the creative class, Revisited*, New York, 2012.
- Florida, Richard: *The new urban crisis: how our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class – and what we can do about it*, New York, 2017.
- Frey, Bruno S. – Gallus, Jana: (2014) „Aggregate effects of behavioral anomalies: A new research area”, *Economics*, The Open-Access, Open-Assessment E-Journal (2007–2020), Kiel Institute for the World Economy (IfW Kiel), 2014/8, 1–15. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2014-18>
- Fung, Yu-lan: *Short history of Chinese philosophy*, New York, 1985.
- catung
- Gehl, Jan: *Cities for People*, Washington, 2010.
- Gibbon, C.: *The Cosmopolitan City: Does Richard Florida's 2002 Paper 'Bohemia and Economic Geography' Provide a Useful Tool for Understanding the Spatial Concentrations of High-Tech Employment in Urban Areas in England and Wales?*, *Unpublished MSc Thesis*, London, 2005.
- Giffinger, Rudolf – Fertner, Christian – Kramar, Hans – Kalasek, Robert: *Smart cities, Ranking of European medium sized cities*, Centre of Regional Science, Vienna, 2007.
- Gillespie, Andrew – Richardson, Ranald – Cornford, James: *Regional Development and the New Economy*, CURDS, Newcastle, 2000.
- Glaeser, Edward L.: *Review of Richard Florida's The Rise of the Creative Class*, *Regional Science and Urban Economics*, Elsevier, 2005/5, 593–596. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2005.01.005>
- Gombos Szandra: *A kulturális szolgáltatások kínálata közötti különbségek a magyarországi tízezer fő feletti városokban*, *Térségi Statisztika*, 2016/5, 565–587 <https://doi.org/10.15196/TS560504>
- Gombos, Szandra: *A magyar városok kulturális imázsa a kulturális kínálat és kereslet tükrében*, doktori disszertáció, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr, 2018. Elérhető: <https://rgdi.sze.hu/downloadmanager/details/id/34114/m/12744>
- Goonewardena, Kanishka: *The resistible rise of the creative class*, *Canadian Dimension*, 2004/5.
- Greenfield, Adam: *Against the Smart City (The city is here for you to use)*, Kindle Edition, 2013.
- Halfpenny, Peter – Britton, Joanne – Devine, Fiona – Mellor, Rosemary: *The 'good' suburb as an urban asset in enhancing a city's competitiveness*, in: Boddy, Martin – Parkinson, Michael (eds): *City matters, Competitiveness, cohesion and urban governance*, Bristol, 2004, 254–268. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781861344458.003.0014>
- Harrison, Colin – Donnelly, Ian Abbott: *A Theory of Smart Cities*, in: *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the ISSS International Society for the Systems Sciences*, Full Paper, 2011, 1–15.
- Hartley, John: *Creative Industries*, Oxford, 2005.
- Helburn, Nicholas: *Presidential address: Geography and the quality of life*, *Annals of the Association of American Geographers*, 1982/4, 445–456. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1982.tb01837.x>
- Hollands, Robert G.: *Beyond the neoliberal creative city critique and alternatives in the urban cultural economy*, Bristol, 2023.
- Jacobs, Jane: *The Death and Life of Great American Cities*, New York, 1961.

- Jalali, Zohreh – Heidari, Alireza: *The Relationship between Happiness, Subjective Well-Being, Creativity and Job Performance of Primary School Teachers in Rambormoz City*, International Education Studies, 2016/6, 45–52. DOI:10.5539/ies.v9n6p45
- Jarvis, Helen – Pratt, Andy C. – Cheng-Chong Wu, Peter: *The Secret Life of Cities: The Social Reproduction of Everyday Life*, London, 2001.
- Keresneyei Krisztina – Egedy Tamás: *A pécsi kreatív osztály helyzetének értékelése statisztikai és empirikus kutatások alapján*, Tér és Társadalom, 2016/1, 57–78. <https://doi.org/10.17649/TET.30.1.2730>
- Kézai Petra Kinga – Rechnitzer János: *A kulturális és kreatív ipar társas vállalkozásainak teljesítménye a magyar nagyvárosokban, 2008–2018*, Területi Statisztika, 2022/2, 218–248. <https://doi.org/10.15196/TS620204>
- Kézai, Petra Kinga – Rechnitzer, János: *Performance of enterprises in cultural and creative industries in large Hungarian cities between 2008 and 2018*, Regional Statistics 20223/1, 167–198. <https://doi.org/10.15196/rs130108>
- Khoo, Suet Leng – Chang, Nicole Shu Fun: *Creative City as an Urban Development Strategy, The Case of Selected Malaysian Cities*, Singapore, 2021. <https://doi.org/10.1007/978-981-16-1291-6>
- Knox, Paul L.: *Social Well-Being: A Spatial Perspective*, London, 1975.
- Knox, Paul L.: *Territorial social indicators and area profiles: Some cautionary observations*, Town Planning Review, 1978/1, 75. <https://doi.org/10.3828/tpr.49.1.w231p62x54707246>
- Komninos, Nicos: *Intelligent cities: Variable geometries of spatial intelligence*, Intelligent Buildings International, 2011/3, 172–188: <http://dx.doi.org/10.1080/17508975.2011.579933>
- Kovács Zoltán – Egedy Tamás – Szabó Balázs: *A kreatív gazdaság földrajzi jellemzői Magyarországon*, Tér és Társadalom, 2011/1, 42–62. <https://doi.org/10.17649/tet.25.1.1772>
- Landry, Charles – Bianchini, Franco: *The creative city*, London, 1995.
- Landry, Charles: *The creative city: A toolkit for urban innovators*, London, 2000.
- Landry, Charles: *The creative city: A toolkit for urban innovators*, (2nd edition) London, 2008.
- Layard, Richard – Ward, George: *Can we be happier?: Evidence and ethics*, Penguin UK, 2020.
- Lengyel Balázs – Ságvári Bence: *Kreatív foglalkozások és regionális tudásbázis: fogalmak, folyamatok és területi összefüggések*, Tér és Társadalom, 2009/4, 1–26. <https://doi.org/10.17649/TET.23.4.1273>
- Leslie, Deborah – Catungal, John Paul: *Social Justice and the Creative City: Class, Gender and Racial Inequalities*, Geography Compass, 2012/6, 111–122. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2011.00472>
- Leyden, Kevin M. – Goldberg, Abraham – Michelbach, Philip: *Understanding the Pursuit of Happiness in Ten Major Cities*, Urban Affairs Review, 2011/6, 861–888. <https://doi.org/10.1177/1078087411403120>
- Ludassy Mária: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*, I-II, Budapest, 1991.
- Luttmmer, Erzo F.: *Neighbors as negatives: Relative earnings and well-being*, Quarterly Journal of Economics, 2005/3, 963–1002. <https://doi.org/10.1093/qje/120.3.963>
- Markusen, Ann: *Urban Development and the Politics of Creative Class: evidence from a study of artists evidence from a study of artists*, Environment and Planning A, 2006/38, 1921–1940.
- McLuhan, Marshall: *Understanding Media: The Extension of Man*, Toronto, 1964.
- Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Kreatív városok és a fenntarthatóság, Javaslatok a Duna-stratégia megvalósítására Nyugat-Pannónia példáján*, Kőszeg–Szombathely, 2012.
- Miszlivetz Ferenc – Márkus Eszter: *A Kraft-index – Kreatív város – Fenntartható vidék*, Vezetéstudomány, Budapest Management Review, 2013/9, 1–21.
- Montgomery, Charles: *Happy City: Transforming Our Lives Through Urban Design*, New York, 2013.
- Nathan, Max: *The Wrong Stuff? Creative Class Theory and Economic Performance in UK Cities*, Canadian Journal of Regional Science, 2007/30 (1 October 2007), 433–450. <https://doi.org/10.4018/978-1-59904-838-3.ch005>

- Pacione, Michael: *The use of objective and subjective measures of life quality in human geography*, Progress in Human Geography, 1982/4, 495–514. <https://doi.org/10.1177/030913258200600402>
- Park, Robert E. – Burgess, Ernest W.: *The City*, Chicago, 1925.
- Poon, Jessie P. H. – Shang, Quingyang: *Are creative workers happier in Chinese cities?, The influence of work, lifestyle, and amenities on urban well-being*. Urban Geography, 2014/4, 567–585. <https://doi.org/10.1080/02723638.2014.904977>
- Quah, Danny: *The Weightless Economy in Economic Development*, Research Paper, 135, World Economics of Development Economics Research, 1999. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199243983.003.0004>
- Putnam, Robert D.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, 2000.
- Rechnitzer, János – Berkes, Judit – Filep, Bálint: *The most important city development initiatives of Hungary*, Regional Statistics, 2019/2, 20–44. <https://doi.org/10.15196/RS090204>
- Rittgasszer Imola – Lukovics Miklós: *A versenyképesség és a kreativitás területi szintű kapcsolatrendszere*, in: Bajmócy Zoltán – Lengyel Imre – Málovics György (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*, Szeged, 2012, 207–224.
- Rosenberg, Mark: *Health geography I: Social justice, idealist theory, health and health care*, Progress in Human Geography, 2014/3, 466–475. <https://doi.org/10.1177/0309132513498339>
- Ságvári Bence: *A kreatív gazdaság elméletéről*, Budapest, 2005.
- Sawicky, D.: *Review of R. Florida, The Rise of the Creative Class? And How it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, APA Journal, 2003/1, 90–91.
- Scott, Allen J.: *Creative cities: Conceptual issues and policy questions*, Journal of Urban Affairs, 2006/1, 1–17. <https://doi.org/10.1111/j.0735-2166.2006.00256.x>
- Ulrich, Roger S. – Simons, Robert F. – Losito, Barbara D. – Fiorito, Evelyn – Miles, Mark A. – Zelson, Michael: *Stress Recovery During Exposure to Natural and Urban Environments*, Journal of Environmental Psychology, 1991/3, 201–230. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80184-7](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80184-7)
- Siemens Corporation (2008): *Sustainable Buildings – Networked Technologies: Smart Homes and Cities, Pictures of the Future*, 2008. Elérhető: http://www.siemens.com/innovation/en/publikationen/publications_pof/pof_fall_2008/gebaeude/vernetzung.htm (Letöltés ideje: 2022.09.30.)
- Smith, David M.: *Who gets what where, and how: A welfare focus for human geography*, Geography, 1974/4, 289–297.
- Smith, David. M.: *Social justice revisited*, Environment and Planning A., 2000/7, 1149–1162. <https://doi.org/10.1068/a3258>
- Stutzer, Alois – Frey, Bruno S.: *Does marriage make people happy, or do happy people get married?*, The Journal of Socio-Economics, 2006/2, 326–347. <https://doi.org/10.1016/j.soccc.2005.11.043>
- Tam, Henry: *Against power inequalities: Reflections on the struggle for inclusive communities*, London, 2010.
- Tichy, Gunther: *Happiness surveys: exclusive guides for policy?*, European Journal of Economics and Economic Policies, 2014/3, 333–348. <https://doi.org/10.4337/ejeep.2014.0008>
- Townsend, Anthony M.: *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*, New York, 2014.
- Törnkvist, Gunnar: *Creativity and the renewal of regional life*, in: Buttimer, Anne (ed.): *Creativity and Context*, Seminar Report, Lund Studies in Geography, Human Geography 50, Gleerup, Lund, 1983, 91–112.
- *Word Atlas*, 2022. Elérhető: <https://www.worldatlas.com/> (Letöltés ideje: 2022.10.20.)
- Zhang, Guoqing – Veenhoven, Ruut: *Ancient Chinese philosophical advice: Can it help us find happiness today?*, Journal of Happiness Studies, 2007/9, 425–443. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9037-y>

NAGY GÁBOR

Városi lakáspiac típusok, avagy vannak-e nyertesei, vagy vesztesei a lakáspiaci folyamatoknak?

Housing market types – Are there winners or losers in housing trends?

SZERZŐ:

NAGY GÁBOR, tudományos főmunkatárs, HUN-REN, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Békéscsaba, nagy.gabor@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0002-9012-0676

JEL kód: R2

Kulcsszavak: városok • hosszútávú folyamatok • töréspontok
• lakáspiaci típusok

Absztrakt: A tanulmány megírásához erős alapot jelentettek az NKFIH támogatásával zajló „Nagyvárosi lakáspiacok átalakulása Magyarországon” (K134513) projekt keretében végzett kutatások, illetve a témában megjelent korábbi (Nagy G., 2017, 2019; Pósfai – Nagy G., 2017; Nagy G. – Nagy E., 2019) és a projekt keretében megjelent (Nagy G., 2020, 2021, 2023a) publikációk. Ezek alapján fogalmazódott meg az a kutatási kérdés, hogy a lakáspiacok nagyságára milyen hatással voltak a válságok, illetve a regenerálódás és a felfutás milyen mértékű visszaépülést eredményezett? Jelen dolgozatban a városi, lokális lakáspiacok átalakulásának folyamatát vizsgálom két fontos aspektusból:

- egyrészt, hogy a városhálózat eltérő elemei miként viselkednek a lakáspiac ciklikus változása során hosszabb időtávon (2007–2022), különös tekintettel
 - a válság periódusra (2009–2013) való reagálásra (reziliencia vs. volatilitás),

- a válságot követő regenerációs fázis (2014–2019) visszaépülési trendjére (dinamika),
- valamint a 2020-szal induló, krízisekkel terhelt évek kihívásaira?
- másrészt, feltárhatók-e területi típusok, vagy hasonló változási mintákat mutató város csoportok, és ha igen, akkor melyek a típusképző karakterjegyek?

AUTHOR:

GÁBOR NAGY, Senior Research Fellow, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies, Institute of Regional Studies, Békéscsaba, nagy.gabor@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0002-9012-0676

JEL code: R2

Keywords: *urban centres • long-term processes • milestones • housing market types*

Abstract: *This paper based on a four-year-long project, funded by NRDF (Transformation of local housing markets in Hungarian regional centres) and the former (Nagy G., 2017, 2019; Pósfai – Nagy G., 2017; Nagy G. – Nagy E., 2019) and recent (Nagy G., 2020, 2021, 2023a) publications.*

Following the results of them, a new research question arose: How the crisis periods and regeneration affect the housing markets in local (urban) level? In this paper three major aspects were the milestones of our research, namely:

- *the difference on reactions of local housing markets in a longer term, effected by crisis and regeneration periods, in particularly*
 - *the global fiscal crisis - GFC (resilience vs. volatile markets),*
 - *the regeneration period followed the GFC (dynamics),*
 - *the COVID and post-COVID years.*
- *the existence of spatial urban types, and/or groups of urban centres with similarities. Were there special characteristics forming urban types?*

BEVEZETÉS

A tanulmány megírásához az inspirációt a korai kutatói évek (1994–1998) adták, amikor Győrben Rechnitzer János irányítása alatt dolgoztunk. A meghatározó mű az innováció területileg egyenlőtlen eloszlását igyekezett bemutatni (Rechnitzer, 1993), mely egy korábban megírt, de ezzel párhuzamosan olvasott, a rendszerváltás előtti második gazdaság térbeliségét kutató tanulmánnyal (Nemes Nagy – Ruttkai, 1989) együtt mozdították el az érdeklődésemet egyrészt a rendkívül megosztott városhálózat kutatása felé, másrészt olyan speciális, mások által nem használt adatbázisok felé, melyek alkalmasak lehettek új területi egyenlőtlenségek feltárására, vagy létező eltérések magyarázatára.

A jelen írás egyrészt bekapcsolódik a városok (illetve tágabban az ún. „lokális” területi szint) versenyképességéről szóló terjedelmes szakirodalmi diskurzusra (lásd pl. Rechnitzer, 1992; Nemes Nagy, 1995; Enyedi, 1997; Lengyel, Rechnitzer, 2000; Rechnitzer, 2002; nagyobb időtávban Beluszky – Győri, 2004). Másrészt kiegészíti azon írások sorát, ahol a városok közötti különbségeket egy új, speciális megközelítésből elemezték (Gál, 1996 – „pénzügyi erő”; Rechnitzer – Csizmadia – Grosz, 2004a; 2004b és 2005; Csizmadia – Rechnitzer, 2005 – innovációs képesség, tudásalapú fejlődés). Harmadrészt egyes speciális várostípusok sajátos vonásait feltáró kutatásokhoz (Tóth, 1988; Beluszky, 2001 – a mezővárosi fejlődésről; Szirmai, 1988; 2013 – az „új városokról”, Rechnitzer – Berkes – Páthy, 2014 – volt szocialista iparvárosok).

Mindenhhez egy olyan speciális gazdasági ágazat elemzésével szeretnénk hozzájárulni, melynek hazai – de valószínűleg nemzetközi – előzménye szinte alig nyomozható. A lakáspiaci folyamatok kutatása esetében viszonylag csekély számban érhetőek el a városi (agglomerációs) szintre publikációk, s ezek is elsősorban a lakás nm-árak eltéréseit vették górcső alá (Nagy E., 1998; Kozma, 2016; Páthy, 2014; – városrészi különbségek Szeged, Győr és Debrecen példáján; Tóth – Keserű, 2003 – a szegedi lakótelepeken megfigyelhető különbségek; Kristóf, 2018 – a miskolci agglomeráció településeiről). Részben magasabb földrajzi léptékben vizsgálták a területi egyenlőtlenségek megjelenését (Fehér – Mikle, 2024), vagy a lakótelepeken megfigyelhető mikro-szegregációs mintázatok okairól értekeztek (Vámos – Nagy Gy., 2024).

Hasonló tematikákkal az általunk vezetett kutatási projekt keretében és azt megelőzően is publikáltak többek között: négy eltérő helyzetű középvárosról (Nagy G., 2017), az alföldi megyeszékhelyekről (Nagy G., 2019), Pécs és Szeged lakótelepeinek komparatív lakáspiaci folyamatairól (Nagy G. – Trócsányi, m.a.), a szegedi lakótelepeken lezajlott Panel Program lakáspiaci hatásairól (Nagy G. et al., 2022); négy regionális központ négy nagy lakótelepét összehasonlító vizsgálat eredményeiről (Nagy G. – Ország, 2023). Míg a lakáspiacok nagyságára, hosszabb távú alakulására és tipizálásából jelent meg egy megyei szintű publikáció (Nagy G., 2024).

Jelen kutatás újszerűsége egyrészt az elemzés léptéke (városi), a kutatásba bevont városok köre (több mint 60, érdemi lakáspiaci mérettel rendelkező centrum), valamint az alkalmazott módszertan (lakáspiacok méretének számítása, reáláron kimutatott időbeli változás, s ennek alapján várostípusok és jellemzőik azonosítása).

Munkánkban arra fókuszálunk, hogy a lokális szintű lakáspiaci folyamatok hosszabb időtávon milyen időbeliséget, trendeket, töréspontokat jeleznek, s ezek mennyiben voltak általános érvényűek a hazai városi körben. Szeretnénk csatlakozni a hazai városkutatás diskurzusához azzal, hogy megkíséreljük lehatárolni a lakáspiaci folyamatok alapján – ha ez lehetséges – a nyertes és vesztes városok körét és várostípusokat definiálni a vizsgált kvantitatív jellemzők alapján.

MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

Az adatbázis, amire építkezni lehet, a KSH Tájékoztatói Adatbázis egyedi, települési szintre közölt adatai az adott év használatkés-adásvételeinek számáról és az el-

adások átlagos áráról. Ennek révén e részpiacra lehet becsülni a lakáspiacok méretét. Egy korábbi kutatás során egyedi adatvásárlás keretében került sor a KSH-tól a 2007–2015 közötti évek egyedi települési lakáspiaci adatainak megvásárlására. Ez lehetőséget nyitott a 2007. évi adatok bekapcsolására az elemzésbe, ezzel a teljes 2007–2022 idősort elő lehet állítani. A gond legerősebben Vas vármegye adatsoránál jelentkezett, mert a közölt adatok (860 lezárt adásvétel a 2007. év során) nem voltak harmóniában sem a 2008. évi aktivitással (2686 tranzakció), sem a későbbi évek adásvételi adataival, sem a környező vármegyékben 2007–2008 folyamán megfigyelt folyamatokkal. Ezt a problémát elvben lehet kezelni, de a települési szintű folyamatoknál a 2007. évi adat felhasználásától el kellett tekinteni, mivel bizonytalan volt, hány és mely településeket érintett az adatok bizonytalansága.

A lakáspiaci folyamatok bemutatásánál a piac nagyságrendjét befolyásoló mindkét tényező vizsgálata fontos (adásvételek száma, átlagos bekerülési érték), de a kiemelt figyelmet mégis az ezekből számított piacnagyságra fordítjuk, mégpedig a tisztánlátás érdekében nem a folyóáras adatokra, hiszen azok egy esetlegesen magasabb inflációs szint mellett megtevesztőek lehetnek. Ezért a fogyasztói árszinttel deflált ún. reál-piacméret áll az elemzés fókuszában, ahol a 100%-os szintnek a 2008-as, a globális pénzügyi krízist (GFC) megelőző utolsó (béke-)évet tekintettük. Ennek megfelelően pl. a 2007-es piaci értéket 0,926-tal kell osztani, míg a 2022-es évnél a korrekciós tényező 1,6535-ös lett.

TÖRÉSPONTOK A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

A vizsgált időszak abban a tekintetben szerencsés, hogy a 2007–2008-as évek a devizahitelezés utolsó éveit fedik le, majd 2009-től a globális pénzügyi válság hatását lehet tanulmányozni (2013-ig). Ezt követően a 2014-től induló, majd a CSOK (2015) és az ehhez kapcsolódó támogatási elemek, valamint a falusi CSOK (2019) bevezetésével csúcspontra jutó konjunktúra-ciklus (Fehér – Mikle, 2024) teljes egészében vizsgálható lett. Hasonlóan „szerencsés” kutatói szemmel, hogy mind a Covid-19 pandémia rövidtávú lakáspiaci hatását, mind az azt követő visszapattanást, majd országos szinten 2022-ben már érzékelhető mérsékelt visszaesést ki tudjuk mutatni az adatsorokból. Az viszont sajnálatos, hogy az éppen lezárult 2023-as – a lakáspiac szempontjából nagyon tanulságos – évet ezen a léptéken még nem tudjuk elemezni, bár vannak sejtéseink a folyamatok irányáról (ha az egyes városokat jellemző nagyságrendekről nem is).

KUTATÁSI HIPOTÉZISEK

Az alapvető kérdés tehát, amelynek megválaszolására kísérletet teszünk, hogy az utolsó szűk évtized markáns négyzetméter-ár emelkedése mennyiben hatott a lokális lakáspiacok nagyságának alakulására? Ezzel kapcsolatosan több munkahipotézist fogalmaztunk meg, amit az adatelemzés során szeretnénk igazolni, vagy cáfolni:

1. A markáns négyzetméter-ár és áremelkedés egyértelműen húzta maga után a lakáspiacok nagyságának növekedését, melyet – különösen 2019-ig – a családi otthonteremtési kedvezmény és a Babaváró támogatás kombinált felhasználása is segített.

Ezekkel ugyanis a lakáshoz jutni vágyó családok készpénzként felhasználható támogatást kaptak az államtól, így érdemben kisebb eladósodás mellett is volt esélyük a vásárlásra.

2. A markáns áremelkedés azonban idővel – még a létező állami támogatások és az alacsony kamatszintek mellett is – fokozatosan mérsékelte a fizetőképes kereslet volumenét, ami fékezte a lokális lakáspiacok bővülését. Ennek elsődleges okát a támogatások lakásárákhoz viszonyított mértékének fokozatos csökkenésében látjuk.
3. A 2009-ben a hazai lakáspiacra betört GFC és annak lecsengése nem volt egyveretű folyamat a hazai településhálózatban. Úgy véljük, mind a válságperiódus hossza, mind a visszaesés mélysége típusképző indikátor lehet a vizsgált városi körben.
4. A korábbi (Nagy G., 2021; Nagy G. – Trócsányi A., m.a.) írásainkban amellől érveltünk, hogy a 2015-től felfutó támogatási rendszer minden idők talán legdrágább, de legmérsékeltebb lakáspiaci konjunktúráját eredményezte, melyben a ciklus tetőpontjának aktivitási indexei (adásvételek száma, forgási sebesség) épp csak elérték a devizahiteles periódus (2004–2008) szintjét, míg jócskán elmaradtak a támogatott forinthiteles évek (2000–2003) hasonló adataitól. Ennek tükrében előzetesen úgy gondoltuk, hogy a városok lakáspiacai többségében nem érik el a 2007-es, de néhány esetben a 2008-as év szintjét sem. (Utóbbi év már mérsékeltebb forex-hitelezési szint mellett futott végig és a tranzakciók száma is jócskán elmaradt országos szinten a 2007-estől.)
5. Ugyanakkor a 2014-et követő felfutás hossza és a regeneráció mértéke típusképző tényező lehet a hazai közép- és nagyvárosok között.
6. A Covid-19 pandémia hatása érzékelhető csökkenést eredményezett a lakáspiacok méretében, amit 2021-ben egy – átmenetinek bizonyult – korrekció követett. Ez nem csupán országos szinten, de a vizsgált városok zömében is kettős trendfordulóval járhatott.
7. A 2022-es év viszont – a maga 14,5%-os inflációjával – reálértékben csökkenthette a lokális lakáspiacok nagyságát.

A VIZSGÁLT VÁROSI KÖR

A fővárosi agglomeráció területén a vizsgálatot eredetileg szélesebb városi körrel indítottuk, végül olyan városok kerültek elemzésre, ahol a 2007. évi lakáspiac mérete elérte, vagy meghaladta a 2,5 Mrd Ft-ot. Összesen 24 városra folytattuk le az adatelemzést (lista a Mellékletben). Ez a városi kör eléggé heterogén, az elemzés záró évében a városi lakáspiacok mérete 2 Mrd-tól (Gyál, Nagykovács, Törökbálint), nagyjából 15 Mrd-ig (Érd) szóródott.

A vidéki nagyvárosi lakáspiacok csoportjába soroltuk a régióközpontokat és a százszázalagos lakosságú vidéki városokat (8 centrum). Bár az ingatlanpiaci elemzések egy része azt sugallja, hogy a lakáspiacok pezsgése a főváros környéki „agglomerációban” (mi inkább a város-térség kifejezést preferáljuk) koncentrálódik, a méret itt is számít. A ciklus végi piacnagyságok (reáláron) 26-48 Mrd Ft-ot értek el, ami indokolja az ide sorolt városok külön elemzését.

A nagy-középvárosi csoportba sorolt 12 centrum többségében megyeszékhelyeket, megyei jogú városokat (Sopron, Dunaújváros), határmenti szuburbanizációval érintett

középvárost (Mosonmagyaróvár) és idegenforgalmi központot (Siófok) foglal magában. A vizsgált időszak végén a lokális lakáspiacok nagysága (reáláron) 9-20 Mrd Ft-ra tehető, ami a fővárosi szuburbán zóna legnagyobb centrumaival összevethető lakáspiaci méretet jelent.

A közepes méretű lakáspiaccal (5-7,5 Mrd Ft 2022-ben) rendelkező középvárosok közé sorolt városok között is találunk vármegyeszékhelyet (Szekszárd), megyei jogú városokat (Baja, Esztergom, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa), balatoni üdülővárosokat (Balatonfüred, Keszthely), de máshol fekvő fürdővárost (Hajdúszoboszló), illetve saját vármegyéjük másodlagos (Gyöngyös, Gyula, Pápa), vagy harmadik számú (Ajka, Tata) centrumait is. Ez a lakáspiaci méret a fővárosi várostérség szereplői közül Budaörs, Szigetszentmiklós, Vác, Szentendre, Gödöllő, Dunaharaszti és Veresegyház nagyságrendjének felel meg.

Végül a kis-középvárosi körbe 17 várost soroltunk, ahol a lakáspiac mérete 2022-ben 3-4,5 Mrd Ft között alakult. E körbe került be – nem is legnagyobbként – Salgótarján mint megyeszékhely, a másodlagos vármegyei centrumok közül pl. Jászberény, Kazincbarcika és Paks. Találunk centrumokat a vármegyék harmadik (Hajdúböszörmény, Kiskunfélegyháza, Orosháza, Szentés, Hatvan, Komló, Oroszlány), negyedik (Makó, Komárom) és ötödik legfontosabb városai (Várpalota, Gárdony) sorából is.

A Pest megyei hasonló nagyságrendű lakáspiacokat Biatorbágyon, Cegléden, Diósdon, Monoron, Pomázon, Solymáron, Százhalombattán, Szigethalomban, Vecsésen találjuk.

AZ ELEMZÉS SORÁN HASZNÁLT INDIKÁTOROK

Első lépésben a Budapest környéki városokra készült nyerselemzés. Az ingatlanpiaci cégek rendszeres jelentései, valamint a szakértőkkel készült havonta-negyedévente közölt interjúk azt sugallták, hogy ha valahol volt az elmúlt másfél évtizedben lakáspiaci pezsgés, akkor az az e térséghez köthető városokban lesz megfigyelhető. Kutatásindító kérdésünk az volt: a budapesti várostérség lakáspiacai 2007 és 2022 között mutattak-e érdemi növekedést? A válasz egyértelműen nemleges, legalábbis, ha a reáláron nézzük a piacok nagyságának alakulását.

Részben más lesz a helyzet, ha a 2008-as évet vesszük bázisnak. Ez az év még nem viseli magán a GFC negatív hatását, ám már nem is olyan felfokozott a deviza (főleg CHF) hitelek iránti érdeklődés. E bázison markáns piacbővülést még mindig nem sokat látni a főváros tágabb környezetében. Ez egyértelműen meglepetés, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy itt közel másfél évtized (szuburbanizációval erősen érintett) folyamatának a végeredményét látjuk. Valójában e periódusban Solymár kivételével markáns bővülést nehéz lenne azonosítani. Sőt, még e városi körben is találunk csökkenő piacméreteket (Dunakeszi, Budaörs, Szentendre, Gödöllő, Százhalombatta, Gyál, Törökbalint). Ez utalhat arra, hogy a vizsgált centrumokban a lokális lakáspiacokat formáló tömeges kitelepülés a 2000-es évtized vége felé lezárulhatott, illetve a lakásárak növekedése a 2010-es évtized közepétől erősen szelektálta az oda kitelepülni szándékozókat.

Az elsődleges adatelemzés azért volt fontos, mert kijelölte az adatelemzés csomópontjait és megvilágította a használt adatbázis által nyújtott lehetőségeket. A vizsgálatot három periódusra (GFC, visszaépülés, krízisek) végeztük el, minden esetben kiválasztva 1-1 meghatározó típusképző indikátort és ehhez rendelve a többi adatból következő, a besorolást

finomító kategóriákat.

A következő típusképző változásokat vizsgáltuk:

- A 2007. évi (ahol releváns) piacméret a 2008-ashoz viszonyítva;
- A 2009. évi piacméret a 2008-ashoz viszonyítva;
- A válság mélypontja a 2008-as piacmérethez viszonyítva (visszaesés mértéke);
- A válság mélypontjának éve (ami nem biztos, hogy tartós trendfordulót jelez);
- A válságperiódus hossza a reál-piacméretek alapján (év);
- A válság mélységét meghatározó indikátor(ok) alakulása (adásvétel, átlagár);
- A válságot követő visszaépülés erőssége (GFC előtti, válság mélypontján megfigyelt szinthez viszonyítva);
- A felfutás forrása (a GFC alatt megfigyelt minimumhoz viszonyítva);
- A GFC-t követő felfutási periódus hossza (év);
- A Covid-pandémia miatti visszaesés mértéke (2019/2020-as piacméret);
- A pandémia hatása a piacméretet befolyásoló tényezőkre;
- A Covid-ot követő visszapattanás, majd az új krízis hatása a piacméretek alakulására;
- A változások elsődleges oka.

LAKÁSPIACI FOLYAMATOK A VIZSGÁLT VÁROSOK CSOPORTJAI ALAPJÁN

A főváros körüli várostérség

Össességében kedvező mutatók jellemezték Solymár, Vác, Diósd és Nagykőrös lakáspiacait. Ezzel szemben a gyengébben teljesítő csoportokban találtuk Gyál, Törökbálint és Százhalombatta városait.

A városok többsége már a vizsgált 15 éves periódus alatt is érdemi elmozdulást mutatott az induló állapotához képest. Az időszak elején kedvező helyzetű Biatorbágy, Budakeszi, Dunakeszi, Szentendre vagy Gödöllő a lista végére csúsztak. Budaörs a regenerációs fázis időszakára került a sereghajtók közé, majd újra visszakapaszkodott az élmezőnybe. Ellentétes pályán mozgott Monor, Dunaharaszti vagy Dabas, akik a lista végétől indultak, majd a krízisek éveire az élmezőnybe jutottak.

A lokáció nem típusképző indikátor a Pest megyei lokális lakáspiacok esetében. A fővárosi várostérség minden szektorának vannak jobban és szerényebben teljesítő városai, ezek távolsága Budapesttől, vagy a fő áramlási tengelyekhez való közelségük nem mutat kapcsolatot a rezilienciával, vagy a piacok volatilitásával. A relatív helyzetekben bekövetkező változások jelzik, hogy sok más, általunk nem vizsgált tényező dolgozhat a háttérben, melyek befolyásolják egy adott város lakáspiaci folyamatait.

A vidéki nagyvárosi lakáspiacok

A tanulmány megírása előtt azt gondoltuk, hogy a nagyvárosok csoportja erősen inho-

mogén lesz. Ez az előfeltevés nem állta meg teljes mértékben a helyét. Inkább úgy lehetne fogalmazni, hogy a látható különbségek ellenére a nagyvárosok lakáspiaccal hasonló pályát futottak be. A változások iránya a legtöbb esetben azonos, legfeljebb a mértékben érzékelhetők eltérések. A hasonló vonások alapján a következő városokat lehet – megszorításokkal – egy típusba sorolni:

- Győr és Székesfehérvár reziliens, gyorsan regenerálódó, a gyors újra-iparosodás előnyeit élvező lakáspiaccal;
- Debrecen, illetve részben Szeged, Nyíregyháza és Kecskemét „alföldi”(?) lakáspiaccal;
- Miskolc és részben Pécs erősebben volatilis, a lokális gazdaság átalakulását megszenvedő, a szocialista ipari múlttól lassabban elváló lakáspiaccal.

Következtetéseink a nagyvárosok külön kategóriaként kezeléséről egybevágóan Rechnitzer János és Berkes Judit eredményeivel (Rechnitzer – Berkes, 2021).

Nagy-középvárosok jelentős lakáspiaccal

Ebben a városi körben egyszerűen lehetett a lakáspiacok válságra történt reagálása, illetve regenerációs képessége alapján típusokat képezni:

- a nyugati határszél centrumai (Sopron, Mosonmagyaróvár), melyekhez sok tekintetben hasonló volt a turisztikai centrum Siófok viselkedése;
- a volt „szocialista iparvárosok” kiugróan volatilis lakáspiaccal (Tatabánya, Dunaújváros);
- az újraiparosodásban kevésbé sikeres vármegyeszékhelyek (Békéscsaba, Kaposvár, Szolnok) csoportja;
- a lokális gazdaság megújulásában gyorsabb sikereket elért vármegyeszékhelyek (Eger, Szombathely, Veszprém);
- az egyetlen csoporthoz sem sorolható Zalaegerszeg – markáns karakterjegyek nélkül.

A közepes méretű lakáspiaccal rendelkező középvárosok

Míg a válság és a regenerációs ciklus jó kapaszkodókat adott egy tipizáláshoz, a krízis időszak számos indikátora elbizonytalanított bennünket. Ezzel együtt, a következő típusokat látjuk e csoportban:

- a két balatoni és az egy fürdőváros alkotott csoportot, ahová megszorításokkal Tata is besorolható volt. Ezeket erősebb reziliencia, mérsékelt volatilitás, a regenerációs ciklus hosszabb periódusa, a piacok lassúbb visszaépülése és a kiugróan magas átlagos eladási árak jellemezték;
- Nagykanizsa és Hódmezővásárhely kevésbé reziliens piaccal;
- Szekszárd és Baja városokat tartalmazó csoportot, ahol a válság hossza, az általa generált visszaesés, a regenerációs periódus hossza, a lakáspiacok visszaépülésének intenzitása a közös, ellenben a krízis időszak alatt a megyeszékhely trendszerűen kedvezőbb indikátorokat produkál, mint a megyei jogú város;
- a Pápa, Ajka, Gyöngyös és Gyula alkotta csoport, melyek a legtöbb indikátor alap-

- ján köztes, átlagos viselkedést mutatnak;
- míg Esztergom teljesen egyedi viselkedése önálló típust jelent.

A kis-középvárosi vidéki lakás piacok

A 15 év folyamatai alapján a következő csoportok különíthetők el:

- a reziliens lakás piacokkal rendelkező kis-középvárosi kör: Paks, Jászberény, Tiszaújváros;
- a dél-alföldi, volt mezővárosok csoportja: Szentes, Makó, Orosháza, több indikátor alapján ide sorolható Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas is;
- a volt szocialista iparvárosok csoportja: Salgótarján, Hatvan, Kazincbarcika, Oroszlány, Komló;
- az újraiparosodó, kiugróan volatilis lakás piacú centrumok: Várpalota, Komárom;
- néhány indikátor esetében e városokkal, másokban a mezővárosi csoporttal mutat hasonlóságot Hajdúböszörmény;
- Gárdony, mint egyedi fejlődési pályát befutó, a korábban azonosított Balatonfüred-Keszthely csoporttal erős hasonlóságot mutató turisztikai centrum.

LAKÁSPACOK TIPIZÁLÁSA AZ INGATLANPIACI PERIÓDUSOK ALAPJÁN

A GFC okozta válság periódusában

Reziliens piacoknak tűnnek: a Kisalföld városai, a balatoni üdülővárosok (de Siófok nem!), Paks (atomerőmű), illetve a főváros környéki szuburbán övezet budai oldala.

Volatilis piacok voltak: a volt szocialista iparvárosok túlnyomó része, számos sikeresen újraiparosodó város, a fürdőváros Hajdúszoboszló, illetve a főváros dél-délkeleti szuburbán övezetének centrumai.

A válság hosszan elnyúló volt több volt szocialista iparvárosban, a déli periféria számos városában, illetve a fővárosi agglomeráció déli övezetében és külső peremén. Ezzel szemben, rövid válságperiódust láttunk: több nyugati határmenti városban, a Balaton közeli centrumokban és Pakson, illetve a fővárosi szuburbán öv nyugati, valamint északi-északkeleti szektorában. A válság elsődleges okát (akár dominánsan) a válság miatt visszaesett adásvételi aktivitásban lehetett megtalálni.

A regenerációs ciklus időszakában

A lokális lakás piacok visszaépülése dinamikus volt: az Északnyugat-Dunántúl számos városában, Északkelet-Magyarország több centrumában, a balatoni üdülővárosokban, Pakson, valamint a főváros környéki szuburbán övezet budai, déli és északkeleti szektorában.

Kifejezetten vontatott volt a kilábalás: a hajdani szocialista iparvárosok jó részében, számos alföldi nagyközpontban, illetve hajdani mezővárosban, több részben, vagy sikeresen újraiparosodó, valamint néhány, a budapesti várostérségben fekvő centrumban.

A felfutási periódus kifejezetten hosszúnak bizonyult: több nyugat-magyarországi városban, néhány balatoni településen, Pakson, valamint a főváros környéki szuburbán övezet nyugati szektorában.

A felfutás során a lakáspiacok visszaépülésének elsődleges forrása a centrumok többségében az árak növekedése volt. Néhány kivételt azért látunk, ezek részben a mély strukturális válsággal küzdő volt szocialista iparvárosok (Salgótarján, Komló), illetve több, a budapesti várostérségben fekvő középváros (Dabas, Dunakeszi, Szigethalom, Törökbálint).

A krízisek éveiben

A 2019-es utolsó „békeévhez” viszonyított adásvételi szám változás reziliens lakáspiacokra utal: az Alföld két ipari centrumában (Kecskemét, Debrecen), a nyugati határmenti két középvárosban, a két tolnai középvárosban és a fővárosi várostérségből Soly máron. Ezzel szemben erősen volatilis piacokat látunk: több turisztikai központban, a dél-dunántúli centrumokban, több alföldi nagy- és középvárosban, illetve öt kivétellel a teljes főváros körüli gyűrűben.

A lakáspiac mérete 2019-hez mérve a városok számos csoportjaiban nőtt: a nyugat-magyarországi városokban, a balatoni centrumokban, közép-dunántúli középvárosokban, az észak-magyarországi centrumokban, egyes alföldi városokban, a két tolnai középvárosban, illetve Soly máron. Zsugorodó lakáspiacok elsősorban a főváros környéki szuburbán zónában fordulnak elő, rajtuk kívül egyedül Szolnokon mértünk csökkenést 2019 és 2022 között.

2021 és 2022 között viszont már a növekvő piacméretű városok vannak erős kisebbségben (Esztergom, Hatvan és Soly már). Ezzel ellentétesen erős lakáspiac-zsugorodás látszik: a balatoni centrumok esetében, Bács-Kiskun középvárosaiban, a túlzottan gyorsan dráguló Debrecenben és Egerben. Ezek mellett a fővárosi szuburbán zóna középvárosainak többsége is ide sorolható, néhány kivételtől eltekintve.

A piacok visszaépülésének dinamikája szerint

A GFC által előidézett válság lakáspiaci minimumához viszonyítva a piacok visszaépülése 2022-ig nagyon széles skálán szóródott.

Kifejezetten gyors dinamika (450%, vagy a feletti) jellemezte: nagy számban a volt szocialista iparvárosokat, néhány 1990 után sikeresen újraiparosodó város, a két hajdúsági középvárost és fővárosi szuburbán zónából Dabast és Szigethalmot.

Mérsékelt (300% alatti) dinamikával még nagyobb számban találkozhattunk: alföldi nagyvárosokban, néhány kisalföldi városban, egyes balatoni centrumokban. Ezek mellett szignifikánsan figyelhető meg a jelenség Egerben, Jászberényben, Pakson, Szentesen. A fővárosi szuburbán zónából is nagyobb számban sorolódtak ide középvárosok: a nyugati szektorból, az északiból és a délkeleti peremről Cegléd.

LAKÁSPIACI TÍPUSOK

A városi lakáspiacok méretének változásán keresztül próbálunk lakáspiaci típusokat meghatározni. Az összehasonlíthatóság érdekében a 2008–2022-es periódust vizsgáljuk, s minden esetben a 2008-as piacnagyságot vesszük 100%-nak, s minden későbbi évet ehhez viszonyítunk. A piacok nagyságát az inflációval korrigált reálárakon mérjük.

Nagyvárosi típusok

Ahogy a fentiekben is jeleztük, a nagyvárosi körön belül a lefutás eléggé hasonló, eltéréseket a mértékeknél találunk. Az egyik végtelen Győr – mérsékelt visszaesés a GFC alatt, határozott regeneráció 2019-ig, majd a Covid okozta visszaesést követően 2021-ben a korábbi növekvő trendbe illeszkedő bővülés, s végül 2022-ben mérsékelt visszaesés – helyezkedik el. A másik pólust Miskolc jelenti: markáns zsugorodás a GFC alatt, hosszú válság és mérsékelt dinamikájú kilábalás, s bár a 2020–2022 évek történései a győrihez hasonlóak, míg ott a 2008-as szint másfélszeresén áll az időszak végén a lakáspiac mérete, Miskolcon még 20%-os többletet sem lehetett kimutatni.

Győr (1.a. ábra) esetében a GFC okozott visszaesést a lakáspiac méretében. Ez nagyobb-részt az adásvételek számának és nem a reálárak csökkenésének volt betudható. A válság alatt és a regenerációs fázis korai éveiben a piac nagyságát inkább a tranzakciók befolyásolták, de ez 2015-től már fordult, attól kezdve a kismértékben változó, és zömmel a 2008-as szint alatt mozgó adásvételi aktivitás helyett a piacméretet a gyorsan felfutó árak határozták meg.

Miskolcon kissé más a helyzet (1.b. ábra). A GFC okozta zsugorodás jóval erősebb, amit 2012-ig inkább az adásvételek visszaeső száma, kisebb mértékben az árak lemorzsolódása mozgatott. A lakáspiaci regenerációt 2018-ig alapvetően a tranzakciók számának gyors emelkedése fűtötte, ettől kezdve a piaci méret alakulását egyre inkább az emelkedő árak, mint a stagnáló-csökkenő adásvételek befolyásolták.

Nagy-középvárosok lakáspiaci típusai

Veszprém az erősen volatilis vidéki lakáspiaci típus legjobb példája. Mind a GFC, mind az energiakrízis érzékenyen érintette a lakáspiac méretét, viszont a konjunktúra periódusban egészen látványos növekedést produkált a város. A mélyponthoz képest hatszoros növekedés (2010 és 2021) eredményeként a 2008-as szint közel kétszeresére bővült a lokális lakáspiac, ám a mini-válság erős zsugorodását követően az időszak végére mégis csupán 25%-os abszolút bővülés látszik. Veszprém arra példa, hogy a GFC első éveiben a gyors visszaesés a helyi lakáspiac méretében az adásvételek által vezérelt, de már 2012-től az árak lassú emelkedése miatt ez a kapcsolat lazulni kezdett (2.a. ábra). A korai regenerációs éveket ismét az adásvételi számok gyorsabb emelkedése befolyásolta erősebben, viszont 2015-től e téren már nincs növekedés, a lakáspiac méretére jóval határozottabb hatást gyakorol az árak alakulása.

Dunakeszi a reziliens, – nagyobb számban a fővárosi várostérséghez köthető – lokális lakáspiacok típusába sorolható. Bár a GFC alatt a visszaesés nem volt kiugró, és a visszaépülés is gyorsan lezajlott, az emelkedő árak miatt a lakáspiac korán tetőzött (már 2016-ban). A Covid hatás nem mutatható ki – a lakásból családi házba menekülők miatt – az energiakrízis viszont hatványozottan hatott a lokális piac méretére. Végeredményben, 2022 végére a lakáspiac mérete valamivel a 2008-as szint alá esett be (2.b. ábra). Ott a GFC kitörésekor a gyors visszaesést a döntően csökkenő adásvételek eredményezték, de ezek visszaépülése és gyors növekedése egészen 2016-ig meg is határozta a lakáspiaci regenerációt. Ettől kezdve viszont csökkenő tranzakciószámok mellett látunk reálértékben stagnáló piacméretet, ahol a gyorsan emelkedő árszint akadályozza meg a piac bezuhanását – egy ideig.

Dunaújvárost az ipari múlttal rendelkező erősen volatilis piacok közé sorolhatjuk. A GFC alatt erősen zsugorodó helyi lakáspiac csak 2019-ben érte el újra a válság előtti méretet, de mind a Covid, mind az energiakrízis visszavetette (legalább átmenetileg) a további bővülést. A 15 év végére a lakáspiac nagyjából ott tartott, ahol a GFC előtt (2.c. ábra). Itt 2010–2018 között egyértelműen az adásvételek változó száma mozgatja a lakáspiac nagyságrendjét, és csak a Covid-pandémia harmadik hullámától érzékelhető egy trendforduló.

Mosonmagyaróvár a kiugróan reziliens, a határt is átlépő szuburbanizációs folyamatból prosperáló lokális lakáspiacok közé tartozik. A kedvező fekvés hatása megmutatkozott a GFC alatti zsugorodás mérsékelt léptékében, de a regeneráció lassúbb ütemében is. A lokális piacon a valódi visszaesést a Covid miatti lezárások okozták, míg a feloldások új dinamikát eredményeztek a lakáspiaci forgalomban. Ennek hatására a lokális piac mérete – az energiakrízis okozta visszaesés ellenére – 40%-kal múlta felül a 2008-as szintet. A város adásvételi aktivitása időben meglehetősen kiegyensúlyozott, de a Veszprémmel látott 2015-ös fordulópontra itt is világosan lehet azonosítani (2.d. ábra). Ettől kezdve a lakáspiaci méretet alapvetően a reálárak alakulása mozgatja.

Középvárosok lakáspiaci típusai

Budaörs a reziliens lokális lakáspiacok közé sorolható. Ez a típus csak a fővárosi várostérségben fordul elő, olyan centrumokban, ahol a szuburbanizáció tömeges hulláma már 2000 előtt nagyrészt lezajlott (3. ábra). Bár a GFC hatása érezhető, a regeneráció nem hoz erős dinamikát, a 2019-es tetőzést követően pedig a gyorsan dráguló kínálat a 2008-as szint közelében stagnáló lokális lakáspiacot eredményez. Budaörs lakáspiacán tehát a Dunakeszinél megfigyelt folyamatokat lehet érzékelni (3.a. ábra). A fizetőképes kereslet korlátait egyértelműen jelzi az éves szinten lezárt adásvételek historikusan alacsony szintje 2020–2022 között.

Hódmezővásárhely mint erős mezővárosi múlttal rendelkező, a saját megyéjében másodlagos centrum szerepet betöltő, ám Szeged által leárnyékoltnak fejlődő város került kiválasztásra. A GFC hatás elhúzódó volt és folyamatosan csökkenő lakáspiaci aktivitást eredményezett 2009–2013 között. Bár a piaci regeneráció itt is végbemegy, annak dinamikája lassú, a ciklus csúcspontján is alig éri el a 110%-ot (a 2008-as piacmérethez viszonyítva). A Covid-hatás alig érvényesül, de a 2021-es év még hoz egy fellendülést, részben a közeli regionális centrum extrém gyors áremelkedései révén. Az időszak végén a lokális lakáspiac

mérete alig 20%-kal múlja felül a 2008-as szintet (3.b. ábra). A dinamika hiányáért mindkét indikátor alakulása egyaránt okolható.

Balatonfüred mint turisztikai kiemelt célterület úgy produkált dinamikus piacbővülést a GFC-t követő regenerációs időszakban, hogy a válság alatt meglehetősen reziliensnek bizonyult a lakásforgalom. Ennek eredményeként a válság mélypontjához viszonyítva közel hatszorosára bővült a lokális lakáspiac mérete (2009 vs. 2021). A Covid inkább pozitív hatással volt a forgalomra, viszont az energiakrízis hatására érezhető csökkenés ment végbe. Ezzel együtt, 2008 és 2022 között a lakáspiac mérete több mint megkétszereződött. Ezzel a város az elmúlt másfél évtized egyik nyertesének bizonyult (3.c. ábra). Bár a GFC hatás itt is világosan nyomonkövethető, látszik, hogy az adásvételek és a piacméret 2014-ig szinkronban mozognak, vagyis a két tényező hatása egyformán erősnek értékelhető. 2015-től viszont az árak mozgatják a lakáspiacot úgy, hogy 2014 után az adásvételek számában már nincs növekedés.

Ajka az iparvárosi típus képviselője. A GFC periódus hosszú, a mélypontján (2013) a 2008-as szint negyedére zsugorodik a lokális lakáspiac mérete. A volatilis karakter a regeneráció erős dinamikájában is megmutatkozik, amit a Covid által generált visszaesés csak átmenetileg fékezett le. A mélypont és a csúcspont között (2013 és 2021) hatszoros a piacméret különbség. Bár Ajka lakáspiacja egészen a 2010-es évtized végéig nem mutat látványos növekedést, összességében 2022-re 60%-os pluszban zár a 2008-as szinthez viszonyítva. Azt látjuk, hogy a dunaújvárosi séma érvényesül Ajka mint volt szocialista iparváros esetében is, erősebb volatilitás mellett (3.d. ábra).

Kis-középvárosok lakáspiaci típusai

Paks a GFC által kevésbé érintett, de az erős és stabil helyi gazdasági háttér miatt a dinamikus lakáspiaci típust képviseli. Az átmeneti visszaesések nem minden esetben esnek egybe az országos trendekkel (lásd pl. Covid). A lokális piacméret 2014 óta stabilan a 2008-as szint felett alakult, az időszak végén bő 60%-os többletet mutatott. A kisvárosi lakáspiacok közül kiemelt példánk közül Paks (4.a. ábra) a mosonmagyaróvári típushoz áll a legközelebb.

Várpalota az iparvárosi csoport talán legtisztább lakáspiaci folyamatát mutatja (4.b. ábra). Már a GFC elején sokszerű zsugorodás ment végbe a lokális lakáspiacon, míg a regeneráció némileg vontatottabb indulást (2014–2015) követően kiugróan dinamikus volt. A helyi lakáskínálat miatt a Covid és az energiakrízis is kisebb visszaesést eredményezett, ezzel együtt 2022-re a lakáspiac mérete már 70%-kal múlta felül a 2008-as szintet. Igaz, a konjunkturális időszak elég rövid, egyelőre alig öt évre tehető. Várpalotánál egészen a 2018-as évig az adásvételek, azután a reálárak hatnak erősebben a lakáspiac méretének alakulására.

Orosháza az alföldi mezővárosi karakterű centrumok típusának képviselője (4.c. ábra), melyet a GFC alatt erős, több évre elhúzódó, mélypontját csak 2012-2013-ban elérő válságperiódus jellemez, s amit egy mérsékelt dinamikus lakáspiaci visszaépülés követ. A regeneráció korlátait jelzi, hogy a csúcsponton alig 30%-os piacméret bővülés volt megfigyelhető a 2008-as szinthez képest. Mind a Covid, mind az energiakrízis hatott a lakáspiacokra, így 2022 végére a piacméret többlete 20%-ra olvadt. A dinamika szerény voltát a válság alatt

és a regeneráció első felében az adásvételek alakulása, később a reálnövekedés mozgatta.

Biatorbágy, Pomáz, Solymár a fővárosi városárség három eltérő karakterű városátípust példázák. Biatorbágy a konjunktúrát a leghatározottabban kihasználó, a 2008-as szintet 2-3-szorosan is meghaladó piacbővülést realizált – egészen 2021-ig. Biatorbágy (4.e. ábra) arra példa, hogy az energiakrízis milyen erős konjunkturális hatást gyakorolhat egy olyan település lakáspiacára, ahol a kínálat zömét a családi házak teszik ki. Csupán egyetlen év alatt (2021-ről 2022-re) a lakáspiac mérete megfeleződött az energiakrízis hatására! Pomáz inkább a Budaörs típushoz mutat hasonlóságot, a GFC alatt látható mérsékeltbb reziliencia mellett. A pomázi lakáspiac (4.d. ábra) méretének hosszútávú változása a kisebb településméret miatt jóval erősebb volatilitást mutat, miközben a tranzakció számok sem csökkennek az időszak végén, mint Budaörsnél. Az agglomerációs piac egyik nyertese – Solymár (4.f. ábra) – esetében szintén a kis méret miatt lehet erősebb a volatilitás, de az adásvételek száma nem csökken olyan erősen, mint az előző példákban, sőt e téren 2020-tól lassú, de fokozatos élénkülés figyelhető meg. Solymár a GFC alatt a reziliens, a regenerációs periódusban a dinamikusan bővülő, majd korán telítődő piaci karakterre ad példát. A kisvárosban az árak emelkedése egyértelműen fékezi a lakáspiaci aktivitást, részben függetlenül (lásd a 2022-es energiakrízis) az országos folyamatoktól.

KÖVETKEZTETÉSEK

A fővárosi szuburbán zóna sem a lokális piacok mérete, sem dinamikája alapján nem motorja a vidéki lakáspiacoknak. A GFC-t követő válság alatt e városok lakáspiaca többségében nem volt reziliens, a visszaépülés nem volt dinamikus, a kríziseknek nem volt ellenálló a vidéki középvárosokkal összevetve. A válság mélypontjától elindult visszaépülés dinamikája sem tekinthető kiugrónak a hasonló méretű vidéki lakáspiacokhoz képest. A fővárosi szuburbán öv maga sem egységes. Sőt e városi körön belül is vannak egyedi fejlődési utak (pl. Százhalombatta), melyek kevés közös vonást mutatnak a többiekkel.

Léteznek – elsősorban a fővárosi szuburbán zónán kívül – elkülönülő lakáspiaci típusok:

- a markáns turisztikai karakterrel rendelkező középvárosok (Balaton-régió, fürdővárosok);
- az erős – zömmel 1990 előttre visszanyúló – iparvárosi karakterrel rendelkező centrumok;
- a nyugati határ közeli városi kör;
- az 1990 után (részleges) sikerrel iparosodó középvárosok;
- a mezővárosi múlttal rendelkező, alföldi középvárosok.

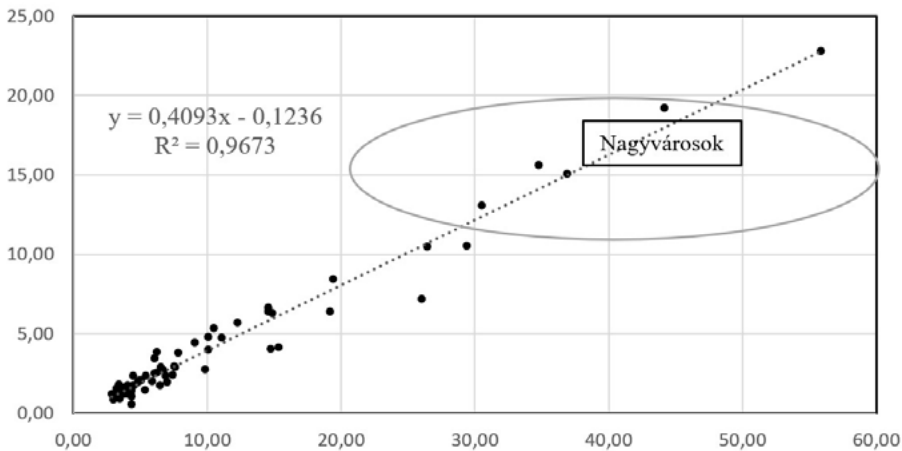
Van viszont egy sor unikális fejlődési pályát befutó centrumunk, melyeket nem lehet más városokhoz hasonlítani (Paks, Esztergom, Hajdúböszörmény).

A fent elkülönített város csoportok nem minden indikátor szerint mutatnak éles tagolódást. Erre példa a 2009. és 2022. évi lakáspiaci méretek nagyságát összevető diagram (5. ábra), ahol a teljes vizsgált sokaság meglepően jól illeszkedik egy lineáris tengelyre. Az R^2 érték jelzi az illeszkedés magas erősségét.

Ugyanakkor, ha az általunk ipari karakterűnek azonosított város csoportot külön tekintjük (oda sorolva a több sajátos fejlődési jegyet mutató Esztergomot), ott más összefüggést kapunk (6. ábra). Bár az R^2 érték szinte azonos erősségű összefüggést jelez, az egyenes meredeksége sokkal kisebb – nagyjából 0,27 – ami az e csoportban megfigyelhető, jóval volatilisabb lakáspiaci folyamatokra utal. Az eredmény megerősíti a korábbi e város csoportra koncentráló kutatások következtetéseit (Szirmai, 2013; Rechnitzer et al., 2016).

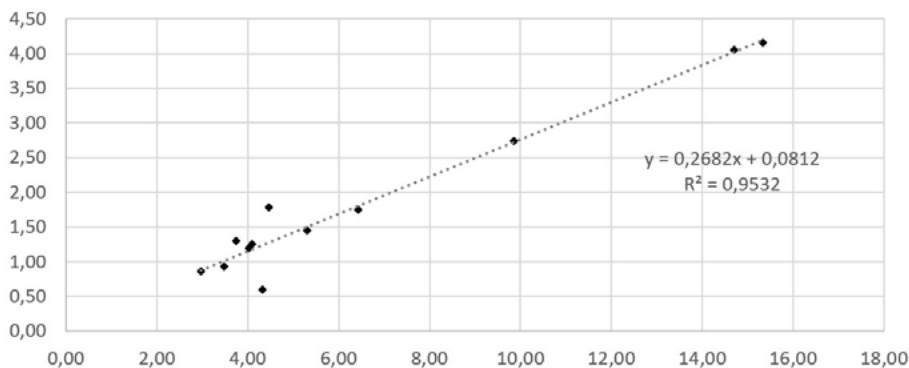
Minden más fent elkülönített várostípus, vagy területi bontás (pl. Dunántúl vs. Dunától keletre elhelyezkedő városok) alapján e két mutatóból képzett indikátor meglepően egységes képet mutat, mind az R^2 értékek (0,9-0,95), mind az egyenesek meredeksége (0,39-0,44) alapján. Épp ezért volt szükség több dimenzió mentén elvégezni az összehasonlításokat a pontosabb tipizálás érdekében.

5. ábra: Kapcsolat a 2009. és 2022. évi lakáspiaci méretek között
 Figure 5: Correlation between the housing market size in urban centres in 2009 vs. 2022

Forrás: saját számítás.
 Source: own calculation.

6. ábra: Kapcsolat a 2009. és 2022. évi lakáspiaci méretek között az iparvárosokban
 Figure 6: Correlation between the housing market size in industrial urban centres in 2009 vs. 2022

Forrás: saját számítás.

Source: own calculation.

A lakáspiaci folyamatok erősen mutatják az útfüggő fejlődés jegyeit (legyen szó az 1990-et megelőző gazdasági karakterről, vagy a rendszerváltást követő új pálya jellemzőiről). Eltérően számos más társadalmi, gazdasági folyamattól, e téren nem lehet egyértelmű sikertörténetekről beszélni, sem győztes(eke)t hirdetni a városversenyben.¹ Sokkal inkább tűnik úgy, hogy a lokálisan megfigyelhető markáns felfutások a konjunkturális időszakokban, az átlagnál jóval erősebb visszaeséseket generálnak a válságok alatt, ami ismét bázisa lehet egy gyors regenerációnak az új felfutó ciklusban.

A lokális lakáspiacokon megfigyelt folyamatok nincsenek szoros kapcsolatban a „város-siker” 1990-es évtized elején-közepén leírt tényezőivel (gazdasági dinamika, szerkezetváltás sikere, tőkevonzási képesség, munkapiaci és jövedelmi stabilitás, népesedési és vándorlási folyamatok stb.). Azt látjuk, hogy a lakáspiaci adásvételek dinamikája, az átlagárak változása kiegyenlítő hatással van az egyéb térfolyamatokra. Ha a gazdaság növekszik, új munkahelyek jönnek létre, emelkednek a jövedelmek, akkor a lakáspiaci árak is gyorsan emelkedni kezdenek, ezzel fékezik a költözési dinamikát. Ha viszont a negatív társadalmi-gazdasági jelenségek a meghatározók helyben, akkor a lakóingatlan kínálat megnő (szelektív elvándorlás), az árak csökkennek, ami – akár – vonzó beköltözési célponttá is tehet egy adott várost, de legalábbis megfizethetőbbé válnak a lakásvásárlás költségei szélesebb társadalmi réteg számára, ami növeli a lokális lakáspiacok méretét.

A más mutatók alapján „sikeress” városok esetében a lokális lakásárak gyors növekedése több esetben vezetett el a szuburbán zóna kifejlődéséhez. Ez a településgyűrű leglátványosabban Győr körül tágult ki az utóbbi két évtized során (Nagy G., 2023b), de láthatók a jelei Székesfehérvár, Szombathely stb. esetében is. Ezzel ellentétben a jelentős népességvesztést elszenvedett Miskolc példája azt mutatja, hogy a mérsékelt drága lakásárak épp ellene hatnak az elővárosi típusú fejlődésnek (Nagy G., 2023b).

A reziliens és volatilis lakáspiacok – bár határozott térbeliséget nem mutatnak, mégis – karakteres város csoportok lehatárolását teszik lehetővé több más típusképző tényező bevo-

násával. Bár a vizsgált időszak (nagyjából 15-16 év) a lakáspiacok átalakulása szempontjából nem tekinthető hosszú időtávnak, azt a következtetést mégis megkockáztathajuk, hogy a reziliens és a volatilis piacok között ennyi idő elteltével nem volt érdemi átjárás, a válságok és visszarendeződések nem írták át a városok lakáspiaci karakterét.

A lakáspiacokon rövidebb időtávban kimutatható pezsgés, vagy visszaesés önmagában keveset mond a fundamentális folyamatokról. Ha tágabb időhorizonton vizsgálódunk és kiszűrjük a „zavaró” tényezőket, a kép sokkal tisztább, bár jóval kevésbé fényes lesz. Eltűnnek az időszakos és lokális sikerek, és helyükre kerülnek a változások nagyságrendjei, s a mögöttes mozgatók is részben feltárhatóvá válnak.

Végül, az elemzés során láthattuk, hogy számos egyedi fejlődési vonást nem tudunk magyarázni a kvantitatív adatokból, a lakáspiaci indikátorok változásából. Szükséges a „puha” módszerek használata és a kellő óvatosság a következtetések levonáskor.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány a K_19 pályázati felhívás keretében a K 131534 számú projekt számára a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az „Átalakuló lokális lakáspiacok hazai nagyvárosokban” című pályázati program finanszírozásában valósult meg.

JEGYZETEK

- 1 Ebben a mi eredményünk eltér pl. a Rechnitzer-Berkes-Páthy szerzőhármastól (2014, ill. 2016) következtetéseitől, ott a 2000-es évek elejére elért pozíció érdemben meghatározta a később elfoglalt helyezését egy-egy centrumnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beluszky Pál – Győri Róbert: *„fel is út, le is út ... (városaink településbierarchiában elfoglalt pozícióinak változása a 20. században)*, Tér és Társadalom, 2004/1, 1–41. <https://doi.org/10.17649/TET.18.1.929>
- Beluszky Pál: *A Nagyalföld történeti földrajza*, Budapest-Pécs, 2001, 274.
- Csizmadia Zoltán – Rechnitzer János: *A magyar városhálózat innovációs potenciálja*, in: Grosz András – Rechnitzer János (szerk.): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*, Pécs–Győr, 2005, 147–181.
- Enyedi György – Rechnitzer János: *Marginalization in the Hungarian urban network*, in: Leimgruber, Walter – Majoral, Roser – Chul-Woo, Lee (eds.): *Policies and Strategies in Marginal Regions. Summary and Evaluations*, London, 2003, 187–197.
- Enyedi György: *A sikeres város*, Tér és Társadalom, 1997/4, 1–7. <https://doi.org/10.17649/TET.11.4.446>
- Fehér Katalin – Mikle György: *Fokozódó területi egyenlőtlenségek a (második) lakáspiaci bővülés idején*, in: Koós Bálint (szerk.): *Térületi Riport – Területi folyamatok Magyarországon, 2021–2023*, Budapest, 2024, 173–195.
- Gál Zoltán: *Városfejlődés és a banki infrastruktúra: Városhierarchia vizsgálatok a pénzügyi innovációk elterjedése alapján a XX. századi Magyarországon*, Tér és Társadalom, 1996/2-3, 211–224.

- Kozma Gábor: *A debreceni lakóterületek II. világháború utáni fejlődésének társadalomföldrajzi vizsgálata*, Debrecen, 2016, 88.
- Kristóf Andrea: *A szuburbanizáció társadalmi-gazdasági hatásai és következményei a miskolci agglomerációban*, Nyíregyháza, 2018, 202.
- Nagy Erika: *A szolgáltató szektor városszerkezet-alakító szerepének sajátosságai Győrben és Szegeden*, Kandidátusi értekezés, 1998, 134.
- Nagy Gábor – Kovalcsik Tamás – Nagy Gyula – Országh Csilla: *Minőségi paraméterek hatása a lakótelepi árakra: Szeged nagy lakótelepeinek példáján*, Földrajzi Közlemények, 2022/3 (Megjelent 2023, március), 225–257. <https://doi.org/10.32643/fk.146.3.4>
- Nagy Gábor – Országh Csilla: *Mi befolyásolja a vásárlói preferenciákat? – Empirikus kutatás négy hazai nagyváros négy lakótelepén*, Településföldrajzi Tanulmányok, 2023/1-2, 46–72. ISSN 2063-4315
- Nagy, Gábor – Trócsányi, András: *The image of the large-scaled housing estates – Empirical examples from non-metropolitan regional centres of Hungary*, Geographica Pannonica (megjelenés alatt), 18.
- Nagy Gábor – Nagy Erika: *Az állam szerepe a városi terek fogyasztóközpontú „újratermelésében”*, Tér és Társadalom, 2019/4, 61–86. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3192>
- Nagy Gábor: *A vidéki nagyvárosok körüli szuburbanizáció vizsgálata a lakáspiaci indikátorok változásán keresztül, 2000–2021*, Területi Statisztika, 2023b/6, 683–721. <https://doi.org/10.15196/TS630602>
- Nagy Gábor: *A vidéki nagyvárosok körüli szuburbanizáció vizsgálata a lakáspiaci indikátorok változásán keresztül, 2000–2021*, Területi Statisztika, 2023b/6, 683–721. <https://doi.org/10.15196/TS630602>
- Nagy Gábor: *Az Alföld lakáspiaci változásai – Felfutás-Válság-Visszaépítés*, in: Farkas Jenő Zsolt et al. (szerk.): *Alföldi Kaleidoszkóp – A magyar vidék a XXI. században*, Kecskemét, 2019, 219–242.
- Nagy Gábor: *Az állami beavatkozás a lakásszektor példáján és területi következményei*, Földrajzi Közlemények, 2017/3, 235–245.
- Nagy Gábor: *Belső szuburbanizációról másképp – többdimenziós megközelítés Szeged példáján*, City.hu Várostudományi Szemle, 2023a/2, 111–134.
- Nagy Gábor: *Ciklikus fejlődés a lakáspiacon*, in: Koós Bálint (szerk.): *Területi Riport*, Budapest, 2021, 27–42.
- Nagy Gábor: *Hosszú távú folyamatok, trendfordulók, területi típusok a vármegyei lakás piacokon, 2008–2022*, Területi Statisztika, 2024/6, 1–26. <https://doi.org/10.15196/TS640602>
- Nagy Gábor: *Lakás piac*, in: Czirfusz Márton (szerk.): *Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010–2020*, Budapest, 2020, 19–25.
- Nemes Nagy József – Ruttkay Éva: *A második gazdaság földrajza*, OT Tervgazdasági Intézet, Budapest, 1989, 172.
- Nemes Nagy József: *Soprontól Nyíradonyig (városok a piacgazdasági átmenetben)*, Comitatus, 1995/8-9, 15–22.
- Páthy, Ádám: *Internal Spatial Characteristics of the Social Structure – Social Structure of Districts and Residential Areas in Győr*, in: Csizmadia, Zoltán – Dusek, Tamás (eds.): *The Győr Automotive District*, Győr, 2014, 182–206.
- Pósfai Zsuzsanna – Nagy Gábor: *Crisis and reproduction of core-periphery relations on the Hungarian housing market*, European Spatial Research and Policy, 2017/2, 19–40. <https://doi.org/10.1515/esrp-2017-0007>
- Rechnitzer János – Berkes Judit – Páthy Ádám: *A volt szocialista városok a városbálózásban*, in: Berki Márton – Halász Levente (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalma: megújulás és fenntarthatóság a város- és térség-fejlesztésben*, Tanulmánykötet Szirmai Viktória születésnapjára, Budapest, 2004, 99–112.

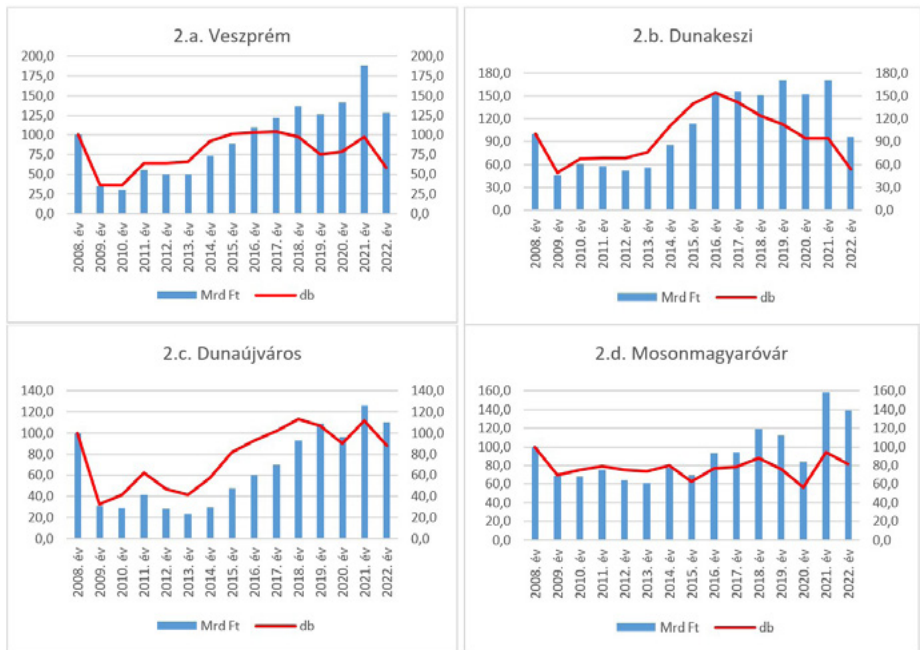
- Rechnitzer János – Berkes Judit – Páthy Ádám: *A volt szocialista városok a városhálózatban*, in: Berki Márton – Halász Levente (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalma: megújulás és fenntarthatóság a város- és térség-fejlesztésben*, Tanulmánykötet Szirmai Viktória születésnapjára, Budapest, 2004, 99–112.
- Rechnitzer János – Berkes Judit – Páthy Ádám: *Post-Socialist New Towns in the Urban Network*, in: Szirmai Viktória (ed.): “Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe, Budapest, 2016, 341–369.
- Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021, 298.
- Rechnitzer János – Csizmadia Zoltán – Grosz András: *A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón*, *Tér és Társadalom*, 2004a/2, 117–156. <https://doi.org/10.17649/TET.18.2.949>
- Rechnitzer János – Lengyel Imre: *A városok versenyképességéről*, in: Rechnitzer János – Horváth Gyula (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*, Pécs, 2000, 130–152.
- Rechnitzer János – Páthy Ádám – Berkes Judit: *A magyar városhálózat stabilitása és változása*, *Tér és Társadalom*, 2014/2, 105–127. <https://doi.org/10.17649/TET.28.2.2623>
- Rechnitzer János – Páthy Ádám – Berkes Judit: *Stability and Changes of the Hungarian City-Network*, in: Somlyódy Péter, Edit (ed.): *Industrial Districts and Cities in Central Europe*, Győr, 2014, 109–130.
- Rechnitzer János (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás*, A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Győr, 208. o.
- Rechnitzer János: *A nagyvárosi fejlődés sajátosságai*, in: Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021, 17–32.
- Rechnitzer János: *A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai*, *Tér és Társadalom*, 2002/3, 165–183. <https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1986>
- Rechnitzer János: *Válság és megújítás a városhálózatban*, *Magyar Tudomány*, 1992/4, 427–434.
- Rechnitzer, János – Csizmadia, Zoltán – Grosz, András: *Knowledge-based innovation potential of the Hungarian urban network at the turn of the millennium*, in: Barta, Györgyi – G. Fekete, Éva – Szőrényiné Kukorelli, Irén – Timár, Judit (eds.): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*, Pécs, 2005, 397–415.
- Rechnitzer, János – Csizmadia, Zoltán – Grosz, András: *The Hungarian urban network's structure based on the information and communication infrastructure at the turn of the Millennium*, in: Enyedi, György – Tózsá, István (eds.): *The region: Regional development, policy, administration, e-government*, Budapest, 2004b, 80–100.
- Szirmai Viktória: *„Csinált” városok*, Gyorsuló idő, Budapest, 1988, 243.
- Szirmai Viktória: *Csinált városok a XXI. század elején*, Budapest, 2013, 287.
- Tóth József: *Urbanizáció az Alföldön*, Területi és Települési Kutatások, Budapest, 1988, 200.
- Tóth Krisztina – Keserű Imre: *A lakótelepi panellakások árainak területi különbségei Szegeden*, In: A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia (Szeged), 2001, CD-ROM kiadvány (szerk.: Dormány Gábor et al.), 10. o.
- Vámos Ramóna – Nagy Gyula: *A vertikális lakóhelyi szegregáció ingatlanpiaci megközelítésű vizsgálata Szegeden, 2015-2023*. *Területi Statisztika* 64./5 570-606. <https://doi.org/10.15196/TS640502>

MELLÉKLET

1. ábra: Nagyvárosi lakáspiacok méretének változása reáláron és az adásvételek alakulása (2008–2022)
 Figure 1: Changing size of local housing markets and no. of transactions in regional centres (2008–2022)

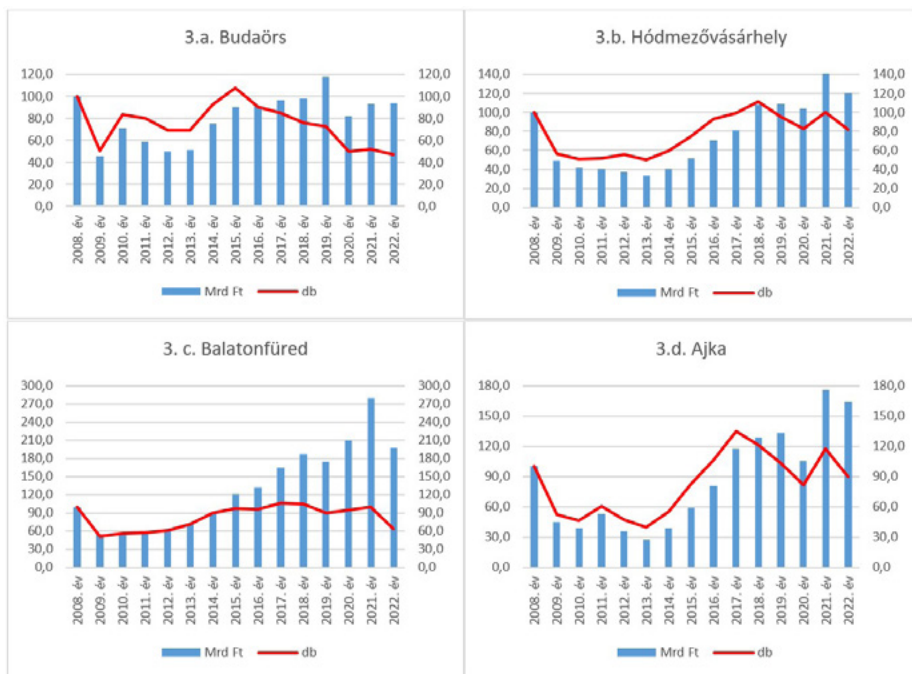

2. ábra: Középvárosi lakáspiacok méretének változása reáláron és az adásvételek alakulása (2008–2022)
 Figure 2: Changing size of local housing markets and no. of transactions in 2nd tier towns (2008–2022)

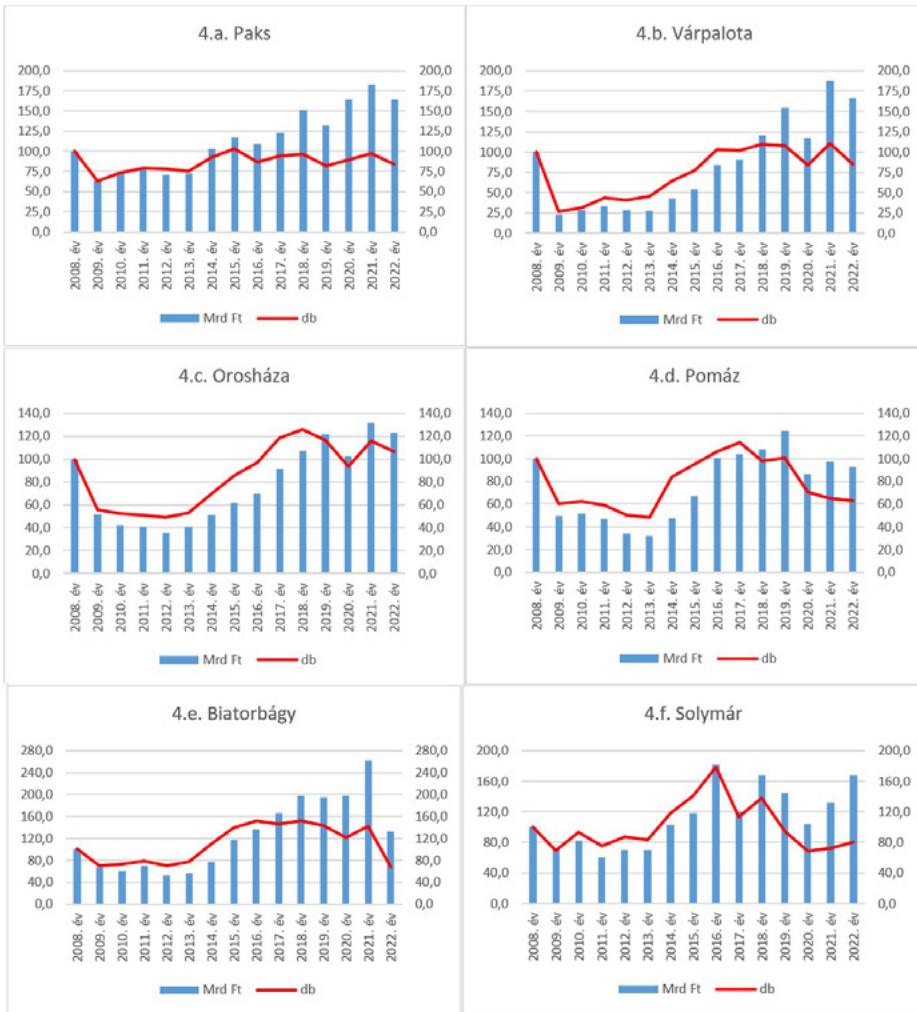

3. ábra: Kis-középvárosi lakáspiacok méretének változása reáláron és az adásvételek alakulása (2008–2022)

Figure 3: Changing size of local housing markets and no. of transactions in 3rd tier towns (2008–2022)

4. ábra: Kisvárosi lakáspiacok méretének változása reáláron és az adásvételek alakulása (2008–2022)
 Figure 4: Changing size of local housing markets and no. of transactions in 4th tier towns (2008–2022)

*Forrás (1-4. ábra esetén): Saját számítás a KSH Tájékoztatási Adatbázis egyedi települési adataiból.
 Megjegyzés: A piacméret reáláron számított változását, illetve az adásvételek számának alakulását a 2008. év százalékában ábráztoltuk.*

Source (Figure 1-4.): Own calculation based on the dataset of CSO Hungary.

Note: 2008 levels equal 100 percent in both cases. Size of markets were corrected with inflation rate.

TURCSÁN ZSOLT

A kutatás-fejlesztés és az alapkutatás finanszírozásának különbségei Magyarország vármegyéi esetében

*Differences in the financing of research and
development and basic research in the case of the
counties of Hungary*

SZERZŐ:

TURCSÁN ZSOLT, PhD hallgató, pályázati referens, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, turcsan.zsolt008@gmail.com

JEL kód: R11

Kulcsszavak: kutatás-fejlesztés • alapkutatás finanszírozása • OTKA • vármegye

Absztrakt: A tanulmányban arra keressük a választ, hogy milyen területi mintázatot mutat 2005 óta a kutatás-fejlesztés (K+F) adatok megoszlása Magyarország vármegyéi esetében, illetve hogy az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) által nyújtott alapkutatás támogatása hogyan oszlik el ezekben a közigazgatási területi egységekben. A kutatásban a Központi Statisztikai Hivatal és az OTKA adatbázisának adataira támaszkodunk. Összességében megállapítható, hogy mindegyik adatsor esetében növekvő tendencia figyelhető meg a vizsgálati időszak során, vagyis nő a súlya és növekvő figyelmet kap a K+F szektor. Az is látszik viszont, hogy 2013–2015 között minden adatsornál látható volt visszaesés, ami leginkább intézményi átszervezések következménye. A területi kép kapcsán megállapítható, hogy Budapest az elmúlt időszakban is megőrizte messze kiemelkedő szerepét a vármegyékkel szemben a K+F adatai, de az OTKA támogatás elnyerésének szempontjából is. A második vonalban az egyetemi városokkal és komolyabb kutatói bázissal rendelkező Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar vármegyék állnak, ám míg régebben Baranya, napjainkban Pest vármegye van még a K+F

klasszikus indikátorai szerinti rangsorok elején. Utóbbi a hagyományosan az állami finanszírozású helyeket célzó OTKA kutatásoknál kevésbé jelenik meg. Az adatsorok összevetése során kiderült, hogy a K+F és az OTKA adatok szorosan korrelálnak egymással, nincs érdemi területi differencia a pályázati aktivitásban, de relatíve nézve Hajdú-Bihar, Csongrád-Csanád vármegyék kutatói több pályázatot nyújtanak be, mint Budapest és Pest vármegye.

AUTHOR:

ZSOLT TURCSÁN, PhD Student, Program administrator, Doctoral School of Earth Sciences, National Research, Development and Innovation Office, turcsan.zsolt008@gmail.com

JEL code: R11

Keywords: research and development • financing of basic research • OTKA • county

Abstract: *In this study, we are searching for the answer to the question of what territorial pattern the distribution of research and development (R&D) data has shown since 2005 in the case of counties in Hungary, and how the resources for basic research support provided by the Hungarian Scientific Research Fund (Hungarian abbreviation: OTKA) is distributed in these administrative territorial units. In the research, we rely on the data of the Hungarian Central Statistical Office and the OTKA database. Overall, it can be concluded that there is an increasing trend for each data set during the study period, that is, its weight and attention in the R&D sector is increasing. However, it can also be seen that between 2013-2015 there was a decline in all data sets, which is mostly the result of institutional reorganizations. In relation to the spatial pattern, it can be stated that in the past period, Budapest has retained its far more prominent role compared to the counties in terms of R&D data, but also in terms of receiving OTKA support. In the second line are the counties of Csongrád-Csanád and Hajdú-Bihar, which have university towns and a more serious research base, but while in the past Baranya, nowadays Pest county is still at the top of the rankings according to the classical indicators of R&D. All of this appears less often in OTKA researches, which traditionally target state-funded places. During the comparison of the data series, it became clear that the R&D and OTKA data are closely correlated, there is no significant regional difference in application activity, but relatively speaking, the researchers from the Hajdú-Bihar and Csongrád-Csanád counties submit more application than Budapest and Pest counties.*

BEVEZETÉS

Napjaink gazdaságának hajtóereje a kutatás-fejlesztésben és az innovációban (együtt: KFI) rejlik, s a KFI-be való befektetés és az ebből származó eredmények helyi felhasználása nem csak egy régió, hanem egy egész ország fejlődésére, versenyképességére is nagy hatás-

sal van (Keczer, 2009; Lengyel, 2016). A KFI támogatása elengedhetetlen egy ország gazdasági fejlődéséhez. Ezt a szemléletmódot nemcsak az Európai Unió, hanem az országok java is magáénak vallja. Ennek egyik fontos alapja a vállalkozói kör, ahol a fejlődéshez egyre többet invesztálnak ebbe a területbe. A nemzetközi trendekhez hasonlóan hazánkban is a KFI befektetések nagyrészt a hazai és külföldi multinacionális nagyvállalatok adják (Siedschlag et al., 2013; Török, 2019). A másik alap az egyetemek, kutatóintézetek, főként állami finanszírozásban. A hazai állami hozzájárulások a szektorhoz folyamatosan növekednek, de részarányuk a vállalkozásokhoz képest kisebb. Számottevő még hazánkban a külföldi pénzügyi források (főleg az Európai Unióból érkezők) hozzájárulása a KFI finanszírozásához, mindkét rész esetében. Ez azonban nem mondható el a hazai, elsősorban nonprofit szervezetek részvételéről, amelyek hozzájárulása jelentéktelennek mondható (Török, 2019).

A magyarországi KFI vizsgálata kedvelt kutatási téma a hazai szakirodalomban, hiánypótló azonban annak vizsgálata, hogy az OTKA milyen szerepet tölt be a K+F támogatási rendszeren belül. Bár az OTKA pályázatok és projektek kezelése 2015. óta a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatalhoz (NKFIH) tartozik, ez a tény nem változtatott a pályázatok éves kiírási rendjén.

A tanulmányban megvizsgáljuk a KSH adatbázisában található kutató-fejlesztő helyek számának, állományi létszámának és a K+F-ráfordítás a GDP százalékában adatok változását (ez utóbbi adat csak 2022-ig áll rendelkezésre a KSH honlapján). Az állományi létszám változásának vizsgálata azért is fontos, mert a kormány K+F szakpolitikájának legújabb stratégiai intézkedése révén létrejött, 2023-ban kihirdetett Neumann János Program hatodik célja a kilencből, hogy az egymillió lakosra jutó kutató-fejlesztők számát 2030-ra 9000 főre emelje (jelenleg 6273 fő) (nkfi.gov.hu).

A tanulmányban a következő kutatói kérdésekre keressük a választ:

1. Milyen tendenciák rajzolódnak ki a vizsgált időszakban (2005–2023) a K+F adatok vármegyei szintjén?
2. Mely vármegyékben figyelhető meg a legnagyobb növekedés a vizsgált időszakban?
3. Van-e kapcsolat az elnyert OTKA projektek és más K+F adatok között?

A kutatás során az abszolút adatok és az országon belüli arányok elemzésére került sor az említett időszakban. A KSH adatgyűjtési köre a kutatóhelyek esetében a kutatásra és kísérleti fejlesztésre vonatkozik, így (a nemzetközi szervezetek ajánlásainak megfelelően) kiterjed mindazon szervezetekre (kutatóintézetek, költségvetési szervezetek, vállalkozások, felsőoktatási intézmények, valamint az ezekben működő tanszékek, klinikák, laboratóriumok), ahol kutatást, kísérleti fejlesztést végeznek. A tanulmányukban, az egyszerűsítés érdekében, a továbbiakban összevonva, intézményként hivatkozunk ezekre a szervezetekre. Az itt foglalkoztatottak esetében pedig a KSH megadja a K+F tevékenységgel foglalkozó személyek állományi és az állományba nem tartozók együttes létszámát, akik a különböző szektorok kutatóhelyein K+F-tevékenységgel foglalkoznak (kutatók, kutatási segédszemélyzet, egyéb támogató személyzet), függetlenül a kutatás-fejlesztésre fordított időtől.

Emellett górcső alá vesszük a vizsgált időszakban benyújtott és elnyert alapkutatási projektek számának vármegyei alakulását is. A korszerűsítés jegyében 2006-ban kezdték el az OTKA Elektronikus Pályázati Rendszerét (EPR) kiépíteni. Az EPR teljesen lefedi a pályázati és projektkezelési folyamatot, a pályázatokhoz érkező bírálatok fogadását, a szakértői

testületek véleményének tárolását, a pályázók kiértékelését, illetve a támogatott projektek pénzügyi és szakmai előrehaladási jelentéseinek kezelését. A rendszer teljeskörű bevezetése 2008-ra fejeződött be, és az akkori OTKA Bizottság elnökének, Makara B. Gábor akadémikusnak kiemelkedő szerepe volt benne.

Fontos szempont volt az időszak (2005–2023 közötti évek) kiválasztása során, hogy az EPR 2006-ban kezdte meg a működését, de a 2005-ös év pályázataival és projektjeivel kapcsolatos adatait az OTKA munkatársai rögzítették az akkor újonnan induló elektronikus rendszerben. Így 2005-től szűrhetőek le az adatbázisból a pályázatokra és projektekre vonatkozó adatok. Bár a KSH adatbázisában már 2000-től vannak elérhető adatok, ésszerű lépésként a tanulmány vizsgálati időszakát 2005-től kezdjük. A tanulmány záró évszáma 2023 lett, hiszen 2024-től az OTKA átalakult formában és új névvel (Nemzeti Kutatási Kiválósági Program [NKKP]) működik tovább a Kutatói Kiválósági Tanács döntése alapján, amit a Neumann János Program hívott életre.

1. A hazai vármegyéek K+F adatainak vizsgálata

A magyarországi K+F adatok megoszlásának vizsgálata közkedvelt témának számít a hazai szakmai forrásokat tekintve (pl. Dőry, 1996; Keczer, 2009; Horváth, 2009; Lengyel, 2016; Török, 2019). Általánosságban megállapítható, hogy hazánk regionális gazdaság szerkezete rendkívül erős egyenlőtlenségeket mutat, amely a KFI területen is megmutatkozik (Birkner et al., 2022). A szakirodalmak közös megállapítása, hogy Budapest az ország domináns tudományos központja (ld. pl. Dőry, 1996; Lengyel – Leydesdorff, 2008; Keczer, 2009; Horváth, 2009; Lengyel – Varga, 2018; Birkner et al., 2022; Szabó, 2023). Ez a jelenség az évek során nem tudott mérséklődni, sőt tovább nőtt, így egyes feltételezések szerint korlátozza hazánk gazdasági fejlődését (Keczer, 2009; Horváth, 2009; Lengyel – Varga, 2018). Viszont egyik forrás sem hangsúlyozza azt, hogy Budapest kelet-közép-európai viszonylatban is kiemelkedik innovációs tekintetben, hiszen az Innovation Cities Program 2021-es, a világ 500 leginnovatívabb városát tartalmazó listáján a 97. pozíciót foglalja el. Ez a legelőkelőbb helyezés a kelet-közép-európai régiót tekintve (Innovation Cities, 2021). Fontos azt is kiemelnünk, hogy a főváros mint tudományos fellegvár nem hazai kuriózum, hiszen ahogy Csomós György a tanulmányában rámutat, más kelet-közép-európai fővárosok is rendelkeznek ezzel a tulajdonsággal (pl. Bécs, Varsó, Prága, Bukarest, Ljubljana, Záhgráb, Szófia). Emellett hangsúlyozza, hogy a fővárosoknak számos tulajdonságuk miatt könnyebb előkelő pozíciót elfoglalniuk a nemzetközi KFI rangsorokban (Csomós, 2022).

Budapest tudományos hegemóniáját a kormányzat is ismeri, és a jelenleg hatályos Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióban (OFTK) is érinti ezt a kérdést, kiemeli, hogy „törekedni kell az egyközpontúság oldására, a hazai K+F+I szektor területi diverzifikációjára” (Magyar Közlöny, 2014/1:2016.). Emellett a kormányzat 2021-ben meghirdetett Magyarország Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Stratégiája (2021–2030) ezzel a „problémával” kapcsolatban a következőt állapítja meg: „bár a kiválósági alapon működő kutatások területi egyenlőtlensége nem egyenlíthető ki, fontos cél a közép-magyarországi régió kívüli régiók innovativitásának ösztönzése, annak tudatosítása, hogy az innovációra való képesség valamennyi gazdasági szereplő számára meghatározó fontossággal bír” (28.). A

sztintén 2021-ben meghirdetett Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (2021–2027) kiemeli, hogy koncepciója országos és nem területi aspektusokra épül. Ennek ellenére KFI területen az ország vármegyéit három kategóriába sorolja, melyek fejlesztésére célzott intézkedéseket is meghatároz. A legutolsó ilyen tárgyú terv, az előbb már említett, 2023-ban elfogadott Neumann János Program ezekre a területi kérdésekre nem tér ki.

A másik közös pont a szakirodalmi forrásokban az egyetemvárosok húzó erejének kimutatása, ami kismértékben javítja a vármegyék helyzetét Budapesthez képest, de ez is kevésnek tűnik ahhoz, hogy versenybe szálljanak hazánk fővárosával. Ebbe a kategóriába Baranya, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar vármegyék tartoznak (pl. Lengyel – Leydesdorff, 2008; Keczer, 2009; Horváth, 2009; Lengyel – Varga, 2018; Csomós, 2022). Illetve vannak olyan vármegyék, amelyek a K+F kutatásokban található rangsorok végén helyezkednek el általában, például Nógrád, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék (Braun et al., 2021). Emellett Török a munkájában (Török, 2019) a gazdasági válság hatását is vizsgálja a K+F hazai finanszírozásában, és a tanulmánya szerint a 2007–2009 között zajlott válság egészen 2016-ig lassította a K+F növekedés dinamikáját.

Tanulmányunkban először azt vizsgáljuk meg, hogy ezekben történt-e változás az elmúlt években. A KSH felhívja a figyelmet, hogy a 2021-es adatok csak korlátozott módon hasonlíthatók össze az előző évek adataival, ezért ezt az évet kisebb súllyal vesszük figyelembe a jelen tanulmányban, de meg kell jegyeznünk, hogy a legtöbb vármegyében csökkenést mutat ez az év mindegyik vizsgált KSH adatsornál.

A kutató-fejlesztő helyek számát tekintve 2023-ban összesen 3093 darab, míg 2005-ben 2516 darab ilyen típusú intézmény működött hazánkban. Ez egy számottevő, 22,9%-os bővülést jelent a vizsgált időszak 18 éve alatt. 2023-ban a legtöbb intézmény Budapesten található (1418 db), ez az országon belüli arányát tekintve 45,8%-ot jelent. Budapest után következik Hajdú-Bihar (246 db, 7,9%), Csongrád-Csanád (237 db, 7,6%) és Pest (220 db, 7,1%) vármegyék. A sereghajtó vármegyék Békés (25 db, 0,8%), Tolna (23 db, 0,7%) és Nógrád (17 db, 0,5%).

Ehhez képest 2005-ben szintén Budapesten volt a legtöbb kutatóhely (1066 db), ami „csak” 42,4%-ot jelentett. A főváros után Hajdú-Bihar, Csongrád-Csanád és akkor még Baranya (majd Pest) vármegyék következtek. Legkevesebb ilyen típusú intézmény pedig akkor még Komárom-Esztergom, illetve Tolna és Nógrád vármegyékben voltak.

A vizsgált időszak során a vármegyék többségében növekedett a kutató-fejlesztő helyek száma. A legnagyobb növekedés Nógrád (12 db új kutatóhely, 240%-os növekedés) és Tolna (13 db új kutatóhely, 130%-os növekedés) vármegye produkálta, de ezek nagyon alacsony bázisértékről indultak. Utánuk Pest (82 db új kutatóhely, 59%-os növekedés), Komárom-Esztergom (11 db új kutatóhely, 45%-os növekedés) és Győr-Moson-Sopron (47 db új kutatóhely, 43%-os növekedés) vármegyék következnek. Bár az időszak során a fővárosban lett a legtöbb új kutatóhely (352 db), ez a kezdő értékhez képest csak egy 33%-os növekedést jelent. A legnagyobb csökkenés Vas, Békés és Zala vármegyékben volt tapasztalható.

A 2005–2023 közötti időszakban a legnagyobb növekedés Pest vármegyében és Budapesten figyelhető meg, leszámítva néhány visszaesési időszakot, például a kutatóhelyek csökkenésének egyik oka, hogy 2013-ban létrehozta a kormány a Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központot (NAIK), amibe 12, országszerte működő kutatóintézet olvadt be. A NAIK pedig 2021-ben beolvadt a Szent István Egyetemmel együtt az újonnan létrejövő Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetembe (naik.hu).

1. táblázat: A vizsgált KSH adatsorok kezdő és záró értékei vármegyékként
 Table 1: The starting and ending values of the examined HCISO data series as counties

Vármegyék	Kutató-fejlesztő helyek száma (db)		Kutató-fejlesztő helyek állományi létszáma (fő)		K+F-ráfordítás a GDP százalékában (%)	
	2005	2023	2005	2023	2005	2022
Budapest	1066	1418	25536	44317	1,64	2,31
Bács-Kiskun	77	76	1158	1457	0,40	0,97
Baranya	161	150	3658	2920	0,80	0,97
Békés	32	25	412	345	0,20	0,13
Borsod-Abaúj-Zemplén	86	103	1506	1996	0,38	0,75
Csongrád-Csanád	207	237	4172	4714	1,39	2,02
Fejér	58	73	1116	1115	0,48	0,49
Győr-Moson-Sopron	109	156	1582	2792	0,48	1,06
Hajdú-Bihar	212	246	3614	4023	1,56	1,71
Heves	50	60	682	916	0,33	0,53
Jász-Nagykun-Szolnok	27	28	450	412	0,28	0,32
Komárom-Esztergom	24	35	392	689	0,09	0,51
Nógrád	5	17	31	115	0,02	0,65
Pest	138	220	1977	3614	0,32	0,51
Somogy	35	33	511	469	0,25	0,36
Szabolcs-Szatmár-Bereg	61	54	805	657	0,21	0,35
Tolna	10	23	231	304	0,07	0,17
Vas	45	29	467	726	0,15	0,80
Veszprém	79	81	1147	2118	0,74	3,08
Zala	34	29	276	338	0,10	0,29
Összesen	2516	3093	49723	74037	0,92	1,39

*Forrás: KSH.
 Source: Based on HCISO.*

A másik fontos indikátort nézve, a kutató-fejlesztő helyek állományai létszámukat tekintve 2023-ban összesen 74 037 fő, még 2005-ben 49 723 fő volt. Ez egy érdemi, 48,8%-os bővülést jelent a vizsgált időszakban. 2023-ban a legtöbb fő Budapesten van állományban

(44 317 fő), ez az országon belüli arányát tekintve 59,8%-ot jelent (ez magasabb a kutató-fejlesztő helyek országon belüli arányát tekintve, azaz a nagyobb lélekszámú kutatóhelyek budapesti aránya magas). Budapest után következik Csongrád-Csanád (4714 fő, 6,3%), Hajdú-Bihar (4023 fő, 5,4%), Pest (3614 fő, 4,8%). A legkisebb állomány Békés (345 fő, 0,4%), Tolna (304 fő, 0,4%) és Nógrád (115 fő, 0,1%) vármegyében van.

2005-ben szintén Budapesten volt a legnagyobb kutatói állomány (25 536 fő), ez az országon belüli arányát tekintve „még csak” 51,4% volt. A főváros után Hajdú-Bihar, Csongrád-Csanád és akkor még Baranya vármegye következett. A legkisebb állománnyal Nógrád, Tolna és akkor még Komárom-Esztergom vármegyék rendelkeztek.

Ennél az indikátornál is növekedés figyelhető meg a legtöbb vármegye esetében. A legnagyobb bővülés Veszprém (971 fő, 84%-os növekedés), Pest (1637 fő, 82%-os növekedés) és Győr-Moson-Sopron vármegyékre (1210 fő, 76%-os növekedés), illetve Budapestre (18 781 fő, 73,5%-os növekedés) esik, ha nem vesszük figyelembe Nógrád vármegyét, ahol 270%-os volt a növekedés, de ebben az esetben is alacsony bázisértékről indult. A legnagyobb csökkenést az időszakban Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés vármegyék produkálták. A csökkenés oka lehet Baranya és Békés vármegye esetében, hogy 2013–2014 között ezeknek a vármegyéknek az egyetemei és főiskolái létszámleépítést hajtottak végre, amelyről internetes források beszámoltak (pl. eduline.hu). Itt is Budapest és Pest értéke emelkedik ki az abszolút adatot tekintve.

A harmadik vizsgált adatsor a K+F-ráfordítás a GDP százalékában. Az adatok elemzése során láthatjuk, hogy 2022-ben az előzetes adatok alapján a K+F-ráfordítás 1,39%, míg 2005-ben csak 0,92% volt; a vizsgált időszak során tehát másfélszeres növekedést mutat. (Ne feledjük, hogy az EU2020 stratégia fontos célkitűzése volt ennek növelése, konkrétan az EU-átlaga az 3% legyen ezen a téren; Magyarország vállalása 1,8% volt.) A 2022-es előzetes adatok alapján a legnagyobb részesedéssel Veszprém (3,08%), Budapest (2,31%) és Csongrád-Csanád (2,02%) rendelkezik. A legkisebb részesedéssel Zala (0,29%), Tolna (0,17%) és Békés (0,13%) vármegyék. 2005-ben szintén a főváros, de akkor még Hajdú-Bihar, illetve Csongrád-Csanád vármegyék rendelkeztek a legnagyobb részesedéssel. A legkisebb részesedéssel Tolna mellett Komárom-Esztergom és Nógrád vármegyék szerepeltek. Összességében elmondható, hogy a vármegyékben többségében nőtt K+F-ráfordítás a GDP százalékában a vizsgált időszakban, kiemelkedő mértékben Veszprém vármegyében.

Összességében az állapítható meg, hogy a teljes területi kép nem változott nagyot 18 év alatt, ugyanakkor kicsit „emelkedő” vagy „süllyedő” vármegyei pályák vannak, amelyből Pest kiemelkedése a legszembetűnőbb.

A következő fejezetben az OTKA/NKFIH által nyújtott alapvető kutatási támogatások vármegyei megoszlását fogjuk megvizsgálni.

2. Az OTKA támogatások megoszlása a hazai vármegyékben

Jelenleg hazánkban az alapvető kutatás finanszírozásában a Magyar Tudományos Akadémia (pl. Lendület Program), a Magyar Kutatói Hálózat (pl. Hazahívó Program), az Európai Unió forrásai (pl. Horizon Europe) és az NKFIH (azon belül az OTKA, 2024-től az NKKP) vállal kiemelkedő szerepet. Az OTKA 1986 óta a hazai alapvető kutatás támogatá-

sának kiemelkedő szereplője, s 1991-ig a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt működött, majd önálló intézményként 2015-ig, amikor is pedig része lett az újonnan létrejövő NKFIH-nak.

Az OTKA/NKFIH pályázati portfóliója igyekszik a teljes kutatói életpálya minden szakaszára pályázati lehetőséget biztosítani. A 2023-as pályázati portfólióban találunk lehetőséget posztdoktoroknak (PD-típusú pályázatok), fiatal kutatóknak (FK-típusú pályázatok), kutatócsoportot vezetőknak (K-típusú pályázatok). Emellett volt lehetőségük pályázni szlovén-magyar kutatócsoportoknak is (SNN-típusú pályázatok). 2023-ban az osztrák fél visszalépett a közös pályázati lehetőség meghirdetésétől. Pályázni PhD fokozattal rendelkező kutatók tudnak, akiknek van befogadó intézményük. Ezek az intézmények általában egyetemek, kutatóintézetek, kutatóközpontok, illetve olyan cégek is lehetnek, amelyek kutatás-fejlesztő tevékenységet végeznek és kutató-tudásközvetítő szervezetnek minősülnek (a 651/2014/EU bizottsági rendelet alapján).

Az adatok révén kimutatható, hogy a vizsgált időszakban a cégek (Kft., Zrt., Bt.) körében volt a legalacsonyabb az OTKA pályázási kedv: a vizsgált időszak alatt összesen 224 darab pályázatot nyújtottak be, amiből 116 darab nyert el támogatást. Ez az összes nyertes projekt mindössze 1,5%-a. Ez valószínűleg több okkal is magyarázható. Először is az OTKA pályázatok adminisztrációs terhe (pályázási időszakban és az esetleges nyertes esetében is) nem áll arányban az OTKA pályázatok maximálisan igényelhető keretével (eltekintve néhány konstrukciótól), így nem számít versenyképesnek a cégek oldaláról nézve, mivel más (főleg európai uniós források) sokkal vonzóbbak a cégek számára. A Kutatási témapályázat (K-típus) esetében (ebben a konstrukcióban van a legtöbb nyertes projekt), például a maximális megpályázható összeg négy évre 2007-ben 40 millió forint volt, amely 2015-re 48 millió forintra emelkedett. Ezen fordított nagyot az OTKA mostani átalakítása, hiszen az NKKP Advanced-típusában, ami az OTKA FK- és K-típusnak felel meg, már 120 millió forint maximális támogatás igényelhető. A másik magyarázat az lehet, hogy a hazai cégek-nél (főleg az ipari profillal rendelkező cégek esetében) alacsony a PhD fokozattal rendelkezők aránya, ami alapfeltétel az OTKA pályázatok esetében. Végezetül az OTKA pályázatok elnevezései és a pályázati anyagok kommunikációja miatt inkább a kutatói életpályával köti össze a céges szféra ezt a formát és nem gondolnak rá potenciális lehetőségként.

Az egyes típusok elnevezése a vizsgált időszak során változott, ezért a jelen tanulmányban a tematikusan kapcsolódó pályázati típusok mennyiségét összevontuk. A vizsgált időszakban összesen 25 278 darab alapkutatáshoz kapcsolódó pályázatot nyújtottak be az OTKA-hoz (2015-től az NKFIH-hoz). Ez átlagosan 1330 darab pályázatot jelent évente. Ettől csak a 2010-es év tér el jelentősen, negatív irányba, amikor csak 791 darab pályázatot nyújtottak be a kutatók. Ennek oka valószínűleg az lehet, hogy előző évben a kutatóknak kétszer is lehetőségük nyílt pályázatot benyújtani az OTKA-hoz. A legnagyobb pályázási kedv 2012-ben (1629 db benyújtott pályázat) és 2021-ben (2045 db benyújtott pályázat) volt. A 2021-es év magas benyújtott pályázatainak az oka, hogy ebben az évben hirdette meg először az NKFIH a Tudományos Mecenatúra pályázati programot, amelynek négy alkategóriájában összesen 422 darab nyertes pályázat született. Ez az összes nyertes projekt 5,4%-a.

A benyújtott 25 278 darab pályázatból 7673 darab nyert támogatást. Ez mindösszesen csak 30,3%-a az összes benyújtott pályázatnak, ami mutatja, hogy kiélezett a verseny az alapkutatási támogatások iránt hazánkban. A legtöbb nyertes projekt (4122 db; 53,7%)

a K-típusból került ki. A K-típust már kutatócsoportot vezető és több éves tapasztalattal rendelkező kutató nyújthatja be. A K-típus után a PD-típus következik (Posztdoktori kiválósági program) 1299 darabbal (16,9%), majd a harmadik helyet az FK-típus (Fiatal kutatói kiválósági program) 857 darabbal (11,1%) foglalja el. Megemlíthetők még a nemzetközi részvétellel létrejövő projektek (483 db; 6,2%) és a publikációkat támogató projektek (388 db; 5%) is. A nyertes projektek támogatását az OTKA/NKFIH, 33 projekt esetében pedig a finanszírozás 85%-át a Norvég Alap biztosította.

A területi dimenzióra áttérve, a legtöbb nyertes projekt budapesti (4835 darab), ami az időszak alatt elnyert projektek 63%-a (1. ábra). A legtöbb nyertes intézmény Budapesten a felsőoktatási intézmények, utána következnek a kutatóintézetek, majd az egyéb kutatóhelyeknek otthont adó intézmények (múzeumok, kórházak, levéltárak stb.) és végzetül a vállalkozások, amelyek megfelelnek az OTKA kiírásokban szabott feltételeknek. A nyertes projektek számában Budapestet követi Csongrád-Csanád (945 db; 12,3%) és Hajdú-Bihar (763 db; 9,9%) vármegye. Ebben a két vármegyében a vármegyeszékhelyekre koncentrálódnak a nyertes projektek az itteni felsőoktatási intézmények miatt, de olyan településeken is vannak nyertes projektek, mint Hódmezővásárhely, Deszk vagy Mórahalom Csongrád-Csanád vármegye esetében, vagy Hajdúböszörmény Hajdú-Bihar vármegye esetében. Az innen nyert projektek mind a vármegyeszékhelyen található egyetemi tagintézményei, kivéve Mórahalom, ahol egy Kft. nyert támogatást. Őket egy nagyobb csökkenés után Baranya (371 db; 4,8%), Pest (254 db; 3,3%) és Veszprém (139 db; 1,8%) vármegyék követik. Érdemes kiemelni, hogy az OTKA pályázatok vizsgálata során Pest vármegye csak az ötödik helyre került, ellentétben a két elsőnek vizsgált KSH adatsornál, ahol szorosan követte a fővárost. Ennek az oka lehet Budapest tudományos túlsúlya, ami elszípkázza Pest vármegye kutatási erőforrásait ezen a téren. A középmezőnyt képviseli Fejér (96 db; 1,2%), Győr-Moson-Sopron (78 db; 1%), Borsod-Abaúj-Zemplén (76 db; 0,9%) és lemaradva Heves (32 db; 0,4%) vármegye. A többi vármegye 20 alatti darabszámot mutat, és van néhány vármegye, ahol 1 vagy 2 nyertes projekt van összesen a vizsgált időszakban: Komárom-Esztergom (2 db), Tolna, Nógrád, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok (1 db). Ezeknek a vármegyéknek a nagyon alacsony projektszámához alacsony benyújtott pályázati szám társul. Ezek a vármegyék nem rendelkeznek kiemelkedő egyetemi városokkal (csak neves hazai egyetemek tagintézményeivel) vagy múzeumokkal, esetleg kórházakkal. Érdekes, hogy még Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar vármegyék esetében a vármegyeszékhelyen található egyetem hatása a tagintézményekre is kihat, ezekben az utóbbi vármegyékben ez már nem történik meg. Ennek oka a földrajzi távolsággal magyarázható, hiszen itt már másik vármegyében van a tagintézmény. (A pályázatok vármegyékhez rendelése a benyújtott pályázat székhelye szerint történt, így viszont előfordul, hogy egy-egy többszereplős OTKA pályázat, bár az előbb felsorolt vármegye kutatói is érintettek, nem jelenik meg, csak a központ, ahol beadták.)

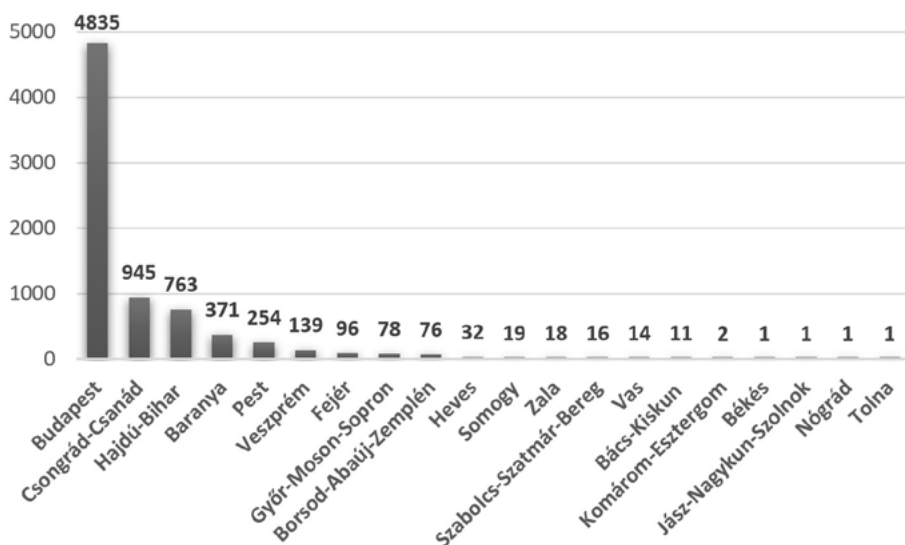
Ha az időbeliséget nézzük, akkor elmondható, hogy a 2005-ös kiindulási időponthoz képest 2023-ban szinte ugyanannyi pályázatot adtak be a kutatók (2005: 1360 db, 2023: 1359 db). Figyelembe véve a benyújtott pályázatok éves átlagát (1330 db) megállapíthatjuk, hogy nagyjából ugyanakkora kutatói réteg vesz részt az OTKA pályázásában, bár a teljes létszám, mint láttuk a KSH adatai alapján, másfélszeresére nőtt.

Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a KSH kutató-fejlesztő helyek száma szektoronkénti országos adattábláját, megállapíthatjuk, hogy a vállalkezési kutató-fejlesztő helyek száma dinamikusan nőtt a vizsgált időszakban (2005: 749 db; 2023: 1696 db), míg a felsőoktatási és egyéb kutatóhelyeken a létszám csökkent. Ez a korábban leírt vállalati jellemzőkre utal vissza, azaz az ottani bővülés nem jár együtt az OTKA pályázási növekedéssel.

Azt is fontos kiemelni, hogy 2013-ban a benyújtott pályázatok száma az előző évekhez képest csökkent, ami a felsőoktatási elbocsájtási hullámmal magyarázható.

1. ábra: Nyertes OTKA projektek összesített darabszáma a hazai vármegyékben a vizsgált időszakban (2005–2023)

Figure 1: Total number of winning HSRF projects in the Hungarian counties during the period under review (2005–2023)

Forrás: EPR alapján saját szerkesztés.
Source: Based on EPR and own editing.

Végezetül a KSH és az OTKA adatok összehasonlítását végezzük el. A KSH K+F állományi létszáma és az OTKA pályázatok vármegyei számait (tízes alapú logaritmus értékeken számolva) összevetettük a Spearman-féle korrelációs együttható kiszámolásával, 2005–2023 között, évenként. Megállapíthatjuk, hogy azok erősen korrelálnak egymással: az értékek 0,85-0,93 között vannak, átlagban 0,91-es értéket mutatnak. Ha részletesebben nézzük, és az OTKA pályázatok számát a kutatók számára vetítjük 2023-ban, akkor kiderül, hogy Csongrád-Csanád, Hajdú-Bihar és Baranya vármegyék vezetnek a sort, Budapest csak a negyedik, azaz nagyobb a pályázati aktivitás az egyetemvárosok vármegyéiben. Az utolsó helyeken Tolna, Komárom-Esztergom, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék találhatók, ahol a kisebb kutatói állomány az alacsony pályázati aktivitással jellemezhető.

ÖSSZEGZÉS

Megállapíthatjuk, hogy Budapest magasan kiemelkedik mindegyik vizsgált abszolút adatsorból, két vizsgált évre, és Pest vármegye az elsőnek vizsgált két KSH adatsor esetében szoroson követi a fővárost. Tehát a központi térség pozíciója számottevő és ráadásul erősödött is a vizsgált időszak során. Viszont Pest vármegye a K+F-ráfordítás a GDP százalékában, illetve az elnyert OTKA projektek abszolút és relatív számai esetében már valamivel lemarad az országos összehasonlításban. Budapestet pedig a relatív adatok tekintetében (GDP%, OTKA arány) már egy vagy több vármegye is lehaladja. Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar vármegyék mindegyik adatsorban előkelő helyet foglalnak el, és az is látható esetükben, hogy a vizsgált időszak során sikerült ezt a helyzetüket többé-kevésbé biztosan megtartaniuk. Viszont Baranya vármegye (az elnyert OTKA projekt számától eltekintve) a vizsgált időszak során veszített pozíciójából. Nógrád, Tolna és Békés vármegyék pedig általában az adatsorok alján végeztek. Korábban más megyék is felbukkantak e körben, de az elmúlt években történt némi elmozdulás (felsőoktatás, kutatás fejlődése). Megállapítható még az is, hogy a vizsgált időszak alatt drasztikus területi változás nem történt.

Összességében érdemes lenne néhány szempontot figyelembe venni ezek kapcsán a jövőre nézve. Célszerű lenne felmérni azokat a vármegyéket, ahol bővíthető lenne a kutatók helyek és ezek állományi létszáma, hogy a Neumann János Program már korábban említett egyik stratégiai célja sikeresen teljesülni tudjon, de területileg kiegyenlített formában. Emellett olyan támogatási program kidolgozását is érdemes lenne megfontolni, ami a potenciálisan fejlődni képes vármegyékben található kutatási-fejlesztési intézményekre fókuszálna.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerző szeretné megköszönni a munkahelyének, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatalnak a támogatását a cikk létrejöttéhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Birkner, Zoltán – Mészáros, Ádám – Szabó, István: *Handling regional research, development and innovation (RDI) disparities in Hungary: New measures of university-based innovation ecosystem*, Regional Statistics, 2022/4, 27–55. <https://doi.org/10.15196/RS120402>
- Braun Erik – Iloskics Zita – Sebestyén Tamás: *A magyar megyék szerepe és pozíciója a kutatási együttműködési hálózatokban*, Tér és Társadalom, 2021/3. <https://doi.org/10.17649/TET.35.3.3344>
- Csomós György: *A kelet-közép-európai városok hierarchikus pozíciója a kutatás-fejlesztési és innovációs rendszerben*, in: Rechnitzer János – Páthy Ádám (szerk.): *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*, Győr, 2022, 213–242.
- Dóry Tibor: *A kutatás-fejlesztés egyes jellemzőinek területi szerkezete*, Tér és Társadalom, 1996/2-3. <https://doi.org/10.17649/TET.10.2-3.375>
- Horváth Gyula: *Regionális egyenlőtlenségek a kelet- és közép-európai kutatási térségben*, Magyar Tudomány, 2009/12. Elérhető: https://epa.oszk.hu/00600/00691/00072/pdf/mtud_2009_12.pdf (Letöltés ideje: 2024.10.21.)

- Keczer Gabriella: *A kutatás-fejlesztés regionális különbségei Magyarországon*, Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, 2009/1. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2009.1.33-37>
- Lengyel Balázs – Leydesdorff Loet: *A magyar gazdaság tudásalapú szerveződésének mérése: Az innovációs rendszerek szinergiáinak térbelisége*, Közgazdasági Szemle, 2008/55. Elérhető: <https://www.leydesdorff.net/th6/hungary.pdf> (Letöltés ideje: 2024. 10. 21.)
- Lengyel Imre: *A kutatás-fejlesztés és a versenyképesség térbeli összefüggései a visegrádi országokban*, Tér és Társadalom, 2016/4. <https://doi.org/10.17649/TET.30.4.2808>
- Lengyel Imre – Varga Attila: *A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák*, Közgazdasági Szemle, 2018/65. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2018.5.499>
- Siedschlag, Iulia – Smith Donal – Camelia Turcu – Zhang Xiaoheng: *What determines the location choice of R&D activities by multinational firms?*, Research Policy, 2013/8, 1420–1430. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.06.003>
- Szabó Pál: *Budapest mint társadalmi és gazdasági koncentráció*, in: Izsák Éva – Szabó Pál (szerk.): *Budapest 150 Tanulmányok a főváros jubileumára*, Budapest, 2023, 281–297. <https://doi.org/10.21862/BP150/2023/5909>
- Török László: *A hazai kutatás-fejlesztés finanszírozásának változásai*, International Journal of Engineering and Management Sciences, 2019/2. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2019.2.19>

INTERNETES FORRÁSOK

- *Minden tizedik dolgozóját elbocsátja a Nyíregyházi Főiskola*. Elérhető: https://eduline.hu/felsooktatas/Nyiregyhazi_Foiskola_70_embert_bocsatanak_e_GJMJB (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- *Elbocsátások a pécsi egyetemen?, Nyílt levelet kapott az intézmény rektora*. Elérhető: https://eduline.hu/felsooktatas/Pecsi_Tudomanyegyetem_jogi_kar_elbocsatasok_LXDDT8 (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- *„Heti 20-30 oktatót bocsátunk el” – kényszervágás az egyetemeken*. Elérhető: https://hvg.hu/itthon/20130131_felsooktatas_kerekasztal_egyetem_elbocsat (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- *Innovation Cities*, 2021. Elérhető: <https://www.innovation-cities.com/worlds-most-innovative-cities-2021-top-100/25477/> (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- Innovációs és Technológiai Minisztérium: *Magyarország Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Stratégiája (2021–2027)*, 2021. <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/hivatal-kiadvanyai/magyarorszag-kutatasi-fejlesztési-innovációs-strategiaja-2021-2030> (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- Innovációs és Technológiai Minisztérium: *Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (S3) 2021-2027*, 2021. <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/strategia-alkotas/intelligens-szakosodasi-strategia-s3-2021-2027> (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- *Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ honlapja*, <https://www.naik.hu/> (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- *Neumann János Program*, <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/kfi-szakpolitika/neumann-janos-program> (Letöltés ideje: 2024.09.17.)
- *Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió*, <https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/nemzeti-fejlesztés-2030-országos-fejlesztési-es-területfejlesztési-konceptio> (Letöltés ideje: 2024.09.17.)

CSEPETI ÁDÁM – JÁSZBERÉNYI MELINDA
– KÖKÉNY LÁSZLÓ

Átrajzolódó turisztikai térkép? Magyarországra érkező külföldi turisták fogyasztásának alakulása a koronavírus előtti és utáni első évben

*Changing tourism map? Trends in consumption of
foreign tourists in Hungary in the first year before
and after the Covid-19*

•
SZERZŐK:

CSEPETI ÁDÁM, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Mar-
keting- és Kommunikációtudományi Intézet,
adam.csepeti@uni-corvinus.hu

JÁSZBERÉNYI MELINDA, habilitált egyetemi docens, Budapesti Corvinus
Egyetem, Fenntartható Fejlődés Intézet, jaszberenyi@uni-corvinus.hu,
ORCID: 0000-0002-7839-5036

KÖKÉNY LÁSZLÓ, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem,
Fenntartható Fejlődés Intézet, laszlo.kokeny2@uni-corvinus.hu,
ORCID: 0000-0001-5375-4082

JEL kód: Z31, L83

Kulcsszavak: turista költségek • tartózkodási idő a desztinációban • statisztikai
régións szintű elemzés • „Bosszúutazás” (Revenge travel)

Absztrakt: Az elmúlt évek kihívásai a turizmus szektorban is jelentős hatást fejte-
tek ki, és a szakértői várakozások a koronavírus pandémia alatt azt jósolták, hogy a
“nagy nyitást” követően, 2022-ben egészen másfajta jellemzők fogják meghatározni

a turisztikai fogyasztást, mint 2019-ben, és előtérbe kerülhet a nem városi turizmus, köszönhetően a turisztikai kereslet decentralizációjának. A kutatás fő célja, hogy elemzésre kerüljön a Magyarországra érkező külföldi turisták statisztikái alapján, hogy milyen szignifikáns eltérések voltak a 2022-es évben a 2019-eshez képest a turisták tartózkodási ideje (eltöltött napjainak száma) és a költséik mértéke tekintetében, mindezt országos és NUTS1 és NUTS2 (Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája) régiós dimenzióban vizsgálva. A kutatás relevanciáját az adja, hogy ilyen típusú elemzés ezen a két időtávon még nem készült az elmúlt időszakban, továbbá a statisztikai régiók vizsgálata rámutathat olyan térségek fontosságára, amelyek a turizmus politikában alulreprezentáltak. Az elemzésben a Központi Statisztikai Hivataltól megkapott hivatalos adatok kerültek felhasználásra, anonim és aggregált módon. Olyan külföldi turisták kerültek bele a mintába, akik legalább egy éjszakát eltöltöttek Magyarországon. A hipotézisek teszteléséhez statisztikai próbák kerültek alkalmazásra. Az eredmények alapján látható, hogy az egy turistára eső költségek reálértéken szignifikánsan magasabbak lettek 2022-re, továbbá pozitív összefüggés alakult ki a tekintetben, hogy aki több napot töltött Magyarországon, az az egész utazására vetítve és egy napra vetítve is többet költött, miközben 2019-ben nem volt ilyen összefüggés. Továbbá, megerősödtek a nyugat-magyarországi és a kelet-magyarországi régiók a turisztikai költségek tekintetében is, így a városi turizmus helyett a vidéki, alternatív utazás dominált 2022-ben a külföldiek körében.

AUTHORS:

ÁDÁM CSEPETI, Assistant Professor, Corvinus University of Budapest, Institute of Marketing and Communication Sciences, adam.csepeti@uni-corvinus.hu

MELINDA JÁSZBERÉNYI, Associate Professor, Corvinus University of Budapest, Institute of Sustainable Development, jaszberenyi@uni-corvinus.hu, ORCID: 0000-0002-7839-5036

LÁSZLÓ KÖKÉNY, Assistant Professor, Corvinus University of Budapest, Institute of Sustainable Development, laszlo.kokeny2@uni-corvinus.hu, ORCID: 0000-0001-5375-4082

JEL code: Z31, L83

Keywords: *tourist expenditure • length of stay in destination
• statistical analysis at regional level • Revenge travel*

Abstract: *The challenges of recent years have also had a significant impact on the tourism sector. Experts predicted during the Covid-19 pandemic that after the „grand reopening” in 2022, tourism consumption will be driven by very different characteristics than in the last peace year, 2019, and sustainable tourism will come to the fore thanks to the decentralisation of tourism demand. The main objective of the research is to analyse, based on the statistics of foreign tour-*

ists arriving in Hungary, the significant differences in the number of days spent by tourists in 2022 compared to 2019 in terms of the amount of money spent, both at national and NUTS1 and NUTS2 (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) regional level. The relevance of the research is that this type of analysis has yet to be carried out in the past in these two periods, and the regional study may highlight the importance of areas that need to be more represented in tourism policy. The analysis uses anonymised and aggregated official data from the Hungarian Central Statistical Office. Foreign tourists who spent at least one night in Hungary were included in the sample. Statistical tests were used to test the hypotheses. The results show that spending per tourist was significantly higher in real terms in 2022. There was a positive correlation between spending more days in Hungary and spending more per day for the whole trip, while there was no such correlation in 2019. Furthermore, the West-Hungary and East-Hungary regions have also strengthened spending, with rural, alternative travel dominating over urban tourism in 2022 among foreigners.

BEVEZETÉS

A Covid-19 világjárvány hirtelen “berobbanása” rávilágított a turizmus-vendéglátás ágazat kiemelt sérülékenységére, a járvány kitörésekor a világ számos országában bevezetett korlátozások és utazási tilalmak gyors változtatásokra és innovatív alkalmazkodási magatartásminták kifejlesztésére ösztönözték a turisztikai ágazat szereplőit (Bulchand-Gidumal et al., 2023; Pachuki et al., 2022; Egger et al., 2020). Mindezek mellett, az eddigi tudományos kutatások arra is rávilágítottak, hogy a világjárvány nem csupán átmeneti változásokat hozott az utazók igényeiben és preferenciáiban, hanem számos aspektus tekintetében akár tartós attitűd- és magatartásváltozást is eredményezhetett, amelyhez az értékajánlatok összeállítása kihívásokat jelent a turisztikai szolgáltatók többségének (Jacobsen et al., 2023; Jászberényi et al., 2021; Zhang et al., 2021).

A turizmus-vendéglátás két meghatározó attribútuma a társasági élet és a mobilitás, amelyeket a koronavírus-járvány miatt számos országban jelentősen korlátozni kellett, amely korlátozás már akkor és a következő időszakban is súlyosan érintette az ágazatot (Brouder, 2020). Fontos kiemelni, hogy a korlátozások nem csupán makrogazdasági következményekkel jártak, hanem fontos implikációkat hoztak felszínre a menedzseri döntéshozatal és az utazási magatartás megváltozása kapcsán is, egyfajta mélyebb társadalmi-gazdasági összefüggésrendszerben elhelyezve a Covid-19 turizmus-vendéglátásra gyakorolt hatásait (Sujood et al., 2022; Politis et al., 2021). Előtérbe kerültek a vidéki, természetközeli, alternatív desztinációk, így elkezdett egyenletesebbé válni a turisztikai kereslet (Ghosh et al., 2024). Új, alternatív fogyasztói igények jelentek meg, amely a turisztikai szektort a fenntarthatóság felé kezdte el eltolni, új desztinációk és turisztikai termékek piacra lépésével (Mazilu et al., 2023).

A gazdaságpolitikai döntéshozók és turisztikai felsővezetők közül is sokan úgy gondolták, hogy a világjárványt követően a Covid-19 előtt megfigyelt trendek alapján fog visszarendeződni az ágazat, más szakértők pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy bizonyos ágazat-specifikus dimenziók alapján a korábbiaktól eltérő szerkezetben fejlődhet tovább a globális turizmus (Kádár – Gede, 2021). A turisztikai ágazat egyes véleményformálói szerint a koronavírus előtt

ti utasszámokhoz gyorsan vissza fog térni a világ (Ali et al., 2022). A turizmust kutató akademikusok egyes csoportjai szerint a koronavírus-járvány elmúltával az újrendeződés például fel fogja értékelné a higiéniai szolgáltatások fontosságát, a vidéki, természetközeli panziókat, a földrajzilag közelebb eső, személygépkocsival megközelíthető desztinációkat vagy éppen a humán erőforrás minimalizálására összpontosító megoldásokat (Aebli et al., 2021).

A turisztikai szakirodalomban fellelhető empirikus kutatások többsége különböző matematikai-statisztikai módszerek (pl. idősor elemzések, varianciaanalízisek, diszkriminancia elemzések) segítségével igyekszik feltárni azt, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg az utazók és turisztikai szolgáltatók magatartásában a koronavírus előtti, a koronavírus alatti és koronavírus utáni időszakokat összehasonlítva (Abdul-Hussein et al., 2022; Neuburger – Egger, 2021; Hoschek et al., 2020).

Az összehasonlítások alapjaként számos ismerv megjelenik ugyan, de különös akadémiái és menedzseri érdeklődés övezi az olyan alapvető konstrukciókat, mint az utazási motiváció, a költési hajlandóság, a vendégéjszakák száma, a regionális szintű desztinációk szerkezete vagy éppen a küldő országok portfóliója (Kumar et al., 2023). Az érvényes és megbízható következtetések levonását ugyan kissé megnehezíti, hogy a longitudinális elemzéseknel a koronavírus utáni időszakra vonatkozóan még nem áll rendelkezésünkre megfelelő mennyiségű év és megfigyelés, de a bizonyos szerkezeti változások és magatartásbeli hangsúlyeltolódások már így is egészen jól kirajzolódnak, mint például a költési hajlandóság visszafogása, majd a korlátozások feloldása után az egy főre eső turisztikai költségek növekedése (Behringer et al., 2023; Davtyan et al., 2023) felértékelődött a biztonságos utazás a vásárlási döntés folyamatában (Wang – Li, 2022), komplexebbé vált a fogyasztói kockázatészlelési és kockázatsökkentési folyamat (Kökény et al., 2022a; Chan, 2021), vagy megjelentek olyan illúziót keltő szolgáltatások, mint a Flight to nowhere, amely a fogyasztók repülő utazás iránti igényét volt hivatott kielégíteni a koronavírus pandémia alatt (Kökény et al., 2022b).

A tanulmány további részében először a második fejezetben összefoglalásra kerülnek azok a legfontosabb irodalmak, amelyek aztán a hipotéziseink alapját adják. A harmadik fejezet a kutatás módszertanáról szól, benne a hat hipotézis felsorolásával. A negyedik fejezetben mutatjuk be az eredményeket és a hipotézisek tesztelése során használt statisztikai eljárások összefüggéseit. Végül, az ötödik fejezetben foglaljuk össze a főbb eredményeket, mutatjuk be a konklúziókat és térünk ki a kutatás limitációira és a jövőbeli kutatási lehetőségekre.

HIPOTÉZISFEJLESZTÉST MEGALAPOZÓ KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Tekintettel arra, hogy empirikus kutatásunkban azt vizsgáljuk, hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a Magyarországra érkező turisták létszáma, tartózkodási ideje és költési mennyisége között regionális bontásban (NUTS1, NUTS2 – Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája – Nomenclature of Territorial Units for Statistics) a pre-Covid és post-Covid időszakban, a következő bekezdésekben rávilágítunk arra, hogy a korábbi akadémiái tanulmányok milyen empirikus összefüggéseket tártak fel a küldő ország, az országon belüli regionális szintű desztinációk, az utazási motivációk, a vendégéjszakák száma és a költési hajlandóság tekintetében a világjárvány előtti és utáni időszakot összevetve.

A koronavírus utáni fogyasztói magatartást két szempont jellemzi: kompenzációs mechanizmus és bosszúutazás (revenge-tourism) (Kim et al., 2022). A pandémia mindenkinek korlátozta a turisztikai lehetőségeit, demográfiai változóktól, nemzetiségektől függetlenül, utazási tapasztalat vagy utazási kedvek közötti különbségek nélkül (Corbisiero – Monaco, 2021). A kutatások rámutattak arra, hogy a koronavírus utáni első években az emberek utazási kedve dinamikusan visszapattanhat a pandémia előtti szintre, és maguk az utazások is meghosszabbodhatnak (Meenakshi et al., 2023). A távolabbi utakat bevállalók kevésbé foglalkoztak az esetleg vírus lehetőségekkel, vagy pont amiatt motiválták őket a távoli eldugott helyek, mert azok talán érintetlenek voltak a koronavírustól (Yang et al., 2023).

Ahogy a pandémia első évében (2020) a kockázatészlelés dominálta a fogyasztók magatartását, és maradtak távol az utazásoktól, addig a koronavírus második évében (2021) már a kompenzációs mechanizmus és a kiszabadulás iránti igény (bosszú) felülírt bármilyen esetleges félelmet (Lu et al., 2022). Megjelent a bármi áron történő utazás, így a turisták többet is költenek/költöztek 2022-től kezdődően, amely leginkább ennek a kompenzációs megközelítésnek tulajdonítható (Lu et al., 2022). Ha volt is valahol még válságos helyzet, az az idő előrehaladtával egyre távolabbinak tűnt, így a turisták felszabadultabbnak érezték magukat az első utazási lehetőségektől kezdődően, mint 2019-ben (Kim et al., 2022). A koronavírus utáni költési magatartás éppen az ellenkezője egyébként a koronavírus időszaka előtti fenntarthatósági dimenziók indukálta tudatosabb költési jellemzőknek (Csapody et al., 2022; Dube et al., 2022; Kökény et al., 2022c).

Bár a költések a klasszikus közgazdasági megközelítés szerint valamilyen racionális döntések következtében történnek meg, a gyakorlat azt mutatja, hogy számos külső (környezeti adottságok) és belső tényező (érzelmeik, személyiség) határozzák meg a költések mértékét a turizmusban is (Wang – Li, 2022). Különösen a szolgáltatások esetén igaz ez, amelyek “terméke” még inkább a szubjektumokon alapul (Jancsik et al., 2019). A koronavírus után pedig a nagyobb költéseket még inkább meghatározták azok az adottságok, amelyek a biztonságos desztináció, szolgáltatás képét mutatták (Kumar et al., 2023). Ráadásul a kiszakadás utáni vágy kielégítése még inkább arra sarkallja a turistákat, hogy többet költsenek (Davtyan et al., 2023).

Miközben felértékelődtek az olyan helyek, ahol kevésbé vannak tömegek és természetközelibbek (Chin, 2022). A korábban tapasztalt területi különbségek (Tömöri, 2021) csökkenhetnek a turisztikai fogyasztás tekintetében a poszt-Covid időszakban. Ennek oka, hogy külföldre utazó turisták választásaiban felértékelődtek a csendesebb, a természetközelibb, a nem elsődleges vagy a tömegturizmus által esetlegesen elfoglalt attrakciók és desztinációk (Adom et al., 2021; Sharma et al., 2021). Bár ezen trend előretörésének elsősorban biztonsági okai vannak (Skryl – Gregoric, 2022), azonban ez a trend segíthet a világ turizmusának megújulásában, új helyek turisztikai hálózathoz történő hozzákapcsolásában és felértékelődésében, a tömegturizmus által terhelt desztinációk forgalmának élhetőbbé tételében, és magának a turizmus rezilienciájában (Chernova – Gridnev, 2023; Pinke-Sziva – Boros, 2022; Sebrek et al., 2022; Orindaru et al., 2021). A vidéki helyszínek pedig gyorsabban visszaállhatnak és könnyedén meg is haladhatják a koronavírus pandémia előtti állapotokat, mert kisebb veszteségeket is szenvedtek el a lezárások során, illetve a turistákat hajtja a már említett „bosszú”, a kiszakadás a mindennapi urbanizált környezetből, így felértékelődhetnek a poszt-Covid időszakban a vidéki, természetközelibb, korábban nem elsődleges célpontnak számító régiók (Bayramov, 2022; Panzer-Krause, 2022).

Magyarország esetében fontos szempont a poszt-Covid időszakban, hogy a nagyvárosokon, de leginkább a fővároson túl, további kisebb vidéki vagy akár természetközeli desztinációkban is megjelenjenek a külföldi turisták. A külföldiek Magyarországon javarészt a nagyvárosokat, leginkább a fővárost, Budapestet látogatták a koronavírus pandémia előtti időszakban, így aztán a Covid-19 alatti és a poszt-Covid időszakban Budapest megszenvedte a kieső turisztikai bevételeket (Behringer et al., 2020). Bár a belföldi turizmus Magyarországon is robbanásszerűen visszapattant már közvetlenül a járvány utáni évben (2022), azonban a külföldi turizmus ennél lassabban tért magához (Törőcsik et al., 2023). Ahol pedig visszatért, ott inkább a vidéki, határmenti helyszínekre érkeztek a külföldi turisták (Hoschek et al., 2020). Azzal, hogy a turisták a poszt-Covid időszakban jobban keresik az alternatív, a kreatív és az autentikus élményeket a turisztikai térképek átrajzolódhatnak, és akár a turisták eloszlása is kiegyenlítettebbé válhat (Csapó et al., 2022). Emiatt érdemes lehet a turistákat területi megoszlás szempontból is vizsgálni, hogyan jobban megértsük, hogy a fennálló turisztikai gondolkodás hogyan bővíthető és fejleszthető tovább (Végi – Csapó, 2023).

KUTATÁSMÓDSZERTAN

Kutatás célja és hipotézisei

Kutatásunk célja megvizsgálni, hogy a Magyarországra érkező külföldi turisták fogyasztása hogyan változott a koronavírus előtti és utáni első évben, azaz a 2019. és 2022. évi adatok alapján. Azokat a külföldi turistákat vizsgáltuk, akik legalább egy éjszakát eltöltöttek Magyarországon. A fogyasztás alatt három dimenziót kombináltunk: tartózkodási idő (eltöltött napok száma), turisták száma és a költségek mértéke. Mindezen dimenziókhoz tartozó változókat országosan, valamint NUTS1 és NUTS2 regionális bontásban vizsgáltuk statisztikai tesztekkel. Ezek a térségek nem a Magyar Turisztikai Ügynökség 11 kiemelt térségei, de kutatásunk célja a statisztikai térségek vizsgálata volt. Ennek oka, hogy ezen régiótípusokhoz tartozó adatok azok, amelyek publikáció és kutatás céljából elérhetőek, másrésztől csak ezen régió típusokat lehet értelmezni nemzetközi összehasonlásban az akadémiai kutatásokban vagy a regionális politikák terén egyaránt. Továbbá az eredményeink alapján készült potenciális ajánlásokhoz hasznos lehet a regionális bontást ilyen szinten vizsgálni, hogy ne maradjanak ki olyan területek, régiók, amelyek a 11 kiemelt turisztikai térség között nem vagy alacsony szinten reprezentálják magukat. Végezetül, a turizmus mint interdiszciplináris tudományág erősen kötődik a regionális tudományokhoz, amelyben szintén ezen NUTS jellegű bontásokat használják, és nem a kiemelt turisztikai térségekre vonatkozó bontást.

A kutatásban vizsgáltuk a tartózkodási időt, az összes turista számát, az összes költség mértékét, az egy turistára eső napok számát, az egy turistára eső költség mértékét és az egy turista egy napjára eső költség mértékét, azaz összesen hat változót. A régiós bontásban a NUTS1 és NUTS2 szegmentációkat használtuk. Az NUTS1 bontásban Nyugat-, Közép- és Kelet-Magyarországot három régióval. Az NUTS2-es bontásban pedig Nyugat-, Közép és Dél-Dunántúl, Közép-Magyarország, Észak-Magyarország, Észak- és Dél-Alföld hét régióját elemeztük. Közép-Magyarország esetében Budapestet is meg tudtuk vizsgálni.

Kutatásunkban az alábbi hipotézisekre kerestük a megoldást.

- H₁: A koronavírus után megnöttek az átlagos tartózkodási idők egy külföldi turistára vetítve országosan.
- H₂: Szignifikánsan nőttek 2019-ről 2022-re az egy külföldi turistára eső költségek reálértéken, országos szinten.
- H₃: 2019-ben a turisták számának növekedése növelte az egy külföldi turista egy napjára eső költségének mértékét országos szinten.
- H₄: 2022-ben a turisták számának növekedése növelte az egy külföldi turista egy napjára eső költségének mértékét országos szinten.
- H₅: Szignifikáns eltérések vannak az NUTS1 régiók között az egy turistára eső napok számában 2019-ben és 2022-ben is, melyek Közép-Magyarországon alacsonyabbak, mint a nyugati és keleti országrészekben.
- H₆: Szignifikáns eltérések vannak az NUTS1 régiók között az egy turista egy napjára eső költési nagyság tekintetében 2019-ben és 2022-ben is, melyek Közép-Magyarországon magasabbak, mint a nyugati és keleti országrészekben.

Adatgyűjtés és adatelemzés módszere

Az adatbázisokat a KSH-val együttműködve, kutatószobában vizsgáltuk. Emiatt érdemes pár fogalmat és az adatgyűjtés módját ismertetni. A KSH a “Turizmus és vendéglátás” témában megjeleníti a legfontosabb fogalmak mögött meghúzódó tartalmakat. Külföldi turisták alatt értik azokat, akik a határátkelőhelyeken Magyarországra érkező külföldi állampolgárok. Határátkelőhelynek számítanak a közúti, a vízi és a légi (repülőtér) területek határai. Turisztikai kiadás vagy költség az, amelyik az utazáshoz közvetlenül kapcsolódó kiadás. A Magyarországra érkező külföldi látogatók kiadásai a külföldi állampolgárok által, hazánkban elköltött összeget, valamint jutalék és egyéb jogcímek formájában Magyarországon maradó összeget tartalmazza.

Az adatokat többnyire megkérdés útján szerzi a KSH a határátkelőhelyeken. Majd a beérkező adatokat becslés alapján teszi reprezentatívvá. A küldőpiacok között nem nézünk országos differenciákat, így aggregáltan vizsgáljuk a beutazókat. Azonban a két típusú, a külföldi turisták érkezési helye szerinti regionális bontásban vizsgáltuk a különbségeket.

Az adatelemzésben a leíró statisztikák (átlagok, szórások, arányok) használata mellett Pearson-féle korrelációelemzést és ANOVA tesztet alkalmaztunk. Az adatgyűjtésben a költségek nominál értéken kerültek felvételre, így azokat is megjelenítettük, de mellette a 2019–2022 közötti infláció mértékével (24,31%) korrigáltuk és a reálértéken végeztük a végső számításokat. A hat változó között Pearson-féle korrelációelemzést végeztünk az összefüggésvizsgálathoz. ANOVA-elemzést pedig az NUTS1 szerinti differenciák elemzésére használtuk. Az NUTS2 alapján pedig a leíró statisztikákat elemeztük.

EREDMÉNYEK

Külföldi turisták száma és tartózkodási idő

Az érkező külföldiek számának és a tartózkodási idő vizsgálatát követően megnéztük, hogy hány nap jutott egy külföldi érkezőre az egyes régiókban (1. táblázat). Az országos átlag 5,4 nap/turista volt 2019-ben, a leghosszabb időt egy külföldi turista a Dél-Dunántúlon tölti (8,6 napot), majd a második helyen a Közép-Dunántúl régiója található (8,3 nappal). A közép-magyarországi régióban 5,1 napot töltött el átlagosan egy külföldi turista (amivel a harmadik legmagasabb értéket mérhettük), ami nagyon hasonló a másik nagy fogadó régió, a nyugat-dunántúli régióban eltöltött 5,0 naphoz. Szorosan követi őket az észak-magyarországi régió (4,6 nap/turista), végül pedig ugyanolyan arányokkal (3,2-3,2 nap/turista) Észak-Alföld és Dél-Alföld régiója következik. Látható, hogy Kelet-Magyarországon nemcsak az országos átlaghoz képest kevesebb a turista, de arányában is kevesebb napot töltenek el az odaérkező külföldi turisták. Ezek az arányok nem változtak 2022-ben sem, és országosan csak egy tizeddel (5,3 nap/turista) töltöttek el kevesebb napot a hazánkba érkező külföldi turisták. Azonban, már nem voltak kiugró régiók, azaz a legtöbb napot egy külföldi turista ugyanúgy a Dél-Dunántúlon és a Közép-Dunántúlon töltötte el (7,8 napot), de már kevesebb, mint 2019-ben. A Nyugat-Dunántúl volt a harmadik (5,1 nap/turista) és a Közép-Magyarország régió volt a negyedik (5,0 nap/turista) a sorrendben, így 2022-ben még inkább igaz volt, hogy a leginkább látogatott régiókban töltötték el a legtöbb napot is. Dél-Alföldön (3,2-ről 4-re 2022-re) és Észak-Alföldön (3,2-ről 3,8 napra) növekedett a tartózkodási idő, de Észak-Magyarország vesztette a legtöbbet, ugyanis ott töltötték el a legkevesebb napot a külföldi turisták egy főre vetítve (2,6 nap/turista). Továbbra is Nyugat-Magyarország dominál a számok alapján.

1. táblázat: Egy külföldi turistára a tartózkodási idő 2019-es és 2022-es években régiós bontásban
Table 1: Number of days spent per foreign tourist by region in 2019 and 2022

	2019	2022
Nyugat-Dunántúl	5,0	5,1
Közép-Dunántúl	8,3	7,8
Dél-Dunántúl	8,6	7,8
Közép-Magyarország	5,1	5,0
<i>Ebből Budapest</i>	5,1	5,0
Észak-Alföld	3,2	3,8
Dél-Alföld	3,2	4,0
Észak-Magyarország	4,6	2,6
Országosan összesen	5,4	5,3

*Forrás: KSH adatbázis.
Source: based on HCSO.*

Költési arányok jellemzői

Az infláció Magyarországon 2019-ről 2020-ra 3,3%-kal emelkedett a fogyasztói árindex, 2020-ról 2021-re 5,1%-kal, majd 2021-ről 2022-re 14,5%-kal nőttek az árak. Ez összesen 24,31%-os áremelkedés a 3 év alatt. A KSH adatokat így ezzel az értékkel korrigáltuk a 4., az 5. és a 6. táblázatban. Bár a kulturális és szabadidős szolgáltatások 2019–2022 között 18,5%-kal és az üdülési szolgáltatások 26,9%-kal drágultak, annak okán, hogy nem ismerjük a pontos összetételét a fogyasztói kosaraknak, az általános inflációs adathoz korrigáljuk a fogyasztás reálértékét.

Az egy külföldi turistára eső költés esetében megkapjuk, hogy mely régiókba érkeznek a legnagyobb költési hajlandóságú vendégek (2. táblázat). Ezen jellemzők alapján már nem Közép-Magyarország régiója emelkedett ki 2019-ben, ahol egy külföldi vendég 139.054 forintot költött az itt tartózkodása alatt. Helyette a Dél-Dunántúl (214.852 forint) és a Közép-Dunántúl (180.206 forint) az a két régió, melyek kiemelkedtek az egy turistára eső költésekben (főleg a Balaton húzza felfelé ezeket). Nyugat-Dunántúl, amelyben csak a negyedik legtöbbet költötték az ideérkező turisták (63.574 forintot), Észak-Magyarország (43.440 forint) és Észak-Alföld (21.917 forint) átlagosan 20.000 forintos lemaradásokkal követik egymást. A sort Dél-Alföld régiója zárja (8.937 forint). Az országos átlag 124.217 forint volt.

2022-ben Közép-Magyarország még inkább lemaradt a közép- és dél-dunántúli régióktól az egy külföldi turistára eső költések mértékében, mint 2019-ben, ugyanis Közép-Magyarországon egy külföldi turista átlagosan 165.468 forintot költött, miközben a Dél-Dunántúlon 267.513 forintot, a Közép-Dunántúlon pedig 325.285 forintot. Utóbbi régióban a növekedés mértéke meghaladja bőven az országos átlagot. A negyedik helyen kisebb lemaradással Nyugat-Dunántúl régiója következik (111.469 forint). Dél-Alföld megháromszorozta a régióban elköltött összegeket 38.238 forintra. Végül pedig a két legtöbbet veszítő régió az észak-alföldi (16.317 forint) és az észak-magyarországi (17.800 forint). Az országos átlag 161.914 forint volt, amely a harmadik helyezett Közép-Magyarország régiós számánál egy kicsivel kevesebb.

2. táblázat: Egy külföldi turistára eső költség (Ft) 2019-es és 2022-es években régiós bontásban
 Table 2: Spending per foreign tourist (HUF) by region in 2019 and 2022

	2019	2022	Változás 2022-re (%)	Inflációval korrigált változás (%)
Nyugat-Dunántúl	63.574	111.469	+75,3	+51,0
Közép-Dunántúl	180.206	325.285	+80,5	+56,2
Dél-Dunántúl	214.852	267.513	+24,5	+0,2
Közép-Magyarország	139.054	165.468	+19,0	-5,3
Ebből Budapest	139.054	164.712	+18,3	-6,0
Észak-Alföld	21.917	16.317	-25,6	-49,9
Dél-Alföld	8.937	38.238	+327,9	+303,6
Észak-Magyarország	43.440	17.800	-59,1	-83,4
Országosan összesen	124.217	161.914	+30,3	+6,0

Forrás: KSH adatbázis.

Source: based on HCSO.

Egy külföldi turista egy napra eső átlagos költsége esetében (3. táblázat) Közép-Magyarország régiója volt az első helyen 2019-ben (27.410 forint). A Dél-Dunántúl (24.963 forint) és a Közép-Dunántúl (21.663 forint) régiói nagyon szorosan követték egymást. Őket követte a Nyugat-Dunántúl (12.815 forint), majd Észak-Magyarország (9.402 forint). Az országos átlag 23.042 forint volt 2019-ben. 2022-ben már nem Közép-Magyarország régiójában volt a legnagyobb költség egy napra vetítve egy turista részéről (33.201 forint). Helyette előretört a Közép-Dunántúl (41.516 forint) és a Dél-Dunántúl (34.165 forint). Az ezt követő régiók sorrendje megváltozott 2022-re 2019-hez képest, ugyanis Nyugat-Dunántúl volt még mindig a negyedik, ahol 21.898 forintot költött átlagosan egy nap egy turista, de utána következett a Dél-Alföld (9.680 forintot költött el egy turista egy nap), míg a két legalacsonyabb költségi nagysággal, hasonló összegekkel az észak-magyarországi régió (6.949 forint) és az észak-alföldi régió (4.292 forint) található. Az országos átlag 30.427 forint volt. Az átlagnál nagyobb mértékű növekedést a Dél-Alföldön és a három nyugat-magyarországi régiókban tapasztaltunk, míg a 2019-es évhez képest erősen visszaesett az észak-magyarországi és az észak-alföldi régió is.

3. táblázat: Egy külföldi turista egy napra eső átlagos költsége (Ft) 2019-es és 2022-es években régiós bontásban

Table 3: Average daily expenditure per foreign tourist (HUF) by region in 2019 and 2022

	2019	2022	Változás 2022-re (%)	Inflációval korrigált változás (%)
Nyugat-Dunántúl	12.815	21.898	+70,9	+46,6
Közép-Dunántúl	21.663	41.516	+91,6	+67,3
Dél-Dunántúl	24.963	34.165	+36,9	+12,6
Közép-Magyarország	27.410	33.201	+21,1	-3,2
<i>Ebből Budapest</i>	27.410	33.070	+20,6	-3,7
Észak-Alföld	6.783	4.292	-36,7	-61,0
Dél-Alföld	2.784	9.680	+247,7	+223,4
Észak-Magyarország	9.402	6.949	-26,1	-50,4
Országosan összesen	23.042	30.427	+32,1	+7,8

Forrás: KSH adatbázis.

Source: based on HCSO.

Összefüggésvizsgálat a vizsgált dimenziók között

Pearson-féle korreláció-elemzéssel megnéztük, hogy milyen szignifikáns összefüggések fedezhetők fel a turisták száma és a költséik között. 2019-ben nem volt összefüggés abban, hogy egy turista hány napot töltött el és mennyit költött az itt tartózkodása alatt, azaz mindegy volt arányaiban, hogy mennyi időt töltött el Magyarországon egy turista, nem találtunk különbséget abban, hogy egy napra vetítve többet vagy kevesebbet költött-e (4. táblázat). Ugyanakkor minél több turista érkezett, annál több költség esett egy turistára (p-érték: 0,046; 0,641-es Pearson-féle korrelációs érték), azaz a mennyiséggel növekedett a költség mértéke is egy turistára vetítve, azaz működött a klasszikus kereslet-kínálat összefüggés, a több turista általánosan drágította az itt-tartózkodást, függetlenül attól, hogy valaki hosszabb vagy rövidebb időre jött. Azonban 2022-ben a turisták száma már nem az egy turistára eső költséssel függött össze, hanem az egy turista egy napjára eső költséssel szignifikánsan függött össze pozitív irányban (p-érték 0,008; 0,779 koefficiens-érték), azaz minél több turista érkezett Magyarországra, annál többet költöttek el naponta (5. táblázat).

Ebből egyenesen következik egy másik eredmény, miszerint minél több napra jött egy turista, szignifikánsan annál többet költött naponta (p-érték 0,009 és korrelációs érték 0,773), azaz az itt-tartózkodás hossza határozta meg a költség nagyságát egy turistára vetítve

2022-ben és nem a turisták száma. Míg 2019-ben nem volt szignifikáns összefüggés az egy turistára eső tartózkodási idő és az egy napra vagy egy turistára eső költségek mértéke között. A szakirodalom összefoglalóban rámutattunk arra a trendre, hogy a koronavírus pandémiát követő évben, a nyitások után átlagosan hosszabban foglaltak a turisták, mint korábban, és többet is költöttek, mint a járványt megelőző időszakban.

4. táblázat: Pearson-féle korrelációelemzés eredménye 2019-ben
Table 4: Pearson correlation analysis results for 2019

2019	Turisták száma	Tartózkodási idő (eltöltött napok száma)	Egy turistára eső napok száma	Elköltött összes költség	Egy turistára eső költség
Turisták száma	1				
Tartózkodási idő (eltöltött napok száma)	0.997***	1			
Egy turistára eső napok száma	0.143	-0.103	1		
Elköltött összes költség	0.988***	0.982***	-0.130	1	
Egy turistára eső költség	0.641*	0.653*	0.499	0.695*	1
Egy turista egy napjára eső költség	0.813**	0.801**	0.064	0.867***	0.890***

Forrás: saját szerkesztés alapján.

*Megjegyzés: ***: $p < 0.001$; **: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$*

Source: own editing.

*Note: ***: $p < 0.001$; **: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$*

5. táblázat: Pearson-féle korrelációelemzés eredménye 2022-ben
Table 5: Pearson correlation analysis results in 2022

2022	Turisták száma	Tartózkodási idő (eltöltött napok száma)	Egy turistára eső napok száma	Elköltött összes költség	Egy turistára eső költség
Turisták száma	1				
Tartózkodási idő (eltöltött napok száma)	0.998***	1			
Egy turistára eső napok száma	0.060	0.102	1		
Elköltött összes költség	0.995***	0.990***	0.073	1	
Egy turistára eső költség	0.596	0.612	0.759*	0.627	1
Egy turista egy napjára eső költség	0.779**	0.773**	0.438	0.812**	0.912***

Forrás: saját szerkesztés alapján
*Megjegyzés: ***: $p < 0.001$; **: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$*
Source: own editing.
*Note: ***: $p < 0.001$; **: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$*

Régiók között, ha a NUTS1-es bontást használjuk, több különbséget is találtunk az átlagos aránypárokra figyelembe véve. 2019-ben szignifikáns eltérés volt az egy turistára eső napok számában, amely Nyugat-Magyarországon volt a legnagyobb (6. táblázat). Az egy turistára és az egy turista egy napjára eső költségekben is szignifikáns eltérés mutatkozott, amelyek mindkét esetben Közép-Magyarországon voltak a legmagasabbak és Kelet-Magyarországon a legalacsonyabbak. 2022-ben az egy turistára eső napok száma már csak éppen szignifikáns eltéréseket hozott, de továbbra is Nyugat-Magyarországon töltötte a legtöbb időt az ide látogató turista. Az egy turistára és az egy turista egy napjára eső költségekben is szignifikáns eltérések voltak a régiók között, melyek továbbra is Közép-Magyarországon voltak a legmagasabbak, de Nyugat-Magyarország jelentősen felzárkózott hozzá az átlagokat tekintve. Reálértéken pedig Közép-Magyarországon kevesebbet költöttek el egy turistára vetítve és egy turista egy napjára vetítve is a külföldiek, miközben a másik két régióban nőttek a költségek.

6. táblázat: ANOVA elemzés eredménye 2019 és 2022-ben, NUTS1 kategóriában
 Table 6: ANOVA analysis results for 2019 and 2022, NUTS1 category

Évek	Változók	Nyugat-Magyarország	Közép-Magyarország	Kelet-Magyarország	Országos átlag	p-érték	eta ²
2019	Egy turistára eső napok száma	7.7	5.1	3.7	5,8	0.043	0.651
	Egy turistára eső költség	91,495	139,054	24,765	79,820	0.001	0.898
	Egy turista egy napjára eső költség	12,308	27,410	6,323	13,669	<0.001	0.937
2022	Egy turistára eső napok száma	6.9	5.0	3.8	5,1	0.042	0.651
	Egy turistára eső költség korrigált	113,060	132,805	30,807	80,891	0.001	0.887
	Egy turista egy napjára eső költség korrigált	16,514	26,656	7,466	14,746	<0.001	0.943

*Forrás: saját szerkesztés alapján.
 Source: own editing.*

DISZKUSSZIÓ

Kutatásunkban a KSH adatbázisai alapján vizsgáltuk a Magyarországra 2019-ben és 2022-ben érkező külföldi turisták (akik legalább egy éjszakát el is töltöttek Magyarországon) fogyasztási jellemzőit. A fogyasztási jellemzők közül a turisták száma mellett az egy turista tartózkodási idejére, illetve az egy turistára eső elköltött összegek mértékére fókuszáltunk. Az eltéréseket a két év között vizsgáltuk a pre- és poszt-Covid időszak utolsó (2019) és első évében (2022), továbbá fő fogyasztási jellemzők közötti különbségeket regionális bontásban (NUTS1, NUTS2) is megvizsgáltuk. A két időszak összehasonlítását a szakirodalomban találtak igazolják, ugyanis az első várakozások, majd jelentések szerint a

koronavírus pandémia utáni közvetlen időszakban preferáltak a turisták számára a vidéki helyszínek (Nyugat-Magyarország, leginkább a Balatonnak köszönhetően), a természetközeli turisztikai programok, szemben a (zsúfolt) urbanizált környezet értékeinek látogatásával (Skryl – Gregoric, 2022; Sharma et al., 2021; Haywood, 2020). A vidéki helyszínek előtérbe kerülése pedig magával hordoz egyfajta regionális sajátosságot is a turisztikai kereslet differenciálása során (Panzer-Krause, 2022; Kirca – Özer, 2021), így emiatt mi is úgy véltük, hogy lehetnek eltérések a turisták fogyasztási jellemzői között területi bontásban. Az eredményeink pedig lehetőséget nyújtanak a döntéshozóknak, hogy integrált stratégiával vonzóvá tegyék a legtöbb magyar régiót a külföldi turisták számára, és ne csak a központi területek legyenek számukra népszerűek. Erre a stratégiaalkotásra pedig a mostani, poszt-Covid időszak a lehető legjobb lehetőség.

A szakirodalom alapján megalapozott első hipotézisünket nem tudtuk elfogadni, ugyanis nem volt gyakorlatilag semmilyen változás országos szinten 2019 és 2022 éveiben (5,4 és 5,3 nap) az egy külföldi turistára vetített átlagos tartózkodási időkből. Az egyes régiók szintjén láttunk jelentősebb eltérést. Jellemzően Észak-Magyarországon (4,6 napról 2,6-ra) szignifikáns csökkenésről beszélhetünk, míg a Dél-Alföldön és Észak-Alföldön szignifikáns növekedés volt tapasztalható (3,2-ről 4,0 és 3,8 napra).

A második hipotézisünket, miszerint 2019-ről 2022-re nőttek az egy külföldi turistára eső költségek reálértéken, el tudtuk fogadni, ugyanis van egy 6,0 százalékos növekedés a két időszak között országosan is. Az ország három nyugati régiójában (Nyugat-, Közép- és Dél-Dunántúlon), valamint a Dél-Alföldön (itt sokszorosan) szignifikánsan növekedtek az egy külföldi turistára eső költségek reálértéken. Azonban Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön szignifikáns, míg Közép-Magyarországon (ahol Budapest közel 100 százalékban fellelős minden turisztikai eredményért) is éppen szignifikánsan csökkentek az egy turistára eső költségek, de ennek ellenére országos szinten szignifikánsan nőttek ezek a költségek.

A harmadik és negyedik hipotézisünket is el tudtuk fogadni, mert mind 2019-ben, mind pedig 2022-ben is szignifikáns pozitív irányú korreláció volt a turisták száma és az egy turista egy napjára eső költségek között, de csak 1,0%-os szignifikancia szinten. 2022-ben egy kicsivel kisebb volt a Pearson-féle korreláció értéke, mint 2019-ben (0,779 a 0,813-hoz képest). Itt kell megjegyezni, hogy a turisták száma és az egy turistára eső költség esetében csak 2019-ben volt éppen szignifikáns pozitív irányú összefüggés, míg 2022-ben már nem, bár csak kicsi hiányzott volna a szignifikáns eredményekhez. Mindez azt jelenti, hogy bár reálértéken országosan nőttek az elköltött összegek egy turistára vetítve vagy egy turista egy napjára vetítve is, de ez nem a turista volumennel (vagy éppen annak elmaradásával) magyarázható, hanem valószínűleg a szakirodalom alapján vártak teljesültek, miszerint hajlamosak voltak szignifikánsan többet költeni a turisták, mint korábban, és nem érvényesült az az elv, hogy ha több turista jön, az felhajtja az árakat, ami miatt többet fognak költeni egységre vetítve.

Az ötödik hipotézis részlegesen került igazolásra, ugyanis az NUTS1 régiók között volt eltérés az egy turistára eső napok számában, azonban nem Közép-Magyarországon voltak a legalacsonyabbak az átlagok sem 2019-ben, sem 2022-ben. Így nem lehetett azt mondani, hogy a főváros dominálta közép-magyarországi régió úgy viselkedett, mint a nemzetközi fővárosi régiók, ugyanis nem Budapesten töltötte átlagosan a legkevesebb napot egy külföldi turista.

A hatodik hipotézis azonban teljesen igazolásra került, ugyanis mind 2019-ben, mind pedig 2022-ben az egy turista egy napjára eső költsékek között szignifikáns eltérés volt a NUTS1 régiók között, és a legmagasabb értékeket Közép-Magyarországon mértük. Az egy turistára eső költsékek tekintetében – egyébként – ugyanez volt igaz. Az értékek között az országos átlag növekedése miatt a szignifikáns különbségek kicsivel erősebbek lettek 2022-re, azonban a közép-magyarországi régióban csökkent az egy turista egy napjára eső költség nagysága, míg a másik két régióban nőtt. Miközben az egy turistára eső napok számában vannak különbségek a két évben a régiók között, az értékek között a két évben nincsenek eltérések, ennek ellenére az egy turista egy napjára eső költsékek között voltak változások az évek között is. Ez azt jelenti, hogy Közép-Magyarországon kívül is megjelentek a magasabb költsési hajlandóságú vendégek, miközben Közép-Magyarországon egy főre vetítve inkább a kisebb költség jellemezte a turistákat, ahogy erre a jelenségre a második hipotézisünkben rámutattunk.

KONKLÚZIÓK

Az eredmények javarészt ráerősítenek a nemzetközi kutatásokban felvázolt várakozásokra, amelyek a koronavírus időszakban próbálták megbecsülni, illetve a 2022-es és 2023-as évben a tapasztalatok alapján később le is írták a turisták magatartásváltozásait (Lu et al., 2022; Meenakshi et al., 2023). Három fő változást lehetett azonosítani Magyarországon a koronavírus pandémia előtti utolsó és utáni első évben. Az egyik, az egy külföldi turistára eső költségek reálértéken mért növekedése 2019-ről 2022-re országosan, illetve különösen a vidéki, nyugat-magyarországi régiókban. Miközben a turisztikai szolgáltatások átlagosan nem drágultak jobban, mint az infláció mértéke. Továbbá, a 2022-es turista létszám 33 százalékkal volt kisebb, mint a 2019-es, azaz kisebb volt a piac (régiós és országos szinten egyaránt).

A másik főbb változás, hogy bár az egy külföldi turistára eső átlagos tartózkodási idő (napok száma) szinte ugyanannyi volt 2022-ben, mint 2019-ben, addig a turisták száma és az egy turistára eső költség között 2022-re már nem volt szignifikáns pozitív összefüggés. Azonban az egy turistára eső költség és az egy turistára eső napok száma között volt pozitív irányú összefüggés 2022-ben már. Mindez arra enged következtetni, hogy Magyarországra a korábbiakhoz képest magasabb költsési hajlandóságú vendégek érkeztek 2022-ben, akik, ha minél több időt töltöttek el Magyarországon, akkor már egy turistára vetítve annál többet is költöttek, miközben 2019-ben ez nem volt így. Bár az átlagosan egy főre vetített tartózkodási idő nem nőtt 2022-re 2019-ről, addig a költség nagysága már pozitív irányban függött össze azzal, ha valaki több időt töltött Magyarországon, lineárisabbá vált az összefüggés, míg előtte könnyen lehet, hogy a rövidebb tartózkodási idővel rendelkező turisták nem költöttek kevesebbet, mint azok, akik több napra látogattak hazánkba.

Azon túl, hogy a koronavírus pandémia utáni első évben jellemzően a biztosabb anyagi helyzetben maradó egyének utaztak (Chernova – Gridnev, 2023), számos olyan rendezvény is volt Magyarországon, amelyek segítettek megőrizni vagy akár továbbfejleszteni Magyarország márkaértékét. Ilyen esemény volt a Giro d'Italia első pár magyarországi etapja, a Formula 1 Magyar Nagydíj, a könnyűzenei fesztiválok, Kézilabda Európa Bajnokság vagy a Magyar Zene

Háza és a Néprajzi Múzeum megnyitása. Még érdemes lehet megemlíteni 2021-ből az Eukarisztikus Kongresszust, az UEFA Labdarúgó Európa Bajnokság mérkőzéseit, a Kajak-Kenu és SUP Világbajnokságot és az MTV EMA rendezvényét is. A legfontosabb szempont azonban az, hogy Magyarország biztonságos ország képét mutatta a koronavírus pandémia kései szakaszában és a 2022-es újranyitáskor is. A lakossághoz viszonyított átoltottság mértéke a legmagasabb volt az Európai Unióban Magyarországon 2021 tavaszán.

Továbbá, a magyar kormány számos kormányközi megállapodást kötött más országokkal az utazási korlátozások feloldásáról, majd a magas átoltottság miatt a legtöbb imént felsorolt rendezvényt nézők, résztvevők előtt sikerült megtartani. Ez a fajta biztonságérzet fokozása azt jelezte az utazóknak, hogy érdemes (akár többet is költve) Magyarországra érkezni a magasabb költési hajlandóságú turistáknak is, akik előtte lehet, hogy más helyszínekre mentek (Kumar et al., 2023). Továbbá, könnyen lehet, hogy bizonyos, korábban preferált desztinációk még nem voltak elérhetőek ezen turistáknak sem (Sharma et al., 2021). Miközben 2022-ben továbbra is erősen szignifikáns volt az, hogy az a külföldi turista, aki több napot töltött Magyarországon az egy napra vetítve is többet költött.

A harmadik változás pedig a vidéki régiók megerősödése 2022-re, amely az alternatív helyszínek vagy a fenntartható utazási módok előretörését is jelentheti a természetes környezet felfedezése iránti igény növekedése miatt (Mazilu et al., 2023). Itt fontos megemlíteni, hogy úgy erősödtek az NUTS1 szerinti nyugati és keleti régiókban, hogy nőtt az egy turistára eső átlagos költés és az egy turista egy napjára eső költés mértéke is, miközben Közép-Magyarországon ezek a számok csökkentek. Nyugat-Magyarország sokkal homogénebben teljesített jobban 2019-hez képest, mindegyik alrégióval, míg Kelet-Magyarországon Dél-Alföld teljesített a legjobban, Észak-Magyarország jelentősen, míg Észak-Alföld inkább rosszabbul teljesített az átlagos költések viszonylatában. Nyugat-Magyarországon pedig a Közép-Dunántúl és Dél-Dunántúl régiók teljesítettek kiemelkedően. Mindebből úgy tűnik, hogy Magyarország leginkább a vidéki népszerűségének köszönheti a magasabb költési értékeket, annak ellenére, hogy a korábban felsorolt események jellemzően Budapesten kerültek megrendezésre. Elképzelhető, hogy Közép-Magyarország nagyobb mértékben esett volna vissza, ha nincsenek ezek a kiemelt események, de a jövőben érdemes lehet ezekből a kiemelt nemzetközi eseményekből néhányat vidéken is megrendezni (mint ahogy az néhány sporteseménynél már meg is történt ebben az időszakban).

Továbbá, a vidék népszerűségét okozhatta az a változás is, hogy a koronavírus alatt és után a turisták a természetközeli, egzotikusabb, kevésbé látogatott helyeket a korábbiakhoz képest nagyobb mértékben látogatták (Bayramov, 2022). Rádásul Magyarországon számos kulturális rendezvény éppen vidéken kerül megrendezésre egyébként is (Jászberényi, 2016). Míg a nagyvárosoktól és így a fővárosoktól inkább tartottak az utazni vágyók az esetleges tömegek miatt, másrészt a távolságtartás nehezebb betartása okán egyaránt, plusz a vidéki, alternatívabb helyeket keresték a poszt-Covid időszakban. A magyar főváros egyébként egyre nagyobb arányban támaszkodik az üzleti utazókra, de 2022-ben az ilyen jellegű utazások még mérsékeltek voltak a kockázatészlelések miatt, ami okozhatta a közép-magyarországi régió relatív gyengébb eredményeit (Keller et al., 2024). Végezetül, a nyugati régiókban mért átlagosan magasabb tartózkodási idők segíthették azt a változást előidézni, hogy aki több napra látogatott hazánkba, az szignifikánsan többet is költött el az itt tartózkodása alatt, ami 2019-ben nem volt igaz állítás.

LIMITÁCIÓK ÉS JÖVŐBELI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

A kutatásban valós, KSH által biztosított adatokon volt szerencsénk dolgozni. A KSH-szakértők elmondása szerint, azonban a mintavétel torzíthat olyan mértékben, hogy a közúton személygépjárművel a Schengeni övezeten belülről érkező utazókat nehezebb meginterjúvolni és így ők kisebb arányban kerülhetnek bele a végső mintába, ami okozhat némi eltérést a valóságos adatoktól. A kutatás másik limitációja, hogy nem látunk rá a mögöttes hajtóerőkre, a számok mögött meghúzódó véleményekre, magatartásra, befolyásoló tényezőkre. Emiatt a jövőben érdemes megnézni, hogy Magyarországra azért jönnek-e tömegek, mert éppen kedvező a valutahatás (ennek korábban is kimondott hatása volt), azaz pont azért jönnek sokan, mert olcsóbb a desztináció vagy jó az ár-érték aránya. Elképzelhető, hogy ezen tényező is befolyással volt arra, hogy a 2019-es évhez képest más következtetéseket lehetett levonni a statisztikákból. Érdemes lehet a jövőben a közlekedési szokások alapján szegmentálni a mintát (Jászberényi – Kotosz, 2009), ugyanis ezek jelentősen befolyásolhatják a költés mértékei közötti eltéréseket. Érdemes lehet úgy vizsgálni a régiókat a jövőben, hogy bővítve a határon túli kapcsolódásokra is, ugyanis már egy-egy régiót egyre nehezebb kizárólag csak az országhatárokon belül értelmezni (Feketéné Benkó, 2022). Végezetül, az adatfelvétel módját érdemes kiegészíteni az elemzések során a Nemzeti Turisztikai Adatszolgáltató Központ (NTAK) eseményvezérelt adataival is, amelyen keresztül még pontosabb elemzéseket, majd következtetéseket lehetne levonni.

IRODALOMJEGYZÉK

- Abdul-Hussein, Ali – Cozzarin, Brian – Dimitrov, Stanko: *Changes in Consumer Spending Behavior during the COVID-19 Pandemic across Product Categories*, Electronic Commerce Research, 2022, November 14. <https://doi.org/10.1007/s10660-022-09618-9>
- Adom, Dickson – Alimov, Atabek – Gouthami, V.: *Agritourism as a preferred travelling trend in boosting rural economies in the post-COVID-19 period: Nexus between agriculture, tourism, art and culture*, Journal of Migration, Culture and Society, 2021/1. Elérhető: <https://royalliteglobal.com/jmcs/article/view/671>
- Aebli, Annika – Volgger, Michael – Taplin, Ross: *A two-dimensional approach to travel motivation in the context of the COVID-19 pandemic*, Current Issues in Tourism, 2021/1, 60–75. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1906631>
- Ali, Md. Jafor – Bhuiyan, Abul Bashar – Zulkifli, Norhayah – Hassan, M. Kabir: *The COVID-19 Pandemic: Conceptual Framework for the Global Economic Impacts and Recovery*, Towards a Post-Covid Global Financial System, 2022, 225–242. <https://doi.org/10.1108/978-1-80071-625-420210012>
- Bayramov, Elimdar: *Modelling travel intention in conflict-ridden destinations: The example of Turkey, 2020-2021*, Regional Statistics, 2022/2, 75–94. <https://doi.org/10.15196/RS120207>
- Behringer Zsuzsanna – Kulcsár Noémi – Hinek Mátyás – Tevely Titanilla: *Turisztikai mobilitásváltozás a Covid19-pandémia alatt és után, különös tekintettel a közlekedési eszköz- és desztinációválasztásra*, Turizmus Bulletin, 2023/3, 26–36. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2023v23n3.3>
- Brouder, Patrick: *Reset redux: possible evolutionary pathways towards the transformation of tourism in a COVID-19 world*, Tourism Geographies, 2020/3, 484–490. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1760928>

- Bulchand-Gidumal, Jacques – William Secin, Eduardo – O’Connor, Peter – Buhalis, Dimitrios: *Artificial intelligence’s impact on hospitality and tourism marketing: exploring key themes and addressing challenges*, Current Issues in Tourism, 2023/14, 2345–2362. <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2229480>
- Chan, Chung Shing: *Developing a Conceptual Model for the Post-COVID-19 Pandemic Changing Tourism Risk Perception*, International Journal of Environmental Research and Public Health, 2021/18, 9824. <https://doi.org/10.3390/ijerph18189824>
- Chernova, Olga Anatol’yevna – Gridnev, Danil Sergeyevich: *Resilience of Russian regions in the face of COVID-19*, Regional Statistics, 2023/1, 76–93. <https://doi.org/10.15196/RS130104>
- Chin, Chee Hua: *Empirical research on the competitiveness of rural tourism destinations: a practical plan for rural tourism industry post-COVID-19*, Consumer Behavior in Tourism and Hospitality, 2022/2, 211–231. <https://doi.org/10.1108/cbth-07-2021-0169>
- Corbisiero, Fabio – Monaco, Salvatore: *Post-pandemic tourism resilience: Changes in Italians’ travel behavior and the possible responses of tourist cities*, Worldwide Hospitality and Tourism Themes, 2021/3, 401–417. <https://doi.org/10.1108/WHATT-01-2021-0011>
- Csapó János – Palenčíková, Zuzana – Csóka László: *Who Are the Domestic Creative Tourists in Slovakia?, Implications from a Cluster-Based Demand Analysis*, European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation, 2022/1, 78–88. <https://doi.org/10.2478/ejthr-2022-0006>
- Csapody Bence – Ásványi Katalin – Jászberényi Melinda: *Gasztroturizmus és fenntarthatóság a Balatonnál – Fogyasztói preferenciák vizsgálata a szezonális és helyi alapanyagok tükrében*, Comitatus, 2022/240, 93–100.
- Davtyan, Anna – Dy, Dosedá – Dolma, Yeshi: *Impact of Covid-19 on tourist spending behavior in Thailand*, The EUASEANs: Journal on Global Socio-Economic Dynamics, 2023/38, 74–89. [https://doi.org/10.35678/2539-5645.1\(38\).2023.74-89](https://doi.org/10.35678/2539-5645.1(38).2023.74-89)
- Dube, Kaitano – Nhamo, Godwell – Chikodzi, David: *Climate change-induced droughts and tourism: Impacts and responses of Western Cape province, South Africa*, Journal of Outdoor Recreation and Tourism, 2022, 39, 100319. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2020.100319>
- Egger, Inta – Lei, Sut Ieng – Wassler, Philipp: *Digital free tourism – An exploratory study of tourist motivations*, Tourism Management, 2020/79, 104098. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104098>
- Feketéné Benkó Kata: *Határokon batárok nélkül – a területfejlesztés batárai*, Comitatus, 2022/241, 106–115. Elérhető: https://www.mrtt.hu/files/comitatus/comitatus_2022_kulonszam.pdf
- Ghosh, Avijit – Kisku, Asim – Chakrabarty, Premangshu: *Proposing Tribal Heritage Protection through Ethnotourism: A Study on Disom Sendra Festival of Ajodhya Hills in India*, Journal of Sustainability Research, 2024/2. <https://doi.org/10.20900/jsr20240008>
- Haywood, K. Michael: *A post COVID-19 future—Tourism re-imagined and re-enabled*, Tourism Geographies, 2020/3, 599–609. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762120>
- Hoschek Mónika – Németh Nikolettá – Mészáros Katalin: *A magyar lakosság utazási szokásai a COVID-19 első hulláma előtt és után*, Gazdaság és Társadalom, 2020/3-4, 59–74. <https://doi.org/10.21637/gt.2020.3-4.04>
- Jacobsen, Jens. Kr. Steen – Farstad, Eivind – Higham, James – Hopkins, Debbie – Landa-Mata, Iratxe: *Travel discontinuities, enforced holidaying-at-home and alternative leisure travel futures after COVID-19*, Tourism Geographies, 2021/2-3, 615–633. <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1943703>
- Jancsik András – Jászberényi Melinda – Kökény László: *Az utazásszervezés új dimenziói*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019.
- Jászberényi Melinda – Kotosz Balázs: *Közlekedési szokások vizsgálata Budapest délnyugati agglomerációjában*, Statisztikai Szemle, 2009/2, 166–190.

- Jászberényi Melinda: *A fesztiválok gazdasági hatása*, in: Jászberényi Melinda – Zátori Anita – Ásványi Katalin (szerk.): *Fesztiválturizmus*, Budapest, 2016, 34–43.
- Jászberényi Melinda – Ásványi Katalin – Kökény László – Kovács Balázs – Simon András: *Válságkezelés a turizmusban*. Budapest, Turizmus Kft., 2021, 249.
- Kádár, Bálint – Gede, Mátyás: *Tourism flows in large-scale destination systems*, *Annals of Tourism Research*, 2021, 87, 103113. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103113>
- Keller, Krisztina – Mátyás, Szabolcs – Kökény, László: *Security risks of business incentive travel*, *Vezetéstudomány Budapest Management Review*, 2024/4, 17–30. <https://doi.org/10.14267/VEZ-TUD.2024.04.02>
- Kim, Ellen Eun Kyoo – Seo, Kwanglim – Choi, Youngjoon: *Compensatory Travel Post COVID-19: Cognitive and Emotional Effects of Risk Perception*, *Journal of Travel Research*, 2022/8, 1895–1909. <https://doi.org/10.1177/00472875211048930>
- Kirca, Mustafa – Özer, Mustafa: *The effects of tourism demand on regional sectoral employment in Turkey*, *Regional Statistics*, 2021/1, 78–109. <https://doi.org/10.15196/RS110104>
- Kökény, László – Kenesei, Zsófia – Marton, Zsuzsanna – Birkner, Zoltán – Michalkó, Gábor: *Counterproductive risk-reduction strategy in travel-related decision-making*, *Anatolia*, 2022a/1, 186–189. <https://doi.org/10.1080/13032917.2022.2142251>
- Kökény, László – Jászberényi, Melinda – Syahrivar, Jhanghiz – Kökény, Levente: *Flight-to-nowhere service: Investigating factors influencing the repurchase intention*, *Journal of Vacation Marketing*, 2024/2, 261–275. <https://doi.org/10.1177/13567667221127458>
- Kökény, László – Márkus, Zita – Kökény, Levente: *Magyarországi fesztiválok fenntarthatósági jellemzőivel kapcsolatos fogyasztói elvárások vizsgálata lokalitások mentén*, *Comitatus*, 2022c/243, 102–112. Elérhető: http://www.mrrt.hu/files/comitatus/comitatus_2022_tel.pdf
- Kumar, Navin – Panda, Rajeev Kumar – Adhikari, Kishalay: *Tourists' engagement and willingness to pay behavior during COVID-19: an assessment of antecedents, consequences and intermediate relationships*, *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 2023/2, 1024–1042. <https://doi.org/10.1108/jhti-02-2022-0050>
- Lu, You Hai – Liu, Peixue – Zhang, Xiaowan – Zhang, Jun – Shen, Caiyun: *Spatial-Temporal Differences in the Effect of Epidemic Risk Perception on Potential Travel Intention: A Macropsychology-Based Risk Perception Perspective*, *SAGE Open*, 2022/4, 215824402211413. <https://doi.org/10.1177/21582440221141392>
- Mazilu, Mirela – Niță, Amalia – Drăguleasa, Ionut-Adrian – Mititelu-Ionuș, Oana: *Fostering Urban Destination Prosperity through Post COVID-19 Sustainable Tourism in Craiova, Romania*, *Sustainability*, 2023/17, 13106. <https://doi.org/10.3390/su151713106>
- Meenakshi, N. – Dhir, Amandeep – Mahto, Raj V. – Nicolau, Juan Luis – Kaur, Puneet: *Travelers' Coping Strategies in the Backdrop of Revenge Tourism*, *Journal of Travel Research*, 2024/6, 1473–1489. <https://doi.org/10.1177/00472875231193596>
- Neuburger, Larissa – Egger, Roman: *Travel risk perception and travel behaviour during the COVID-19 pandemic 2020: a case study of the DACH region*, *Current Issues in Tourism*, 2020/7, 1003–1016. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1803807>
- Orîndaru, Andreea – Popescu, Maria-Floriana – Alexoaei, Alina-Petronela – Căescu, Ștefan-Claudiu – Florescu, Margareta Stela – Orzan, Anca-Olguta: *Tourism in a Post-COVID-19 Era: Sustainable Strategies for Industry's Recovery*, *Sustainability*, 2021/12, 6781. <https://doi.org/10.3390/su13126781>
- Pachucki, Cristoph – Grohs, Reinhard – Scholl-Grissemann, Ursula: *Is nothing like before?, COVID-19-evoked changes to tourism destination social media communication*, *Journal of Destination Marketing & Management*, 2022/23, 100692. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2022.100692>
- Panzer-Krause, Sabine: *Rural Tourism in and after the COVID-19 Era: "Revenge Travel" or Chance for a Degrowth-Oriented Restart?, Cases from Ireland and Germany*, *Tourism and Hospitality*, 2022/2, 399–415. <https://doi.org/10.3390/tourhosp3020026>

- Pinke-Sziva Ivett – Boros Kitti: *A belföldi turizmus ereje – Budapest vonzereje a belföldi látogatók véleményének tükrében*, Marketing & Menedzsment, 2022/1, 55–68. <https://doi.org/10.15170/MM.2021.56.01.05>.
- Politis, Ioannis – Georgiadis, Georgios – Nikolaidou, Anastasia – Kopsacheilis, Aristomenis – Fyrogenis, Ioannis – Sdoukopoulos, Alexandros – Verani, Elena – Papadopoulos, Efthymis: *Mapping travel behavior changes during the COVID-19 lock-down: a socioeconomic analysis in Greece*, European Transport Research Review, 2021/21. <https://doi.org/10.1186/s12544-021-00481-7>
- Sebrek, Szabolcs Szilárd – Garrido, Betsabé Pérez – Michalkó, Gábor: *Why are Unfavorable Signs of Overtourism Ignored by Urban Politics?, An Attention-based Explanation of No Intervention*, Tourism Planning & Development, 2022, 1–9. <https://doi.org/10.1080/21568316.2022.2151503>
- Sharma, Gagan Deep – Thomas, Asha – Paul, Justin: *Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework*, Tourism Management Perspectives, 2021, 37, 100786. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100786>
- Skryl, Tatiana – Gregoric, Marina: *Tourism in the Post-COVID Age*, Post-COVID Economic Review, 2022/II, 239–254. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83566-8_15
- Sujood, Sheeba Hamid – Bano, Naseem: *Behavioral intention of traveling in the period of COVID-19: an application of the theory of planned behavior (TPB) and perceived risk*, International Journal of Tourism Cities, 2022/2, 357–378. <https://doi.org/10.1108/ijtc-09-2020-0183>
- Tömöri Mihály: *Magyarország látthatatlan nemzetközi turizmusának alakulása 2010 és 2019 között*, Területi Statisztika, 2021/2, 170–188. <https://doi.org/10.15196/TS610203>
- Töröcsik Mária – Csóka László – Németh, Péter – Neulinger, Ágnes: *Changes in the Attitudes of Hungarian Shoppers in Times of Crisis*, Financial and Economic Review, 2023/4, 82–106. <https://doi.org/10.33893/fer.22.4.82>.
- Végi Szabina – Csapó János: *Towards a better understanding of the dynamics and impacts of consumer behaviour and travel decisions in response to crises – an SLR based analysis*, Acta Turistica, 2023/1, 79–111. <https://doi.org/10.22598/at/2022.35.1.79>
- Wang, Yuting – Li, Chunxiao: *Differences between the formation of tourism purchase intention and the formation of actual behavior: A meta-analytic review*, Tourism Management, 2022, 91, 104527. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2022.104527>
- Yang, Yang – Zhang, Linjia – Wu, Laurie – Li, Zhenlong: *Does Distance Still Matter?, Moderating Effects of Distance Measures on the Relationship Between Pandemic Severity and Bilateral Tourism Demand*, Journal of Travel Research, 2023/3, 610–625. <https://doi.org/10.1177/00472875221077978>
- Zhang, Nan – Jia, Wei – Wang, Peihua – Dung, Chung-Hin – Zhao, Pengcheng – Leung, Kathy – Su, Boni – Cheng, Reynold – Li, Yuguo: *Changes in local travel behaviour before and during the COVID-19 pandemic in Hong Kong*, Cities, 2021, 112, 103139. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103139>

•
Kulcsár Ágnes: Patakparti elégia

STEINBACHNÉ HAJMÁSY GYÖNGYI

Ökocímke a fenntartható desztináció szolgálatában – az osztrák ökocímke desztinációspecifikus jellemzőinek bemutatása

*Ecolabel in the service of sustainable destinations –
presentation of the destination-specific features of
the Austrian Ecolabel*

•
SZERZŐ:

STEINBACHNÉ HAJMÁSY GYÖNGYI, adjunktus, Pannon Egyetem Veszprém, Gazdaságtudományi Kar, Üzleti tudományok Intézete, Turizmus Intézeti Tanszék, hajmasy.gyongyi@gtk.uni-pannon.hu, ORCID: 0009-0005-8728-7757

JEL kód: Q01, Z32

Kulcsszavak: fenntarthatóság • fenntartható desztináció • turisztikai indikátorok

Absztrakt: A fenntarthatóság egyre nagyobb szerepet játszik a turisztikai desztinációk életében. Egyes turisztikai szervezetek különféle indikátorrendszert dolgoztak ki, hogy ezáltal támogassák a desztinációkat a fenntarthatóság felé vezető úton. A fenntartható turizmus különféle indikátorainak ugyanis fontos szerepe van a fenntarthatóság útján tett lépések nyomon követésében és ellenőrzésében. A fenntartható turizmus mutatói széles körben használhatók a tervezési és döntéshozatali folyamatokban és segítik a desztinációkat a fenntarthatóság terén tett erőfeszítéseik értékelésében. A turisztikai szervezetek által kidolgozott eszközrendszerek mellett megjelennek az egyes országok által kidolgozott nemzeti tanúsítványok is. Ezek egyike az osztrák ökocímke, mely az ausztriai turisztikai vállalkozások mellett a desztinációkat is segíti a fenntarthatóság terén.

A tanulmány célja, hogy bemutassa az osztrák ökokímke desztinációs-specifikus tényezőit, kiemelve azokat az indikátorokat, melyek a hazai desztinációk fenntartható törekvéseit is elősegíthetik. A kutatás az osztrák ökokímke kritériumaira (menedzsment, társadalom-gazdaság, környezet- és klímavédelem, biodiverzitás, természet- és tájvédelem, mobilitás és kultúra) támaszkodva egy jól strukturált kritériumrendszert mutat be, melynek segítségével átfogóan értékelhetők egy desztináció fenntarthatósági törekvései.

AUTHOR:

GYÖNGYI STEINBACHNÉ HAJMÁSY, Senior Lecturer, University of Pannonia Veszprém, Faculty of Business and Economics, Institute of Business Studies, Department of Tourism, hajmasy.gyongyi@gtk.uni-pannon.hu, ORCID: 0009-0005-8728-7757

JEL code: Q01, Z32

Keywords: sustainability • sustainable destination • tourism indicators

Abstract: Sustainability has gained significant importance in case of tourist destinations. Several tourism organizations have established a set of indicators to support destinations on the way to becoming sustainable. These sustainable tourism indicators play important role in monitoring and evaluating the different sustainable initiatives. The various indicators can be widely used in planning and decision-making processes and support destinations to assess their sustainability efforts. Besides the tools developed by tourism organizations, national governments and tourism offices have also established their own certifications. One of these certifications is the Austrian EcoLabel which guides not only tourism businesses, but also destinations to promote sustainability.

The aim of this study is to present the destination-specific elements of the Austrian EcoLabel, highlighting indicators that can also promote sustainable initiatives of domestic destinations. Based on the Austrian Ecolabel standards (management, socio-economics, environment and climate protection, biodiversity, nature and landscape conservation, mobility and culture), the research presents a well-structured set of criteria for a comprehensive assessment of a destination's sustainability efforts.

BEVEZETÉS

A fenntarthatóság kulcsfontosságú téma a turizmus területén (Nguyen et al., 2022) és a desztinációk életében is fontos szerepet játszik. A fenntartható turizmustervezésben és fejlesztésben széles körben alkalmazhatók olyan mutatók, melyek segítik a desztinációkat a fenntarthatóság felé vezető úton. A különféle turisztikai szervezetek által kidolgozott mutatószámok alkalmasak a fenntarthatóság útján tett lépések nyomon követésére és ellenőr-

zésére (Hsu et al., 2020). A nemzetközi tanúsítványok mellett a nemzeti, egyes országokban létrehozott „védjegyek” is megjelennek. Az ilyen kezdeményezések közé tartozik az osztrák ökocímke is, mely nyugati szomszédunk turisztikai vállalkozásait és desztinációit segíti a fenntarthatóság terén.

Jelen kutatás célja az osztrák ökocímke desztinációspecifikus bemutatása, kiemelve a fenntarthatóság társadalmi, gazdasági és környezeti dimenzióin belüli desztinációspecifikus tényezőket. Elsőként a szakirodalmi forrásokra támaszkodva, az eddig napvilágot látott definíciók alapján a fenntartható turizmus fogalmának, és jellemzőinek feltárására kerül sor, majd a fenntartható desztináció jellemzőinek bemutatása következik, valamint szó esik az ökocímkék szerepéről, fontosságáról. Ezután a fenntartható turizmus mérésének lehetőségei kerülnek fókuszba. Mindezek után sor kerül az osztrák ökocímke desztinációspecifikus tényezőinek részletes ismertetésére. A kutatás így jelentős mértékű támogatást nyújthat a hazai desztinációmenedzsmentben érintett szereplőknek a fenntartható desztináció felé vezető úton. Összességében tehát a kutatás célja – a már jól működő osztrák ökocímke bemutatása mellett – az, hogy a fenntartható turizmuson belül egy jól működő modell segítségével komplex módon szemléltesse, hogy egy desztináció milyen konkrét lépéseket, intézkedéseket tehet a fenntarthatóság felé vezető úton.

FENNTARTHATÓ TURIZMUS

A fenntartható turizmusnak számos meghatározása látott napvilágot, összességében azonban megállapítható, hogy nem született átfogó definíció a fogalmat illetően. Az egyes definíciók különböző tényezőket és prioritásokat tükröznek (Lozano-Oyola et al., 2012), alapelveiket tekintve azonban többségük a fenntarthatóság három pillére köré épül és magában foglalja a környezeti (természeti), társadalmi-kulturális és gazdasági dimenziókat (Stoddard et al., 2012; Mihalic, 2020; Boluk – Rasoolimanesh, 2022; Nguyen et al., 2022; Petrevska et al., 2023). Ezen túlmenően egyes szerzők tanulmányai a negatív környezeti hatások minimalizálását, illetve a pozitív hatások maximalizálását emelik ki (Boluk – Rasoolimanesh, 2022; Schönherr et al., 2023). Lozano-Oyola et al. (2012) hosszú távú folyamatként határozza meg a fenntartható turizmust, melynek nemcsak a jelenlegi turisták, valamint helyi lakosok igényeit kell kielégíteni, hanem a jövő generációk számára is lehetőséget kell biztosítani szükségleteik kielégítésére (Inskeep, 1991; Müller, 1994; Bruyn et al., 2023). A fenntartható turizmushoz vezető úton rendkívül fontos szerepe van a turizmusban érintettek hatékony együttműködésének, a megfelelő intézmények létrehozásának, az effektív turizmustervezésnek és -politikának, valamint monitoring rendszer kidolgozásának és alkalmazásának (Rasoolimanesh et al., 2020; Schönherr et al., 2023). Az érdekelt felek, úgymint turisztikai döntéshozók, turisztikai vállalkozások, helyi lakosság, turisták és látogatók közötti hatékony kommunikáció elengedhetetlen a siker érdekében (Roxas et al., 2020), ugyanis hosszú távon a fenntarthatóság jelentősen hozzájárul egy adott desztináció versenyképességének növeléséhez és megőrzéséhez (Dodds, 2007; López-Sánchez – Pulido-Fernández, 2014).

FENNTARTHATÓ DESZTINÁCIÓ

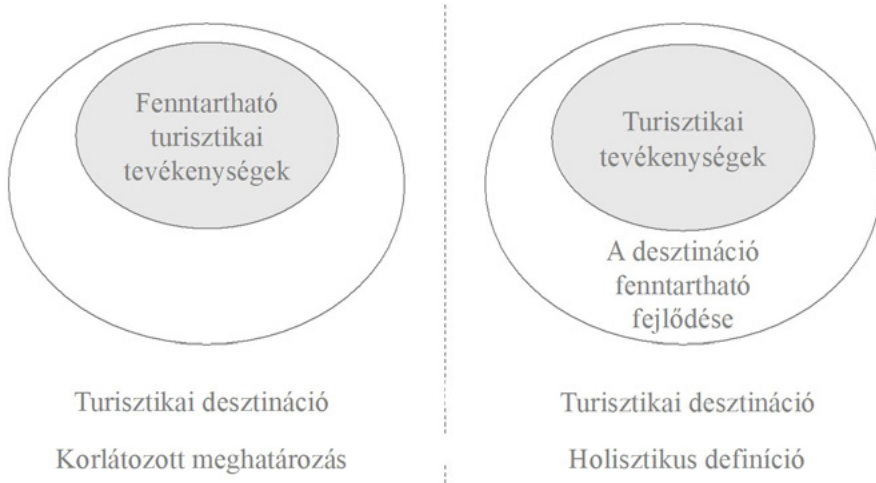
A turizmus területén belül a turisztikai vállalkozások mellett a desztinációk is egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a fenntarthatóságra, illetve a fenntarthatóságot ösztönző és előmozdító gyakorlatok alkalmazására a mindennapi működés során.

Ahhoz, hogy egy desztináció fenntarthatóan működjön, számos alapelvnek és feltételnek kell megfelelni, melyek az alábbiak:

- a különböző érdekelt felek bevonása,
- a természeti erőforrások védelmének biztosítása,
- a turizmus negatív környezeti hatásainak csökkentése,
- hatékony erőforrás-gazdálkodás alkalmazása,
- a kulturális örökség megőrzése,
- a jelenlegi és jövőbeli turisták és a helyi közösségek igényeinek kielégítése,
- megfelelő turizmuspolitika és -tervezés, monitoring stratégiák alkalmazása,
- hosszú távú fenntarthatóság és versenyképesség elérése (Leslie, 2012; Manente et al., 2014; Roxas et al., 2020; Rasoolimanesh et al., 2020; Schönherr et al., 2023; Bruyn et al., 2023).

Igazodva a fenntartható turizmus alapelveihez, a desztinációmenedzsment-szervezetek fenntartható turizmust előmozdító stratégiáinak alapja a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenzió hármasa és a köztük lévő egyensúly megteremtése és fenntartása (Stoddard et al., 2012; Agyeiwaah et al., 2017). A gazdasági dimenzió a turizmus helyi gazdasághoz való hozzájárulását, valamint a helyi vállalkozások jövedelmezőségének stabilitását helyezi a középpontba. A társadalmi dimenzió középpontjában a helyi lakosság áll, beleértve a helyi lakosság életminőségének javítását, valamint a számukra elérhető szabadidős lehetőségek bővítését. A környezeti dimenzió a hatékony erőforrás felhasználást és a környezetszennyezés csökkentését hangsúlyozza, ugyanakkor kiemelkedő szerepe van a megújuló erőforrások használatának és a biológiai sokféleség megőrzésének (Garau-Vadell et al., 2018; Mathew & Sreejesh, 2017; Agyeiwaah et al., 2017; Zekan et al., 2022). Agyeiwaah et al. (2017) a három dimenzió mellett kiemeli még a kulturális dimenziót, mely a helyi kultúra, építészet és hagyományok megőrzése, valamint a lakosok és látogatók közötti interakciók köré épül. Annak ellenére, hogy számos szerző foglalkozott a fenntartható desztináció kérdésével, nem született általánosan elfogadott fenntartható desztináció definíció. Lee (2001) ezt az egyes turisztikai desztinációk egyedi jellemzőivel indokolja. Ugyanakkor Lee (2001) meghatározott egy szűkebb értelemben vett és egy holisztikus megközelítésű fenntartható desztináció definíciót, melyet az 1. ábra szemléltet. A szűkebb értelemben vett definíció, mely a turisták és a turizmusban részt vevő helyi közösségek igényeire koncentrál, magában foglalja a turizmusra fordított, valamint a turizmusban részt vevő valamennyi erőforrás kezelését. A holisztikus megközelítés általánosan a desztináció fenntartható fejlődésére összpontosít.

1. ábra: A fenntartható turisztikai desztináció meghatározásai
Figure 1: Definitions of sustainable tourism destinations

*Forrás: Lee (2001:315.) alapján saját szerkesztés.
Source: Own editing based on Lee (2001:315.).*

ÖKOCÍMKÉK A FENNTARTHATÓ TURIZMUSBAN

Az ökocímkék kulcsszerepet játszanak a fenntartható turizmusban. A címkék jelzik, ha egy adott szolgáltatás, termék vagy desztináció megfelel bizonyos környezetvédelmi és fenntarthatósági előírásoknak. Az önkéntes tanúsítványok fő funkciója a fogyasztók tájékoztatása, mivel a címkék jelzik, hogy egy adott szolgáltatás, termék vagy desztináció különféle környezetvédelmi és fenntarthatósági gyakorlatokat követ. Az ökocímkék megkövetelik a kritériumok szigorú betartását, mely garantálja a változatlan minőségi színvonalat (Vargáné, 2006; Courtat et al., 2023; Domingues et al., 2015). Buckley (2002) tágabb értelemben a természeti környezeti állapot jellemzésére szolgáló eszközként tekint az ökocímkére, míg szűkebb értelemben egy önkéntesen megszerezhető tanúsítványt takar, mely bizonyos szintű környezeti teljesítményt jelez és az elnyerése bizonyos kritériumok teljesítésén alapul. Az ökocímkék azért is fontosak, mert az utazók egyre inkább olyan helyeket keresnek, melyek környezetbarát működést folytatnak. Az ökocímkék segítenek a turistáknak megtalálni ezeket a helyeket. Továbbá az ökocímkék ösztönözhetik a szolgáltatókat, hogy fenntarthatóbbá tegyék a működésüket. A különféle környezetvédelmi intézkedések ugyanakkor nemcsak a környezetre gyakorolt hatást csökkentik, hanem hosszú távon költséghatékonnyak is. Az ökocímkék alkalmazása viszont nemcsak környezetvédelmi szempontból fontos, hanem gazdasági és társadalmi előnyökkel is jár, mivel hozzájárulnak a turisztikai desztinációk versenyképességének növeléséhez, hisz a fenntarthatóság iránt elkötelezett turisták előnyben részesítik ezeket a desztinációkat. Végül, de nem utolsó sorban támogatják a helyi gazdaságot és elősegítik a kulturális értékek megőrzését is (Vargáné, 2006).

A FENNTARTHATÓ TURIZMUS MÉRÉSE A DESZTINÁCIÓBAN

Számos kutató Choi – Sirakaya (2006), Tanguay et al. (2012), Lozano-Oyola et al. (2019), Burbano et al. (2022) és Blancas et al. (2023) foglalkozott a turizmus fenntartható fejlesztését, irányítását és nyomon követését szolgáló indikátorrendszer kiépítésével nemzetközi, nemzeti, regionális és helyi szinten. Rendkívül fontos ugyanis, hogy a desztinációk rendelkezzenek olyan eszközökkel, melyek alkalmasak a fenntarthatóság mértékének mérésére (Yuedi et al., 2023). A fenntartható turizmus különféle indikátorainak ugyanis fontos szerepük van a fenntarthatóság útján tett lépések nyomon követésében és ellenőrzésében (Hsu et al., 2020), valamint segítik a fenntartható fejlődési célok elérését (Sustainable Development Goals, röviden SDGs) (Rasoolimanesh et al., 2020; Burbano et al., 2022). A fenntartható turizmus tudniillik közvetlenül vagy közvetve hozzájárulhat az SDG-khez, különösen a 8. (inkluzív és fenntartható gazdasági növekedés), a 12. (fenntartható fogyasztás és termelés) és a 14. (az óceánok és tengeri erőforrások fenntartható használata) célhoz (Rasoolimanesh et al., 2020; Haid et al., 2021; Han et al., 2023).

A fenntartható turizmus mutatói tehát széles körben használhatók a tervezési és döntéshozatali folyamatokban és segítik a desztinációkat abban, hogy értékeljék a fenntarthatóság terén tett erőfeszítéseiket. A Turisztikai Világszervezet olyan átfogó listát dolgozott ki, melyet szakértők széles köre is elismert, és amely fenntartható fejlődési mutatói a turisztikai célpontok számára: A Guide-book (WTO, 2004) néven ismert. A WTO-mutatók több csoportba sorolhatók. Az ökológiai mutatók közé tartozik a területvédelem, az erőforrások felhasználása, a hulladékgazdálkodás és az ökoszisztémák védelme. A társadalmi mutatók a turizmus társadalmi hatásával és a helyi lakosság elégedettségével foglalkoznak. A gazdasági mutatók a vendéglégedettséget és a turizmus helyi gazdasághoz való hozzájárulását fejezik ki. Végül a tervezési mutatók közé tartoznak a fejlesztési, ellenőrzési és tervezési folyamathoz kapcsolódó indikátorok (Stoddard et al., 2012).

Európában az Európai Bizottság (2016) egy olyan, kifejezetten a fenntartható turisztikai desztinációkat célzó irányítási, tájékoztatási és nyomon követési eszközt dolgozott ki (Európai Turisztikai Mutatórendszer – ETIS), mely hatékonyan segíti a kontinens desztinációit a fenntarthatóság felé vezető úton. Fontos megjegyezni, hogy az ETIS nem határoz meg minimálisan teljesítendő célkitűzéseket és nem ad tanúsítványt sem, azonban a desztinációknak olyan önértékelési lehetőséget nyújt, melynek segítségével a fenntartható turisztikai tevékenység hatékonyabbá tehető. Az ETIS mutatói négy kategóriába sorolhatók: 1) desztináció menedzsment, 2) társadalmi és kulturális hatás, 3) gazdasági érték és 4) környezeti hatás. Az ETIS-sel ellentétben a Green Destinations Standard (Zöld desztinációk szabvány) elismeréssel jutalmazza a desztinációk fenntarthatóságot előmozdító erőfeszítéseit. A szabvány egy olyan eszköz, amely méri, nyomon követi és segíti a desztinációk törekvéseit a fenntarthatóság terén. Azonban nemcsak a különféle turisztikai szervezetek dolgoztak ki olyan eszközszerrendszert, amely a desztinációkat segíti a fenntarthatóság terén, hanem számos nemzet saját tanúsítványt, öko címkét hozott létre. A szomszédos országok közül kiemelkedik e téren Szlovénia és Ausztria. A két ország méretéhez képest igyekszik úttörő lenni és kiemelt prioritásként kezeli a fenntarthatóságot a turizmustervezésben és -fejlesztésben.

MÓDSZERTAN

Az irodalomfeldolgozást követően az osztrák ökokímke desztinációs-specifikus jellemzőinek részletes elemzése történt, melynek során a Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) dokumentumban található kritériumokat és indikátorokat vettem alapul. Az elemzés során az alábbi területeket vettem figyelembe: 1) menedzsment, 2) társadalom-gazdaság, 3) környezet- és klímavédelem, 4) biodiverzitás, természet- és tájvédelem, 5) mobilitás és 6) kultúra. Az adatgyűjtés és az elemzés saját készítésű táblázatok segítségével történt, melynek célja az volt, hogy átfogó képet nyújtsanak a desztinációk fenntarthatósági törekvéseiről.

FENNTARTHATÓSÁG AZ OSZTRÁK TURIZMUSBAN

Az osztrák turizmusban, illetve turizmustervezésben egyik vezérelv a fenntarthatóság. A Plan T – Master Plan for Tourism (osztrák turizmusstratégia) alapján – melynek jelmondata: „Úton a világ legfenntarthatóbb desztinációja felé” – elmondható, hogy Ausztria „zöld desztinációként” igyekszik pozicionálni magát a nemzetközi piacon. Ausztria méretehez képest rendkívül sikeresnek tekinthető a turizmus terén: a nemzetközi érkezéseket tekintve a globális rangsorban az előkelő 11. helyet foglalja el, az ország GDP-jének 16%-át pedig a turizmus adja. A siker legfőképp a páratlan szépségű természeti környezetnek, a helyi termékeken alapuló gasztronómiának és az osztrák vendégszeretetnek köszönhető (Master Plan for Tourism, 2019). Nguyen et al. (2022) és Roxas et al. (2020) is hangsúlyozzák továbbá az együttműködés és partnerség szerepét a turizmusfejlesztés során, mely az osztrák turizmustervezésben és turizmusfejlesztésben is jelentős szerepet kap. A Master Plan for Tourism kidolgozása a turizmusban érintettek aktív közreműködésével zajlott, a folyamatban többszáz 'stakeholder' (érintett) vett részt, a vendégélmény mellett pedig a helyi lakosok jól(l)éte is kulcsfontosságú.

AZ OSZTRÁK ÖKOCÍMKE

Az osztrák ökokímke tanúsítvány jelenlegi kritériumrendszere a korábban már említett Európai Turisztikai Mutatórendszer (ETIS) és a Globális Fenntartható Turizmus Tanács (GSTC) nemzetközileg elismert kritériumai alapján került kidolgozásra a turisztikai ágazat szakértőivel és 19 kísérleti úti cél bevonásával.

Az ökokímke odaítélésének és használatának feltétele, hogy a jelentkező betartja az Európai Unió, a szövetségi kormány, a szövetségi tartomány, a kerületek (vagy közigazgatási városok) és az illetékes önkormányzat(ok) valamennyi vonatkozó törvényét és rendeletét. Továbbá a kérelem benyújtásának időpontjában nem áll környezetvédelmi vagy természetvédelmi büntetőeljárás alatt. Az ökokímke használata visszavonható, ha a vonatkozó törvények és rendeletek megszegésre kerülnek.

A GSTC által meghatározott követelmények egy részének Ausztriában már jogszabályi rendelkezésekkel eleget tesznek, így ezeket a követelményeket az ökocímke kritériumai nem, vagy csak részben fogalmazzák meg, ehelyett a jogszabályi előírásokra hivatkoznak. Ennek értelmében különös hangsúlyt kapnak egyes jogszabályi rendelkezések és törvények.

Az osztrák ökocímke kritériumai hat csoportba sorolhatók: 1) menedzsment, 2) társadalom-gazdaság, 3) környezet- és klímavédelem, 4) biodiverzitás, természet- és tájvédelem, 5) mobilitás és 6) kultúra. A kritériumok között vannak kötelezően teljesítendő és nem kötelező vállalások is. Mindezek alapján látható, hogy az osztrák ökocímke egy alaposan kidolgozott, jól strukturált kritériumrendszert határoz meg, mely átfogóan képes értékelni egy desztináció fenntarthatósági törekvéseit, ezért rendkívül alkalmas a kutatás céljainak elérésére.

AZ ÖKOCÍMKE MENEDZSMENTHEZ KAPCSOLÓDÓ INDIKÁTORAI

A Menedzsmenthez kapcsolódó indikátorokat az 1. táblázat foglalja össze. Az MA1 és MA2 indikátor egyértelműen a fenntarthatóság iránti politikai elkötelezettséget hangsúlyozza, melyet minden érintett fél támogat. A több évre szóló idegenforgalmi stratégia olyan mérhető célokat tartalmaz, mint például a desztinációban ösztönözze és növelje a hiteles tanúsítvánnyal rendelkező turisztikai szolgáltatások számát. Az MA3 indikátor arra utal, hogy a desztináció értékei, valamint a fenntartható fejlődésre vonatkozó célkitűzések és intézkedések egyértelműen szerepelnek a desztináció nyilvános kiadványaiban. Ennek fényében a desztináció értékeit és fenntarthatósági megközelítését igyekeznek kommunikálni és rendszeresen elemzik a reklám- és tájékoztató anyagokat (MA17, MA18).

A fenntarthatósági stratégiával és a cselekvési programmal kapcsolatos hatásköröket és felelősséget egyértelműen meghatározzák és rögzítik a desztináció vezetői szintjén (MA4). Kiemelt prioritásként kezelik a társadalmi-gazdasági, kulturális és ökológiai fejlődésre vonatkozó legfontosabb adatok rendszeres nyomon követését, elemzését és nyilvánossá tételét (MA5). A desztinációban működő turisztikai vállalkozásokat folyamatosan tájékoztatják a fenntarthatósági célkitűzésekről és aktívan ösztönzik őket az osztrák ökocímke, illetve egyéb fenntarthatósági tanúsítvány elnyerésére (MA6, MA7, MA8). A helyi lakosságot igyekeznek aktívan bevonni a fenntarthatósági stratégia tervezésébe és végrehajtásába, felméri a turizmus iránti attitűdjüket (MA9, MA10). A helyi lakosság mellett rendszeresen tájékoztatják a turistákat is a fenntarthatóság iránti törekvésekről. Visszajelzéseik alapján különböző intézkedéseket tesznek, melyek nyilvánosságra is kerülnek (MA9, MA11). Emellett hangsúlyt fektetnek a vendégek számának és tevékenységének szisztematikus elemzésére, melynek támogatására látogatómenedzsment-rendszert hoztak létre (MA16). A fenntarthatósági célok elérését különféle előírások, irányelvek terelik mederbe, melyet kockázatcsökkentési, válságkezelési és vészhelyzeti terv egészít ki (MA12, MA13, MA14, MA15).

A fenntarthatóság a turisztikai kínálat kialakítása során is kiemelt prioritást élvez (MA19-22). A fenntartható költségvetés (MA23) arra utal, hogy a desztináció fenntartható projektjeit ökocímke-minősítéssel ellátott zöld kötvények vagy ökocímke-minősítéssel ellátott megtakarítási/folyószámla-termékek révén finanszírozzák.

1. táblázat: Az osztrák ökocímke menedzsmenthez kapcsolódó indikátorai
 Table 1: Austrian Ecolabel indicators related to management

Menedzsment		
MA1	A fenntartható turizmus rögzítése a politikában	KÖTELEZŐ
MA2	Fenntarthatóság és akcióterv	KÖTELEZŐ
MA3	A desztinációról alkotott kép	KÖTELEZŐ
MA4	Felelősség és hatáskörök/kompetenciák	KÖTELEZŐ
MA5	Szisztematikus megfigyelés és jelentések	KÖTELEZŐ
MA6	A turisztikai vállalatok fenntartható fejlődése	KÖTELEZŐ
MA7	A fenntarthatósági tanúsítvány követelményei	KÖTELEZŐ
MA8	További fenntarthatósági tanúsítványok	AJÁNLOTT
MA9	Vendégek és lakosság informálása	KÖTELEZŐ
MA10	A lakosság részvétele és visszajelzése	AJÁNLOTT
MA11	A vendégek részvétele és visszajelzése	AJÁNLOTT
MA12	Tervezési előírások és fejlesztésellenőrzés	KÖTELEZŐ
MA13	Átfogó tervezési előírások és fejlesztésellenőrzés	AJÁNLOTT
MA14	Közvetítés	AJÁNLOTT
MA15	Krízis- és kockázatmenedzsment	KÖTELEZŐ
MA16	Látogatómenedzsment	KÖTELEZŐ
MA17	A reklámra, tájékoztató anyagokra és ajándéktárgyakra vonatkozó minimumkövetelmények	KÖTELEZŐ
MA18	További reklámra, tájékoztató anyagokra és ajándéktárgyakra vonatkozó követelmények	AJÁNLOTT
MA19	A turisztikai és szabadidős ajánlatok, illetve rendezvények fenntarthatóságának értékelése	KÖTELEZŐ
MA20	Fenntartható turisztikai ajánlatok minimális kínálata	KÖTELEZŐ
MA21	További fenntartható turisztikai kínálat	AJÁNLOTT
MA22	Fenntartható rendezvények	AJÁNLOTT
MA23	Együttműködés környezetvédelmi tanúsítvánnyal rendelkező utazásszervezőkkel	AJÁNLOTT
MA24	Fenntartható költségvetés	AJÁNLOTT

*Forrás: Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) alapján saját szerkesztés.
 Source: Based on Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) own editing.*

AZ ÖKOCÍMKE SZOCIOÖKONÓMIA KRITÉRIUMHOZ KAPCSOLÓDÓ INDIKÁTORAI

A Szocioökonómia faktorhoz kapcsolódó indikátorokat a 2. táblázat foglalja össze. Ezen tényezők esetében az egyik legfontosabb a turizmus közvetlen és közvetett gazdasági hozzájárulása a desztináció gazdaságához. E tekintetben a legfontosabb adatok közé tartozik a turisták által havonta eltöltött vendégéjszakák száma és az átlagos tartózkodási idő (SÖ1), továbbá ajánlott pontként jelölik további adatok, mint például éves átlagárak, foglalkoztatás aránya, valamint a régió idegenforgalmából származó bevételek teljes összege nyomon követését (SÖ2). A kritériumok között külön pontként szerepel a szezonális okozta ingadozások kezelése (SÖ3, SÖ4). A desztináció átfogó képet ad szolgáltatóiról, a szálláshelyekről, turisztikai látványosságokról és egyéb turisztikai létesítményekről (SÖ5). A turisztikai infrastruktúra fejlesztése során szintén figyelembe kell venni a fenntarthatóság környezeti és szocio-kulturális pilléreit (SÖ6, SÖ7). A társadalmi fenntarthatóság egyik kulcsszereplője a turizmusban foglalkoztatottak és a helyi lakosság. Mindezek következtében fontos, hogy a desztináció segítse és támogassa a karrierlehetőségeket és a képzést a turizmusban (SÖ8) és a desztináció vállalkozásai elkötelezettek legyenek az esélyegyenlőség, a helyi foglalkoztatás, a képzés és a karrierépítés, a biztonságos munkakörnyezet és a megélhetési bér biztosítása mellett és kiemelt célként kezelik a foglalkoztatás minőségét és a családbarát munkakörülményeket támogató kezdeményezéseket (SÖ9). A desztináció támogatja a helyi vállalkozásokat, a desztináció természetét és kultúráját tükröző termékek fejlesztését (SÖ10). Támogatja a turisztikai vállalkozásokat és a helyi mezőgazdasági termelők közötti hosszú távú megállapodást (SÖ11), valamint a tisztességes kereskedelmen alapuló együttműködések (SÖ12, SÖ13). A desztináció arra ösztönzi a vállalkozásokat, a vendégeket és a lakosokat, hogy támogassák a közösségi és fenntarthatósági kezdeményezéseket (SÖ14). Ennek egyik formája, például, ha közléseket az azon szervezetek és vállalatok listáját, amelyek önkéntes munkalehetőségeket kínálnak (a vendégek számára is). A desztináció betartja a nemzetközi emberi jogi normákat és biztosítja, hogy nyilvánosan kommunikált és végrehajtott törvényeket betartják (SÖ15), valamint elkötelezett a tolerancia és a társadalmi sokszínűség mellett (SÖ16). Prioritás, hogy a látogatható helyszínek, létesítmények és szolgáltatások mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, beleértve a fogyatékkal élőket és a különleges igényekkel rendelkező személyeket is (SÖ17, SÖ18, SÖ19). Végezetül a desztináció arra ösztönzi a lakosokat és a vendégeket, hogy vegyenek részt különféle szociális kezdeményezésekben (SÖ20).

2. táblázat: Az osztrák ökocímke szocioökonómiához kapcsolódó indikátorai
 Table 2: Austrian Ecolabel indicators related to socioeconomics

Szocioökonómia		
SÖ1	Alapvető felmérés az idegenforgalom regionális gazdasághoz való hozzájárulásáról	KÖTELEZŐ
SÖ2	Részletes felmérés az idegenforgalom regionális gazdasághoz való hozzájárulásáról	AJÁNLOTT
SÖ3	A turizmus gazdasági teljesítményének szezonális ingadozásairól szóló felmérés	AJÁNLOTT
SÖ4	A gazdasági teljesítmény szezonális ingadozásait kiegyenlítő intézkedések	AJÁNLOTT
SÖ5	Felmérés a turisztikai szolgáltatók körében	KÖTELEZŐ
SÖ6	A turisztikai infrastruktúra fenntartható fejlesztésének minimumkövetelményei	KÖTELEZŐ
SÖ7	A turisztikai infrastruktúra kiterjesztett fenntartható fejlesztése	AJÁNLOTT
SÖ8	Képzési és karrierlehetőségek a turizmusban	AJÁNLOTT
SÖ9	A foglalkoztatás minősége és családbarát munkakörülmények a turizmusban	AJÁNLOTT
SÖ10	Helyi vállalkozások támogatása	KÖTELEZŐ
SÖ11	Együttműködés a turizmus és a mezőgazdaság között	AJÁNLOTT
SÖ12	A tisztességes kereskedelem támogatása	KÖTELEZŐ
SÖ13	FAIRTRADE együttműködések	AJÁNLOTT
SÖ14	A helyi közösségi kezdeményezések támogatása	AJÁNLOTT
SÖ15	A kizsákmányolás és a megkülönböztetés megelőzése	KÖTELEZŐ
SÖ16	Elköteleződés a diverzitás iránt	AJÁNLOTT
SÖ17	Akadálymentes megközelíthetőség	KÖTELEZŐ
SÖ18	Akadálymentesség megfigyelése és jelentése	AJÁNLOTT
SÖ19	Akadálymentes mobilitás a desztinációhoz és azon belül	AJÁNLOTT
SÖ20	A rászorulókat támogatása	AJÁNLOTT

*Forrás: Umweltzeichen_ Tourismusdestinationen (2022) alapján saját szerkesztés.
 Source: Based on Umweltzeichen_ Tourismusdestinationen (2022) own editing.*

AZ ÖKOCÍMKE KÖRNYEZET- ÉS KLÍMAVÉDELEM KRITÉRIUMHOZ KAPCSOLÓDÓ INDIKÁTORAI

A Környezet- és klímavédelem faktorhoz kapcsolódó indikátorokat a 3. táblázat foglalja össze. Ausztria alpesi ország révén jelentősen ki van téve az éghajlatváltozás okozta kihívásoknak. A klímaváltozás hatására a sielés lehetőségének időablaka jelentősen szűkül, így a téli turizmus időszaka is rövidebbé válik, mely a fő turisztikai bevételi forrást veszélyezteti. A környezet- és klímavédelemi kritériumok ölelik fel a desztinációk különféle klímavédelmi céljait és az éghajlatvédelmi intézkedéseit, valamint a különféle erőforrások optimális felhasználására irányuló támogatási programokat.

3. táblázat: Az osztrák ökocímke környezet- és klímavédelemhez kapcsolódó indikátorai
Table 3: Austrian Ecolabel indicators related to environment and climate protection

Környezet- és klímavédelem		
UM1	Klímavédelmi célok	KÖTELEZŐ
UM2	Klímavédelmi motivációk az üvegházhatás csökkentésével kapcsolatban	KÖTELEZŐ
UM3	Klímavédelmi intézkedések az üvegházhatású gázok csökkentésén keresztül	AJÁNLOTT
UM4	Üvegházhatású gázok kibocsátásának megfigyelése és jelentése	AJÁNLOTT
UM5	A klímaváltozáshoz való alkalmazkodás stratégiája	KÖTELEZŐ
UM6	A klímaváltozáshoz való alkalmazkodásra vonatkozó intézkedések/ szabályok	AJÁNLOTT
UM7	Információk a klímaváltozáshoz való alkalmazkodásról	KÖTELEZŐ
UM8	A klímaváltozáshoz való alkalmazkodás nyomon követése és jelentése	AJÁNLOTT
UM9	Energiastratégia	KÖTELEZŐ
UM10	Az energiastratégia céljainak eléréséhez kapcsolódó intézkedések/ szabályok	AJÁNLOTT
UM11	A turisztikai vállalkozások motiválása az energetikai célok támogatására	KÖTELEZŐ
UM12	Az energiafogyasztás nyomon követése és jelentése	AJÁNLOTT
UM13	Ívóvízellátás biztosítása	KÖTELEZŐ
UM14	A vízzel kapcsolatos kockázatok kezelése	KÖTELEZŐ
UM15	Vízminőség-ellenőrzés	KÖTELEZŐ
UM16	A vízhasználatra és a vízminőségre vonatkozó információk	KÖTELEZŐ
UM17	Szennyvízgazdálkodás	KÖTELEZŐ

UM18	További vízügyi intézkedések	AJÁNLOTT
UM19	Vízgazdálkodás nyomon követése és jelentése	AJÁNLOTT
UM20	Hulladékgazdálkodás, szelektív hulladékgyűjtés, újrahasznosítás a desztinációban	KÖTELEZŐ
UM21	Információ és támogatás a hulladékkeletkezés megelőzéséhez	KÖTELEZŐ
UM22	A turisztikai vállalkozások ösztönzése és támogatása a hulladékcsökkentésre	KÖTELEZŐ
UM23	Hulladékgazdálkodás nyomon követése és jelentése	AJÁNLOTT
UM24	A légszennyezettség meghatározása	AJÁNLOTT
UM25	Intézkedések a légszennyezettség ellen	KÖTELEZŐ
UM26	A fényszennyezés csökkentésének koncepciója	KÖTELEZŐ
UM27	Fényszennyezettség elleni intézkedések	AJÁNLOTT
UM28	A zajterhelés azonosítása	KÖTELEZŐ
UM29	Zajszennyezés elleni intézkedések	AJÁNLOTT

*Forrás: Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) alapján saját szerkesztés.
Source: Based on Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) own editing.*

AZ ÖKOCÍMKE BIODIVERZITÁS, TERMÉSZET- ÉS TÁJVÉDEL- LEM KRITÉRIUMHOZ KAPCSOLÓDÓ INDIKÁTORAI

A Biodiverzitáshoz, természet- és tájvédelem faktorhoz kapcsolódó indikátorokat a 4. táblázat foglalja össze. Az osztrák ökocímke kiemelten kezeli a biodiverzitást és a természetvédelmet. Ez annak is tulajdonítható, hogy az osztrák természet az egyik legfőbb turisztikai vonzerő. A kritériumrendszer a különféle szabályozási keretek mellett fontos szerepet szán az érintettek közötti együttműködésnek. A desztináció széleskörű információval rendelkezik a védett területekről, veszélyeztetett fajokról és ösztönzi a biogazdálkodásra irányuló törekvéseket. A desztináció turisztikai és szabadidős célú fejlesztései során kiemelt figyelmet szentel a környezetvédelemnek. A védett területek látogatásáért szedett belépőjegyek árából befolyt összeget a megőrzésre és fejlesztésre fordítják. A desztináció nem kínál, reklámoz vagy hangsúlyoz olyan turisztikai élményeket, amelyek ellentétesek a természet- és környezetvédelmi célkitűzésekkel.

4. táblázat: Az osztrák ökocímke biodiverzitáshoz, természet- és tájvédelemben kapcsolódó indikátorai
 Table 4: Austrian Ecolabel indicators related to biodiversity, nature and landscape protection

Biodiverzitás, természet- és tájvédelem		
BN1	A természetvédelmi törvények és rendeletek betartása és végrehajtása	KÖTELEZŐ
BN2	Együttműködés a természetvédelmi hatóságokkal	KÖTELEZŐ
BN3	Együttműködés a természetvédelmi szervezetekkel	KÖTELEZŐ
BN4	A desztináció tagsága természetvédelmi szervezetekben vagy egyezményekben	AJÁNLOTT
BN5	Természetvédelem a szervezetek telephelyein és ingatlanjain	AJÁNLOTT
BN6	Védett területek nyilvántartása és a róluk való tájékoztatás	KÖTELEZŐ
BN7	Védett területek kezelése	KÖTELEZŐ
BN8	Veszélyeztetett fajok nyilvántartása és a róluk való tájékoztatás	KÖTELEZŐ
BN9	A biogazdálkodásra vonatkozó adatok gyűjtése	KÖTELEZŐ
BN10	A biogazdálkodás és a kisüzemi mezőgazdaság előmozdítása	AJÁNLOTT
BN11	Kommunikáció, együttműködés és projektek a fenntartható mezőgazdasági vállalkozásokkal	AJÁNLOTT
BN12	Tájvédelmi terv	AJÁNLOTT
BN13	A természet turisztikai és szabadidős célú felhasználásának meghatározása	KÖTELEZŐ
BN14	A turizmus és a természet rekreációs célú hasznosításának fejlesztési terve	AJÁNLOTT
BN15	Fejlesztés és építés általánosságban	KÖTELEZŐ
BN16	Turisztikai célú fejlesztés vagy építkezés	AJÁNLOTT
BN17	Turisztikai fejlesztésre szánt területek lezárása	AJÁNLOTT
BN18	A természeti területek új turisztikai célú fejlesztésének tilalma	AJÁNLOTT
BN19	Szabadidős tevékenységek a természetben	KÖTELEZŐ
BN20	Alapvető látogatói információk a desztináció jellegéről	KÖTELEZŐ
BN21	További látogatói tájékoztatás a természetvédelemről és a természetben való viselkedésről	AJÁNLOTT
BN22	Vadon élő állatokkal való bánásmód	AJÁNLOTT
BN23	Állatok jóléte a turisztikai termékek körében	KÖTELEZŐ
BN24	Turisztikai ajánlatok a természet megismerésére	KÖTELEZŐ

BN25	Bizonyos turisztikai programok/ajánlatok kizárása a desztináció kommunikációjából	KÖTELEZŐ
BN26	Célzott belépési díjak a védett területekre	KÖTELEZŐ
BN27	Egyéb idegenforgalmi célú bevételek	AJÁNLOTT
BN28	A partnerek tájékoztatása a természetvédelemről és a biológiai sokféleségről	KÖTELEZŐ
BN29	A partnerek motiválása a természet és a biológiai sokféleség védelmére	AJÁNLOTT

*Forrás: Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) alapján saját szerkesztés.
Source: Based on Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) own editing.*

AZ ÖKOCÍMKE MOBILITÁS KRITÉRIUMHOZ KAPCSOLÓDÓ INDIKÁTORAI

A Mobilitás faktorhoz kapcsolódó indikátorokat az 5. táblázat foglalja össze. A mobilitás egyik kulcsindikátora a mobilitás felmérése, vagyis az utazáshoz használt közlekedési eszközökre vonatkozó felmérés. Ausztria kiemelt célja a CO₂ kibocsátás csökkentése, így támogatja és fejleszti a tömegközlekedést és az alternatív közlekedési formákat, mint például a kerékpározás. A mobilitás kérdése a beutazóturizmusban és a desztináción belüli közlekedésben is fontos, az egyes kezdeményezések során pedig egyeznek együttműködni a különféle szolgáltatókkal a környezetbarát mobilitás előmozdítása érdekében.

*5. táblázat: Az osztrák ökocímke mobilitáshoz kapcsolódó indikátorai
Table 5: Austrian Ecolabel indicators related to mobility*

Mobilitás		
MO1	Mobilitás felmérése	KÖTELEZŐ
MO2	Mobilitási adatok és koncepció	AJÁNLOTT
MO3	Megközelíthetőség	KÖTELEZŐ
MO4	Tájékoztatás és a fenntartható mobilitási ajánlatok népszerűsítése	KÖTELEZŐ
MO5	Együttműködés a szolgáltatókkal a fenntartható mobilitásért	AJÁNLOTT
MO6	Beutazási mobilitási intézkedések	AJÁNLOTT
MO7	Mobilitási intézkedések a desztinációban	AJÁNLOTT
MO8	Mobilitás nyomon követése és jelentése	AJÁNLOTT

*Forrás: Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) alapján saját szerkesztés.
Source: Based on Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) own editing.*

AZ ÖKOCÍMKE KULTÚRA KRITÉRIUMHOZ KAPCSOLÓDÓ INDIKÁTORAI

A Kultúra faktorhoz kapcsolódó indikátorokat a 6. táblázat foglalja össze. A desztináció kulturális értékeit nyilvántartják, a turizmusból származó bevételek egy részét pedig ezen örökség megőrzésére és fejlesztésére fordítják. Nemcsak a régmúlt örökségének megőrzése fontos, hanem a kortárs művészet népszerűsítése és támogatása is. A kulturális értékeket nemcsak a turisták számára teszik elérhetővé, hanem biztosítják, hogy a helyi lakosság számára is hozzáférhetőek legyenek.

*6. táblázat: Az osztrák ökokímke kultúrához kapcsolódó indikátorai
Table 6: Austrian Ecolabel indicators related to culture*

Kultúra		
KU1	Kulturális értékek megőrzése	KÖTELEZŐ
KU2	A kulturális javakra elkülönített idegenforgalmi bevételek	AJÁNLOTT
KU3	A kulturális műtárgyak kezelése	KÖTELEZŐ
KU4	A szellemi kulturális örökség megőrzése	KÖTELEZŐ
KU5	A kortárs művészet és kultúra népszerűsítése	AJÁNLOTT
KU6	A helyi lakosság számára fontos helyszínekhez való hozzáférés	KÖTELEZŐ
KU7	Szellemi tulajdonjogok kezelése	KÖTELEZŐ
KU8	Kulturális helyszínek látogatómenedzsmentje	AJÁNLOTT
KU9	Megfelelő kulturális interpretáció	KÖTELEZŐ

*Forrás: Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) alapján saját szerkesztés.
Source: Based on Umweltzeichen_Tourismusdestinationen (2022) own editing.*

AZ ÖKOCÍMKE MAGYARORSZÁGI ALKALMAZHATÓSÁGA

Hazánkban a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 (NTS 2030) rögzíti a fenntarthatóság fontosságát, illetve javasolja egy olyan fenntarthatósági feltételekre épülő védjegy bevezetését, amely széles körben alkalmazható a turisztikai ágazatokban. Ennek értelmében érdemes lenne egy olyan label/címke létrehozása, amely hasonló az osztrák ökokímkehez és támpontot adhat a hazai desztinációk fenntartható törekvéseihez. Az osztrák ökokímke jól strukturált kritériumrendszerrel határoz meg hat fő területen: (1) menedzsment, 2) társadalom-gazdaság, 3) környezet- és klímavédelem, 4) biodiverzitás, természet- és tájvédelem, 5) mobilitás és 6) kultúra, melyek Magyarország vonatkozásában is relevánsak. Ugyanakkor ahogy Lee (2001) is utalt rá, a desztinációk egyedi jellemzőkkel bírnak, így az osztrák ökokímke hazai adaptálása során a helyi szakértők bevonása elengedhetetlen. A

hazai turizmusban érintett döntéshozók segítségével lehatárolhatók azok a területek és a hozzájuk tartozó kritériumrendszer, melyek relevánsak a hazai környezetben. Az ökocímke bevezetése érdekében a meglévő jogszabályi keretek számbavétele is javasolt, hogy az megfeleljen mind az európai uniós, mind pedig a hazai jogszabályoknak és a desztinációk kötelezettséget vállaljanak ezek betartására. A sikeres bevezetés érdekében, a kritériumrendszer kidolgozását követően pilot projektek indítása javasolt, melyek néhány desztinációban tesztelik az ökocímke alkalmazhatóságát és hatékonyságát, az eredmények alapján pedig finomíthatók, továbbfejleszthetők lennének a korábban kidolgozott kritériumok. A sikeres bevezetés másik sarkalatos pontja az elkötelezettség növelése a fenntarthatóság és az ökocímke iránt, melynek érdekében szakmai képzések, workshopok keretében lehetne ismertetni a fenntarthatóság előnyeit és az ökocímke nyújtotta lehetőségeket. Végül a sikeres és hatékony működés érdekében egy átfogó monitoring rendszer kidolgozása szükséges, mely rendszeresen értékeli a desztinációk fenntarthatósági teljesítményét.

ÖSSZEGZÉS

Az osztrák ökocímke desztinációkkal szemben támasztott kritériumait megismerve elmondható, hogy rendkívül széleskörű és a fenntarthatóság egyes pillérei (társadalmi, gazdasági, környezetvédelmi) mellett kiemelten kezeli a menedzsmentfeladatokat, a mobilitást és a kultúrát. A bemutatott kritériumrendszer segíti a desztinációkat, hogy meghatározzák és értékeljék a fenntarthatóság terén tett erőfeszítéseiket. Az osztrák kezdeményezés jól mutatja, hogy nemcsak nemzetközi, hanem nemzeti és lokális szinten is fontos tényező a fenntarthatóság egy desztinációban és lehetőségek széles tárháza adott, mellyel egy desztináció hozzá tud járulni a fenntartható működéshez. Az osztrák ökocímke egy jól kidolgozott eszköz, amely a hazai desztinációk számára is támogatást adhat a fenntarthatóság előmozdítása érdekében. A hazai desztinációkra vonatkozó kritériumrendszer alapja lehet az osztrák minta. A magyar változat kialakítása a turizmusban érintett és érdekelt szakértők bevonásával kerülne kialakításra, hogy az országspecifikus tényezőknél megfeleljen. A folyamat során a helyi sajátosságokat figyelembe véve meg lehetne határozni a megfelelő kritériumokat, melyek a turizmus fenntarthatóságát biztosítják.

A fenntarthatóság nemcsak környezetvédelmi szempontból fontos, hanem gazdasági és társadalmi előnyökkel is bír. Az ökocímkék alkalmazása hozzájárulhat a desztinációk versenyképességének növeléséhez és segíthet abban, hogy a turisztikai desztinációk vonzóbbá váljanak a fenntarthatóság iránt elkötelezett turisták számára. A helyi közösségek szempontjából pedig azért előnyös, mert támogatja a helyi gazdaságot és segíti a kulturális értékek megőrzését.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

„A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

IRODALOMJEGYZÉK

- Agyeiwaah, Elizabeth – McKercher, Bob – Suntikul, Wantanee: *Identifying core indicators of sustainable tourism: A path forward?*, *Tourism Management Perspectives*, 2017/24, 26–33. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.07.005>
- Blancas, Francisco Javier – Contreras, Ignacio – Lozano-Oyola, Macarena: *Evaluating destinations' efforts to improve sustainability in tourism using the inter-temporal decomposition of a composite indicator*, *Environmental Impact Assessment Review*, 2023/98, 106947. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2022.106947>
- Boluk, Karla A. – Rasoolimanesh, S. Mostafa: *Introduction to the special issue on "Deepening our understandings of the roles and responsibilities of the tourism industry towards the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs)"*, *Tourism Management Perspectives*, 2022/41, 100944. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.100944>
- Bruyn, Chané de – Said, Foued Ben – Meyer, Natanya – Soliman, Mohammed: *Research in tourism sustainability: A comprehensive bibliometric analysis from 1990 to 2022*, *Heliyon*, 2023. 9, e18874, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18874>
- Buckley, Ralf: *Tourism Ecolabels*, *Annals of Tourism Research*, 2002/1, 183–208. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(01\)00035-4](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(01)00035-4)
- Burbano, Diana V. – Valdivieso, Juan Carlos – Izurieta, Juan Carlos – Meredith, Thomas C. – Ferri, Diego Quiroga: *"Rethink and reset" tourism in the Galapagos Islands: Stakeholders' views on the sustainability of tourism development*, *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 2022/3, 100057. <https://doi.org/10.1016/j.annale.2022.100057>
- Choi, HwanSuk Choi – Sirakaya, Ercan: *Sustainability indicators for managing community tourism*, *Tourism Management*, 2006/6, 1274–1289. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.05.018>
- Courrat, Maëlys – Joyce, P. James – Sim, Sarah – Sadhukhan, Jhuma – Murphy, Richard: *Towards credible, evidence-based environmental rating ecolabels for consumer products: A proposed framework*, *Journal of Environmental Management*, 2023, 336, 117684. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.117684>
- Dodds, Rachel: *Sustainable tourism and policy implementation: Lessons from the Case of Calvia', Spain*, *Current Issues in Tourism*, 2007/4, 296–322. <https://doi.org/10.2167/cit278.0>
- Domingues, Ana Rita – Pires, Sara Moreno – Caeiro, Sandra – Ramos, Tomás B.: *Defining criteria and indicators for a sustainability label of local public services*, *Ecological Indicators*, 2015/57, 452–464. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.05.016>
- Garau-Vadell, Joan B. – Gutierrez-Taño, Desiderio, Diaz-Armas, Ricardo: *Economic crisis and residents' perception of the impacts of tourism in mass tourism destinations*, *Journal of Destination Marketing & Management*, 2018/7, 68–75. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2016.08.008>
- Haid, Marco – Albrecht, Julia N. – Finkler, Wiebke: *Sustainability implementation in destination management*, *Journal of Cleaner Production*, 2021/312, 127718. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127718>
- Han, Seokho – Ramkissoon, Haywantee – You, Eunjung – Kim, Myung Ja: *Support of residents for sustainable tourism development in nature-based destinations: Applying theories of social exchange and bottom-up spillover*, *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 2023/43, 100643. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2023.100643>
- Hsu, Cheng-Yu – Chen, Mei-Yen – Nyaupane, Gyan P. – Lin, Shin-Huei: *Measuring sustainable tourism attitude scale (SUS-TAS) in an Eastern island context*, *Tourism Management Perspectives*, 2020/33, 100617. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100617>
- Inskip, Edward: *Tourism planning: An integrated and sustainable development approach*, New York, 1991.

- Lee, Kian Foh: *Sustainable tourism destinations: the importance of cleaner production*, Journal of Cleaner Production, 2001/9, 313–323. [https://doi.org/10.1016/S0959-6526\(00\)00071-8](https://doi.org/10.1016/S0959-6526(00)00071-8)
- Leslie, David: *Responsible tourism, Concepts, theory and practice*, Wallingford: CABI, 2012.
- López-Sánchez, Y. – Pulido-Fernández, Juan Ignacio: *Incorporating sustainability into tourism policy: A strategic agenda for Spain*, European Journal of Tourism Research, 2014/7, 57–78.
- Lozano-Oyola, Macarena – Blancas, Francisco Javier – González, Mercedes – Caballero, Rafael: *Sustainable tourism indicators as planning tools in cultural destinations*, Ecological Indicators, 2012/18, 659–675. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2012.01.014>
- Manente, Mara – Minghetti, Valeria – Mingotto, Erica: *Responsible Tourism and CSR, Assessment Systems for Sustainable Development of SMEs in Tourism*, Springer, 2014.
- Mathew, Paul V. – Sreejesh, S.: *Impact of responsible tourism on destination sustainability and quality of life of community in tourism destinations*, Journal of Hospitality and Tourism Management, 2017/31, 83–89. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jhtm.2016.10.001>
- Mihalic, Tanja: *Conceptualising overtourism: A sustainability approach*, Annals of Tourism Research, 2020/84, 103025. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103025>
- Müller, Hansruedi: *The thorny path to sustainable tourism development*, Journal of Sustainable Tourism, 1994/2, 131–136. <http://dx.doi.org/10.1080/09669589409510690>
- Nguyen, Thi Quynh Trang – Johnson, Patricia – Young, Tamara: *Networking, competition and sustainability of tourism destinations*, Journal of Hospitality and Tourism Management, 2022/50, 400–411. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.01.003>
- Petrevska, Biljana – Mihalič, Tanja – Andreeski, Cvetko: *Tourism sustainability model for a world heritage destination: the case of residents' perception of Ohrid*, European Journal of Tourism Research, 2023/34, 3408. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v34i.2783>
- Rasoolimanesh, S. Mostafa – Ramakrishna, Sudari – Hall, C. Michael – Esfandiari, Kourosh – Seyfi, Siamak: *A systematic scoping review of sustainable tourism indicators in relation to the sustainable development goals*, Journal of Sustainable Tourism, 2020/7, 1497–1517. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1775621>
- Roxas, Fernando Martin Y. – Rivera, John Paolo R. – Gutierrez, Eylla Laire M.: *Mapping stakeholders' roles in governing sustainable tourism destinations*, Journal of Hospitality and Tourism Management, 2020/45, 387–398. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.09.005>
- Schönherr, Sarah – Bichler, Bernhard Fabian – Pikkemaat, Birgit: *Attitudes not set in stone: Existential crises changing residents' irritation*, Tourism Management, 2023/96, 104708. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2022.104708>
- Schönherr, Sarah – Peters, Mike – Kuscer, Kir: *Sustainable tourism policies: From crisis-related awareness to agendas towards measures*, Journal of Destination Marketing & Management, 2023/27, 100762. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2023.100762>
- Stoddard, James E. – Pollard, Carol E. – Evans, Michael R.: *The triple bottom line: A framework for sustainable tourism development*, International Journal of Hospitality & Tourism Administration, 2012/3, 233–258. <https://doi.org/10.1080/15256480.2012.698173>
- Tanguay, Georges Antoni – Rajaonson, Juste – Therrien, Marie-Christine: *Sustainable tourism indicators: selection criteria for policy implementation and scientific recognition*, Journal of Sustainable Tourism, 2012/6, 862–879. <https://doi.org/10.1080/09669582.2012.742531>
- *Umweltzeichen Tourismusdestinationen*, 2022.
- Vargáné Csobán Katalin: *Az ökokörmékek jelentősége a turizmusban*, Agrártudományi Közlemények, 2006/20, különszám, 118–124.
- Yuedi, Huang – Sanagustín-Fons, Victoria – Coronil, Araceli Galiano – Mosen̄-Fierro, J. A.: *Analysis of tourism sustainability synthetic indicators, A case study of Aragon*, Heliyon, 2023, 9, 4, e15206. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15206>

- Zekan, Bozana – Weismayer, Christian – Gunter, Ulrich – Schuh, Bernd – Sedlacek, Sabine: *Regional sustainability and tourism carrying capacities*, Journal of Cleaner Production, 2022, 339, 130624. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130624>

INTERNETES FORRÁSOK

- *Master Plan for Tourism, 2019*. Elérhető: [file:///Users/user/Downloads/PLAN%20T%20-%20MASTER%20PLAN%20FOR%20TOURISM%20\(3\).pdf](file:///Users/user/Downloads/PLAN%20T%20-%20MASTER%20PLAN%20FOR%20TOURISM%20(3).pdf) (Letöltés ideje: 2023.11.03.)
- *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia, 2030*. Elérhető: https://mtu.gov.hu/dokumentumok/NTS2030_Turizmus2.0Strategia_kiegészites.pdf?v=0.159 (Letöltés ideje: 2024.06.03.)

ORSZÁG-NOVÁK ERZSÉBET

A munkahelyi mentális egészségvédelem szerepe az önkormányzatoknál

Elméleti áttekintés

The role of workplace mental health protection at municipalities
Theoretical review

SZERZŐ:

ORSZÁG-NOVÁK ERZSÉBET, PhD hallgató, okleveles szociológus, munkajogi szakokleveles tanácsadó, mentálhigiéniai prevenció specialista, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, orszag-novak.erzsebet@stud.uni-nke.hu, ORCID: 0009-0001-3374-0123

JEL kód: J28

Kulcsszavak: mentális egészség • pszichoszociális kockázat
• mentálhigiénés megelőzés • mentális egészség elősegítése

Absztrakt: Az Egészségügyi Világszervezet és az Európai Unió mind nagyobb hangsúlyt fektet a munkahelyi lelki egészségvédelem kérdésére: a megfelelő szabályok kidolgozására, a veszélyek feltárására, valamint a jó gyakorlatok terjesztésére, adaptálására ösztönöznek. Ezen irányokhoz kapcsolódva jelen tanulmány célja elméleti áttekintést nyújtani az önkormányzati hivatalokban dolgozók mentális egészségvédelméhez kapcsolódó kötelezettségekről, a köztisztviselőket érő főbb pszichoszociális veszélyekről és az egészségpromóciós programok pozitív vonzatairól. Mindez egyrészt nemzetközi ajánlások, irányelvek és a hazai jogszabályi keretek ismertetésével, továbbá nemzetközi és hazai szakirodalmi források felhasználásával valósul meg. Ezek eredményeként olyan eszközökre világít rá a tanulmány, amelyekkel a hivatalok dolgozóinak mentális egészsége óvható és fejleszhető.

AUTHOR:

ERZSÉBET ORSZÁG-NOVÁK, PhD Student, Sociologist (MA), Labour law counsellor with a certificate in law, Mental health prevention specialist, Ludovika University of Public Service, Doctoral School of Public Administration Sciences, orszag-novak.erszebet@stud.uni-nke.hu, ORCID: 0009-0001-3374-0123

JEL code: J28

Keywords: mental health • psychosocial risk • mental health prevention • mental health promotion

Abstract: The World Health Organization and the European Union increasingly emphasise the importance of workplace mental health protection, encouraging the elaboration of rules, exploring threats, spreading good practices, and adapting them. Following these directions, this study aims to provide a theoretical review of municipalities' liabilities regarding mental health protection among their employees, the daily risks that public servants encounter, and the positive results of workplace health promotion programs. Declarations, directives, domestic legal frames, and international and Hungarian literature sources will be used to achieve these goals. These results highlight tools that can be applied to protect and promote the employees' mental health in the offices.

BEVEZETÉS

A mentális egészség megőrzésének fontossága napjainkban egyre több területen megjelenik, hiszen a mentális betegségek nem csupán egyéni, hanem társadalmi és gazdasági téren is komoly terhet jelentenek. Egy 2023-as európai uniós felmérés szerint a válaszadók 46%-a tapasztalt érzelmi vagy pszichoszociális problémát az elmúlt 12 hónapban (Eurobarometer, 2023), a mentális egészséggel kapcsolatos éves kiadások pedig 2018-ban a 27 uniós tagállamban és az Egyesült Királyságban a GDP több, mint 4%-át tették ki. Kutatások szerint azon dolgozók produktivitása, akik valamilyen mentális betegségben szenvednek, körülbelül 6%-al alacsonyabb, mint akik nem élnek ilyen problémákkal (OECD, 2018). Hazánkban a stressz, illetve annak következményei felelősek a munkahelyi távollétek 50-60%-áért (Egészségvonal, 2023). Több, jelen tanulmányban bemutatásra kerülő kutatás a közigazgatásban dolgozók pszichoszociális veszélyeknek való nagyfokú kitettségét vázolja fel, mely tényezők hosszabb távú fennállása mentális problémák és akár munkahelyi balesetek forrása lehet (Rajila – Mostafa – Cary, 1987). A pszichoszociális veszélyek felismerése és a megfelelő munkáltatói lépések azonban segíthetnek a további káros hatások visszaszorításában és az ezekkel való megküzdésben, így a továbbiakban ezek áttekintése kerül a tanulmány fókuszába.

MÓDSZERTAN

Elsősorban az Egészségügyi Világszervezet (továbbiakban: WHO) azon definíciói, célkitűzései, az Európai Unió deklarációi, irányelvei kerülnek összefoglalásra, amelyek a dolgozók mentális egészségének védelmére hívják fel a figyelmet. Az önkormányzatok kötelezettségeinek ismertetéséhez szükséges a megfelelő jogszabályi háttér feltárása, amely önálló részt képez a következőkben. A pszichoszociális kockázatok a WHO és hazai jogi források alapján kerülnek meghatározásra a tanulmányban. Ezen kockázatok közigazgatási vetületének és az önkormányzati hivatalokban dolgozók veszélyeztetettségének azonosításához nemzetközi és hazai szakirodalmi források alkalmazására kerül sor. A munkahelyi egészségpromóciós programok kedvező hatásainak bemutatása a tanulmány kereteihez illeszkedően hazai és nemzetközi irodalom felhasználásával valósul meg.

EGÉSZSÉGES MUNKAHELY, NEMZETKÖZI IRÁNYOK

Az egészség a WHO alapján a teljes fizikai, mentális és szociális jóllét állapotként határozható meg, nem pusztán a betegségek hiányaként (Constitution of the World Health Organization). Egészséges munkahely pedig ott valósul meg, ahol a munkavállalók és a munkahelyi vezetők együttműködve törekszenek az egészség, a biztonság és a jóllét megőrzésére, fejlesztésre és folyamatos fenntartására. A munkáltatók feladata a munkahelyi balesetek és foglalkozási betegségek megelőzése (prevenció) mellett az emberek egészségének felmérése és fejlesztése (promóció) is. A megfelelő pszichoszociális munkakörnyezet kialakítása azonban összetett kérdés, hiszen ennek a munkavállalók optimális leterheltségétől az egészséges szervezeti kultúra kialakításáig számos aspektusa van (WHO, 2010).

A WHO egyes világgkonferenciáin és ezekhez kapcsolódó közleményeiben az egészség fejlesztésének kérdése, a mentális egészség helyzete egyre nagyobb hangsúlyt kap, a munkahelyi mentális egészség pedig kiemelt szerepbe került (WHO, 2009). A szervezet átfogó akcióterve a mentális egészség területén (2013–2030) magába foglal a betegségek visszaszorításától a jóllét promóciójáig számos lépést, a kutatásoktól az eredmények, tapasztalatok törvényekbe ültetéséig (WHO, 2022a). A WHO a munkahelyek tekintetében a mentális egészségre gyakorolt legfőbb veszélyek¹ között számos tételt sorakoztat fel, melyek eltérő súllyal jelennek meg a különböző ágazatokban, minden terület egyedi kihívások elé állítja a munkavállalókat és munkáltatókat (WHO, 2022b).

Az Európai Unióban szintén egyre nagyobb figyelem kerül a munkahelyi egészségvédelmen túl az egészség promóciójára, a munkavégzéshez kapcsolódó mentális egészség pedig kiemelt szerepet kap, melyhez nélkülözhetetlen a munkáltatók, munkavállalók és a társadalom együttes erőfeszítése (Luxembourg Declaration), így a munkahelyi egészségfejlesztési programok terén szerzett tudás és tapasztalat átadása is (Barcelona Declaration). Az egészséges munkahelyek kialakítása tekintetében kulcsfontosságú az ingergazdag munkahelyi környezet biztosítása; pozitív környezet megteremtése; a stresszforrások csökkentése; a stresszel szembeni ellenállóképesség fejlesztése megfelelő megküzdési stratégiák átadásával; a mentális egészségi problémákkal küzdő munkavállalók foglalkoztatása, megtartása

és segítése; olyan munkahelyi szabályzatok kidolgozása és végrehajtása, melyek a mentális egészséget és a munkahelyi jóllétet támogatják (Edinburgh Declaration). Nem csupán preventív, tehát megelőző intézkedésekről van szó, hanem az egészség fejlesztése, promóciója is a szervezet céljai közt szerepel.

A munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről szóló 89/391/EGK irányelv elsősorban az alapvetéseket biztosította a tagállamok munkahelyi egészségvédelméhez a munkáltatók szerepét kiemelve. Ide tartozik többek között a fizikai feltételek megteremtése, munkavédelmi oktatás, kockázatértékelés. A pszichoszociális kockázatokra itt még kisebb hangsúly került, de kitért például a monotonitás kérdésére (6. cikk 2. d.). Az EU több irányelve részleteiben is foglalkozik a foglalkoztatás egyes speciális területeivel, amelyek a dolgozók mentális egészségére is hatással lehetnek: a 89/654/EGK a munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi minimumkövetelményekről, a 90/270/EGK irányelv a képernyő előtti munkavégzéshez kapcsolódóan, az 2019/1152/EU az átlátható és kiszámítható munkafeltételekről, a 2019/1158-as irányelv a szülők és gondozók esetében a munka és magánélet egyensúlyáról.

2023-ban az Európai Bizottság egy közleményt adott ki, mely a mentális egészség fontosságára hívja fel a figyelmet. A nyilatkozat foglalkozik a tünetek minél korábbi felismerésével, a területhez kapcsolódó kutatások fontosságával, kiemeli, hogy a munkahelyi pszichoszociális veszélyek vizsgálata egyre nagyobb hangsúllyal van jelen a munkaegészségügyben, a veszélyek felismerése és a további negatív következmények elkerülése a munkáltatók lépéseit követelik meg. Ezeket a szervezet különböző kiadványokkal, segédanyagokkal támogatja, 2023 és 2025 között az EU-OSHA² egészséges munkahely kampánya³ tehát a munkahelyi mentális egészségvédelem ügyét is felkarolja (European Commission, 2023).

A KÖZTISZTVISELŐK MENTÁLIS EGÉSZSÉGVÉDELME A HAZAI SZABÁLYOZÁSBAN

Jelen tanulmány a 2011. évi CXCV. törvény a közszolgálati tisztviselőkről (továbbiakban: Kttv.) 1. § (1) bek. a) pontja szerinti jogviszonyokra tér ki, ezen jogviszonyokhoz kapcsolódó szabályozás és a települési önkormányzatok polgármesteri hivatalaiban dolgozók tevékenységének jellege alapján vizsgálja a pszichoszociális veszélyeket és ezek megelőzési, kezelési lehetőségeit.

Munkavédelmi szempontból a vizsgált csoport esetében jellemzően nem beszélhetünk speciális szabályozásról, hiszen az 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről (továbbiakban: Mvt.) a szervezett munkavégést tekinti alapjának, így a köztisztviselőkre is kiterjed annak hatálya (Mvt. 1. § (1) bek., 9. § (1) bek., 87. § (9) bek.). A munkavédelmi törvény az egészség és a munkavégző képesség megóvását, a munkakörülmények megfelelő kialakítását, a munkabalesetek és a foglalkozási betegségek megelőzését helyezi fókuszba (Mvt. pre.). A biztonságos és egészséges munkavégzéshez való jog pedig minden dolgozót megillet (Mvt. 1. § (2) bek.). A megfelelő feltételek biztosítása tehát a munkáltató kötelessége (Mvt. 2. § 2–4 bek.), de a jogalkotó felhívja a figyelmet a felek közötti együttműködési kötelezettségre is (Mvt. 6. §).

Hazánkban a dolgozók pszichoszociális védelmének szerepe a munkavédelmi törvény 2007-es módosításakor (2008. január 1-es hatállyal) jelent meg, bemutatva több olyan tényezőt, melyek a munkavégzés során ilyen jellegű kockázatot jelenthetnek (Mvt. 54. § (1) bek. d) pont), valamint a munkahigiénés vizsgálatoknál a pszichoszociális tényezők elemzése is ekkor került törvénybe ültetésre (Mvt. 87. § 5/A.). A törvény pszichoszociális kockázat alatt a következőket érti: „a munkavállalót a munkahelyén érő azon hatások (konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága stb.) összessége, amelyek befolyásolják az e hatásokra adott válaszreakcióit, illetőleg ezzel összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi (pszichoszomatikus) megbetegedés következhet be.” (Mvt. 87. § 1/H.) A foglalkozási megbetegedéseknél pedig kiemelésre került, hogy azok több fizikai tényező mellett pszichoszociális és ergonómiai okokra is visszavezethetők (Mvt. 87. § 1/D.).

A Kttv. 75. § (1) bekezdés a) pontja, a (2) és (4) bekezdés alapján az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek kialakítása a munkáltató feladata, ahogy a munkába lépés előtti, majd a jogviszony fennállása alatti alkalmassági vizsgálat biztosítása is.

A 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet 5. számú melléklete felsorolást ad a fokozott pszichés terheléssel járó tevékenységekről.⁴ Ezek közül számos tényező jelenhet meg az önkormányzatoknál végzett munka során is – nagyfokú felelősség, képernyő előtti munkavégzés, emberekkel végzett munka – mely a köztisztviselők mentális egészségvédelmének fontosságára mutat rá.

PSZICHOSZOCIÁLIS KOCKÁZATOK A KÖZTISZTVISELŐK MUNKÁJA SORÁN

A köz- és magánszféra szervezetei számos ponton eltérnek egymástól személyügyi, munkaszervezési tekintetben is (Karoliny et al., 2005). A közigazgatásban dolgozók speciális törvényi szabályozás alá esnek, mely a munkavégzésre, pszichoszociális tényezőkre egyaránt hatással lehet. Mindez a terület megkülönböztetett vizsgálatát indokolja.

A munkaviszonyhoz képest a közszolgálatban jelentősen magasabb a kógens szabályok száma, így a feleknek kisebb a mozgástera a jogviszony teljesítése során. Ezek a kötöttségek visszaszoríthatják a stressz mértékét, hiszen csökkenthetik a felek közötti konfliktusokat, a szabályozás egyes elemei azonban ellenkező hatásokat is kiválthatnak (Haller et al., 2017).

Az elvárt szakmai lojalitás többek között elkötelezettséget és együttműködést kíván meg a tisztviselőktől, melyek megsértése akár a jogviszony megszüntetését is eredményezheti, amely komoly stresszforrást jelenthet. Emellett a közigazgatásban elsajátított ismeretek és ott szerzett tapasztalatok a versenyszférában nem feltétlenül hasznosíthatóak, amely a jogviszony esetleges megszűnése utáni elhelyezkedési esélyeket ronthatja. A kinevezés egyoldalú módosítása is stresszfaktor lehet, hiszen annak ellenére, hogy bizonyos garanciális szabályok megjelennek a törvényben, a lehetséges változások komoly hatással lehetnek az érintettek munkahelyi és családi viszonyaira is. Az esetleges módosítások során az új feltételekhez való alkalmazkodás amellest, hogy tanulási folyamatot jelenthet, a kiégés megelőzésében is szerepet játszhat – egyes dolgozók számára, mint komoly mentális teher is megjelenhet. Ugyancsak stressz forrása lehet a munkaidő-beosztás, a szabadságok kiadásának

módja stb. Ezek a tényezők rugalmasságot követelnek meg a dolgozóktól, hatással lehetnek az egészségügyi és magánéleti viszonyaikra egyaránt (Haller et al., 2017).

A piaci szektorban a feleknek nagyobb mozgásterük van a munkafeltételek módosításában (pl. atipikus foglalkoztatási formák szélesebb köre), kiemelve itt a távmunka biztosításának lehetőségét, mely pozitív hatással lehet a dolgozói jólétre (Crawford, 2022). Noha ez a magánszektorban sem alkalmazható bármely munkakör, tevékenység, intézmény esetében (Budai, 2010), különösen igaz ez a köztisztviselői tevékenység számos aspektusára (ügyfelekkel való munka, bizonyos adminisztrációs feladatok stb.).

Az ügyfelekkel való kapcsolattartás pedig jelentős érzelmi munkával is járhat, ami komoly stressz-faktor lehet. A tisztviselő az államot képviseli munkája során, melyhez bizonyos érzelmek kimutatásának elfojtása vagy más érzelmek megjelenítésének elvárása kötődik, mindez érzelmi munkát jelenthet. A szerepekhez kapcsolódó pozitív elvárások (a pozitív érzelmek közvetítése) és negatív követelmények (negatív érzések elnyomása) teljesítése megalapozhatja az érzelmi kimerültséget, fáradtságot, stresszt idézhet elő, főként akkor, ha a munkavállaló és a szervezet értékei nincsenek összhangban (Hsieh, 2012). Nem csupán az érzelmek bemutatásával kapcsolatos elvárások lehetnek nagyok a köztisztviselők felé. Egy, a lakosság önkormányzatokra vonatkozó ismereteit is felmérő vizsgálat rávilágított, hogy a társadalom részéről velük szemben állított követelmények magasak, hiszen a lakosság azokat a szolgáltatásokat, amelyek települési életviszonyokhoz kötődnek, elsősorban önkormányzati feladatnak tekinti, ezek megoldását az önkormányzatoktól várja el (Badó et al., 2020).

Az ENWHP⁵ célzottan foglalkozott a közigazgatás adminisztratív területein dolgozók munkakörülményeinek vizsgálatával is. Főbb megállapításaik közé tartozott, hogy a közigazgatás modernizációja pszichoszociális és fizikai terhek növekedéséhez egyaránt vezethet. A vizsgált országokban számos esetben a közigazgatásban dolgozók nyilatkoztak nagyobb arányban a stressz jelenlétéről a munkájuk során, közülük is elsősorban a szellemi munkát végzők és szolgáltatási területen dolgozók emelkedtek ki (ENWPH, 2002).

Egy, a bürokrácia káros hatásait feltérképező kutatás a jólétet és az elköteleződést vizsgálta két csoportnál (nővérek és kormányzati alkalmazottak), akinek a munkájához nagymértékben kapcsolódtak bürokratikus terhek, valamint ügyfelekkel való kapcsolattartás. A tanulmány fő megállapítása, hogy a rendelkezésre álló pszichológiai tőke ellensúlyozni képes a bürokratikus tevékenységek károsnak vélt hatásait, felhívva ezzel a munkahelyi vezetők figyelmét olyan beavatkozások végrehajtására, melyek a dolgozók pszichológiai tőkéjét gyarapítani képesek (Dudau, 2020). A közszolgálatban nagyobb nyomás alatt dolgozók jólétét vizsgáló holland kutatás eredményei alapján a válaszadók több, mint 30%-a jelezte azt, hogy munkája során alkalmanként verbális agresszió éri, közel 18%-uk találkozott fenyegetéssel vagy megfélemlítéssel (Borst-Knies, 2023).

Az önkormányzati és államigazgatási területen végzett munka számos olyan veszélyt rejthet, mely pszichoszociális kockázatnak tekinthető. A monotoniatúrést az államigazgatási és önkormányzati dolgozók egyaránt elvárásaként érzékelik. Egy hazai kutatás során az önkormányzatoknál dolgozó tisztviselők 80%-a jelezte, hogy olyan mértékű munkaterhelés éri, amely az egészségére is káros hatással lehet. A közszolgálati tisztviselők, kormánytisztviselők és állami tisztviselők 70-75%-a nyilatkozta, hogy bezártság-érzetet okoz számára munkája, mely további mentális problémák forrása lehet (Fási et al., 2020). A közszolgálati

munkavégzés jellemzőit felmérő nem reprezentatív kutatásban a vizsgált szakterületek (államigazgatás, rendvédelem, önkormányzatok) válaszadói közül az önkormányzati dolgozók nyilatkozták legnagyobb arányban azt, hogy a munkahelyi stresszt nem tudják kizárni az életükből, mely olyan mértékű, hogy számukra már nem elfogadható. A munkavégzéshez kapcsolódó szellemi terhelést is az önkormányzati dolgozók tartották a leg súlyosabbnak (Hollósy-Vadász, 2020).

A közszolgálati pálya választása a személyes preferencián kívül családi szempontok következménye is lehet. A közszféra adta keretek bizonyos élethelyzetben lévőknek kedvező feltételeket biztosítanak: a gyermeküket egyedül nevelők; tartós, de a munkavégzést nem akadályozó betegséggel élők; azok, akik párjánál vagy gyermekénél tartós betegség áll fenn, egyaránt nagyobb valószínűséggel választják a közszférát, ahogy a korábban munkanélküli férjjel rendelkező nők is (Molnár-Kapitány, 2013). Ezek olyan események és élethelyzetek, amelyek súlyos stresszt jelentenek, halmozódásuk pedig további problémákat szülhet (Miller-Rahe, 1997). Olyan dolgozókról van szó, akik speciális élethelyzetük következtében valószínűleg nagyobb mentális terhekkkel rendelkeznek, esetükben a támogató munkahelyi környezet, a dolgozók pszichoszociális védelme fokozott hatású lehet.

A MUNKAHELYI EGÉSZSÉGPROMÓCIÓS PROGRAMOK KEDVEZŐ HATÁSAI

Noha a munkáltatók számára meghatározásra került a preventív, veszélyeket minimalizáló munkahelyi környezet és munkafeltételek megteremtésének és fenntartásának követelménye, az egészség fejlesztésére irányuló lépések többletfeladatot jelenthetnek. Habár a foglalkozás-egészségügy, valamint az egészségfejlesztés nem szinonimái egymásnak (Juhász, 2002), azonban egymást kiegészítve járulhatnak hozzá az egészséges munkahelyek kialakításához (Gábor-Kiss, 2009).

Az átfogó egészségpromóciós programokban megjelenik az egészséggel kapcsolatos ismeretátadás, megvalósításukhoz szükséges a támogató szociális és fizikai környezet, a program integrálása a szervezeti struktúrába, a folyamatok követése, ellenőrzése és annak kapcsolódása más támogató programokhoz. Ahhoz, hogy a kezdeményezések hosszabb távon is sikeresek legyenek, azoknak a szervezet küldetéséhez, hosszú és rövidtávú céljaihoz egyaránt kapcsolódni kell (O'Donnell, 2017). A legígéretesebb munkahelyi egészségpromóciós programokra jellemző az erős munkáltatói elköteleződés és a munkavállalók szükségleteire való reagálás (Fertman, 2015).

A betegségek miatti munkahelyi hiányzások csökkentése (Bertera, 1990) mellett a megfelelően kivitelezett (személyre szabott, támogató vállalati kultúrában zajló stb.) és a pszichoszociális veszélyeknek is figyelmet szentelő egészségpromóciós programok a presen-teizm jelenségének csökkenéséhez is aktívan hozzájárulhatnak, vagyis csökken a dolgozók munkahelyi jelenléte mellett visszaesett teljesítés (Cancelliere et al., 2011).

A megfelelően megtervezett és megvalósított egészségpromóciós programok nem csupán az egészség fejlesztéséhez járulhatnak hozzá, hiszen csökkennek a teljesítmény visszaeséséből és hiányzásokból adódó munkáltatói költségek is (Goetzel et al., 2014). A magas szintű munkabiztonság, valamint a megfelelő munkahelyi légkör, az interperszonális kap-

csolatok kialakítása a dolgozók elégedettségére és a szervezettel kapcsolatos azonosulására is pozitív hatással lehet (Karoliny et al., 2005). A munkahelyi egészségpromóció hatása kiterjed az egyénekre, családokra, közösségekre, valamint a tágabb környezetre egyaránt (Fertman, 2015).

A munkahely mint az egészségpromóció egyik lehetséges színtere, kedvező terepet biztosít a programok hatékony megvalósításának, hiszen a közösségi lét feltételei adottak, mely megfelelő viszonyai hozzájárulhatnak a kedvező egészségi állapothoz (Pikó, 2002). A 2013-as Országos Munkahelyi Stresszfelmérés eredményei, melyek a depressziós tünetek nagyobb fokú elterjedtségét mutatták a lakosság körében, felhívták a figyelmet a depressziós tünetek megjelenése kapcsán a munka-család konfliktusára, a munkahelyi fejlődési lehetőségek meglétére, a munka értelmességére és a munkahely iránti elkötelezettségre, így a munkáltatók felelősségére a területen (Nistor et al., 2015).

Átfogó egészségpromóciós program zajlott a területi államigazgatási szerveknél az elmúlt évek során, melynek fogadtatása és eredményei is pozitívak voltak: a résztvevők új ismeretekre tettek szert, nőtt a lojalitás, a munkavégzéshez kapcsolódó képességek terén fejlődésről számoltak be, a résztvevők a program által szerzett tapasztalatok birtokában képesek többet tenni mentális egészségük megóvásáért. A programot követő hatásvizsgálat alapján többek között a mentális állapotuk és hangulatuk javulásáról számoltak be a válaszadók (Uzsák, 2022).

Az imént bemutatott program sikere is az egészségpromóciós tevékenységek elterjesztésének szükségességére mutat rá a közigazgatásban. A programok megvalósításának feltételeire jelen tanulmány nem tér ki részletesebben, amely természetesen nem elhanyagolható kérdés a hivatalok eltérő jellemzőit (Karoliny et al., 2005) tekintve. A lehetőségek és a jó gyakorlatok feltárásához további kutatások szükségesek.

ÖSSZEZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A mentális betegségek a dolgozók életére gyakorolt negatív hatásai mellett a munkahely számára is komoly terhet jelentenek, melyek többek között a produktivitás visszaesésében, a munkahelyi távolmaradásokban, a kapcsolódó költségek növekedésében érhetőek tetten. Kiemelésre került, hogy mind a WHO, mind az Európai Unió egyre nagyobb szerepet tulajdonít a munkahelyi mentális egészségvédelemhez kapcsolódó megfelelő szabályozásnak, a kockázatok feltárásának, a mentális egészség fejlesztésének, az ilyen gyakorlatokat feltáró kutatásoknak, valamint az ezekhez kapcsolódó tudásmegosztásnak, a tapasztalatok szélesebb körű elterjesztésének.

A dolgozók mentális egészségének védelme a hazai munkavédelmi szabályozásban is helyet kap, néhány elem pedig a köztisztviselők jogállásának szabályozásában is megjelenik. Az egyik alapvetés szerint a pszichoszociális veszélyek feltárása és visszaszorítása a munkáltató feladata, így az ő szerepükre került nagyobb hangsúly a tanulmányban.

Az önkormányzati munkavégzés során megjelenő veszélyek azonosítása alapján kirajzolódik, hogy több olyan kockázat is jelen van (nagyfokú stressz, magas munkaterhek, az ügyfelekkel való munka nehézségei stb.), amely ártalmas lehet a dolgozók mentális egészségére.

A szervezetek idézett irányai között a veszélyek elhárításán túl a dolgozók egészségének fejlesztése is szerepel, így a tanulmány kitért a munkahelyi egészségpromóciós programok kedvező hatásainak bemutatására is, hiszen azok, a dolgozók, a szervezet, a tágabb közösség életére nézve egyaránt gyümölcsözőek lehetnek többek között a betegségek, távolmaradások visszaszorításával, a költségek csökkenésével, a motiváció fokozásával.

A feldolgozott irodalom alapján a legfontosabb következtetés, hogy az önkormányzati hivatalok dolgozóinak mentális egészségvédelme megvalósulhat a hivatalokat terhelő munkavédelmi kötelezettségek teljesítésével – különös figyelmet szentelve a pszichoszociális veszélyek azonosításának és kezelésének – ezen felül mentális egészségpromóciós lehetőségek biztosítása is pozitív hatással lehet jóllétükre. A programok megvalósításának és kivitelezésének lehetősége további kutatások tárgyát képezi, mely vizsgálatok a megfogalmazott irányok alapján a jó gyakorlatok feltárásához, elterjesztéséhez és alkalmazásához járulhatnak hozzá azért, hogy az önkormányzatoknál dolgozók megfelelő megküzdési stratégiákkal felvértezve tudjanak megbirkózni a mindennapok kihívásaival.

JEGYZETEK

- 1 Ide tartozik a képességek és az ellátandó munkakörök közötti disszonancia; a túlzott munkateher; a munkaidő-beosztás problémái; a fizikai munkakörnyezet hiányosságai, veszélyei; a szervezeti kultúra, mely a káros magatartásformákat tolerálja; a munkahelyi támogatás és kontroll hiányosságai; az erőszakos munkahelyi környezet; a diszkrimináció, kirekesztés; a tisztázatlan munkahelyi szerepek; a következtetlen előléptetés/lefokozás; a munkához kapcsolódó bizonytalansági tényezők; az előlépési lehetőségek hiánya; az aránytalanul alacsony bérezés, a magánéleti és a munkahelyi szerepek ellátásának konfliktusa.
- 2 European Agency of Safety and Health at Work - Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség.
- 3 „EU-wide EU-OSHA Healthy Workplaces Campaign - Safe and healthy work in the digital age”.
- 4 Többek között a nagyfokú felelősség (emberekért és anyagi javakért); döntések meghozatala különböző körülmények között; alkotó szellemi tevékenységek (zavaró tényezők, komplikált szabályok és utasítások szerint); rutin szellemi munka (időkényszer, monotonitás, tartós nagyfokú koncentrációt igénylő); munkaeszközök használata, technológiai folyamatok alkalmazása speciális körülmények között; a képernyő előtti munkavégzés, az emberekkel végzett munka, mely során nagyfokú a konfliktus veszélye.
- 5 European Network for Workplace Health Promotion – A Munkahelyi Egészségfejlesztés Európai Hálózata.

IRODALOMJEGYZÉK

- Badó Attila – Feleky Gábor – Patyi Zsófia: *Önkormányzati rendszer és társadalom, Jogsociológiai vizsgálatok*, Budapest, 2020, 127–128.
- Bertera, Robert L.: *The effects of workplace health promotion on absenteeism and employment costs in a large industrial population*, American Journal of Public Health, 1990/9, 1102–1103. <https://doi.org/10.2105/AJPH.80.9.1101>

- Borst, Rick T. – Knies, Eva: *Well-being of public servants under pressure: the roles of job demands and personality traits in the health-impairment process*, Review of Public Personnel Administration, 2023/43, 159–184. <https://doi.org/10.1177/0734371X211052674>
- Budai Balázs Benjámin: *A rugalmas közigazgatási munkavégzés elmélete és gyakorlatának előmozdítása*, Budapest, 2010 (Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok 5.), 144–145. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2010.1-2.143-147>
- Cancelliere, Carol – Cassidy, J. David – Ammendolia, Carlo – Côté, Pierre: *Are workplace health promotion programs effective at improving presenteeism in workers? A systematic review and best evidence synthesis of the literature*, BMC Public Health, 2011/11, 4. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-395>
- Crawford, Joseph: *Working from home, telework, and psychological wellbeing? A systematic review*, Sustainability, 2022/14, 5–7. <https://doi.org/10.20944/preprints202209.0034.v1>
- Dudau, Adina – Kominis, Georgios – Brunetto, Yvonne: *Red tape and psychological capital: a counterbalancing act for professionals in street-level bureaucracies*, Journal of Professions and Organization, 2020/7, 334–350. <https://doi.org/10.1093/jpo/joa024>
- Fertman, Carl I.: *Workplace Health Promotion Programs. Planning, Implementation, and Evaluation*, San Francisco, 2015, 3, 20. Elérhető: https://www.perlego.com/book/996068/workplace-health-promotion-programs-planning-implementation-and-evaluation-pdf?utm_source=google&utm_medium=cpc&campaignid=20933451054&adgroupid=162926082692&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw99e4BhDiARIsAISE7P9fqIOg-UKFIQ9UH
- Gábor Edina – Kiss Judit: *Munkabelyi egészségfejlesztés - a minőség jegyében I.*, Egészségfejlesztés, 2009/4, 7. Elérhető: <https://ojs.mtak.hu/index.php/egfejl/article/view/10214/8174> (Letöltés ideje: 2024.01.10.)
- Goetzel, Ron Z. – Henke, Rachel Mosher – Tabrizi, Maryam – Pelletier Kenneth R. – Loeppke, Ron – Ballard, David W. – Grossmeier, Jessica -Anderson David R. – Yach, Derek – Kelly, Rebecca K. – McCalister, Tre’ – Serxner, Seth – Selecky, Christobel – Shallenberger, Leba G. – Fries, James F. – Baase, Catherine – Isaac, Fikry – Crighton, K. Andrew – Wald, Peter – Exum, Ellen – Shurney, Dexter – Metz, R. Daugles: *Do workplace health promotion (wellness) programs work?*, Journal of Occupational and Environmental Medicine, 2014/9, 933. <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000000276>
- Haller József – Hazafi Zoltán – Kóródi Gyula (szerk.): *Stressz, kiegészítő törvényi szabályozás. Kiegészítő megelőzés és stresszmenedzsment a közigazgatásban*, Budapest, 2017, 22. Elérhető: <https://nke.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/4957/Stressz%20ki%20E9g%E9s%20E9s%20t%20F6r-v%20E9ny%20szab%20E1lyoz%20E1s.pdf?sequence=3> (Letöltés ideje: 2024.01.10.)
- Hsieh, Chih-Wei.: *Burnout among public service workers: the role of emotional labor requirements and job resources*, Review of Public Personnel Administration, 2012/34, 394–397. <https://doi.org/10.1177/0734371X12460554>
- Karoliny Mártonné – Lévai Zoltán – Poór József (szerk.): *Emberi erőforrás menedzsment a közszolgálatban*, Budapest, 2005, 142–143.
- Miller, Mark A. – Rahe, Richard H.: *Life changes scaling for the 1990s*, Journal of Psychosomatic Research, 1997/3, 279–292. [https://doi.org/10.1016/s0022-3999\(97\)00118-9](https://doi.org/10.1016/s0022-3999(97)00118-9)
- Molnár György – Kapitány Zsuzsa: *Munkabely a közszférában, Biztonság és hivatás, a szubjektív szempontok szerepe*, Közgazdasági Szemle, 2013/7-8, 33. Elérhető: http://real.mtak.hu/6414/1/Kszemle_CIKK_1399.pdf (Letöltés ideje: 2024.01.10.)
- Nistor Katalin – Nistor Anikó – Ádám Szilvia – Szabó Anita – Konkoly Thege Barna – Stauder Adrienne: *Munkabelyi pszichoszociális kockázati tényezők kapcsolata a depressziós tünetegyüttessel a magyar munkavállalók körében: Az Országos Munkabelyi Stresszfelmérés előzetes eredményei*, Orvosi Hetilap, 2015/11, 445–446. <https://doi.org/10.1556/OH.2015.30103>
- O’Donnell, Michael P. (ed.): *Health promotion in the workplace*, Troy, 2017⁵, 22, 33.
- Pikó Bettina: *Egészségpszichológia*, Budapest, 2002, 95.

- Rajila, Kalimo – Batawi, A. Mostafa – Cooper, Cary L. (ed.): *Psychosocial factors at work and their relation to health*, World Health Organization, Geneva, 1987, 79. Elérhető: <https://iris.who.int/handle/10665/40996>
- Uzsák Katalin: *Minőségi közszolgálat a versenyképesség, a fenntarthatóbb, ellenállóbb társadalom és gazdaság szolgálatában*, Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2022/1, 38–40. <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.1.2>

JOGSZABÁLYOK

- 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről: 1. § (1-2) bek., 2. § (2 – 4) bek., 6. §, 9. § (1) bek., 54. § (1) bek. d) pont, 87. § (9) bek., 87. § 5/A, 1/H, 1/D.
- 2011. évi CXCV. törvény a közszolgálati tisztviselőkről: 1. § (1) bek. a) pont, 75. § (1) bek. a) pont és (4) bek.
- 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről.

IRÁNYELVEK

- 89/391/EGK.
- 89/654/EGK.
- 90/270/EGK.
- 2019/1152/EU.
- 2019/1158.

INTERNETES FORRÁSOK

- *Barcelona Declaration*. Elérhető: https://www.enwhp.org/resources/toolip/doc/2018/10/25/barcelona_declaration.pdf (Letöltés ideje: 2024.01.02.)
- *Constitution of the World Health Organization*. Elérhető: <https://www.who.int/about/accountability/governance/constitution> (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- *Edinburgh Declaration: The Edinburgh Declaration on the Promotion of Workplace Mental Health and Wellbeing*. Elérhető: https://www.enwhp.org/resources/toolip/doc/2018/04/23/edinburgh_declaration.pdf (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- Egészségvonala, Nemzeti Népegészségügyi Központ: *Munkahelyi stressz*, 2023. Elérhető: https://egeszsegvonala.gov.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1078:munkahelyi-stressz&catid=26&lang=hu-HU (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- ENWPH: *Healthy Workplaces Towards Quality and Innovation. Report on current status of workplace health promotion in the public administration sector*, 2002. Elérhető: https://www.enwhp.org/resources/toolip/doc/2018/04/24/report_2002.pdf (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- Eurobarometer: *Mental health*, 2023. Elérhető: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3032> (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- European Commission: *Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the committee of the regions on a comprehensive approach to mental health*, 2023. Elérhető: https://health.ec.europa.eu/system/files/2023-06/com_2023_298_1_act_en.pdf (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- Fási Csaba – Kövendi Eszter – Stréhli-Klotz Georgina – Szakács Gábor: *A helyi önkormányzatok emberierőforrás-gazdálkodásának, a személyi állomány helyzetének vizsgálata*, Budapest, 2020, 71–73. Elérhető: <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/15744> (Letöltés ideje: 2024.01.10.)

- Hollósy-Vadász Gábor: *A közszolgálati munkavégzéssel kapcsolatos jellemzők, tapasztalatok, a munkahelyi és magánéleti stressz hatása a munkavégzésre*, in: Stréhli-Klotz Georgina – Szakács Gábor (szerk.): *A közszolgálati tisztviselők élet- és munkakörülményei, társadalmi helyzete Magyarországon*, Budapest, 2020, 185. Elérhető: <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/15743> (Letöltés ideje: 2024.01.10.)
- Juhász Ágnes: *Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés*, Oktatási segédanyag, Munka-és szervezetpszichológiai szakképzés, Budapest, 2002, 52.
- Luxembourg Declaration: *Luxembourg declaration on workplace health promotion in the European Union*, 2018. Elérhető: https://www.enwhp.org/resources/toolip/doc/2022/01/26/1_luxembourg_declaration_2018.pdf (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- OECD: *Health at a Glance: Europe 2018, State of health in the EU cycle*, 2018. Elérhető: <https://www.oecd.org/health/health-systems/OECD-Factsheet-Mental-Health-Health-at-a-Glance-Europe-2018.pdf> (Letöltés ideje: 2024.01.03.)
- WHO: *Milestones in health promotion. Statements from global conferences*, 2009. Elérhető: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/70578/WHO_NMH_CHP_09.01_eng.pdf?sequence=1 (Letöltés ideje: 2024.01.10.)
- WHO 2010: *Healthy workplaces: a model for action. For employers, workers, policy-makers and practitioners*, 2010. Elérhető: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/44307/9789241599313_eng.pdf?sequence=1 (Letöltés ideje: 2024.01.10.)
- WHO: *World mental health report. Transforming mental health for all*, 2022a. Elérhető: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/356119/9789240049338-eng.pdf?sequence=1> 5-6. (Letöltés ideje: 2024.01.10.)
- WHO: *Mental health at work*, 2022b. Elérhető: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-at-work> (Letöltés ideje: 2024.01.10.)

HATOS HAJNALKA

A duális szakképzés és a területi tervezés kapcsolata

The link relationship between dual vocational training and territorial planning

SZERZŐ:

HATOS HAJNALKA, PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, hajnalka.hatos@gmail.com, ORCID: 0009-0004-8522-3613

JEL kód: I25, I28, O24, R58

Kulcsszavak: szakképzés • duális képzés • ágazati képzőközpont

Absztrakt: A tanulmány a duális szakképzés és a területi tervezés kapcsolatát mutatja be. A kutatás célja egyrészt a szakképzést szabályozó stratégiák bemutatása, másrészt a duális együttműködés céljainak, valamint a kapcsolódási pontoknak az áttekintése. A kooperáció megvalósítása konkrét példán keresztül is ismertetésre kerül. A tanulmány a szabályozók feldolgozása, dokumentumelemzés és személyes tapasztalatok összegzésével készült. A területi tervezés során megfogalmazott elvárásoknak való megfelelés megjelenik a duális szakképzésben. A gazdaság és az oktatás összehangolt működése az alapja a jövőben a tudásközvetítő tevékenységnek, illetve a munkaerő utánpótlás biztosításának.

AUTHOR:

HAJNALKA HATOS, PhD Student, Széchenyi István University, Doctoral School of Regional and Economic Sciences, hajnalka.hatos@gmail.com, ORCID: 0009-0004-8522-3613

Keywords: *vocational training • dual training • sectoral training centre*

Abstract: *The study presents the relationship between dual vocational training and territorial planning. The aim of the research is to present the strategies governing vocational training and to describe the objectives of dual cooperation and the interfaces between them. The implementation of this cooperation is illustrated by concrete examples. The study is based on a review of the regulatory literature, document analysis and a synthesis of personal experiences. Meeting the expectations of territorial planning is reflected in dual vocational training. The coordinated operation of the economy and education is the basis for the future of knowledge transfer and the supply of new labour.*

BEVEZETÉS

A regionális gazdaságfejlesztés, a területi tervezés és kormányzás speciális részeként, a szakképzésen belüli duális képzésben lévő együttműködés egyik létező formáját, annak részleteit mutatja be a tanulmány.

A 2019. évi szakképzési törvényben – a Szakképzés 4.0 stratégiában megfogalmazott célok elérése érdekében – egy új lehetőség, szervezeti keret jelent meg a szakmai oktatás iskolán kívüli megvalósítására. A szakképzési törvény alapján a tanuló szakirányú oktatásban szakképző intézményben vagy szakképzési munkaszerződéssel duális képzőhelyen vehet részt. A duális képzőhelyi követelményeknek való együttes megfelelés érdekében a gazdálkodó szervezet és a szakképzési centrum nonprofit gazdasági társaságot hozhat létre, mely ágazati képzőközpontként (ÁKK) működhet.

Az áttekintés során az alábbi kérdésekre keressük a választ: Milyen megjelenési formái vannak a horizontális – egymás melletti, egymást segítő – együttműködésnek? Milyen stratégiák vonatkoznak a szakképzésre, a duális képzésre? Vannak-e a gazdasági élet – vagyis a duális képzők – és az oktatás szereplői között kormányzati szinten kapcsolódási pontok?

A tanulmányban a fogalmi, elméleti áttekintést követően, a meghatározó szakmai, szakképzési, területi stratégia, a szabályozás rendszere, majd egy győri együttműködés kerül bemutatásra.

AZ ÁKK MINT A HORIZONTÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS MEGJELENÉSI FORMÁJA

A szakképzésben az egymás mellett működő szervezetek közül az ÁKK az egyik legújabb együttműködési forma, melyben lehetőség van duális képzésre is.

Duális képzőhely a 2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről 82. § szerint a területileg illetékes gazdasági kamara által a szakirányú oktatásban való részvétel céljából a duális képzőhelyek nyilvántartásába felvett képzőközpont vagy – a szakképző intézmény kivéte-

lével – más gazdálkodó szervezet, melynél a szakirányú oktatás megszervezésének feltételei biztosítottak, vagyis a Kormány rendeletében meghatározott végzettséggel és szakképesséssel vagy szakképzettséggel és gyakorlattal rendelkező személyt foglalkoztat és az oktatáshoz szükséges eszközzel, felszereléssel rendelkezik. A duális képzés segítségével a tanulók munkahelyen tanulhatnak, testközelből tapasztalhatják meg, milyen a munka világa, milyen tananyagtartalmakra hol van szükség. Megértik, mit jelent a valódi együttműködés, a problémamegoldó gondolkodás és ami a legfontosabb, az elméleti tudás gyakorlatban való alkalmazása.

Az ágazati képzőközpont (ÁKK) olyan nonprofit gazdasági társaság, amely a duális képzőhelyi követelményeknek való együttes megfelelés érdekében történő együttműködés megvalósítását célozza. A nonprofit jelleg a 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról (Ctv.) 9/F. § (2) bekezdése alapján a gazdasági társaságot akkor illeti meg és a cégnevében is csak akkor tüntetheti azt fel, ha létesítő okirata tartalmazza, hogy a tevékenységéből származó nyereség a tagok között nem osztható fel, hanem az a gazdasági társaság vagyontát gyarapítja. A nonprofit gazdasági társaságként való működés célja, hogy erősítse a tagok közötti együttműködést és biztosítsa a nyereségnek a duális képzőhelyi feladatok ellátásához történő felhasználását. A szakképzési törvény 81. §-a az ágazati képzőközpont létesítésével összefüggésben meghatározza az alapító tagok körét. Legalább négy mikro- vagy kisvállalkozás, legalább kettő középvállalkozás vagy gazdálkodó szervezet és a szakképzési centrum legfeljebb 60%-os tulajdoni hányaddal alapíthat ágazati képzőközpontot. A vállalatnagyságot – gazdálkodó szervezet méretét, ami alapítóként részt vehet az ágazati képzőközpont létrehozásában – a 2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról (KKV tv.) alapján kell megállapítani. Az ágazati képzőközpont tagjai bevételének – a szakképzési centrum kivételével (aki eleve központi támogatásként vagy költségvetési támogatásként biztosított költségvetési előirányzatokból gazdálkodik) – legfeljebb 20%-a származhat a központi költségvetés terhére közvetlenül nyújtott támogatásból (Kaibás, 2022:136–137).

Az ÁKK-ban való együttműködési lehetőségeket jogszabályok és stratégiák határozzák meg. A szakképzést szabályozó jogszabályok a kereteket, a stratégiák a célokat, elvárásokat és az azok eléréséhez szükséges lépéseket fogalmazzák meg, reálisan, tényszerűen, megvalósíthatóan. A fenti különböző előírások összehangolására tett törekvések láthatóak, ám még nem teljeskörűek. A mindennapokban megjelenő, működést érintő kérdésekben eltérő gyakorlatok vannak az egyes szervezeteknél. Eltérő szabályozás vonatkozik a köznevelési, szakképzési intézményekre és duális képzésben részt vevő gazdálkodó szervezetekre. Erre a legegyszerűbb példa a tanév szervezésének szabályozása. Az iskolák tanévben terveznek, a gazdálkodó szervezetek pedig naptári évben gondolkodnak. A köznevelési intézményekben – melyek szabályai az érettségi vizsgák miatt vonatkoznak a szakképző iskolára – máskor vannak szünetek, tanítási napok, mint a szakképző iskolákban. Egy munkaszerződéssel foglalkoztatott tanulóra az iskolai és a vállalati szabályok egyaránt vonatkoznak. A tanítási napok és a szabadságok kérdése pontosításra, igazításra, összehangolásra vár. Uniós stratégiai előírás az anomáliákra való rugalmasan reagáló szakképzés.

Az alábbiakban áttekintünk két sajátos szerveződési formát, amelyek sokban hasonlítanak az ÁKK működéséhez és bemutatják, hogy a területi tervezés megjelenik az együttműködésben.

Az ágazati képzőközpontok leginkább a klaszterekhez hasonlítható új képződmények hazánkban, hiszen a közös érdek köti össze őket.

„A klaszterek sajátos hálózatos szerveződési formák, amelyek egyrészt rendelkeznek a szervezetek számos tulajdonságával, másrészt jellemzik őket azoktól megkülönböztető ismérvek is. Fő jellemzőik, hogy a klaszter tagjainak van közösen elfogadott célja, vannak közös érdekeik, a tagok belső érvényű szabályok alapján együttműködnek egymással és bizonyos szerepeket töltenek be. A tagok lehetnek vállalkozások, vállalatok, intézmények, szervezetek, szövetségek.” (Borgulya – Balogh, 2019:27.) Szerkezetük nagyon hasonló, a legjellemzőbb területek a gazdaság, a tudomány és a politika. A klaszterek hosszabb távon működő szerveződések, amelyek életciklusokon mennek keresztül, dinamikus jellegűek, folyamatosan változhatnak a tagok és az aktivitások (Borgulya – Balogh, 2019). Az ágazati képzőközpontban is közös cél érdekében egymással tartósan és kölcsönösen együttműködő szervezetekkel találkozunk. A klaszterekhez teljesen hasonlóan adott témában, adott földrajzi területen, jelen esetben Győr és vonzáskörzetében, adott cél – duális képzés megvalósítása – érdekeknek kapcsolódnak össze egymást kiegészítő tulajdonságaik miatt, a későbbiekben bemutatott stratégiákban megfogalmazott elvárások teljesítése érdekében.

Az ÁKK-k az innováció mentén is leírhatók, ugyanis „az innováció forrásai leginkább a tágabb értelemben vett társadalmi és területi struktúrákban keresendők, vagyis a társadalmi és gazdasági intézmények agglomerációjában és szinergikus hatásaiban, amelyek összeforrtak az innováció technológiai infrastruktúrájával” (Lengyel, 2003:48–53.). A győri egyetem mint a tudásközvetítés központi eleme a vizsgált ÁKK-val együttműködik. Közös innováció a nappali tagozatos egyetemi hallgatók esti munkarendben történő technikai duális képzése. Az egyetemi tanulmányok beszámításával rövidített képzési idővel, gyakorlatorientált, intenzív képzési formában egy év alatt szerezhethetnek technikus oklevelet. Az egyetem beiskolázási körzete országos, így a vizsgált ÁKK földrajzilag a vármegyénél és a régiónál nagyobb, kiterjedt területen építheti a kapcsolatokat, országos ismertségre is szert tehet. A felsőoktatási intézmények a tudásközvetítés mellett fontos kapcsolati tőkét biztosítanak a hallgatóknak, oktatóknak egyaránt. Az innováció alapja az együttműködés, a közös gondolkodás, mely az eltérő nézőpontok megismertetésével, összehangolásával újdonságokat hoz a mindennapi szakképzési gyakorlatban is. Tartalmi, szakmai, módszertani, kapcsolati és szervezeti tudás áramlik a szervezetek között, ezekből innovációk jelenhetnek meg az együttműködésben. Az innovációs lehetőségek feltárása uniós elvárás.

Az ÁKK-ban duális képzésben résztvevő tanulóknak lehetőségük van a szakképző iskolai oktatás mellett az alapító gazdasági vállalatok mellett a velük együttműködésben lévő cégeknél szakképzési munkaszerződéssel munkavállalóként dolgozni. A diákok szempontjából ez a releváns munkaerőpiaci gyakorlat megszerzése mellett a kapott munkabér miatt jelentős, míg a vállalkozások pályakezdő, mégis gyakorlattal és helyismerettel rendelkező jövődi munkavállalót nyerhetnek. A tanulószerveződéses gyakorlati képzés uniós prioritás, így stratégiaileg minden szinten megfogalmazott elvárás.

EU-S SZINT: ET AJÁNLÁS

Az Európai Unió szakképzéssel összefüggésbe hozható célkitűzéseit tekinti át a tanulmány az elmúlt időszakra nézve.

Az Európai Tanács 2020. november 24-i ajánlása „A fenntartható versenyképességet, társadalmi méltányosságot és rezilienciát célzó szakképzésről”, illetve az Európai Parlament 2020. december 17-i (2021/C 445/13) állásfoglalása a fenntartható versenyképességet, társadalmi méltányosságot és rezilienciát célzó szakképzésről szóló tanácsi ajánlásról (2020/2767(RSP)):

Az ajánlásban megfogalmazódik, hogy alapvető jog a szakképzésben való részvétel. Az ajánlásban felszólítják a tagállamokat, hogy adjanak több tudóst, mérnököt, technikust a munkaerőpiacnak. A szakképzés különösen fontos a kkv-k számára annak biztosítása érdekében, hogy munkavállalóik rendelkezzenek a szükséges készségekkel. Az általunk vizsgált ÁKK-ban a kis- és középvállalkozások munkaerőutánpótlása a prioritás. A tanulószerveződéses gyakorlati képzés segíthet a munkanélkülivé válás megelőzésében és a munkaerőpiacra való felkészítésben.

Az ajánlásban felszólítják a tagállamokat, hogy partnereikkel együttműködve olyan szakképzési politika végrehajtásán munkálkodjanak, amely:

- felvértezi a fiatalokat és a felnőtteket az ahhoz szükséges tudással, készségekkel és kompetenciákkal, hogy boldogulni tudjanak a változóban lévő munkaerőpiacon és társadalomban, a gazdasági helyreállítás, a zöld és digitális gazdaságra való méltányos átállás és a demográfiai változások közepette, továbbá valamennyi gazdasági ciklus során,

- előmozdítja az inkluzivitást és az esélyegyenlőséget, és hozzájárul a reziliencia, a társadalmi méltányosság és a jólét mindenki számára való megvalósításához, valamint

- előmozdítja az európai szakképzési rendszereket nemzetközi kontextusban, hogy azokat a szakképzésben részt vevők tekintetében világszerte referenciának ismerjék el (ET ajánlás, 2020).

Felszólítást kapnak a tagállamok továbbá arra, hogy törekedjenek az alábbi uniós szintű célkitűzések 2025-ig történő elérésére, többek között az oktatás és képzés, valamint a foglalkoztatási és szociálpolitika területén:

- a szakképzésből kikerülő fiatalok körében legalább 82% legyen a munkahellyel rendelkezők aránya,

- a szakképzésben frissen végzettek 60%-a részesüljön a szakképzése során munkaalapú tanulásban. Ez a célkitűzés a munkaalapú, munkahelyen történő tanulás valamennyi formájára vonatkozik, és ezáltal az ifjúsági garancia keretében támogatható tanulószerveződéses gyakorlati képzési lehetőségek bővüléséhez is hozzá fog járulni;

- a szakképzésben részt vevő tanulók 8%-a részesüljön külföldi tanulási célú mobilitásban.” (ET ajánlás, 2020:5.)

Az ajánlás rögzíti, hogy a szakképzés az innováció és a növekedés motorja, gyorsan alkalmazkodik a munkaerőpiac változásaihoz, a rugalmasság és a fejlődési lehetőségek a központi elemét képezik. A szakképzés vonzó lehetőség, mely modern, digitalizált módon zajlik úgy, hogy előmozdítja az esélyegyenlőséget.

Az Európai Tanács ajánlása (2022) a zöld átállást és a fenntartható fejlődést szolgáló tanulásról (2022/C 243/01):

Minden tagállamnak meg kell vizsgálnia, hogy milyen lehetőségek és alkalmak kínálóznak az egyéb oktatási és képzési programok kiegészítésére és megerősítésére. A zöld átállást és a fenntartható fejlődést szolgáló oktatás és tanulás teljeskörűen támogathatja az egészségre, a jóllétre és a befogadásra, az aktív polgári szerepvállalásra és a világpolgárságra; a szolidaritásra; a diákközpontú tanulásra; a kutatásra és az innovációra; valamint a digitális transzformációra vonatkozó programokat (ET ajánlás, 2022).

Az Európai Tanács ajánlása (2022) az egész életen át tartó tanulást és a foglalkoztathatóságot célzó mikrotanúsítványokra vonatkozó európai megközelítésről (2022/C 243/02):

Európában egyre több embernek kell frissítenie és bővítenie tudását, készségeit és kompetenciáit a formális oktatás és képzés, valamint a gyorsan változó társadalom és munkaerőpiac igényei közötti szakadék áthidalása érdekében. A szakképző intézmények és a duális képzésben szerepet vállaló szervezetek felnőttképzésben vagy felnőttek szakmai oktatása keretében módszertani sokszínűséggel, az előzetes tudás beszámításával, az egyéni igényeket a lehetőségek szerint figyelembe véve vállalják a tanulni kívánó emberek oktatását.

Az Osnabrücker Nyilatkozat a szakképzésnek a helyreállítás, valamint a digitális és zöld gazdaságra való méltányos átállás támogatásában betöltött szerepéről:

A tagállamok, az uniós tagjelölt országok és az EGT-országok szakképzésért felelős miniszterei, az európai szociális partnerek és az Európai Bizottság 2020. november 30-i ülésen elfogadott nyilatkozata, amelynek keretében megállapodás született a 2021–2025 közötti időszakra szóló, szakképzésre vonatkozó új szakpolitikai intézkedésekről a fenntartható versenyképességet, a társadalmi méltányosságot és a rezilienciát célzó szakképzésről szóló tanácsi ajánlásban megállapított jövőkép és stratégiai célkitűzések kiegészítése és megvalósítása céljából.

A tanulószereződéses gyakorlati képzések és a valós munkahelyi gyakorlatba ágyazott, munkaalapú tanulás javítja a foglalkoztathatósági kilátásokat. A szakképzés a folyamatosan változó munkaerőpiacon releváns tudással, készségekkel és kompetenciákkal vérteti fel a munkaerőt, valamint a befogadást és a kiválóságot szem előtt tartva tovább-, illetve átképzési lehetőségeket nyújt. A szakképzés sajátos fókuszával és identitásával kulcsszerepet tölt be az oktatás és képzés, a foglalkoztatás és a gazdaságpolitikák kapcsolódásában (Osnabrücker Nyilatkozat, 2020).

A nyilatkozat hangsúlyozza a vállalatokkal megosztott felelősséget, a rugalmasság és a reziliencia fontosságát, hiszen alkalmazkodni kell a változásokhoz, anomáliákhoz, lehetőségé kell alakítani a fenyegetéseket, ez teszi lehetővé az innovációkat, fokozza a helyi, regionális, nemzeti és európai termelékenységét.

A szakképzés innovációi szorosan összefüggenek az új készségekkel, tantervekkel, oktatási módszertanokkal és előrejelző eszközökkel kapcsolatban felmerülő problémákkal.

A munkaalapú tanulás és a tanulószereződéses gyakorlati képzések megerősítése elvárás-ként fogalmazódik meg.

Az új, egész életen át tartó tanulás kultúrája továbbá azt is jelenti, hogy a munkaalapú tanulás és a munkahelyen történő tanulás kiemelt szerepet kap a szakmai továbbképzési stratégiákban.

NEMZETI SZINT: SZAKKÉPZÉS 4.0 STRATÉGIA

A magyar kormány 2019-ben a szakképzés és a felnőttképzés megújítása céljából, a 4. ipari forradalomra reagálva leírta középtávú stratégiáját. Karrierlehetőséget, vonzó oktatási környezetet és naprakész tudású oktatókat alappilléreként megfogalmazva szeretné a stratégia megreformálni az oktatást, hogy az lépést tudjon tartani a gyorsan változó ipari környezettel és a technológiai változásokkal.

A Szakképzés 4.0 stratégia alapján a szakképzés feladata a megváltozott kompetenciaelvárásoknak megfelelő oktatás, képzés biztosítása. Fontos a komplex problémamegoldás, a kritikus gondolkodás, a kreativitás, az emberek kezelése, a csapatmunka, az érzelmi intelligencia, az ítélet és döntéshozatal, a szolgáltatás orientáció, a tárgyalás és a kognitív rugalmasság.

A szakképzést meghatározó gazdasági folyamatok, a foglalkoztatási, munkanélküliségi és munkaerő-tartalék mutatói alapján megállapítható, hogy a hatékonyság növelésével lehet a gazdasági növekedést elérni, ehhez pedig magasabb képzettség szükséges. A képzéseknek a technológia, az automatizáció, valamint a digitalizáció által okozott változásokat követni kell.

A demográfiai mutatók ismeretében kell alakítani az intézményhálózatot. A pályaorientációban az általános iskolák megszólításakor a szakképzés vonzónak tevényt a kijelölt feladat. A szakképzési centrumok nappali és felnőttek oktatása tekintetében kínált képzései mind a munkaerőpiaci igényekre reagálnak, a gazdaság igényeihez igazodnak.

A szakképző intézményeknek a hátrányos helyzetű tanulókkal való foglalkozás is feladata, a végzettség nélküli iskola elhagyók számának mérséklése kiemelt prioritás. Fontos feladatok ezek a területi dimenziók szempontjából, hiszen a hátrányos helyzetű régiók felzárkóztatása ezeken keresztül lehetséges.

Az intézmények vízióban és misszióban fogalmazzák meg jövőképeket, feladatukat, céljaikat.

Az új szakképzési rendszerben kétféle iskolatípus különül el: a szakképző iskola (3 éves képzés, 1 év ágazati alapoktatás) és a technikum (5 éves képzés, 2 év ágazati alapoktatás). A speciális igényekkel a szakképzésbe érkező diákoknak tanulási, esetlegesen karrierlehetőséget jelent a műhelyiskola, az orientációs év vagy a dobbantó program.

A szakképzés 4.0 programja a mérhetőség érdekében indikátorokat tartalmaz, és megfogalmazza, hogy mitől lesz vonzó a szakképzés. A szakképzett dolgozók magasabb bérhez, biztos megélhetéshez juthatnak. A technikai képzés egyenes utat jelent a felsőoktatásba a szakmai vizsga emelt szintű érettséginek való megfeleltetése által. A képzés során ösztöndíjhoz vagy duális képzés esetén a tanulói munkaszerződés alapján munkabérhez juthatnak a diákok, mely a családok számára jelentős támogatást jelenthet.

A duális képzés lehetőségének megteremtéséhez további szereplőkre van szükség, ezek egyike az Ágazati Készségtanács (ÁKT). Ez olyan szervezet, ami a munkaerőpiac és a szakképzés összekapcsolására, valamint a szakmai készségek fejlesztésére összpontosít egy adott ágazatban. Ez a tanács általában az iparágak, ágazatok vagy szektorok számára jön létre, és összefogja a munkáltatókat, oktatási intézményeket, kormányzati szerveket és más érdekelt feleket. Vagyis annyi ÁKT működik, ahány ágazatban szakmai oktatás zajlik. Fontos szerepet játszik tehát abban, hogy az oktatás és a munkaerőpiac közelebb kerüljön egymáshoz, és hogy a szakképzés hatékonyan reagáljon az ágazatok kihívásaira és igényeire. Az ÁKT-k,

valamint a kamarák megfogalmazzák a gazdaság igényeit, az egyes ágazatokba tartozó szakképesítések rendszerét, a belépés feltételeit és sok egyéb mellett a duális képzés lehetőségeit. Az Országos Képzési Jegyzékbe (OKJ-be) való beavatkozás a szakképzés rendszerének újrarendelése a megváltozott körülmények miatt szükséges és időszerű volt. Az OKJ a szakképzésről szóló, többször módosított 1993. évi LXXVI. törvény vezette be, mely tartalmazta az állam által elismert szakképesítéseket. A digitalizáció hatása ágazatonként vizsgálható és definiálható, hogy milyen készségekre, képességekre, tudásra van szükség. Szintén fontos szereplő a Szakképzési Innovációs Tanács, amely véleményével, javaslataival meghatározó a szakmapolitikai döntésekben. Így például jogszabályok, duális modell, oktatói továbbképzések, szakmai követelmények, módszertani változás, megújulás, pályaaorientáció, minőségirányítás kérdéseiben (Szakképzés 4.0).

A Szakképzés 4.0 stratégia tehát a kínálat vezérelt szakképzési rendszer helyett kereslet vezérelt, kimenet alapú szakképzést biztosít a jelenlegi törvényi szabályozással együtt. A korábban megszokott lexikális tudás mellett/helyett az új szabályozásnak köszönhetően a képzési kimeneti követelményekben fogalmazzák meg az oktatás során elsajátítandó készségeket, képességeket, ismereteket, elvárt viselkedésmódokat, attitűdöket, valamint az önállóság és a felelősség mértékét. Az ajánlásként megfogalmazott programtervekben és az intézmények által elkészített képzési programokban meghatározott tartalmi változások újszerűek, a módszertani megújulást is megalapozhatják.

A stratégia szerint az új szakképzési rendszer elemei a szakmára felkészítő szakmai oktatás, a szakképesítésre felkészítő szakmai képzés, a szakma és a részszakma, ágazati alapoktatás, ágazati alapvizsga, szakirányú oktatás, tanulási eredmény alapú értékelés, autonómia, felelősség, képesség, attitűd, tudás. A projektfeladatok megjelenése az oktatásban a módszertani változás szükségességét hangsúlyozza. Az akkreditált vizsgaközpontok, a duális képzőhely megváltozott, megosztott felelőssége, a változó oktatói, vizsgáztatói szerepek újítást hoztak a szakképzés korábbi világába. A szakmai vizsgáztatás megújítása az iskolától, a képzőhelyektől független akkreditált vizsgaközpontokon keresztül valósul meg. Aki a vizsgára jelentkezőt tanította, nem vehet részt a vizsgáztatásában. A vizsgabizottság tagjai a mérési, ellenőrzési, értékelési feladatot ellátó személyek. Az ő munkájukat segíti a jegyző és a teremfelügyelő, valamint a technikai feltételeket biztosító személy. A vizsgabizottság valóban független, így a vizsga tisztasága megkérdőjelezhetetlen. Ezt az elképzelést erősíti meg a korábbi írásbeli vizsga interaktív vizsgával való kiváltása. Online számítógépes feladatot kell megoldani előre meghatározott időpontban, adott időtartam alatt a vizsgázónak, melynek javítása azonnal és központilag történik.

VÁRMEGYEI SZINT: GYŐR-MOSON-SOPRON VÁRMEGYE TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJA (2021–2027)

Az Európai Unió, nemzeti szintű stratégiai szabályozók mellett az adott földrajzi térségre leginkább koncentrált fejlesztési célokat, elképzeléseket megfogalmazó koncepció áttekintése hoz közelebb bennünket a célok eléréséhez. Az oktatási feladatok hatékony és eredményes teljesítése segít a térség fejlődésének előmozdításában.

A Győr-Moson-Sopron Vármegyei Területfejlesztési Koncepciónak tematikus céljai

vannak. A „Társadalom” tematikus cél közül különösen az oktatás, képzés és nevelés lehetőségeinek és esélyeinek javítása, a „Gazdaság” céljai közül a gazdasági tevékenység folyamatos megújulását szolgáló K+F+I környezet infrastrukturális és szervezeti, együttműködési kereteinek (innovációs ökoszisztéma) fejlesztése érdekes a vizsgált téma szempontjából.

„Megfelelően képzett humán erőforrás” területen a célkitűzés: A 21. század új kihívásaira reagálni tudó, a társadalmi mobilitást és az esélyegyenlőséget a lehető legjobban elősegítő, mindenki számára nyitott és elérhető, modern és együttműködő oktatási-képzési tér létrehozása, amely a munkaerőpiac folyamatosan változó igényeinek és elvárásainak megfelelni képes, flexibilis, magas színvonalú szakmai képzettséget és tudást biztosít” (Kon koncepció, 30). Az ÁKK a nyitott, elérhető együttműködés tipikus példája, melyben az oktatás és a gazdaság szereplői egymás mellett vannak jelen és együtt tudnak reagálni a folyamatos változásokra, ezzel is növelve a hatékonyságot és biztosítva a munkaerőpiaci igényeknek való megfelelést. A magas színvonalú tudás biztosításának garanciája lehet egyrészt a munkaerőpiaci szereplők jelenléte, ahol a modern technikai eszközök alkalmazását elősegítik a képzett szakemberek másrészt az egyetem, mint szintén a térségben jelenlévő, együttműködő szereplő. Mindkét említett fél naprakész tudással, innovációs készséggel rendelkezve segíti az eredményes oktatási-képzési tér kialakítását.

„Oktatás, nevelés” területén a megfogalmazott cél: A 21. század új kihívásainak és elvárásainak megfelelni képes oktatási nevelési rendszer létrehozása az oktatás infrastruktúrájának modernizálásával, az oktató-nevelő munkát végző képzők képzésével és megbecsülésével, a módszerek és tartalmak korszerűsítésével, esélyteremtéssel, hátránykompenzációval és széles körű együttműködésekkel. Az oktatási intézmények és dolgozókik érik el diákjaikat, a diákoknak pedig legyen hozzáférésük a tudástartalmakhoz és az oktatási terekhez digitális és jelenléti oktatás esetén is. Ennek kapcsán szükséges az oktatás és az oktatási intézmények tartalmi és infrastrukturális korszerűsítése. Az oktatási munka zavartalanulásának biztosítása minden körülmények között, megfelelő számú, módszertanilag jól felkészült, az adott település oktatási intézményéhez kötődő tanárokkal” (Kon koncepció, 57).

Az európai és a nemzeti szintet követően a települési koncepció kisebb térségre lebontva tartalmazza ugyanazokat a célkitűzéseket. Ehhez szükség van a szakképzés megújulására, amihez elengedhetetlen a munkaerőpiac közelsége, ami legkönnyebben a duális képzéssel valósítható meg.

A DUÁLIS KÉPZŐK ÉS AZ OKTATÁS SZEREPLŐI KÖZÖTTI KORMÁNYZATI SZINTEN LEVŐ KAPCSOLÓDÁSI PONTOK

A szakképzés kormányzati szinten jelenleg a Kulturális és Innovációs Minisztériumhoz tartozik, míg a köznevelés a Belügyminisztériumhoz.

A szakképző iskolákkal kapcsolatban lévő gazdálkodó szervezetek együttműködését a területileg illetékes kamarák hangolják össze, működésük szabályait a szakképzési törvény 100. §-a írja le.

A gazdasági kamara összekötő szerepe a ragasztóhoz hasonlítható, nélküle az egyes szereplők, – akik a munkaerőpiaci igények kielégítésében hatékonyan együttműködnek – csak külön alkotórészek lennének és nem egy közösség tagjai.

A gazdálkodó szervezetek közti oktatási tárgyú együttműködést összekapcsoló további szervezetek a szakképzési törvény által létrehozott, definiált Akkreditált Vizsgaközpontok, a Szakképzési Innovációs Tanács, az ágazati készségtanácsok.

A szakképzési törvény 14. § definiálja, hogy szakma megszerzésére irányuló szakmai vizsgát, illetve szakmai képzéshez kapcsolódóan megszerzhető szakképesítés megszerzésére irányuló képesítő vizsgát a nemzeti akkreditálásról szóló törvény szerinti akkreditáló szerv által személytanúsító szervezetként akkreditált vizsgaközpont szervezhet. A területi lefedettség a jogszabályi előírásoknak köszönhetően biztosított, megfelelő. A győri, Győr környéki intézmények életét segíti a Győri Akkreditált Vizsgaközpont.

A szakképzési törvény 98. §-a írja le, hogy a szakképzés országos stratégiai kérdéseinek érdekegyeztetése a Szakképzési Innovációs Tanács keretei között valósul meg. A Szakképzési Innovációs Tanács szakmai döntés-előkészítő, véleményező és javaslattevő országos testületként segíti a szakképzésért felelős miniszter szakképzéssel kapcsolatos feladatainak ellátását. A Szakképzési Innovációs Tanács véleményt nyilvánít, javaslatot tesz, értékeli a szakképzés eredményességét, valamint a szakképzési tananyagok és a szakmai követelmények alkalmazását, ajánlásokat tesz a szakmát szerzett pályakezdő szakemberek elhelyezkedési lehetőségeinek tapasztalataival, különös tekintettel az állástalan fiatalok helyzetével összefüggésben.

A szakképzési törvény 99. §-a alapján az egyes gazdasági ágazatok gazdálkodó szervezeteinek a szakképzés tartalmi szerkezetének folyamatos fejlesztését és korszerűsítését, a munkaerőpiaci igények és a képzési kínálat összehangolását szolgáló szakmai javaslatait az ágazati készség tanácsok képviselik. Az ágazati készség tanács folyamatosan figyelemmel kíséri a saját ágazatában a szakképzési szerkezet fejlesztését, a gazdasági, munkaerőpiaci, technikai-technológiai folyamatokat, és ennek alapján szakvéleményt ad, javaslatot tehet vagy előrejelzést készít a szakképzés rövid és középtávú fejlesztési irányainak, céljainak tervezése, meghatározása érdekében.

EGY GYŐRI TERÜLETI EGYÜTTMŰKÖDÉS BEMUTATÁSA

Az együttműködés szereplői a Győri Villamosipari Ágazati Képzőközpont (GYVÁKK) és egy győri technikum. A szakirányú oktatás megvalósítása céljából létrejött együttműködés központjában a Győri SZC Pattantyús-Ábrahám Géza Technikum (PÁGISZ) áll, melynek főtevékenysége a szakmai középfokú oktatás, működési területe: Győr-Moson-Sopron megye. Irányító szerve a Kulturális és Innovációs Minisztérium. Középirányító szerv a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal. Fenntartója a Győri Szakképzési Centrum.

A 2021/22-es tanévben az intézmény a jogszabályi előírásoknak megfelelően megfogalmazta jövőbe mutató céljait víziója és missziója segítségével.

A győri technikum víziója: Minden érdeklődő számára legalább egy nem helyettesíthető állás betöltésére jogosító szakmai végzettség biztosítása. Célunk olyan szakemberek képzése, akik képesek megálmodni a jövőt! (PÁGISZ MIR, 2022).

Az intézmény missziója: A régió munkaerőpiac igényeinek megfelelő, a korszerű szakmai tudás biztosításán túl a kor elvárásainak megfelelő kompetenciák fejlesztésével képezük a jövő szakembereit. Nevelő-oktató munkánk során egyaránt fontos számunkra az

együtműködés, a rugalmasság, a komplex problémamegoldás, a kreativitás, a műveltség, az egészséges életmód és a zöld szív (PÁGISZ MIR, 2022).

A technikum a korábban bemutatott stratégiák és szabályozás alapján együtműködést alakított ki a GYVÁKK-kal a szakirányú szakmai oktatás céljából duális képzési formában.

A GYVÁKK alapítói a Győri Szakképzési Centrum, az ENGINEERINSTRUMENTS Kft. és az EI Services Kft. Az együtműködésben a képzés és az ipar szervesen összefonódik. A képzőközpont lehetőséget nyújt – főként az elektronika és elektrotechnika ágazatban – tanulóik számára, hogy korszerűen felszerelt tanműhelyben, valós ipari környezetben, jól képzett szakemberekkel szerezzék meg végzettségüket. Az új tanulási eredmény alapú szemlélet előnyeinek megfelelően a szakmai elmélet és gyakorlat elsajátítása együttesen valósul meg (gyvakk.hu.)

„Győrt viszonylag kevés együtműködés fűzi a településhálózat többi tagjához, s ha meg is nevezhetők formalizált kapcsolatai, azok dinamikája messze elmarad a kívánatostól, tematikájuk pedig nem tartalmazza az alulról kezdeményezett stratégiai szemléletű gazdaságfejlesztést” (Somlyódyne Pfeil, 2012:33.).

A fenti állítás ellentétéként jó példaként bemutatásra kerülő együtműködés alulról irányuló kezdeményezés hatására valósult meg, mely kormányzati szinten támogatott. A kezdeményezők az alapító szervezetek képviselői, akiket az azonos cél megvalósítása vezérelt.

Az Ágazati Képzőközpont a városban működő két vállalkozás és a Szakképzési Centrum (mely Győrben és Mosonmagyaróváron rendelkezik iskolákkal) alapításával jött létre a stratégiai és a jogszabályi előírások szerint, a munkaerőpiaci igényeknek megfelelő oktatás, duális képzés biztosítása érdekében. A cél tehát közös. Munkavállalók képzése, akik a duális képzés során, valós vállalati környezetben juthatnak szakmai elméleti és gyakorlati ismeretekhez. A képzési program az előírások és a helyi sajátosságok figyelembevétele miatt közösen került kidolgozásra.

A képzőközpont a környezetében lévő kisebb vállalkozásoknak munkaerőt kölcsönözve biztosítja a szakirányú oktatás során vállalt feladatát, a telephelyén lévő tanműhelyek, illetve az alapító vállalkozások külső helyszínen történő munkavégzési helye mellett. A képzési programból az adott gazdálkodó szervezet profiljának (speciális területének) megfelelő tananyag elsajátítása, valamint a későbbi munkavállalói fluktuáció csökkentése érdekében teszi mindezt.

A kisebb vállalkozások Győrben és Győr környékén, Mosonmagyaróváron, Gönyűn, Kunszigeten található az iskola beiskolázási területén, vagyis Győr-Moson-Sopron vármegyében, e tekintetben mindenképpen Győr vonzáskörzetében.

A stratégiai célok, melyek a gazdasági élet szereplőire vagy a szakképzésre vonatkoznak, összekötik a szervezeteket.

A céljuk közös, területileg közel állnak egymáshoz, de a digitalizáció kihívásának megfelelően a kapcsolattartás formái között a személyes találkozás mellett az online forma is gyakran alkalmazott.

A kormányzati irányítás is azonos az említett oktatott, szakmai ágazatok között, az innovációs miniszter irányítása segíti a működést szabályozóival.

A horizontális együtműködésben a gazdasági kamara vezető, összekötő szerepe emelhető ki, amely a megyében kialakított jó gyakorlatának köszönhetően különböző formákat biztosít a rendszeres kapcsolattartásra, az elemzésekre, illetve a gyakorlatban megjelenő

problémák megoldásához segítséget nyújtva. Rendszeres szakmai, jogi, munkaügyi, illetve igény szerinti témákban tájékoztató előadások, műhelymunkák, munka reggelik biztosítják az együttműködést személyes, illetve online formában egyaránt.

A hálózat szereplői a technikum, a szakképzési centrum, a GYVÁKK-ban szerepet vállaló gazdálkodó vállalatok, valamint az iskolával együttműködő további duális partnerek, a minisztérium és a gazdasági kamara. Feladat, funkció, irányító szerep terén további fejlesztések központilag, területileg egyaránt lehetségesek, pl. vizsgaközpont, ágazati készségtanács. A hatékony feladatelosztás az eredményes vizsgafelkészítés elősegítése céljából, illetve a beiskolázás javítása, munkaerőpiaci igényekre való gyors reagálása érdekében fontos lenne. A folyamatos kapcsolattartás, a kommunikáció emiatt elengedhetetlen. A gazdaság igényeire azonnali reagálásra van szükség sok esetben, ehhez az egyes szereplők funkcióit tisztázni kell, ahogy az irányítót is ki kell jelölni minden egyes területen. Az erőforrásaikat megvizsgálva kell az oktatási intézményeknek és a duális partnereknek a szakképzésben vállalt feladatokat, például a tanítandó tartalmakat elosztani.

A térségi tervezésben nyomonkövethetőek az uniós és az országos stratégiák elvárásai. Az ÁKK pedig a térségi, területi tervezésben megfogalmazott célok, feladatok elérését segíti a kialakított együttműködéseivel, mindennapi tevékenységével.

A vizsgált együttműködésben az érintett felek egyeztetése alapján került meghatározásra az, hogy ki, kiket, mikor, hol, mit, milyen eszközökkel és kinek a segítségével tanít, vizsgáztat.

A 2023/24-es tanévben a technikus képzésben a szakmai tananyagtartalom 100%-át tanítja a 11., 12. és 14. évfolyamon a GYVÁKK a nála duális képzésben lévő diákoknak. A többi duális együttműködő partner, gazdálkodó szervezet, nagyvállalat 11. és 12. évfolyamos diákok duális képzésében nem vesz részt, és ebben a formában mindössze a szakmai tananyagtartalom 60%-át oktatja a 14. évfolyamon. A duális képzésben lévő diákok száma a vizsgált technikum esetében a 2023/24-es tanévben a végzős évfolyamon 68 fő, az évfolyamon tanuló diákok száma ebben a tanévben összesen 86 fő. A felnőttek szakmai oktatásában tanulmányi szerződéssel rendelkezők száma 100 fő, ebből 68 fő vesz duális képzésben részt. Végzős évfolyamon a GYVÁKK-ban 22 fő, további négy duális partnernél összesen 44 fő vesz részt a szakirányú oktatásban. A nem végzős technikus évfolyamra járó diákok közül 120 fő (a 11-12. évfolyamos diákok összlétszáma: 255 fő), valamint a felnőttképzési szerződéssel rendelkezők mindegyike a GYVÁKK-ban van duális képzésben. Az említett számok bizonyítják, hogy az ÁKK jelentős előnyre tett szert az oktatott diákok számát tekintve a térségben lévő további duális partnerhez képest. Erre magyarázat lehet, hogy sokféle horizontális együttműködési formához hasonló. Az ÁKK-ban az alapító cégekkel együttműködő foglalkoztatók igényeire azonnali reagálásra van mód. Valamint a kezdő munkavállalók vándorlása is csökken, hiszen ismert helyen, ismert keretek között kezdik meg a fiatalok a felnőtt életüket. A duális partnerek elsődleges célja saját jövőbeli munkavállalók képzése. A saját igényeiket, elképzeléseiket, munkafolyamataikat ismertetik meg a jövőendő munkavállalókkal, ez esetleges továbblépés esetén probléma forrása lehet.

ÖSSZEGZÉS

„A tudás, az ismeret, a szakképzettség a nemzetgazdaság valamennyi szintjén a gazdaság megkerülhetetlen hajtóereje” (Tóth et al., 2019:43.).

A bemutatott győri együttműködés a tudásközvetítés, a jövőben szükséges kompetenciák jegyében, a gazdasági és oktatási szereplők céljainak elérése érdekében valósul meg.

A szakképzési rendszert nagy próbatétel elé állította a gyorsuló gazdasági és társadalmi elvárásokhoz történő igazodás kényszere, amely valóban maga után vonta a változások sokaságát, így többletterhelést rótt a szakképzésben dolgozókra. A „Szakképzés 4.0” fejlesztési stratégia, az új szakképzési jogszabályi háttér megfelelően rugalmas jogszabályi környezetet biztosít a 21. század szakképzési kihívásainak kezeléséhez. Hiszen a fejlesztések a gazdaság elvárásaihoz igazodnak. Az Ágazati Képzőközpontok, Tudásközpontok létrehozásának célja, hogy a tanulók minél korszerűbb, teljesebb kompetenciákkal rendelkezzenek (Köz-Gazdaság, 2020).

Az oktatás, főként a szakképzés és gazdaság együttműködésének fontos színhelye egy város és annak agglomerációja.

A bemutatott példa alapján megállapítható, hogy Győr egy fontos együttműködési központ.

A tanulmány elején megfogalmazott kérdéseket áttekintve a stratégiák, a gazdasági élet és az oktatás szereplői között kapcsolódási pontok, a horizontális együttműködés formáinak áttekintése megvalósult.

Megállapítható, hogy a jelenlegi magyar szakképzés elvi szinten igen, a gyakorlatban azonban nem mindig és nem minden térségben tud megfelelni a stratégiai elvárásoknak. A kitűzött célok teljesítésére tett kísérlet dicséretes, a befektetett munka elismerésre méltó, az oktatás során a pedagógiai hozzáadott érték látható. A családi értékek, a középiskolába való érkezéskor meglévő kompetenciák, tudáselemek hiányosságát minden esetben igyekszik pótolni minden intézmény, mindemelllett a munkaerőpiaci igénynek is szeretne megfelelni. Ez a kettősség is nehezíti a folyamatban szereplők mindennapjait. Fontos, hogy tudjanak egymásról, ismerjék egymás erősségeit, képesek legyenek az együttműködésre és ehhez az akaratuk, az igényük is adott legyen.

A Győrben és környékén jelenlévő együttműködés jó gyakorlat a területi dimenzió erősítésére, mely az oktatás és a gazdaság igényeit egyaránt figyelembe veszi.

A kutatás folytatásának egyik lehetséges útja a Győri Tudástranszfer Központ vizsgálata, melyet a győri Széchenyi István Egyetem, a Győri Szakképzési Centrum és az AUDI Hungaria Zrt. hozott létre. A központ célja a szakképzésen alapuló életpályamodell vonzóbbá tétele, valamint az átjárhatóság megteremtése a szakképzés és a felsőoktatás között gyakorlatorientált, a munkaerőpiac igényeihez igazodó oktatás biztosításával (uni.sze.hu).

A kutatómunka következő lépése lehet a jelenlegi Európai Unió stratégiai célok vizsgálata és a megvalósítás lehetőségeinek áttekintése a magyarországi és a nemzetközi gyakorlat alapján.

IRODALOMJEGYZÉK

- Borgulya Ágnes – Balogh Gábor: *Ipari klaszterek kommunikációja*, Vezetéstudomány, 2019/1, 27–40. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2019.01.03>
- *EURÓPA 2020, Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*, Brüsszel, 2010.
- *Győr-Moson-Sopron Megye Területfejlesztési Konceptiója (2021–2027)*. Elérhető: GYMSM_Konceptio_5_0_20210701_01.pdf (gymsmo.hu) (Letöltés ideje: 2022.12.22.)
- Kaibás Gábor Márk: *A szakképzési jogszabályok magyarázata*, Budapest, 2022.
- *Képzési és Kimeneti Követelmények, Programtervek*. Elérhető: <https://szakkepzes.ikk.hu/kkk-ptt> (Letöltés ideje: 2022.12.14.)
- Lengyel Imre: *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*, Szeged, 2003.
- PÁGISZ MIR: *Győri SZC Pattantyús-Ábrahám Géza Technikum Minőségirányítási Programja*, 2022. (megjelenés, közzététel alatt)
- Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Térületi politika*, Budapest, 2011.
- Somlyódy né Pfeil Edit (szerk.): *Az agglomerációk intézményesítésének sajtós kérdései: Három magyar nagyvárosi térség az átalakuló térben*, Pécs, 2012.
- Somlyódy né Pfeil Edit: *Az agglomerációk jelentőségének változása az államszervezés és a városi kormányzás szempontjából*, Tér és Társadalom, 2011/3, 27–59. <https://doi.org/10.17649/tet.25.3.1876>
- *Szakképzés 4.0 stratégia*, ITM, 2019. Elérhető: https://api.ikk.hu/storage/uploads/files/szakkepzes_40pdf-1590612271838.pdf (letöltés ideje: 2024. 10. 21.)
- Ternai Katalin – Borbásné Szabó Ildikó: *eBEST platform a KKV-klaszterek operatív és együttműködési folyamatainak támogatására*, Vezetéstudomány, 2015/9-10, 57–66. DOI <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2015.09.06>
- Tóth Róbert – Szűk Krisztina – Sisa Krisztina – Szijártó Boglárka: *Az oktatás és szakképzés szerepe a vállalati (és nemzetgazdasági) versenyképesség növelésében*, Polgári Szemle, 2019/4-6, 36–55. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.1204>
- Trautmann László – Vertetics Ádám: *„A Kormány elkötelezett a magas hozzáadott értékű termelés bővítésében”, Interjú Dr. Palkovics László miniszterrel*, Köz-Gazdaság, 2020/4, 7–11. <https://doi.org/10.14267/retp2020.04.02>

JOGSZABÁLYOK:

- *2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról*. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0600005.tv> (Letöltés ideje: 2023.01.02.)
- *2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről*, Magyar Közlöny 2019. 191. szám. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1900080.tv> (Letöltés ideje: 2022.12.14.)
- *12/2020. (II. 7.) Korm. rendelet a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról*. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000012.kor> (Letöltés ideje: 2022. 12.14.)
- *A Széchenyi-egyetem, a Győri SZC és az Audi megalakította a Győri Tudástranszfer Központot*. Elérhető: <https://www.uni.sze.hu/post/a-sz%C3%A9chenyi-egyetem-a-gy%C5%91ri-szc-%C3%A9s-audi-megalak%C3%ADtotta-a-gy%C5%91ri-tud%C3%A1stranszfer-k%C3%B6zpontot> (Letöltés ideje: 2024.05.13.)
- A TANÁCS AJÁNLÁSA (2022. június 16.) a zöld átállást és a fenntartható fejlődést szolgáló tanulásról (2022/C 243/01), *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, 2022, 65. 1-10.
- A TANÁCS AJÁNLÁSA (2022. június 16.) az egész életen át tartó tanulást és a foglalkoztathatóságot célzó mikrotanúsítványokra vonatkozó európai megközelítésről (2022/C 243/02), *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, 2022, 65. 10-26.

- Az Európai Parlament 2020. december 17-i (2021/C 445/13) állásfoglalása a fenntartható versenyképességet, társadalmi méltányosságot és rezilienciát célzó szakképzésről szóló tanácsi ajánlásról (2020/2767(RSP)), <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a21b0563.eup> (Letöltés ideje: 2024.07.02.)
- Európai Tanács 2020. november 24-i ajánlása „A fenntartható versenyképességet, társadalmi méltányosságot és rezilienciát célzó szakképzésről”, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020H1202\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020H1202(01)) (Letöltés ideje: 2024.07.02.)
- Győri Villamosipari Ágazati Képzőközpont Alapítói, <https://www.gyvakk.hu/alapitok> (Letöltés ideje: 2024.05.13.)
- *Osnabrücki Nyilatkozat a szakképzésnek a helyreállítás, valamint a digitális és zöld gazdaságra való méltányos átállás támogatásában betöltött szerepéről*, 2021, Luxembourg. <https://doi.org/10.2767/682707> Elérhető: <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/f731da19-6d0b-11ec-9136-01aa75ed71a1/language-hu> (Letöltés ideje: 2024.07.02.)

Kulcsár Ágnes: Kalendáriumlapok / december

BÓDI FERENC

A magyar vasúthálózat kifejlődése a politikai játszmák erőterében – hatása új megyeszékhelyek létrejöttére a XIX. század utolsó negyedében¹

The Development of the Hungarian Railway Network in the Force Field of Political Games - its Effect on the Creation of New County Seats in the Last Quarter of the 19th Century

SZERZŐ:

BÓDI FERENC, tudományos főmunkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet; témavezető tanár, Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Doktori Program, bodi.ferenc@tk.hu, ORCID: 0000-0003-2362-3174

JEL kód: R58

Kulcsszavak: vasúttörténet • megyeközpontok • dualizmus
• politikai játszmák • városfejlődés • Magyarország

Absztrakt: A vasúthálózat mint az érhálózat kötötte össze az ipari és igazgatási központokat, amely a reformkor végétől az első világháború végéig épült ki Magyarországon. Mivel a vasúthálózat kifejlődése előtt szilárd burkolatú utak összefüggő hálózata nem épült ki, ezért a vasút különösen fontos szerepet kapott a személy-, teher-, valamint a hírforgalom föllendülésében. A vasútvonalak és kialakulóvasúti csomópontok új gazdasági és ennek következtében új politikai súlypontokat jelöltek ki az ország közigazgatási térképén a XIX. század végére. Gyakran korábbi megyeközpontok elveszítették belpolitikai súlyukat és új, vasúti kapcsolattal

rendelkező települések vették át a korábbi történelmi megyeközpontok közigazgatási szerepkörét. A cikk célja bemutatni azt a politikai játéktérrel, amelyben ez a közlekedési- és hírközlési hálózat kialakult, amelyet az euklideszi vektorok terében a birodalmi-, nemzeti-, megyei-, valamint helyi érdekek együttese formált.

AUTHOR:

FERENC BÓDI, Senior Research Fellow, HUN-REN Institute for Political Science – Centre for Social Sciences; Professor, University of Pécs, Interdisciplinary Doctoral School, Political Science, bodi.ferenc@tk.hu, ORCID: 0000-0003-2362-3174

JEL code: R58

*Keywords: railway history • county seats, dualism • political games
• urban development • Hungary*

Abstract: *The railway network, built in Hungary between 1846 and 1918, as the country's logistical vein, connected and served the industrial and administrative centres. Since no network of paved road was built before the development of the railway network, the rail played a particularly important role in freight and passenger traffic, and postal services as well as communication. By the end of the 19th century, the railway lines and the emerging rail centres of gravity had marked new economic and, as a consequence, new political centres of gravity on the country's administrative map. It often happened that former county centres lost their power in domestic politics and new settlements with railway connections took over and emerged into administrative role of the former historic county centres. The purpose of the article is to present the political spectrum where this transport and communication network was formed, and which was shaped by a combination of imperial, national, county and local interests in Euclidean vectors' space.*

BEVEZETŐ

A magyar vasúthálózat története elválaszthatatlan a XIX. századi magyarországi kapitalizmus létrejöttétől. Magyarország az európai országokhoz mérhető gyors fejlődését alapvetően a vasúti rendszer kiépülése, és az ezzel összefüggő folyami szabályozás segítette elő. A vasúti hálózat korszerű logisztikai kapcsolatot tett lehetővé a kontinens piacaival, Trieszt és Fiume révén pedig a világgal. Az árvízmentesítés és a vasút lehetőséget adott az időjárás-tól független áruszállításra, utasforgalomra, valamint a gyors híráramlásra is. A vasúthálózat mellett robbanásszerűen fejlődött a postai szolgáltatás, a távírda és a sajtótermékek terjesztése. Korábban az évszakok időjárási viszontagságai és a folyók vízállása gátolta a hírek terjedését. Az ország belső részein az év két szakában összefüggő vízfelületek, árvízi hullám-

terek képződtek. A sáros, elárasztott vidéken hetekig, hónapokig nem lehetett biztonsággal átkelni, így az áruszállítás és közlekedés sem volt folyamatos. A XIX. század közepéig az ország egy nyolcad része időszakosan víz alá került, lényegében a síkságok fele rendszeresen folyami ártérre változott (Katus, 1987:987). Magyarországon, ellentétben más országokkal (Anglia, Hollandia), nem épült ki szilárdburkolatú úthálózat vagy csatornarendszer a vasút térhódítása előtt. Bár az országnak tekintélyes agrárexportja volt már a XVII. században is, de ezek a termékek (pl. magyar szürkemarha) élve, „lábon” jutottak el a velencei, bécsi, müncheni, nürnbergi piacokra. A búzát és bort pedig szekerekkel, úgynevezett magyarkocsikkal szállították Krakkóba vagy Szentpétervárra. Ezek a közlekedési eszközök könnyűek, ugyanakkor nagy teherbírásúak voltak (Tarr, 1968).

A vasúthálózat forradalmi hatása az ipar, a kereskedelem mellett a hétköznapiakra és a szellemi életre is komoly hatást gyakorolt. A vasút gyorsította nemcsak az országhatáron belüli, hanem a kifelé és befelé áramló vándorlást is. Földtelen parasztok százai indulhattak el idénymunkára a nagybirtokok majorságai és bányaiipari központok felé (Illyés, 2003; Szabó, 1937), valamint akár tengeren túlra, főleg az Egyesült Államokba (Neményi, 1911; Bódi 2017). A kisvárosi és megyei nemesség és kereskedő rétegek gyermekei gyorsan eljuthattak Európa oktatási központjaiba, így pl. Párizsba, Bolognába, Heidelbergbe (Kosáry, 1983). A magyar történelmi középosztály bekerült Európa vérkeringésébe. Korábbi évszázadokban a tanulmányutak és a külföldi tanulás lehetősége csak keveseknek adatott meg, ennek az utazási szabadságnak és gyorsaságnak köszönhetően a XIX. század utolsó harmadában kialakult a magyar polgári középosztály (Vörös, 1987).

A népmozgás nem csak kifelé irányult, a magyar ipar- és városfejlődés legdinamikusabb korszakában (1967–1918) tízezrek érkeztek a Birodalom távoli tartományaiból, s azon túlról, így például Németországból, akik szaktudásukat itt Magyarországon kamatoztatták. Egy-két évtized alatt létrejött egy első generációs német ajkú munkásosztály szakszerveetekkel, modern, korszerű beteg- és nyugdíjbiztosítással (Gyányi, 1994:11–14). A munkáslapok németül jelentek meg, és a szakmák nyelve is hosszú ideig a német maradt (ez nyomokban még ma is fellelhető, leginkább vasas, bányász- és építőipari szerszámok nevében és szakkifejezésekben). A kertészeti kultúrában megjelentek a bolgárkertészek, akik először idényjelleggel (februártól – októberig) az új ipari központok körül béreltek földeket. Később a XX. század elején a bolgárok letelepedtek a nagyvárosok előterében, ahol iskolákat, egyházakat és kulturális egyesületeket hoztak létre (Savova, 2017; Savova – Toldi, 2016).

A vasút és azok tartozékai (posta, távközlés) révén az ország a középkorból a modern kapitalizmusba lépett lényegében egy emberöltő alatt. Az ország végtelennek tűnő tere átjárhatóvá vált. A híráramlás, az áruszállítás és a közlekedés a szolgáltatások elérhető ára miatt gyorsá és tömegessé vált. A messzi tájakról érkezők gyorsan jutottak el, és terjesztették szaktudásukat szerte az országba. Ez a technikai forradalom megteremtett egyfajta, az európai és észak-amerikai térségre jellemző társadalmi- gazdasági dinamizmust. A magyar közemlékezet ezt a történelmi korszakot aranybékének nevezi.

Kétségtelen, az aranybéke korának voltak árnyoldalai is. Ilyen volt például a szabad paraszti társadalom „bekerítése”,² felszámolása, különösen az árterek és folyóvölgyek területén (Andrásfalvy, 2007). Az államilag támogatott beruházásokkal együtt megjelent a politikai korrupció, amely nemzeti érdek köntösében magán- és helyi érdeklőbb hasznát szolgálta (Berend, 2003). Területi differenciálódás miatt elmaradt zárvány társadalmak marad-

tak fenn, amelyek szinte máig ható társadalmi nehézségei az országnak (Gazsó, 2008). Egy monocentrikus vasúthálózat jött létre, amely Budapest gyors fejlődését idézte elő. Az így született metropolisz mellett további városközpontok, amelyek a lakosságában, a gazdasági erőben a fővárost megközelítették volna, nem fejlődtek ki. Azokat a városokat, amelyek legalább a regionális centrumfejlettséget elérték volna a XX. század elejére, a Trianoni békeszerződés (1920) más országhoz csatolta (Erdősi, 1986, 1989). A szervesen gazdasági- és társadalmi fejlődés miatt kialakult egy gyarmati jellegű „kettős társadalom” (dual society),³ amely egy erős etatista attitűdre épülő politikai kultúrának ágyazott meg. A politika vezérelte gazdaságfejlődés egy államkapitalista modellel eredményezett, amely mint uralkodó gazdaságszervezési attitűd a kommunizmus idősza alatt sem tört meg. Magyarország vasúthálózata nagymértékben hozzájárult a gazdasági-társadalmi szerkezet átalakulásához, s ezzel együtt a politikai élet keretét adó település- és területi igazgatás súlypontjainak átrendezéséhez. A vasút, amely épp jövőre lesz kétszáz éves Európában (Maggi, 2024), s a modern kor egyik, ha nem a legfontosabb rekvizituma, átszabta a települések korábbi hierarchiáját, a megyék és régiók egymáshoz viszonyított sorrendjét, súlyát. Magyarországon a vizek szabályozása mellett a vasúti pályák iránya és csomópontjai új térfunkciót adtak a korábbi korokban jelentéktelen helységeknek, és ezzel egyidőben pár korábbi megyeközpont is elveszítette közigazgatási szerepét (Beluszky, 1990). Az alábbi tanulmányban, felhasználva a gazdaságtörténeti és vasúttörténeti munkákat, bemutatom, hogy milyen politikai játszmák formálták az ország igazgatási szerkezetét meghatározó városok fejlődését, elsődlegesen Budapestét, és a vidéki központokat, különösen a Nagyalföldön és Erdélyben.

MAGYARORSZÁG A TÉR-IDŐ EURÓPAI ERŐRENDSZERÉBEN. PREKAPITALIZÁCIÓ; A KAPITALIZMUS EMBERI TÉNYEZŐI A XVIII. ÉS XIX. SZÁZADBAN

A török kiűzése után a XVIII. században a Magyar Királyság a Habsburg Birodalom részeként tekintélyes léptékben fejlődött. Államilag szervezett betelepítő program révén az ország korábbi háborúkban és pestis járványokban elnéptelenedett területei újra benépesedtek. Ez idő alatt erőteljes mértékben fejlődött az extenzív kultúrára épülő agrártermelés és agrárexport, amely elsődlegesen az Európa nyugati területeit, ezen belül is különösen a Habsburg Birodalom tartományait érte el (Wellmann, 1989). A XVIII. században az ország egy toleráns soknemzetiségű és több vallású ország képét mutatta, kiváló katolikus egyetemmel, piarista, jezsuita gimnáziumokkal, kálvinista kollégiumi hálózattal haladó lutheránus líceumokkal. Az iskolaalapítást és -fenntartást az egymással versenyző egyházak mellett a földesurak vállalták magukra. Az utóbbiak gyakran olyan felekezeti iskolákat is patronáltak, amelyeknek az egyházi hovatartozása eltért a kegyúr (fenntartó) vallásától. Ez az iskolaforradalom meghatározó módon hozzájárult a XIX. századi modernizációhoz, amely a reformkort készítette elő (1825–1848) Magyarországon (Kosáry, 1983). A vasútépítés korszakával egybevágó aranybéke periódusát (1867–1918) lényegében egy mély gazdasági válságra adott politikai útkeresés nyitotta meg. Az ország polgárosodását azok a politikusok és értelmiségiek készítették elő, akik a XVIII. század iskolaforradalmában létesített oktatási intézményeiben nevelődtek.

A versengő iskolák tananyaga olyan tudással bővelkedett, amely gazdasági és műszaki ismereteket is nyújtott annak ellenére, hogy az országnak az ipara nem volt számottevő (Kosáry, 1990). A műszaki képzést elősegítendő, Mária Terézia fia, József császár megalapította a nagyhírű Budapesti Műszaki Egyetem elődjének tekinthető Institutum Geometrico-Hydrotechnicum-ot (1782) Budán, amely az első műszaki diplomát adó intézmény lett Európában, tizenkét évvel megelőzve a francia *École Polytechnique*-t (Armuth et al., 2013). Az itt felnevelkedett műszaki értelmiség fontos végrehajtójává vált a magyar folyamszabályzásnak és az ezzel párhuzamosan kiépülő hazai vasúthálózatnak.⁴

A napóleoni háborút, s az azzal járó búzakonjunktúrát gazdasági válság követte. Az agrárexport szűkülése a magyar élelmiszerexportra épülő gazdaságot válságba vitte. A gazdasági válságot a progresszív politikának utat engedő politikai válság követte. A haladó mozgalom a polgárosodást tűzte ki célul: egységes adózást, a jobbágyság felszámolását, valamint a kapitalista gazdaságot elősegítő törvényeket. A reformkor szülte a korszerű infrastruktúra vízióját: állandó hidakat a Dunán, vasutak építését, folyamszabályozást, gőzhajózást stb. Széchenyi és Kossuth víziói ugyan hatottak a később megvalósult vasúti nyomvonalak irányára, de átfogó hálózati terv sosem született.⁵ A reformkor teremtette meg az első vasúttörvényt is 1836-ban (Ertl, 1986).

1848-ban a „törvényes forradalomban”⁶ (Deák, 1994) a haladó politika sikerrel eléri céljait az áprilisi törvények révén, azonban az ország függetlenségi háborúba keveredett, amelyet elveszít.⁷ Egy évtizeddel később az európai geopolitikai status quo átrendeződése miatt a Habsburg Birodalom – a solferinói és königgrätzi kudarc után – rákényszerült arra, hogy a magyar elittel politikai egyezséget keressen. Így jött létre 1867-ben az Osztrák-Magyar Monarchia, amelyben a Magyar Királyság elnyerte részleges függetlenségét. A két állam három szakpolitikában, a hadügy, külügy, valamint a pénzügy terén tartotta fenn a közös kormányzást, amelyek közül különösen a pénzügy erőteljesen kihatott a magyar gazdaságfejlesztésre. Az osztrák-magyar kiegyezés, a Magyar Királyság újbóli részleges függetlenségének visszaállítása lényegében majd’ egyidejű a német egység (1871), az olasz Risorgimento (1871), valamint a Balkánon a független Bulgária (1878), s egyéb független államok létrejöttével, azaz egy új európai geopolitikai status quo megteremtésével.

A Magyar Királyság területén a nemzeti liberális politika megnyitotta az utat a szabad-tőke áramlása előtt, amely az ipar gyors fejlődését eredményezte. Az iparosítás a városok növekedését, a gazdaság egészének bővülését, s ezen belül a közlekedés és szállítás tömegessé válását indukálta. A gazdasági növekedés nem csak igényelte, de egyben lehetővé is tette a vasutak építését, mivel annak eszközszükségletét (mozdonyok, vagonok, sínek) a XIX. század végére teljesen hazai termelésből tudta biztosítani.

A következőkben bemutatásra kerül a politikai érdek vezérelt vasúti hálózat kifejlődése. Azon tényezők elemzésére kerül sor, amelyek a nyomvonalak kialakítását befolyásolták a vármegyék és városok játszójával együtt a XIX. század végi Magyarországon.

QUI PRODEST?

Alig pár évtized alatt az Egyenlítő hosszának felét meghaladó vasúthálózat (22.000 km) épült ki a Magyar Királyság területén a XIX. század második felében. Ezt a vasúti hálót

lényegében nem tervezték meg, nem volt olyan egységes elfogadott koncepció, amely ennek fejlődését végig kísérte volna. A gráfelmélet fogalmait használva: a kialakult vasúti hálózat csúcsait (városok), elágazásait, valamint éleinek irányát (vasúti fővonalak) számos gazdasági és politikai érdekvektor euklideszi egyensúlyaként értelmezhetjük.⁸ Ebben a hierarchikus – birodalmi, nemzeti, regionális és lokális – erőterben és változó politikai időkeretekben formálódott ki az ország vasúthálózata. Ez nem egyedülálló jelenség, mivel a XX. század végén, XXI. század elején hasonló politikai játszmák erőterében alakult ki a spanyol gyorsvasút hálózata is (Audikana, 2021).

A vasútpályák irányát megszabó döntések, a XIX. századi Magyarországon, John C. Harsányi játékelméletében tárgyalt alku modelljéhez hasonlóak: a közel két emberöltőnyi politikai játszma minden versengő fél számára nyereséggel zárult. Ez egy klasszikus „win win” típusú játszma volt, amely minden „érdekvektor” számára, ha nem is egy időben, de a korszak nagy részében olyan hasznot hozott, amelyet a játékba lépés nélkül nem ért volna el (Harsányi, 1982).

1. ábra: Érdekvektorok a magyar vasútépítési korszakban
 Figure 1: Interest vectors in the era of the Hungarian railway construction

Forrás: saját szerkesztés Erdősi (1987), Harsányi (1982) alapján.
 Source: own editing based on Erdősi (1987), Harsányi (1982).

A VASÚTHÁLÓZAT LÉTREJÖTTÉNEK ÉRDEKVEKTORAI

V1, Osztrák birodalmi érdek, amelynek célja az volt, hogy Magyarország gazdasága minél gyorsabban beépüljön az örökös osztrák tartományok gazdasági életébe. Ausztria 1850-ben vámuniót hoz létre Magyarországgal, amely eltörli a belső vámokat. Az unióval lényegében létrejön a későbbi dualista politikai rendszer gazdasági alapja, a közös piac. Az osztrák szán-

dék célja az volt, hogy a magyar élelmiszer, bányakincsek, kohászati félkész termékek olcsón jussanak el Ausztriába és Csehországba, s onnan a késztermékek vissza Magyarországra. A birodalom nyugati és keleti piacai legyenek összekapcsolva. A „textil és búza házasságának” is nevezett közös piaccal, a háborút elvesztő Magyarország többet nyert, mint veszített – John Komlos⁹ szerint (Komlos, 1983). A magyarok gazdasági nyeresége a kiegyezéskor vált egyértelművé. 1867 után Magyarország történelmében egyedülálló, töretlen fejlődési pályára került. A forradalom leverését követő időszakban az épülő vasútvonalak iránya Bécs és Trieszt felé mutatott, s Pesten át Béccsel kötötte össze az ország meghatározó búzatermelő vidékeinek központjait (Debrecen, Temesvár). Magyarország politikai érdekeit az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) töltötte be, amely különösen a bányatulajdonosok és gabona-termesztők érdekeit képviselte (Erdősi, 1985:443–451.). Az osztrák birodalmi érdek különösen az 1850–1867 közötti időszakot dominálta (Komlos, 1983).

V2, Adekvát nemzeti (állami) érdek a kiegyezést követő időszakban (1867–1918) erősödött meg. A nemzeti érdeket az úgynevezett 'kamatgarancia' intézménye biztosította azáltal, hogy a kormány – a minisztériumok döntéselőkészítése és a parlament vitái után – koncessziókat adott magánbefektetők számára, akik egy-egy vasúti szakasz megépítését vállalták. Az állam garantálta a befektetőnek a befektetett pénz után az 5–7%-os hozamot. Azaz, ha egy megépített vasúti szakasz nem hozott nyereséget, vagy épp ráfizetéses volt, akkor az állam azt támogatással kiegészítette a kamatgarancia mértékéig. A magyar kormány így ösztönözte a vasúti infrastruktúra dinamikus növekedéséhez a befektetői hangulatot.

A XIX. század utolsó évtizedében a vasúti vonalak hossza évi 7%-kal, a szállítási teljesítmény pedig 10,5%-kal növekedett. 1870 és 1890 között a vasúti beruházások átlagos értéke meghaladta a 30 millió ezüstit forintot (45 forintnak 500 gramm színezüst értéke volt) (Katus, 1987:984.). A gigászi beruházások forrásalapját az osztrák befektetők biztosították, akik a tőkét a Magyar Királyságba menekítették, mivel a magyar kormány az adókat alacsonyan, mélyen az osztrák adószint alatt tartotta. Amennyiben az infrastruktúra-beruházásokat az ország saját forrásból biztosította volna, akkor adókat kellett volna kivetnie. A kormány a vasútépítő cégek mellett az ipari nagybefektetőknek is a 6%-os kamatgaranciát szavatolta, továbbá 15 évre adott adómentességet minden cégnek, amennyiben a beruházás összértéke meghaladta az 5 millió forintot, ha az Budapesten valósult meg (Komlos, 1983:231.). Az állami pénz kamatgarancia formájában ömlött a túlhevített gazdaságba. A kormány ipart támogató szubvenciója 1875-ben elérte a 64 millió forintot, amely az azt követő években évente 11 millió forinttal nőtt (Komlos, 1983:166.).

Az ipar és a vasút fejlődését az állam a továbbiakban kedvezményes, csak egyes szakaszokra érvényes, tehát nem általános és egységes vasúti fuvardíjakkal segítette elő (Komlos, 1983:159.). A vasúti koncessziós- és tarifapolitikával a kormány befolyásolta, hol alakuljanak ki feldolgozóipari központok. Így fejlődött Budapest az Osztrák-Magyar Monarchia, majd a század végére Európa egyik legnagyobb malomipari központjává (Erdősi, 1986:396.). Fiume pedig a vasútfejlesztésnek, a Fiume–Budapest vasúti szakasz megépítésének köszönhetően – az akkori osztrák Trieszttel szemben – Magyarország legjelentősebb tengeri kereskedelmi kapujává vált. Az adriai kikötő éves forgalma 1876 és 1890 között 52 ezer tonnáról 547 ezer tonnára, annak értéke 6,5 millió forintról 60 millió forintra nőtt (Katus, 1987:986–987.).

A vasútfejlesztések magukkal vonták a posta és hírközlés robbanásszerű fejlődését is. 1868 és 1890 között a postahivatalok száma 1337-ről 4308-ra emelkedett, a távíróhivatalok száma 404-ről 1804-re, a távíró vonalak hossza pedig 8 ezer kilométerről 21 ezer kilométerre növekedett. A postai levélforgalom ugyanebben az időszakban évi 25 millióról 172 millióra, a táviratok száma évi egy millióról 7,6 millióra emelkedett (Katus, 1987:986–987).

A magyar vasutak fejlődése a XIX. század második felében – leelőzve Ausztriát és Csehországot – a világon a leggyorsabb volt (Berend – Ránki, 1976:112.). Az ország vasútsűrűségi mutatója a század végére, területre vetítve (1000 km²) megközelíti Ausztriáét, népességre vetítve (100 ezer lakos) pedig kiemelkedik a környezetéből, megelőzi a szomszédos államokat és a birodalom tartományait.

1. táblázat: A vasúti sűrűség mutatói Európában (1884–1895)
Table 1: Indicators of railway density in Europe (1884–1895)

Ország	1000 négyzet km-re	100.000 lakosra
	jutó vasút km	
Belgium	188	87.4
Anglia	107	85.7
Németország	87	89.8
Svájc	84	116.4
Franciaország	77	107.5
Ausztria	59	71.1
Dánia	58	102.6
Olaszország	52	48.1
Magyarország	43	76.8
Portugália	25	45.8
Spanyolország	24	70.3
Románia	20	48.2
Svédország – Norvégia	14	160.2
Szerbia	11	23.3
Bulgária	9	25.3
Oroszország	7	34.8

Forrás: Katus, 1987:984.
Source: Katus, 1987:984.

Magyarországon a vasút dinamikus fejlődését az ipari termelés – Európában kiugró – növekedése követte. Az ipar gerincét – a tetemes szállítási kapacitást is igénylő – az élelmiszeripar, ezen belül is a malomipar adta. Ehhez társult a bányászat, a vasúti eszközöket gyártó vas- és acélipar, amely egyben a vasúti szakaszok tereptárgyait (hidak, alagutak) is megépítette. Fontos szerepet játszott a MÁV Gépgyár. A Ganz üzemében ötszáz mozdony és 25 ezer vagon épült meg (Katus, 1987:985). Az 1860-as évek elején a síneknek csak ötödét gyártották Magyarországon, a század végére nemcsak, hogy minden új lefektetett sín hazai gyártású lett, hanem a sínek 84%-a már nem vasból, hanem acélból készült (Berend – Ránki, 1976). A Dunán és a Tiszán acélszerkezetű hidak épültek, amelyeket a hatvanas és hetvenes években elsődlegesen francia mérnökök terveztek, azonban a nyolcvanas évektől a tervezők már magyarok voltak (Katus, 1987:985.). A vasútépítés konjunktúrahátása nem korlátozódott a vasútépítést közvetlen kiszolgáló ágazatokra (szénbányászat, kohászat, gépgyártás, acélipar stb.) mivel az, Berend T. Iván szerint, az egész gazdaság multiplikátora lett (Berend – Ránki, 1976).

2. táblázat: Néhány európai ország ipari termelésének éves növekedése (1870–1913)
 Table 2: The growth of industrial production in some European countries (1870–1913)

Ország	százalék / év
Oroszország	5.2
Németország	3.9
Magyarország	3.8
Svédország	3.3
Ausztria	2.5
Franciaország	2.1
Olaszország	2.1
Anglia	2.1

Forrás: Komlos, 1983:213.; Mitchell, 1976.
 Source: Komlos, 1983:213.; Mitchell, 1976.

Felvetődik a kérdés: a gazdasági növekedés és töretlen ipari fejlődés költségét ki fizette meg? Az állam önerőből erre nem lett volna képes, ezért a vasútépítést a külföldi tőke részére koncesszióba adta, azaz az egyes építendő vasútszakaszokra idő- és területi korlátok mellett monopóliumot adott. A befektetők kamatgaranciát is kaptak, amelyet a kormány államkötvények kibocsátásából finanszírozott. A kötvények felét osztrák tőkésék vásárolták fel, így nem kellett a magas adókkal a belső gazdaságnövekedést és fogyasztást visszafogni. A pénzbőség egyaránt kedvezett az importnak, a befektetéseknek és fogyasztásnak is (Komlos, 1983:223.). A Magyar Függetlenségi Párt patrióta szenvedéllyel az Ausztriához fűződő viszony felmondását követelte, kárhoztatta a közös piac szuverenitást csorbító hatását. De azt már akkor be kellett látni, hogy a Magyar Királyság, amely Európa egyik legelmaradottabb állama volt a XIX. század elején, pár évtized alatt fel tudta küzdeni magát a fejlettebb országok középmezőnyébe (Komlos, 1983:212.).

Az állam a szubvenciók terheit Baross Gábor minisztersége idején (1886–1892) mérsékelte. A veszteséges magánvasutak felvásárlásával az állam radikálisan csökkentette a garanciahitel vállalásából eredő állami terheket, s egyben a külföldi magántőkeből épült vasúti szakaszok (fővonalat tekintve) 84%-a állami tulajdonba került. További lépéssel a „vasminiszter” egységes degresszív tarifarendszerrel a MÁV kezébe került vasúti szárnyvonalakat költséghatékonyra tette, mivel ezzel az intézkedéssel nyereséges és jól jövedelmező közüzemmé vált az állami kézbe került vasúti teherszállítás Magyarországon (Katus, 1987:983).

Összességében elmondható, hogy igen drágán jött létre a magyar vasúti rendszer azáltal, hogy az állam garantálta a magánbefektetők számára a befektetett tőke (átlagos) 6%-os profitját, így minden mérföld¹⁰ vasúti szakasz 30–40 ezer forintjába került az államnak (Katus, 1987:980) (ez mai árfolyamon kilométerenként 50–65 ezer euró – szerző számítása). John Komlos véleménye szerint a vasútépítési tervek nélkülözték a gazdasági megfontolásokat. Az egész államilag támogatott vasútépítési program egyfajta csődnek bizonyult. Az igaz, hogy az állam az infrastruktúra nagy részét megteremtette, de ezt túl gyorsan tette, továbbá veszteséges vállalatok tömegét hozta létre (Komlos, 1983:166.). Katus László kutatásai rámutatnak, a magyar vasútépítés drágaságának okát nem a gazdasági, vagy épp földrajzi tényezőkben, hanem az állami kamatgaranciákról és állami koncessziókról döntő politikusok között kell keresni. Katus idézi Máriássy Bélát, a korabeli országgyűlési képviselőt: „Minden vidék a vasutak megteremtésétől várta jövődjét, és minden vasúti szakasz számára akadt országgyűlési képviselő, ki mulhatatlanul szükséges voltát és sürgős kiépítését kész volt kifejezni... A vasutak annyira szívéhez voltak növe a honatyáknak, ... testvéri egyetértést, teli házat csak a vasút tudott csinálni” (Máriássy, 1874:134.). Az érzelemgazdag retorikát használó akkori politikusok játszmái átvezetnek a vármegye- és birtoklobbik világába.

V3, A megyei és nagybirtokos lobbierdekek: ez a vármegyék és pár száz nagybirtokos közös érdekjátzmája volt. Politikai alkuk születtek a döntéseket a Parlament folyóin. Miután a mandátumokat a választókerületekben lehetett megszerezni, s a választókerületek határait a megyei főispán jelölte ki, ezért az országgyűlési képviselők szem előtt tartották saját megyéjük érdekeit (Ruszkai, 1959; Bódi, 2020:99.). Igyekezteknek más oka is lehetett. Miután az állami kamatgaranciák és vasúti monopóliumok megadása politikai döntés volt, az ebből profitáló magánbefektetők zsíros állásokkal és ebből eredő osztalékokkal nagyvonalúan viszonzták a kedvező döntést hozó politikusok „szolgálatát”.

Már az első vasúttörvény vitájában (1836. évi XXV. tv.) felmerülnek azok a veszélyek, amelyeket a közérdek és magánérdek ütközése szülhetett (Ertl, 1986). Ilyen csapdákat rejtett a telekkisajátítások rendezésének az ügye. Ez nem véletlenül merült fel akkor oly élesen, mert a kérdés mélyen érintette a birtokos osztály anyagi érdekeit, miután az ország területének nagyrésze az ő tulajdonukban volt. Bár a reformkor vitái akkor inkább arról szóltak, hogy lehet a nemzeti érdeket az egyéni érdek elé helyezni, nota bene, hogy lehet elkerülni a magánérdek gáncsoskodását. Azonban a reformkor (1825–1848) nemzeti ideái messze nem köszöntek vissza a forradalom utáni korban (1848-at követően). A vasútépítés korában a nyomvonal-kijelölés már nyers egyéni érdekekről szólt, amelyben területi (vármegyei) lobbik és birtokosok érdekei – áruik piacra kerülése, telekkisajátítások pénzügyi haszna,

monopóliumok haszna – csaptak össze a politikai zsákmányért: a vasúti vonalakért, a vasút-állomásokért, a csomópontokért és az elágazási pontok kijelöléséért.

Egy példa arra, hogyan működött a lobbik érdekérvényesítése a Parlamentben. A Budapest–Fiume vasúti szakasszal párhuzamosan épült az Alföld búzaövezetét az Adriai kijáratral összekötő vasúti szakasz, a Duna–Dráva vasút. Mivel a nemzeti érdek azt diktálta, hogy a legrövidebb úton jusson el a búza és más exporttermék a nemzetközi piacra, ezért közvetlen vasúti összeköttetést akartak biztosítani a magyar kikötő, Fiume és az Alföld agrárközpontjai között. A Dél-Dunántúlon épülő vasúti szakasz azonban a Dunát nem érte el, ami egy mindössze 19 km-es szakasz megépítésén múltott,¹¹ ugyanis erről a rövid pályaszakasz megépítési engedélyéről a Tisztelt Házban nem született döntés, mivel azt a képviselők egy csoportja 1873-tól 1909-ig obstrukcióval megakadályozta. A parlamenti „szabotázs” hátterében a budapesti malomipari lobbis állt, amelynek az volt az érdeke, hogy az Alföldön termelt búza és más gabonafélék csak Budapesten át jussanak tovább Fiume irányába. Az ország kulcsfontosságú gabonatermelő vidéke, az Alföld semmiképpen ne legyen közvetlen kapcsolatban az Adriával (Erdős, 1987:53.).

Az 1873-as évben alapított Budapest gyors növekedési pályára úgy állhatott, hogy az ipari kapacitást koncentrálták, és ezt kiszolgáló infrastruktúrát az új főváros felé terelték (Erdős, 1986:396.). Budapest fejlesztését a Béccsel való versengés motiválta, a főváros ekkor vált világvárossá, európai léptékű metropolisszá. A főváros népessége 1870-ben épp meghaladta a 300 ezer főt, azonban 1910-ben már több mint 1,1 millió lakosa volt (Hanák, 1983:406.). Lényegében az országos érdeket a fővárosi lobbis sajátította ki, amelynek éhes gyomra mindent elnyelt és felemésztett.

A vasútépítés bekerülési összértéke igen magas volt Magyarországon, egy magyar mér-föld megépítése 500 ezer forintot emésztett fel, amely akkor 50 ezer angol fontnak felelt meg. A németek 10-20 ezer angol font költséggel tudtak ugyanannyi vasúti pályát fektetni. A magas költségeket minden bizonnyal nem a magas munkabérek, vagy a magas szolgáltatások árai indokolták, hanem a koncessziók kijárásiából fakadó költségek, azaz a korrupciós felár (Berend, – Ránki, 1976:111.). A parlament lényegében nagyobb jövedelmet biztosított, mint a tőzsde. Azonban az is megesett, hogy az ilyen kijárási koncessziós beruházás kivitelezője csődbe ment. Ilyen történet a Nagyvárad–Kolozsvar–Brassó vasúti szakasz megépítése is, amely a korszak csaló játszmaát jól tükrözi. Hosszú, hatéves csatározás után 1869-ban Charles Warring angol vállalkozó került ki győztesen a koncesszióért folytatott versenyből, aki igen magas, 7,5%-os kamatgaranciát kapott. A jó üzletet azonnal tovább is adta az Angol–Osztrák Banknak. A bank létrehozta a Keleti Vasúttársaság Rt.-t, amelynek az igazgatóságában szép számmal helyet kaptak akkori vezető magyar politikusok. A munkák el sem indultak, máris 7 millió forint alapítási nyereséget fizettek ki a „szorgos” honatyáknak és felsőházi tagoknak. A részvénytársaság, hogy hogy nem, Warringot bízta meg a kivitelezéssel, aki néhány év alatt, bár a tervezett vasútvonal még feléig sem készült el, a befektetői tőkét elköltötte. A botrány után az angol vállalkozó Törökországba távozott, hátrahagyva torzóját, amelyet végül az állam fejezett be, miután 1876-ban felvásárolta a céget a névértékének 5%-ért (Berend – Ránki, 1976:112.).

V4, Lokális érdekek: a vasúti hálózat „csúcsait”, elágazásait és a városokat összekötő „éleket” még egy faktor, a városok érdekei alakították. A Magyar Királyságnak a XX. szá-

zad első évében 245 városa, illetve városi funkcióval rendelkező települése volt (Beluszky, 1990). A városok egymáshoz viszonyított súlya a térben a XIX. század utolsó harmadában dinamikusan változott. A városok rangsorát meghatározta a városok igazgatási hierarchiában elfoglalt helye, valamint a helyi gazdaság fejlettsége. A kormány az 1870-es években nagy horderejű igazgatási racionalizációt terjesztett az alsóház elé, amelynek a lényege az volt, hogy városok gazdasági fejlettsége és közigazgatási rangsora közelítsen egymáshoz.¹² A városok vármegyéken belüli helyzetét, a tágabb régióban kivívott pozícióját, esetleges országos súlyát meghatározta a vasútfejlesztés politikája. A városok ezért versengtek a vasútért, a vasúti legágazásokért. A csomóponttá vált városok megőrizték korábbi rangjukat, vagy adott esetben növelték a városuk rangját a közigazgatási hierarchiában, de azok, amelyek nem jutottak fővonalhoz, számos esetben elvesztették korábbi közigazgatási szerepüket.

A városok vetélkedése többnyire nem egyszerű párvialdal volt. A versengő városok között a győztesek többsége koalíciós alkut kötött más érdekcsoportokkal. A sikeres érdekköalicciók összetett érdekhalmazok voltak, amelyben a bánya (szén, vasérc, kősó) és a földbirtokos lobbik, az országgyűlési képviselők, a megyei ispánok is szerepet kaptak. Így a birodalmi és/vagy a nemzeti érdek ennek megfelelően módosult, azaz a vasúti vonalak, mint erővektorok kitértek az egyenes pályáról, s egy-egy város felé kanyarodtak, vagy épp elkerülték azokat.

Egy ilyen vasútépítés-indukálta városfejlődés példája volt Nyíregyháza. A város épp a vasútépítési korszak előtti években szabadult fel a feudális terhek alól azzal, hogy 1824-ben földesurának egy összegben megváltást fizetett. A volt jobbágy község gyors fejlődésnek indult. Amikor a vasút megközelítette Szabolcs vármegyét, amelyhez a város tartozott, tekintélyes összeget fizetett azért, hogy a vasútvonaltól 5 méterre, és már 1858-ban vasútvonallal csomópontja lehessen. Ezt az akkori vármegyeközpont, Nagykaló nem tudta megtenni, ezért a vasúti fővonal elkerülte. Az új föltörékvő város pár évtized alatt tovább növelte gazdasági erejét, s 1876-ra a vármegye központjává vált (Geduly, 1896). Nyíregyháza „ideál típusa” a vasútfejlesztés indukálta városfejlődésnek Magyarországon. A vasútért folytatott játszma itt sem pusztán két város párvialdala volt csupán. A nyertes város – Olson-i értelemben (Olson, 1965) – „koalíciós szövetségre” lépett a Keleti-Kárpátokban lévő sóbányák tulajdonosával, gróf Károlyi Istvánnal, aki – az akkor még Bécsben készült – vasúti nyomvonal tervekre hatással lehetett.

Azonban ismerünk olyan párharcot is, amelyekben egyik félnek sem sikerült „koalíciós” partnerre találni, s mind két város vasút nélkül maradt (Hajdúnánás versus Hajdúböszörmény). A két település mintegy kioltotta egymás érdekérvényesítő erejét (Erdősi, 1987). A fővonalak mentén több város igen gyorsan fejlődött, ami által olyan gazdasági előnyt szerzett, amelyet később vetélytársa(i) sosem tudtak behozni, ugyanakkor az adott vármegyén belüli közigazgatási ranglétrán nem jutottak előre. A gazdasági erő szükséges, de nem elégséges feltétele volt a magasabb közigazgatási szerepkör elérésének. A vasút több várost tett igazgatási központtá, ilyen volt Szolnok, amely a megyék racionális átszervezése (1876. évi XXXIII. tv.) után – elvéve a szerepkört korábbi két rivális településtől, Karcagtól és Jászberénytől – lett egy új megye központja. Debrecen, a „Kálvinista Róma” is a „sólobbival” kötött „érdekköalicíót”, s ez segítette korán vasúti fővonalhoz az 1850-es években, és így vált a megyerendezés idején Hajdú vármegye központjává. Az Alföld további nagy nyertesének számít Szeged, amely vasúti csomópontja révén, s az 1879-es nagy árvíz utáni újjá-

építésnek köszönhetően indult gyors fejlődésnek, és a XX. században vált megyeközponttá.

Azok a korábbi vármegyeközpontok, amelyeket a vasúti fővonal elkerült, vagy nem váltak vasúti központtá azok elveszítették korábbi térszervező feladatukat. Megyeszékhelyek csak a vasúttal rendelkező városok maradhattak. Az 1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedések 23 vármegye területét szabták újra, s jelölték ki a vármegyeszékhelyeket. A törvény által megerősített és kijelölt vármegyeközpontok mindegyike rendelkezett vasúti kapcsolattal. Így például a vasúti fővonalak vezetése behozhatatlan előnyt adott Zilahnak Szilágysomlyóval, Nyíregyházának Nagykalóval, Szolnoknak Karcaggal és Jászberénnyel, Debrecennek a hajdúvárosokkal szemben. Korábban a vármegyrendszerbe nem tagolt székely szék területek (hét fő-, két fiúszék, nyolc társszék) (Pál-Antal Sándor, 2002:182–185.), új törvényhatósági területének központjai is már rendelkeztek vasúti kapcsolattal. Így Csíkszereda (Csík vármegye), Marosvásárhely (Maros–Torda vármegye), Sepsiszentgyörgy (Háromszék vármegye), Székelyudvarhely (Udvarhely vármegye), Torda (Torda – Aranyos vármegye) más székely székekkel szemben vagy vasúti csomóponttal, de legalább is vasúti kapcsolattal bírtak. Az ország déli határörvidékén a bánságok átszervezéséből született Torontál vármegye, amelynek központja Nagybecskerek lett, a város Pancsova, Temesvár, Szeged közötti vasútvonalak csomópontja volt már a közigazgatási reform idején. A megyerendezés 1881-es lezárása hozta létre Krassó és Szörény vármegyék egyesülését, amelynek székhelye Lugos város lett, amelynek szintén vasúti csomópontja már akkor megépült. Az erdélyi százok igazgatta Királyföldből, kilenc száz székéből (Ember, 1989:464.) elcsatolt s korábbi erdélyi vármegyék egyesítéséből kialakított új vármegyék központjai is rendelkeztek vasúti kapcsolattal: így Déva (Hunyad vármegye), Fogaras (Fogaras vármegye), Segesvár (Nagy-Küküllő vármegye) és Nagyenyed (Alsófehér vármegye). A vármegyeközpont kiválasztásánál természetesen nem a vasút léte vagy nemléte játszott szerepet, hanem a város adóképessége, s ez utóbbi a helyi gazdaság erejétől függött. Azonban a vasúti szakaszok irányát a gazdasági- és a politikai szempontok szerint működő birodalmi, állami, regionális lobbis és helyi érdekek európai szempontok szerint egyensúlyra jelöli ki. A megyerendezés idején a közigazgatási székhelyek kiválasztásánál – mint a vármegyeközpontok, s mint a járási székhelyek sorsát illetően – a vasúti nyomvonalak iránya jelentőséggel bírt. Ugyanakkor a városok ebben a politikai játszmában, ha korlátozott mértékben is, szerepet kaptak. A vármegyeközpontok és vármegyehatárok kérdése hosszú időn át foglalkoztatta a törvényhozást. Találunk példát – egy esetben – arra is, hogy a 1876-os megyerendezést a helyi megyei lobbis felülírta, s korábbi vasútvonalon fekvő megyeközpontot járási központtá visszaminősítették, s akkor még vasúttal nem rendelkező várost vármegyeközponttá léptették elő, ez történt 1879-ben, amikor Dicsőszentmártonba került Erzsébetvárosból Kis-Küküllő vármegye székhelye.¹³

A XIX. század utolsó negyede sok hasonlóságot mutatott – történelmileg nagyon eltérő korszakkal (1945–1990) – a szocialista korszak városfejlesztésével, amelyben a közigazgatási rangsort az ipari fejlettség határozta meg. Azonban a dualizmus korában (1867–1918) a városok és a megyék a kormánytól viszonylag nagy szabadságot élveztek. Az állam nem tudta akarátát a városok és megyék ellenében korlátlanul gyakorolni, mivel a parlament összetételét a megyei politikák összessége legalább annyira befolyásolta, mint amennyire a kormány a megyék politikai életének keretét megszabta (Bódi, 2020:91–94.). Lényegében e politikai egyensúlyban – állami kormányzat versus helyi kormányzat – jött létre Magyarország

vasúti rendszere, amely mint élő szervezet idegrendszere azt behálózta, s vált a XX. század hajnalára az ország elválaszthatatlan szerves részévé.

ÖSSZEGZÉS

Az „Üres kamrának bolond a gazdasszonya” közmondás arra utal, hogy szegényen nehéz bölcs döntéseket hozni. Magyarország is úgy lépett a XIX. század – kétségtelenül legnagyobb – üzleti vállalkozásába, a vasútépítés korszakába, hogy annak pénzügyi forrása nem állt rendelkezésére. A pénzügyi hiánynak az alábbi okai voltak:

- 1) az „eredeti tőkefelhalmozás” (Európában a XVI–XVII. század) korszaka kimaradt a magyar történelemből (Kövér, 1982),
- 2) Magyarországot számottevő város- és iparfejlődés nem jellemezte az osztrák–magyar kiegyezésig (Komlos, 1983), továbbá
- 3) a társadalmának nyolctizede falvakban élt (Katus, 1987) a XIX. század közepén, s legvégül, de nem utolsó sorban
- 4) bankszektora és pénzügyi intézményei épp csak megszületőben voltak, s ezen intézmények működési keretét is – az osztrák–magyar kiegyezés politikai alku eredményeképpen – Bécsből szabták meg (Berend, 2003).

A kormányzat ezért „szokatlan” befektetési politikába kezdett. A magyar állam az ország fejlődését szolgáló infrastruktúra kifejlesztését külföldi magántőke bevonásával indította el a befektetőknek igen vonzó koncessziók révén. Az így létrejött határidős és területileg korlátolt állami monopóliumok, a vasúti koncessziók nyugati magánbefektetőkhez kerültek, akik egy-egy vasúti szakasz megépítését vállalták. A magán vasúti társaságoknak az állam kamatgaranciát nyújtott, azaz a befektetőknek szavatolta azt, hogy a megépülő vasúti szakaszra befektetett pénz nyereséget „termeljen”. A vasútépítési láz általános beruházási boom-ot eredményezett, amely gyors gazdasági növekedéshez vezetett. Azonban a vasútépítési láz növelte az állami kiadásokat is. A vasutak megépülését követően az államnak a kamatgaranciákat teljesíteni kellett. Ezért a Magyar Királyság magas kamatok mellett állampapírokat bocsátott ki, és ezzel együtt alacsonyban tartotta az adókat. Az állam pénzügyi mozgásteret korlátozott volt, s fejletlen nemzetgazdasága miatt hazai forrásokra sem támaszkodhatott (adóprés), ezért csak a társállam, az osztrák tőkés magyar állampapír vásárlása biztosította azt az állami bevételt, amely szükséges volt a külföldi befektetők kamatgaranciáinak fedezetére (Komlos, 1983).

Ez a „perpetuum mobile” pörgött tovább a vasútépítést, és ezzel együtt a hazai gazdaság egészének növekedését. Az állam az alacsony hatékonysággal működtetett magán vasúti társaságokat a század utolsó évtizedére felvásárolta, és ezeket egy nagy állami vállalattá egyesítette, s létre jött a MÁV. A németországi vasútépítés fajlagos költségeinél legalább kétszer-háromszor drágább hazai beruházások (Berend – Ránki, 1976) a legdinamikusabban fejlődő vasúthálózatot eredményeztek Európában, nota bene az egész világon (Berend – Ránki, 1976). Ennek következtében az ország fejlődő agrár-ipari orszaggá vált a XIX. század végére, így a GDP – a legszerényebb becslések szerint is – negyedét már az ipari termelés tette ki (Komlos, 1983).

A MÁV Gépgyár és a Ganz-gépgyár a XX. század elejére nemzetközileg elismert gőzmozdonyokat tudott építeni, s a villanymozdony-gyártásban is úttörő szerepet töltött be.¹⁴ A vasúthálózat kiépülése ellentmondásos körülmények között jött létre, ugyanakkor a vasút hozzájárult az ország társadalmi és gazdasági rendszerváltásához, azaz a feudalizmusból lényegében egy emberöltő alatt „átrobogott” a kapitalizmusba. A gyors gazdasági növekedés jellemezte a korszakban a vasútvonalak nyomvonalát egy négydimenziós érdekvektor szabta meg, s ez erőteljesen hatott a magyar önkormányzati és igazgatási rendszer szerkezetére, a települések korábbi hierarchiájára. A vasúti pályák nyomvonalai fizikai lenyomatok a XIX. század második felében uralkodó politikai erőviszonyoknak, amelynek egyik mozgatója Bécs, másik erőközpontja Budapest volt, s ebben kiemelkedő szerepet kaptak a vármegyék és regionális jelentőségű birtok- és bányatulajdonosok, s végül, de nem utolsósorban a felemelkedő, polgárosodó városok.

JEGYZETEK

- 1 Jelen munka Filippo Turati Foundation for Historical Studies, Italian FS Foundation és az University of Siena felkérésére készült, kutatásvezető prof. Stefano Maggi. A tanulmány angol változata megjelent; Bódi, Ferenc: The Evolution of the Hungarian Railway Network and Its Impact on Hungary's Development in the 19th and Early 20th Centuries, in Stefano Maggi: La rotaia e il treno - Due secoli di sviluppo, Pisa, Pacini Editore 65–86., 2024.
- 2 Lásd Jancsó Miklós Szegénylegények c. (1965) filmdrámáját, amely ezt a korszakot ábrázolja.
- 3 E. F. Schumacher a társadalom egészét át nem ható gazdasági fejlődés mellékhatásának tekinti, amely a gyors növekedésnek, valamint a nem szerves fejlődésnek eredménye (Schumacher, 1973).
- 4 A magyar mérnökök és katonatisztek nem csak hazai, de a világ számos helyén részt vállaltak a vasúti szakaszok és azoknak a tereptárgyainak (hidak, csatornák, alagutak, töltések stb.) a tervezésében, így a polgárháború után az Egyesült Államok transzkontinentális vasúti programjában is megtalálhatóak. Az amerikai vasúttervező- és kivitelező munkákban résztvevő 48-as emigrációnak állít emléket Bódy Gábor filmje az Amerikai anizs (1975). Magyar mérnökök megtalálhatóak a Panama-csatorna a Korinthuszi-csatorna tervezői között. A Peloponészoszi beruházásokat egy magyar mérnök csapat tervezte. Gerster Béla, Kauser István, Nyári László, Pulszky Garibaldi és Stéghmüller István, a kivitelező munkákat Türr István hangolta össze.
- 5 Az első vasúti nyomvonal vitájának kérdése volt, hogy Pestet vagy Budát kössék-e össze Béccsel? Végül a honatyák a Duna bal partját részesítették előnybe. A vasúti pályaépítés befejezését a szabadságharc késleltette, amely így a Bach korszakban fejeződött be (Katus, 1987:978.).
- 6 Deák István (1926–2023) a Columbia Egyetem történész, intézetvezető professzora nevezi a magyarországi 1848-as eseményeket törvényes forradalomnak, mivel a forradalom követeléseit az utolsó rendi országgyűlés Pozsonyban iktatta törvénybe – azaz új politikai rendszert a régi rend legitimálta. A magyar származású amerikai kutató ezt a jelenséget magyar sajátosságnak tartja.
- 7 Az első független kormány már vasúton menekül Pestről Debrecen felé.
- 8 A gráfelmélet alapfogalma a gráf, olyan struktúra, amely csúcsokból és élekből áll, minden él két csúcson fut.

- 9 John Komlos (1944) magyar származású amerikai gazdaságtörténész volt a Chicagói Egyetemen, a Harvard Egyetemen, a Duke Egyetemen, a Chapel Hill-i Észak-Karolina Egyetemen, a Bécsi Egyetemen és a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem professzora, s ma a Münchener Egyetem közgazdaságtan és gazdaságtörténet emeritus professzora.
- 10 Egy magyar mérföld = 8353,6 m.
- 11 Duna-Dráva vasút Bátaszék–Baja közötti bevezető szakaszának építési engedélyét 36 éven át a fővárosi malomipari lobbí gátolta az alsóházban (Erdősi, 1985:61–70.).
- 12 Szapáry Gyula belügyminiszter 1873-ban terjesztette be a törvénytervezetét a „megyék kikerítése” ügyében. Hencz Aurél szerint ez volt a legbátrabb közigazgatási reformjavaslat a magyar történelemben. Bár a kormánypárt kényelmes többséget élvezett az alsóházban, a beterjesztett törvény megrekedt a megyék ellenállása miatt (Hencz, 1973). 1876. évi XXXIII. tv., amelyet Tisza Kálmán végül a megyékkel kiegyezve elfogadtatott, ami már sem az állam, sem az önkormányzatok érdekeit nem szolgálta (Bódi, 2020:92.; Hajdú 2001:401.).
- 13 A XX. század elején feltárt szénhidrogén lelőhely ipartelepítő hatása a vasúti kapcsolatot is megteremtő Dicsőszentmárton számára.
- 14 A MÁV 301-es sorozatszámú gyorsvonatok vontatására épített gőzmozdonya (a Királynő) Európa egyik legmodernebb gyártmánya volt 1910-ben, s ezt követte a MÁV 424-es modellje. A Ganz Villamosági Művek villanymotoros vontatás terén, Kandó Kálmán szabadalmi révén, a korszak vezető technológiai színvonalán állt a XX. század első felében.

IRODALOMJEGYZÉK

- Audikana, Ander: *Is planning still political?, The politicization of high-speed rail in Spain (1986–2016)*, Political Geography, 2021/84. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2020.102269>
- Andrásfalvy Bertalan: *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása, Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az armentesítési munkák befejezése előtt*, Budakeszi, 2007.
- Armuth, Miklós – Lőrinczi, Zsuzsa (szerk.): *Budapest University of Technology and Economics – The Historic Campus*, Budapest, 2013.
- Bódi Ferenc: *A helyi önkormányzatok születése Magyarországon*, Lakitelek, 2020.
- Bódi, Ferenc: *History of the Migrations in Hungary during the Modern Age*, Central European Political Science Review, 2017/70, 182–208.
- Beluszky Pál: *A polgárosodás törekeny váza I.*, Tér és Társadalom, 1990/3-4, 13–56. <https://doi.org/10.17649/TET.4.3-4.180>
- Berend T. Iván: *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*, Los Angeles, 2003.
- Berend T. Iván – Ránki Gyögy: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században*, Budapest, 1976.
- Deák István: *A törvényes forradalom – Kossuth Lajos és a magyarok*, Budapest, 1983.
- Ember Győző: *A kormányzati szervezet*, in: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.): *Magyarország története 1686–1790*, Budapest, 1989, 437–499.
- Erdősi Ferenc: *A vasutak egykori hatása az ország térszerkezetére és urbanizációjára*, Közlekedéstudományi Szemle, 1989/39, 175–183.
- Erdősi Ferenc: *Területi érdek és vasúti közlekedés*, Tér és Társadalom, 1987/1, 46–65. <https://doi.org/10.17649/TET.1.1.5>

- Erdősi Ferenc: *Az egyközpontú vasúti fővonalhálózat kialakulása a főváros fejlesztése érdekében*, Közlekedéstudományi Szemle, 1986/9, 391–397.
- Erdősi Ferenc: *Politikai-gazdasági területi érdekek ütközése a kiegyezés előtti vasúthálózatunk térszerkezetének alakulásában*, Közlekedéstudományi Szemle, 1985/10, 443–451.
- Erdősi Ferenc: *Ágazati és területi érdekek ütközése a bajai-bátaszéki vasút létesítésekor*, Dunatáj, 1985/8, 61–70.
- Ertl Imre: *150 éves az első magyar vasúti törvény*, Közlekedéstudományi Szemle, 1986/9, 384–390.
- Gászó Ferenc: *Közoktatás a zárványtársadalomban*, in: Bódi Ferenc (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer*, Budapest, 2008, 129–144.
- Geduly Henrik: *Nyíregyháza az ezredik évben*, Nyíregyháza, 1896.
- Gyányi Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon*, Budapest, 1994.
- Hajdú Zoltán: *Magyarország közigazgatási földrajza*, Budapest–Pécs, 2001.
- Hanák Péter: *Magyarország társadalma a századfordulón*, in: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*, VII., Budapest, 1983, 403–515.
- Harsanyi, John C.: *Paper in Game Theory*, Dordrecht–Boston–London, 1982.
- Hencz Aurél: *Térelrendezési törekvések Magyarországon*, Budapest, 1973.
- Illyés Gyula: *Puszták népe*, Budapest, 2003.
- Katus László: *A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után*, in: Kovács Endre – Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*, 2. kötet, 1987, 913–1038.
- Komlos, John: *The Habsburg Monarchy as a Customs Union*, Princeton, 1983.
- Kövér György: *Iparosodás agrárországban*, Budapest, 1982.
- Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867*, Budapest, 1990.
- Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1983.
- Maggi, Stefano: *La rotaia e il treno - Due secoli di sviluppo*, Pisa, 2024.
- Máriassy Béla: *Pénzügyeinkről*, Budapest, 1874, (reprint) Budapest, 2012.
- Mitchell, Brain. R.: *European historical Statistics 1750–1970*, New York, 1976.
- Neményi Bertalan: *A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás*, Budapest, 1911.
- Olson, Mancur: *Logic of Collective Action: Public Goods and Theory of Groups*, Cambridge, 1965.
- Pál-Antal Sándor: *Szekely önkormányzat története*, Marosvásárhely, 2002.
- Ruzskai Miklós: *Az 1945 előtti választások statisztikája*, Történeti Statisztikai Közlemények, 1959/1-2, 11–57.
- Savova, Ralitsa: *Bulgarian Educational Institutions Preserving the native Language of the Bulgarian Community and Minority in Hungary*, in: Vukov, Nikolai – Gergova, Lina – Matanova, Tanya – Georgova, Yana (eds.): *Cultural Heritage in Migration*, Sofia, 2017, 129–138.
- Savova, Ralitsa – Toldi, Andrea: *Bulgarian School in Budapest – Past and Future Possibilities*, Acta Medicinæ et Sociologica, 2016/7, 131–146. <https://doi.org/10.19055/ams.2016.7/22-23/8>
- Schumacher, Ernst Friedrich: *Small Is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered*, United Kingdom, 1973.
- Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*, Budapest, 1937.
- Tarr László: *A kocsis története*, Budapest, 1968.
- Vörös Károly: *A művelődés*, in: Kovács Endre – Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*, 2. kötet, Budapest, 1987, 1395–1476.
- Wellmann Imre: *Magyarország népességének fejlődése a 18. században*, in: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.): *Magyarország története*, 1. kötet, Budapest, 1989, 25–80.

•
Kulcsár Ágnes: Útirajzok / Baalbek

GÁSPÁR MÁTYÁS

**Emlékezzünk dr. Berkes Józsefre
(1926–1987),
Józsira, mert szükségünk van rá¹**

*Let us remember Dr. József Berkes (1926–1987),
Uncle Józsi, because we need him*

•
SZERZŐ:

GÁSPÁR MÁTYÁS, szervezetfejlesztési szakreferens, tiszteletbeli egyetemi docens, Főpolgármesteri Hivatal Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, gaspar.matyas@budapest.hu

JEL kód: D73, H11, H70, H83

Kulcsszavak: dr. Berkes József • helyi közigazgatásszervezés
• helyi közigazgatásfejlesztés

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy egy szakmai megemlékező esemény kapcsán összegezze dr. Berkes József személyes hozzájárulását a hazai közigazgatás-szervezés és -menedzsment mint szakma és szakértői szolgáltatás kialakulásához. Bemutatja Berkes szakmai és emberi kvalitását, iskola- és szakmateremtő munkásságának legfőbb területeit és eredményeit, rendkívüli személyiségét. Különös hangsúlyt fektet a tanulmány annak bemutatására, hogy mi a máig is őrzendő és használható, neki köszönhető hozzáadott érték. Nem csak az új szakma tartalma, hanem annak kultúrája is testet ölt Berkes szellemi hagyatékának és személyiségének bemutatása alapján. Az összeállítás alapjául szakirodalmi források és a szemtanúk – kollégák, barátok mint személyes ismerősök – elmondásai, visszaemlékezései szolgáltak. A szellemi hagyaték mint szakmai érték bemutatása képezi a dolgozat egyik eredményét, a másik néhány következtetés arról, hogy miért és miként kell ápolni az ilyen és hasonló személyiségek hozzájárulását a közigazgatás szervezéséhez és fejlesztéséhez. Röviden összegezve jelzi a tanulmány, hogy az elmúlt évtizedekben e tekintetben rendkívül nagy „hát-

ralék” halmozódott fel, amivel adósok Berkes még élő személyes ismerői, iskolájának tagjai, a szakterület művelői. A szakmatörténet ápolása szinte meg sem kezdődött, s az elmúlt – ellentmondásos évtizedekben – nem kapott szinte semmi figyelmet, jelentőséget. A dolgozat utolsó fejezete felveti ezt a problémát és vázolja a megoldás módját.

AUTHOR:

*MÁTYÁS GÁSPÁR, OD specialist, City of Budapest Metropolitan Municipality
Mayor's Office, gaspar.matyas@budapest.hu*

JEL code: D73, H11, H70, H83

Keywords: *dr. József Berkes • local government organization
• local government development*

Abstract: *The aim of this paper is to summarize the personal contribution of dr. József Berkes to the development of public administration/management organisation as a profession and expert service in Hungary, in the context of a professional commemorative event. It presents Berkes's professional and human qualities, the main areas and achievements of his „school” and professional work, also his extraordinary personality. Particular emphasis is placed on showing what is his added value, which should be preserved and used today. Not only the content of the new profession, but also its culture is embodied in Berkes' heritage and personality. The compilation is based on literature and on the testimonies and recollections of eyewitnesses - colleagues, friends and personal acquaintances. The presentation of the intellectual legacy as a professional asset constitutes one of the results of the essay, the other is some conclusions on why and how to cherish the contribution of such and similar personalities to the organisation and development of public administration. In short, the study shows that in recent decades there has been a huge backlog of work in this area, which is owed to the personal acquaintances of Berkes, members of his „school” and practitioners of the field. The cultivation of the history of the profession has hardly even begun, and in the past - controversial - decades it has not received almost any attention or significance. The final chapter of this essay raises this problem and outlines ways of solving it.*

BEVEZETÉS

Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala adott otthont egy különleges szakmai és közösségi eseménynek. A közigazgatás-fejlesztés és -szervezés adta a tartalmat, a dr. Berkes Józsefeti ismerők köre pedig volt a közönsége. A különlegessége abban rejlett, hogy hasonlóról nem tudunk: közel mintegy fél évszázad után a volt szakmatársak barátként, kollégaként, személyes ismerősként összejönnek és visszaemlékeznek, megbeszélik, mit kellene, lehetne tenni volt kortársuk szakmai hagyatékának megmentése, megőrzése és ápolása érdekében.

A találkozó aktualitását a személyes tiszteleten és szereteten túl – a Magyarországon sajnos már megszokott, közigazgatásunkra is jellemző – szervesen fejlődés kényszere adja, aminek következménye, hogy a közigazgatás-szervezés, -fejlesztés mint szakma nem folytonos, nem őrzi meg módszeresen eredményeit tartalmakban, intézményekben, működési rendszerekben hatalmas szellemi és anyagi veszteségeket elszenvedve. Ez egyszerre méltatlan a szakma hősei, fájó az érintettek és rendkívül ésszerűtlen a szakma, a társadalom számára. Az élő tanuk most még emlékeznek ...

A tanulmányban a szakmai generációk közötti tudásátadás hiányát kívánjuk orvosolni, megoldását elősegíteni, válaszolva a kérdésre, hogy mit jelentett dr. Berkes József a hazai helyi közigazgatás szervezése és fejlesztése számára, s mit kellene, lehetne tennünk még most szellemi hagyatékának módszeres megőrzése érdekében.

A tanulmány első részében dr. Berkes József, a szakember munkásságának legfontosabb, ma is értékkel bírót eredményeit, tanulságait mutatjuk be, második részében „Józi bácsi” jelenik meg rövid történetekben, a harmadikban pedig azon gondolkodunk el, mit tehetünk, hogy sem az ő munkásságának eredményei, s hasonlóan másokéi se tűnjenek el, mert reménykedünk egy majdani szakadatlan fejlődési folyamat elindulásában, amikor az előzmények újra funkciót kapnak.

DR. BERKES JÓZSEF – A SZAKEMBER ...

Kezdjük az adatokkal! Dr. Berkes József jogász, Palócföld, Nagybátony szülőtte (1926), munkáscsaládból származott, apja bányalakatos volt. Fél éves korában szülei elváltak, ezután anyja és anyai nagyszülei nevelték. Az általános iskolát Taron végezte. 1941-től időszakos kisegítőként a sámsonházi körjegyzőségen lépett a közigazgatási pályára írnoikként, majd 1946-tól irodatiszti minőségben a nagybárkányi körjegyzőségen dolgozott. További, hosszú és termékeny helyi közigazgatási karrierje során haladt felfelé a ranglétrán. 1950. június 1-től segédjegyző. 1950. november 1-től a Nagybárkányi Községi Tanács, 1951. december 1-től a Zagyvapálfalvai Községi Tanács, 1953. január 1-től a Salgótarjáni Városi Tanács vb-titkára. E minőségében felügyelte és szervezte Salgótarján iparvárossá fejlesztésének (Szabó, 1972, Berkes József a szerzők között van) közigazgatási feladatait országos elismeréssel (1970, Hild-díj, Magyar Urbanisztikai Társaság). Ezidőben különös érzékenységgel foglalkozott a cigányság felzárkóztatásának feltételeivel (Berkes, 1968). 1954-ben elvégezte a Tanácsakadémiát, majd munkája mellett a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának levelező hallgatója volt. Lemondása folytán vb-titkári tisztségéből 1972. április 30-i hatállyal mentették fel, ekkor a Tanácsakadémia Tanácsigazgatási Szervezési Intézetéhez helyezték át. Később országos léptékben kezdett el foglalkozni a helyi tanácsi munka korszerűsítésével, szervezésével. A Minisztertanács Tanácsi Hivatalának közvetlen felügyelete alatt álló Tanácsigazgatási Szervezési Intézetben (TISZI) ő indította el a helyi közigazgatás szervezést, amit tanított is az Államigazgatási Főiskolán és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Iskolateremtő közigazgatás-szervező szakmai és szakmafejlesztő tevékenységét a TISZI-ből átalakult Államigazgatási Szervezési Intézetben bontakoztatta ki, emelte az akkor elérhető legmagasabb színvonalra és fejezte be 1987-ben.

1. kép: A fiatal Berkes közigazgatási pályára lép
Figure 1: The young Berkes enters public administration

*Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Archívuma,
A pártállam állampárti funkcionáriusainak adatbázisa, 1948–1989.*
Source: National Archives of Hungary, Archive, Political Party Database.

Azt hihetnénk, hogy a felgyorsult változások közepette, amikor már néhány év, esetleg hónap is (lásd mesterséges intelligencia a szellemi munka, mint pl. az ügyfélszolgálat támogatásában) jelentős változást hozhat, a több évtizedes múlt szakmai eredményei már igencsak elavultak. Ebben van igazság, de mégis egy hiedelem számos tekintetben. Berkes József szakmai hagyatékában ilyen például

- a szakmai – esetünkben a közigazgatás-szervezői – etika tartalma és fontossága, a felismert új szakma részeként, amely máig keresi a helyét,
- a terepi gyakorlat, tapasztalat ismeretének semmivel nem helyettesíthető volta, ma ezt a szakmai tudásmenedzsmenttel íránk le,
- a mérés fontossága általában, esetében pl. a munkanapfényképezés, ügyiratszám, ma indikátorokról beszélünk,
- a problémák és megoldások komplex megközelítése, ma azt mondanánk ökosztiztémában való gondolkodás,
- végül, de nem lezárva a sort, az illeszkedés a rokon és kapcsolódó szakmák tágabb rendszerébe, a határok tisztelete és egymás kiszolgálásának szükségességére.

Berkes munkássága e tekintetben elvszerűsége tanít, amelynek lényege bizonyos szakmai alapértékek rögzítése és a ragaszkodás azokhoz. Ezeket nem minden esetben kifejezett és szabatos formában, szakmai nyelven rögzítette, emlegette és hivatkozta meg. Gyakran képekkel operált, mint pl. a változásmenedzsmenttel (ez a kifejezés az ő idejében még nem létezett) kapcsolatosan. „A rögzüléshez (időnként „magyar sarat” emlegetve) tisztelettel kell fordulni, mert az valahogy működik! Ezt az új megoldásról még nem tudjuk.” – mondta egyes újítások (ma azt mondanánk: innovációk) kapcsán.

A részéről tudatosan vagy ösztönösen alkalmazott és a követők által a közös munkában megismert szakmai alapértékeket, metodikai és etikai elveket csak munkásságának alaposabb tanulmányozása alapján lehetne szisztematikusan feltárni, amire történt ugyan részleges kísérlet, de annak eredménye a szakma által még szélesebb körben nem megvitatott, nem visszaigazolt (Gáspár, 1995:383–388.). A Főpolgármesteri Hivatal a szervezeti kultúrafejlesztésében, ezen belül a szervezői szubkultúra vizsgálatánál jó kiindulási alapként támaszkodhatunk a szakmai örökség e részére.

A Magyary-iskola közigazgatás-szervezési tudásanyaga csak 1988-89-től vált hivatalosan is elismertté és nyilvánossá, amikor annak dokumentumai a rendszerváltással egyidejűleg lekerültek a tiltólistáról (Csuth – Gáspár, 1988). Igaz, a Magyary-iskola szakmai körének egyes művei korábban, a megelőző mintegy 10-15 éves – puha diktatúra – időszakban már forrásként felhasználhatók, idézhetőek voltak. Egy közvetlen munkatársa, Kiss István (Magyary – Kiss, 1939) és tanítványa, Szaniszló József (Szaniszló, 1993) dolgozták fel legalaposabban Magyary és iskolájának munkásságát még életében (Magyary ..., 1988, Szaniszló, 1993). Berkes – a Magyary-iskola munkásságának nagy tisztelője és alapos ismerője nagy fontosságot tulajdonított e hatalmas szakmai hagyaték alapos tanulmányozásának, készség szintű elsajátításának, s gyakorlati alkalmazásának. Ez nyilvánvalóan közrejátszott abban, hogy tanítványai vállalkoztak e hatalmas anyag közigazgatás-szervezési és -fejlesztési részének feldolgozására és válogatásként történő ismételt közzétételére (Csuth – Gáspár, 1988).

Ennek fényében nem tévedünk, amikor megállapítjuk, miszerint Berkes József a közigazgatás-szervezés tekintetében a Magyary-iskola folytatójának tekinthető a szakmai szel-

lemiség és gyakorlat szempontjából egyaránt. Ennek konkrét bizonyítékait a Berkes által felhalmozott szakmai hagyaték fő tartalmi elemeinek bemutatása során jelezni fogjuk. A továbbiakban tételesen áttekintjük – a résztechnikáktól haladva a módszereken át a komplex metodikáig –, mit tartalmaz Berkes József munkássága, különös tekintettel arra, hogy melyek és milyen összefüggésben van máig ható jelentősége az egyes Berkes nevéhez kapcsolható szakmai eredményeknek, teljesítményeknek.

- A legkézenfekvőbb Kner Izodor nyomdatulajdonos zseniális üzleti érzékenysége, tehetsége és szorgalma révén már üzemszerűvé váló egyéges, illetve „testreszabott” iratminták kidolgozása és alkalmazása volt (esetenként már a jogszabály mellékleteként is megszülettek a minták) (Kner, 1912). Berkes ezt a technikát ügymenetmodellekkel kiegészítve fejlesztette tovább. Egyik legsikeresebb „terméke” a cserélhető lapos gyámügyi modell volt, amelyet nagyon hamar „elkapkodtak” és számos más hasonló produktum mintájául szolgált. Az iratminták alkalmazása és naprakészen tartása – természetesen ma már digitális változatban – jelenleg is mint „örökzöld” feladat él sok hivatalban, „befejezetlen szimfóniaként” szerepel a szervezési feladatok között. Az ügymenetmodellezés és optimalizálás idővel önálló szervezési területté vált, s máig nem teljesedett ki a közigazgatásban, pedig nagy szükség lenne rá. A folyamatelemzés eredete a Magyar-iskola működéséig (Fluck, 1938) vezethető vissza, megalapozva a működés napjainkban is aktuális, módszeres vizsgálatát.
- A nyilvántartások elemzése és racionalizálása évszázados probléma volt, sokáig csak a szükségesség alapján vizsgálták időről-időre (Gáspár, 1983). Berkes nem állt meg ezen a ponton, hanem elindult a „kockás füzetet” és a kartonokat odahagyva újabb, akkor korszerűbb nyilvántartási technikák felé fordult. A cél az volt, hogy helytakarékosabban tároljuk az adatokat, hatékonyabban és több, akár kombinált szempontrendszer szerint lehessen információkat visszakeresni. A máig is irányadó lépés – a számítástechnika korát megelőzve – a nyilvántartás és az adat megkülönböztetése, elkülönült kezelése. Ebben az időben jelentek meg egyes hivatalokban a perem- és fénylyukkártyák, a görgős iratszekerények és a mikrofilm is. A későbbi számítógépesítés, majd az adatgazdálkodás előhírnökeként ebben a korszakban születtek meg – különösen a peremlyukkártya rendszerek alkalmazásában – az adatok kinyerését támogató kódrendszerek. Az ilyen megoldások alapozták meg később az ügyintézés és elemzéseket támogató informatikai rendszerek fejlesztését.
- Az ügyiratkezelés szervezésének és szabályozásának, valamint korszerűsítésének – az általános hatósági ügyintézési eljáráshoz hasonlóan – szempontunkból kiemelkedő sajátossága volt a folyamat alapú működésszervezési megközelítés. Ennek máig ható jelentősége abban áll, hogy még jelenleg is kifejezetten innovatív megoldásnak számít a közigazgatási intézmények teljes működésének folyamatszervezési alapra helyezése. Az informatikai rendszerek létrehozása ezt nem követelte meg teljes mértékben, a teljes körű digitalizáció és automatizáció azonban e nélkül nem tud megvalósulni. Az ügyiratkezelés (ikratás, irattározás) szakosítása lehetővé tette annak az ügyviteltől (ügyintézésről) való viszonylagos elválasztását, az intézési folyamatok tartalmának felülvizsgálatát, szükség szerinti fejlesztését, optimalizálását (pl. az át-futási idők tevékenység alapú elemzését).

- A feladatellátás, az igazgatási munka, a működés hatékonysága mérésének kérdése – amelyet a Magyar-iskolától örököltünk – egyidőben merült fel az ügymenetek vizsgálatával. A munkafolyamatok tevékenységekre bontva időráfordításban és más mennyiségekben (pl. ügyiratszám) megragadhatóvá tették a működést. A Berkes által alkalmazott munkanapfényképezéssel egyszerre váltak mérhetővé a munkafolyamatok egyes kulcselemei és az ügyintézők időfelhasználása, munkaterhelése. Figelembe véve a tevékenységek sokféleségét és sajátosságait, ezzel a módszerrel kapcsolatot lehetett teremteni a működés, a munkaerő, a létszám és a szervezet között. Akkor ez önbevallással, megfigyeléssel működött. Ma a számítógépes és videórendszerek ennél szorosabb megfigyelés alatt tarthatják a működést és a személyzetet.
- A működésalapú szervezatkialakítás feltételezte a közigazgatási hivatal szintű feladatok rendszerezését, amit a Magyar-iskola alapozott meg. A Magyar-iskola meghatározta a három alapvető működési területet: alap-, támogató és menedzsment funkciók. A tételes feladatalapú működéselemzést elvi szinten Berényi Sándor (Berényi, 1990.) a tényfeltáró vizsgálatok keretében Madarász Tibor végezte el (Madarász, 1987). Berkes József pedig mindezt metodikailag értelmezte a gyakorlatra és terepi elemzések alapjaként alkalmazta mérési adatokkal (lásd fentebb) alátámasztva.
- A feladat- és tevékenységelemzések tették lehetővé Berkes és munkatársai számára a működés alapú szervezetalakítási megoldásokat az alapfunkciók körében ügyfélszolgálati irodák (elsőként Törökszentmiklóson), a támogató funkciók területén pedig ügyiratkezelő (számos helyen), leíró (Csuth – Gáspár, 1981., a 2. fejezet mutatja be az akkori helyzetet, amikor 121 leíró iroda működött a tanácsi hivatalokban) és nyilván tartó, valamint tájékoztató irodák (pl. Barcs) szervezését. A szervezeti újítás nagyban hozzájárult egyes támogató funkciók, technikai, technológiai és szakmai fejlődésének beindulásához, amely napjainkig tart és a jövőben is meghatározó folyamat lesz.
- A támogató funkciók fejlesztése területén a manuális nyilvántartások adatrendszerekké alakításának és „papírtechnológiákkal” történő támogatásának helyét az 1980-as évek közepétől fokozatosan a „mikroszámítógépes” szakrendszerek alkalmazása vette át. Első megoldásai a Berkes iskola inspirációja és szakmai támogatása mellett jöttek létre a tanácsoknál, majd az intézmények „saját lábára állva” maguk alakították át papíralapú nyilvántartásaikat és készítették informatikai szakrendszereket az irodaautomatizálás egyidejű terjedésével. A szervezéssel támogatott módszeres irodagépesítés, az igazgatási munka gépesítésének kezdete a Magyar iskola működéséhez, Raith Tivadar (Raith, 1930) nevéhez köthető.
- Különös jelentőséget kapott ekkor a már korábban is nagy népszerűségnek örvendő Berkes-féle terepi szervezet- és működésfejlesztési tanácsadás, aminek keretében terjedtek a valahol már bevált jó gyakorlatok. Ennek hátterét és a ráépülő tájékoztató szolgáltatás lehetőségét a Berkes által kezdeményezett és csapatával megvalósított országos nyilvántartás adta a megyékben megvalósított korszerűsítésekről, jó gyakorlatokról (Berkes, 1980). A fejlett országokban rendkívül népszerű, jó közigazgatás-fejlesztési és -szervezési gyakorlatok terjesztése a felismert szükséglet és kidolgozott javaslat (Gáspár – Zongor, 2020) ellenére ma Magyarországon megoldatlan.
- Az igazgatásszervezés komplex szemlélete szükségszerűen alakult ki Berkes munkásságában, mert a terepen végzett elemző, tervező, szervező és tanácsadói munka

során nem lehetett nem figyelembe venni adott szervezeti és működési probléma tágabb összefüggéseit. A „mester” vette észre, s alkalmazta a gyakorlatban, majd a tanítványok foglalták össze egyfajta metodikai keretrendszerben a cél-feladat-folyamat-eredmény tengelyre felfűzött feltételrendszert, amiben a szabályozás, a szervezet, a személyzet, az anyagi eszközrendszer, az információ, a technika/technológia és a fizikai munkatér a végrehajtás, megvalósulás sajátos, támogató belső szolgáltatásokként biztosítandó „kellékeként” jelentek meg (Csuth – Gáspár, 1981). Ez az átfogó közigazgatás-szervezési és -fejlesztési metodikai megközelítés máig érvényes, bevált, működő gyakorlat.

- Berkes József működésében az igazgatásszervezés, tágabban a közigazgatás-szervezés mint szakma bontakozott ki, amit nagyban elősegített az, hogy a korra jellemzően 1971-ben párt-, majd kormányhatározat (1003/72. sz.) jelent meg a tudományos munkaszervezés szükségességéről a gazdaságban, ami hatással volt a közigazgatásra is. A téma jelentőségét mutatja, hogy az MTA Ipargazdasági Kutatócsoportja különszámot jelentetett meg az Ipargazdasági Szemle c. szaklapban, nemzetközi áttekintést adva a szervezőmérnöki munka fontosságáról. A munkaterület ma szervezetfejlesztésként jelenik meg a közigazgatásban, de – jelentős szakmai eredményei ellenére – korántsem nyerte el még a fontosságának megfelelő elismertséget és alkalmazást. E probléma kialakulásában meghatározó szerepet játszik az, hogy a Berkes által megkezdett (a fentiekben már említett) jó gyakorlatok módszeres terjesztése nem intézményesedett meg Magyarországon.
- A Berkes iskola meghatározó szerepet kapott az igazgatásszervezés oktatásának beindításában, ilyen elnevezésű és tartalmú diploma kiadásában az 1978-ban létrehozott Államigazgatási Főiskolán, amelynek elődjében – az 1953-ban létrehozott Tanácsakadémián – Berkes már megkezdte terepi szervezési tapasztalatainak képzési programmá alakítását és átadását. Az igazgatásszervezői diplomát adó Államigazgatási Főiskolán már önálló tantárgyként jelent meg a Berkes által kidolgozott tudományos és gyakorlati szervezés (Berkes, 1980). A Miskolci Egyetemen is indult ilyen alapszak. „Üröm az örömben”, hogy míg sokan rendelkeznek igazgatásszervezői diplomával, gyakorlatilag alig néhányan dolgoztak és kerülnek alkalmazásra ma is ilyen munkakörben a helyi közigazgatásban.
- A szakmateremtés első lépcsője a sajátos, közérdekű tudásanyag, amely adott foglalkozás műveléséhez szükséges. Ez nyilván képzést is feltételez. Mindkettőben – amint fentebb láttuk – a Berkes iskola meghatározó szerepet játszott. A szakmát képező feltételek közé sorolható a szakmai közélet kialakulása (Gáspár, 2007). Egy jelentős fóruma – különösen, ha rendszeressé váló intézmény – a szakmai konferencia. A tanácsi igazgatásszervezők első országos tanácskozására 1978 szeptember 15. és 20. között került sor. Második alkalommal a Neumann János Számítógéptudományi Társaság adott otthont az igazgatásszervezési konferenciának 1982 májusában Szentendrén A tanácsi informatika helyzete címmel, szintén a Berkes iskola szervezésében. A „mester” tolmácsolásában az igazgatásszervezés volt a fő téma, amely megalapozta, életre hívta a helyi közigazgatási (akkor: tanácsi) szakinformaticát. A „konferenciázás” a közigazgatás-szervezés demonstratív szakmai fórumaként azonban – sajnos – nem intézményesült, az informatika, benne különösen a térin-

formatika, majd a digitalizáció elvitte a show-t ... Felvetődik a kérdés, hogy megalapozó és megfelelő színvonalú működésszervezés, szervezettejesztés hiányában, vagy támogatása nélkül mennyire lehet sikeres a mindent átformáló digitális átalakulás, a digitális állam és annak digitális polgára? Vajon, mi lenne a válasza erre Berkes Józsefnek?

JÓZSI BÁCSI – AZ EMBER ...

Amikor 1979-ben becsöppentem az Államigazgatási Szervezési Intézetnek ebbe a kedves, latinos műveltségű, a praktikumtól némileg idegenkedő közösségébe, feletteseinktől – egyenesen az Országgyűlés illetékes, Minisztertanács Tanácsi Hivatalának vezetőjétől – azt a biztatást kaptuk, hogy a gyakorlatot a lehető legjobban segítő megoldásokat keressünk és terjesszünk el. Az ezzel foglalkozó intézeti osztály és programok felelőse volt Berkes Józsi bácsi, aki jogászként valóban a közigazgatás gyakorlati embere, sőt megszállottja volt már a világháború előtt a helyi közigazgatásban. Mindent tudott a közigazgatásról elméletben és gyakorlatban is, lent és fent is, a múltját és (akkori) jelenét is. Mindenkit ismert és őt is ismerte mindenki. Ismerőseit többnyire keresztneveükön, működési helyükkel társítva („Jancsi Balassagyarmatról” – azaz dr. Petrik János a város vb-titkára) emlegette, így eleinte kapkodhattuk a fejünket, hogy kiről van szó. A hazai szervezés- és vezetéstudomány, valamint a számítástechnika hajnalán a korszerű, innovatív eszközöket, eljárásokat és módszereket várta tőlünk, fiatal segítőtől.

A mi Józsi bácsink egymaga volt a szó szoros értelmében vett közigazgatás-szervezési intézet. Ő tényleg ezzel a gyakorlatban, emberközben foglalkozott. Ez kiderül már abból is, hogyan telt egy munkanapja a „hegyen,” a Ménesi út 5., az Államigazgatási Főiskola akkor csodálatosnak számító irodaépületében, amelynek nagy ablakain keresztül fél Budapestre rá lehetett látni. Jobban, mint a „Tornyosból”, ahogy ő emlegette, azaz a Parlamentből (ott dolgoztak a mi főnökeink, oda jártunk vele időnként riportra), mert – szerinte – azért vannak csodálatos, Róth Miksa által ólomüvegkristály ablakai (Kerekes et al., 2020), hogy még ha akarnának se lehessen kilátni belőle. Szóval reggel, mi, a fiatal kollégák már a szobájában vártunk kb. 9 órától. Az ablakból leláttunk a parkba, így már messziről megláttuk, ha öreg, kopott táskájával (tiszára, mint Vámos Miklósé), korához képest fürgén, sietősen igyekezett a meredek úton és lépcsőkön felfelé. Vidéki vendégei nem ritkán előbb érkeztek nála. Csuth Sanyival elkezdtük velük a szakmai beszélgetéseket (leíró vagy ügyfélszolgálati iroda, ügymenetvizsgálatok, ügy- és ügyfélforgalmi felmérések, ügymenet-modellezés, telefonos és egyenletes ügyintézés, ügyvitel-gépesítés, magnós jegyzőkönyvvezetés, szervezeti és működési szabályzatkészítés, létszámcsoökkentés, szervezet-átalakítás, nyilvántartások egyszerűsítése, gépesítése stb. témában), elmondtuk, hol próbálkoznak az országban hasonlóval és milyen tapasztalatokkal. Minderről országos kiadványokat készítettünk, dokumentumtárat vezettünk, volt tehát háttérinformáció is bőven és készséggel osztogattuk a példányokat.

Megérkezett Józsi bácsi. Kávé mindenkinek! A vendég – városi, falusi tanácselnök, vb-titkár, szervezési, igazgatási osztályvezető, minisztériumi ember, kutató – elkezdte mondani a problémáját, ötletét. A „mester” figyelmesen meghallgatott mindenkit, majd

hasznos, gyakorlati tanácsokat, információkat és anyagokat – főleg máshol bevált mintákat! – adott. Közben megjött a következő vendég, bekapcsolódott a már megkezdett beszélgetésbe, mintha már régi ismerősök lennének, Józsi bácsi volt a kapocs, személyes garancia a kölcsönös bizalomra valamennyiünk között. Az újak is előadták gondolataikat, elképzeléseiket, azt is megbeszéltük, mindenki, aki épp ott volt. Közben az emberek jöttek, mentek, cserélődtek, a non-stop konzultáció pedig folyt rendületlenül, közben időnként telefonon is. Ez alatt fogyott a kávé, sós, édes sütemény és a cigaretta. Józsi bácsi erős dohányos volt, de egyik napról a másikra, amikor a „ketyegő” figyelmeztette, leszokott. Szakmai ismeretségek alakultak ki és mélyültek el. Délután 6 tájban az éppen még ott lévő társaság átvonult a Mészöly Művekbe, vagy más néven a Mészöly Tanszékre (azaz a Mészöly Sörözőbe, a Gellért térre). Kötetlenebb lett a beszélgetés, sűrűn átszöve politikával, hivatali személyi változásokkal, s hasonlókkal. Az én feladatomból az volt, hogy Józsi bácsira vigyázzak, ne igyon túl sokat. Le kellett otthon adnom Óbudán, szerencsére nem messze akkori lakásomtól.

Sokat jártunk együtt vidékre. Ugyanazt a tanácsadást folytattuk a helyszínen és tanulmányoztuk a jó megoldásokat, melyek kialakításában gyakran magunk is részt vettünk ötletekkel, tervezetekkel, minták átadásával. Amint a méhecske száll virágról virágra, s viszi át a megtermékenyítő virágpórt, úgy hordtuk szerte-széjjel az újdonságokat. Józsi bácsit mindenütt nagy tisztelettel fogadták, várták, szerették. A szakmai munkával kezdődő fogadások szinte mindig fehér asztalnál fejeződtek be. Ismerték vendégük legendás mulató kedvét és hallottak szép énekhangjáról, nótázásairól. A közigazgatási történetek is ekkor cseréltek gazdát, amelyek egyik legnagyobb alakja, egyben az anekdoták módszeres gyűjtője is Galabár Tibor, Pécs megyei jogú város akkori jegyzője volt. Az én – hálátlan – feladatomból az volt, hogy Józsi bácsira vigyázzak, ne igyon túl sokat. Le kellett otthon adnom Óbudán, szerencsére nem messze akkori lakásomtól.

Salgótarjánból tartottunk hazafelé, már éjjel 11 óra felé. Az Öreg spicces volt már és még szeretett volna inni. Sosem ivott túlzottan sokat, nem igazán aggódtam miatta, de nem ártott finoman visszatartani. Engedelmeskedett. Nagyon megértő, kellemes, szelíd ember volt. A késői óra nem is fenyegetett azzal, hogy találunk bárhol is valami boltot. Rétszágon vezetett keresztül utunk. A város kihalt, csendes, gyenge kivilágítás, semmi esély ital beszerzésére. Józsi bácsi tekinget azért kifelé a kocsiból, hátha ... A város közepén egy himbálózó, pislákoló lámpa oszlopának támaszkodva egy részegnek látszó alak tűnik fel. Álljunk meg ott az oszlopnál, szól oda az Öreg, Lacinak, a fiatal hivatali sofőrnek. Letekeri az ablakot, megrázza a kívül-belül imbolygó alak megtépázott ruháját, s jó palócosan megszólítja az idegent: „Jóember, nyitva van-e még a resti?” Látszott a város talán egyetlen ébren lévő lakóján, pillanatra kitisztul az agya, nagyot néz, nem kis fáradtsággal behajol a kocsi nyitott ablakán, épp, hogy beszűrődik egy kis fény: „Józsikám! Már elfelejtetted?” – szól a régi cimborára. Az Öreg megörült az ismerősnek, mi pedig annak, hogy már a vasúti restit is lekéstük.

Mindenki ismerte, szerette. Legtöbben még a Tanácsakadémián, majd az Államigazgatási Főiskolán voltak tanítványai, ahol munka- és ügyvitel-szervezést, ügyiratkezelést – a közigazgatás alaptechnológiáját – tanította szakmai generációknak. Ami akkor egyáltalán nem volt általános szokás, egyformán – teljes emberként – közeledett mindenkihez, legyen az diák, tanár, iktató, adminisztrátor, ügyintéző, vezető, pártember, miniszter, tudós, bárki. Egyszerűen beszélt. Érdekes módon, ő el tudta mondani jogi szakszavak nélkül is, amit akart, de szövegben nem maradt el a vájt fülűektől sem, ha arra volt szükség, ez azonban nem volt ínyére. Nem ezt tekintette a közigazgatás – szerinte közszolgálat – lényegének, hanem

jó Magyary tanítványként csakis a közjót, az emberekért, a kisebb-nagyobb közösségeikért végzett munkát, a számukra teremtett életfeltételeket, nekik nyújtott közszolgáltatásokat.

Egy vidéki kisvárosba tartottunk az intézeti autóval. Kicsit késésben voltunk. Laci felajánlotta, előveszi a szirénát. „No, annyira nem sürgős” – mondta az Öreg, megvárnak az elvtársak és a munka is. Az impozáns, eredetileg is városházának épült tanácsháza lépcsőjén már vártak a helyi vezetők. Párttitkár, tanácselnök, vb-titkár, szervezési osztályvezető, aki az egész programért felelt. Józsi bácsi kipattant a kocsiból. Szinte félrelökve a bejárati főlépcső előtt várakozó „fogadóbizottságot”, elnézést kérve sietett felfelé. Azt hihettük, „sürgős dolga” akadt, ilyen hosszú út után ez természetes. Nem volt sértődés. De nem a mellékhelyiségek felé tartott az Öreg. Én tempósan követtem, a „városvezetés” tanácstalanul ált az épület árkádos előterében. Lépcsőn fel, lépcsőn le, végül zegzugos alagsori folyosókon jutottunk el egy eldugott ajtóig, rajta tábla: „Iktató”. Az Öreg benyit. Egy sérült kezű, mosolygós, vékonyka asszony pattant fel íróasztala mellől meglepetten. „Piroska!” „Józsi bácsi!”

Összeölelkeztek, összepuszilkodtak a régi ismerősök. Ezután már jöhetett a „fogadóbizottság” köszöntése. Ilyen volt az Öreg és maradt haláláig. Életem első gyászbeszédét mondtam koporsója felett. Nem volt nehéz méltatni emberi és szakmai érdemeit.

2. kép: Az iskolateremtő dr. Berkes József
Figure 2: The school founder Dr. József Berkes

*Forrás: Nemzeti Köszölgélati Egyetem Levéltár, Igazgatásszervező végzős évfolyam, 1983. évi tablókép.
Source: Ludovika University Of Public Service, Administrative Management Graduating class, tabloid
picture from 1983.*

De, hozzuk vissza még Józsi bácsit, mert szeretném, ha tudnák, mennyire tisztelte, értékte a valóságot. Azt tanította nekünk, szervezőknek, akik hajlamosak vagyunk fenekestül felforgatni a dolgokat: a létező helyzethez, megoldáshoz – nem a hülyeséghez! – tiszteletudóan, alázattal kell közeledni, amint ezzel kapcsolatos mondását már fentebb idéztem. Abban az időben indult a számítógépesítés, sorra jelentek meg az egyre kisebb, személyibbnél személyibb számítógépek. A sok tanácsi nyilvántartás, statisztikai kimutatás nagy munkaterhet jelentett és elvonta az ügyintézőket az érdemi munkától. A számítógépek előtti időben többek között a peremlyukkártya rendszerek adtak lehetőséget a különböző – összevont – helyi adattárak megszervezésére, amiben az adatok megszerzése, karbantartásának megszervezése, a szükséges feldolgozások, kimutatások kidolgozása jó előkészítéssel szolgált a későbbi igazi automatizáláshoz, a számítógépesítéshez. Arról álmodoztunk, hogy egyszer majd a legbonyolultabb nyilvántartásokat is, ezek akkor az épületekre, utakra és a közművekre vonatkozó adattárak voltak. Felismertük, hogy a közigazgatási információk jó megszervezésének bázisa néhány nagyobb alapnyilvántartás (személyek, szervezetek, terület, épített környezet) kell, hogy legyen. Józsi bácsi előre látta, micsoda nehézségeket fog okozni a helyi közigazgatás informatikai fejlesztésében a jó, naprakész térképek hiánya.

Elmesélte, hogyan ment Salgótarján város intenzív építése megfelelő közműtérképek nélkül, aminek ő, az akkori vb-titkár az egyik operatív kulcsfigurája volt. A térképek ügye is őt terhelte. Nem volt mit az építők kezébe adni. Nem tudták, hol lehet gond nélkül felbontani az utakat, kiásni az alapokat, hol húzódik valami csatorna, kábel, bármi. Volt Józsi bácsinak egy nagyon jó embere erre a célra, valamiféle emberemlékezet óta a városnál dolgozó építési előadó, műszaki intéző, technikus, de inkább munkás, termester vagy efféle. Egyet biztosan lehetett tudni róla, nagy piás volt. Csak alkohollal működött. Ha az építésknél térképi probléma támadt, akkor hívták a Jani bácsit (a nevére nem biztos, hogy jól emlékszem). „Feltöltötték” kicsit jobban – mert alapjában mindíg volt benne „nyomás” – és elvitték a terepre. Az öreg szétnézett, kiszemelt egy pontot, odatámolygott, majd egy másikat, elkacsázott ahhoz, az egyiknél lecövekelte, behunyta a szemét, majd kinyitotta és jobb kezének mutatóujját az orra elől “elindítva” egy képzeletbeli vonalat jelölt ki: „Itt áshattok!” Józsi bácsi szerint az 50-es években ez volt a legmegbízhatóbb közműnyilvántartás Salgótarjánban. „Rajta fiúk – mondta – innen szép a győzelem!” A magyar közigazgatás már elrugaszkodott ettől a startponttól, sokan már be is értek a célba, nem kevesen azonban még róják az adatbázis építési köröket.

A BERKES ISKOLA – MIT TEGYÜNK?

Berkesnek nemcsak „Mészöly tanszéke” volt, de igazi szakmateremtő iskolája is. Ez a nála dolgozó fiatalokból és a sok-sok korszerűsítő barátból állt, akik a terepen dolgoznak. Bele sem vágok a nevek és helyek felsorolásába, mert ez egy igen nagy „család” volt, s nem szeretnék kihagyni senkit sem. Ismertük, becsültük és baráti szeretettel voltunk egymás iránt, gyakran találkoztunk a „terepen”, a „Ménésin” szakmai és személyes, hivatalos ünnepi események alkalmával. Mindannyian egy „közös művet” alkottunk, s írtunk róla közösen, egymást segítve dolgozatokat, tartottunk előadásokat.

Budapest Főpolgármesteri Hivatalának Könyvtárában van egy külön szoba, amely a Szendy Károly Szervezetfejlesztő Műhelynek ad helyet. A hivatali szervezet „virtuális” – a hierarchiába nem betagozódó – csoport bázisa. A helyi közigazgatás-szervezés magyar és angol nyelvű digitálisan katalogizált szakkönyvtárát gondozza és belső szervezet- és működésfejlesztési szolgáltatásokat nyújt mindenkinek, aki ilyen hivatali programban érintett, fejlesztési ötlete, javaslata van.

Meggyőződésünk, hogy a szakma múltjának és személyiségeinek ismerete, fejlődésének folytonosságához nélkülözhetetlen. A névadó – a második világháború előtti utolsó polgármester, aki maga is a Magyary iskola tagja volt, személyesen foglalkozott ügymenet-vizsgálatokkal – személye is ezt jelzi. Korábban Szendy és Bibó tablójával tettük láthatóvá ebbéli meggyőződésünket a Műhely látogatói számára. Elérkezettnek éreztük az időt, hogy Berkes Józseffel folytassuk a sort, akinek egyébként nem kevés köze volt a fővárosi és kerületi ügyfélszolgálatok és nyilvántartás korszerűsítésekhez is.

Közel félszáz kolléga nevét és elérhetőségét gyűjtöttünk össze, akikről tudtuk, hogy személyesen ismerték „az Öregt”. Elkészítettük Józsi bácsi tablóját is, aminek átadására 2024. május 29-én a meghívottak mintegy fele el tudott jönni. Dr. Számadó Tamás főjegyző és a Hivatal fiatal szervezetfejlesztő munkatársai – a megemlékezés szervezőiként – ezen esemény kapcsán képletesen is átvették a „szakmai stafétabotot”, mert a Berkes iskola szellemében, korszerű tudással kiegészítve és továbbfejlesztve „örzik a lángot”, amíg a helyi közigazgatás fejlesztés és szervezés újra a helyére kerül, s országos szerepét – annak megfelelő intézményi keretek és szakmai feltételek mellett – be tudja tölteni.

Berkes volt kollégái, ismerősei és tisztelői a megemlékezés során „visszafiatalodva” mesélték személyes történeteiket Józsi bácsiként emlegetve őt, többségük korban, átlagban legalább 10 évvel idősebbként, mint a 61 éves korában elment „Öreg” ... Szinte éreztük jelenlétét körben ülve, közöttünk, felettünk a tablóra tekintve, közben arra gondolva, igen, ez a legkevesebb, amit szellemiségének megőrzése érdekében tehetünk. Közben a színe előtt, szégyenkezve állapítottuk meg, hogy szakmai hagyatéka nincs módszeresen összegyűjtve, feldolgozva, számos fontos művét – egyelőre! – nem találjuk. Mert megállapodtunk, hogy ez így nincs rendben.

S az utóbbi évtizedekben nemcsak vele, de más fontos szakmai személyiségekkel sem bántunk tisztességgel. A Magyary iskola kevésbé ismert tagjaival, s későbbi követőikkel, akik – a cezúra ellenére, döntően a harmadik tanácstörvény (1971) utáni időkből – megőrizték, feldolgozták, tovább gondolták, s számos új eredménnyel gazdagították a közigazgatás fejlesztésének és szervezésének tudás- és tapasztalati anyagát. Számos kitűnő korábbi és akkori kortárs nevét hoztuk fel, akiknek sorát módszeresen még nem dolgozták fel, de fontos lenne felmutatni ma is aktuális témáink első felvetőiként, elemzőiként. A Magyary hagyatékot Szaniszló József rendezte és dolgozta fel legalaposabban, aki maga is tanítvány volt (Szaniszló, 1993).

Arra a következtetésre jutottunk, hogy Berkes József személye e tekintetben is meghatározó volt ezzel az eseménnyel, mert figyelmeztetett bennünket – még emlékezőket – köteleességünkre. Kezdjük el ezt a szakmatörténeti munkát, amíg nem lesz késő. Tekintsünk vissza, értékeljük fél évszázad – esetenként hosszabb időtáv – kiemelkedő szakmai személyiségeit, mondjuk el, mit adtak ennek a szakterületnek, aminek máig szóló üzenete van. A beszélgetés során egyértelművé vált, hogy ez szükséges, hasznos, s csak most és ez a generáció

képes ezt megtenni. Úgy döntöttünk, hogy elindítjuk ezt a munkát. Néhányan elkezdjük, erről hírt adunk és lehet hozzánk csatlakozni egy-egy kiemelkedő szaktekinetly munkásságának bemutatásával.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm dr. Csuth Sándor Berkes tanítványnak a szakmai megemlékezés szervezésében nyújtott segítségét, valamint neki és Tóth Jánosnak a Berkes-hagyaték gyűjtésének megkezdését. Köszönet illeti Budapest Főpolgármesteri Hivatal főpolgármesterének, Karácsony Gergelynek, főjegyzőjének dr. Számadó Tamásnak az esemény megszervezésének és a hagyaték ápolásának támogatását. A megemlékezés nem jöhetett volna létre, ha jelenlegi munkatársaim – Besze Judit, Cseh Zsuzsa és Saly Balázs – nem vállalják fel a szellemi örökség befogadását és továbbvitelét a Hivatal Szendy Károly Szervezetfejlesztő Műhelye keretében, ahol megrendezték a megemlékezést. És végül, de korántsem utolsósorban köszönöm Józsi bácsi ismerőinek és tisztelőinek értékes és szívet melengető, az esemény alkalmával szóban elhangzott és a távrolról résztvevők levélben elküldött visszaemlékezéseit, valamint felajánlásait és javaslatait, miképpen lépünk tovább ezen az úton.

JEGYZETEK

- 1 Az írás a folyóirat „A KÖZIGAZGATÁSI KÖZELMÚLT INTÉZMÉNYEI ÉS SZAKMAI PROGRAMJAINAK FELDOLGOZÁSA” című kutatási és publikációs felhívására készült.

IRODALOMJEGYZÉK

- *A tanácsi informatika helyzete (előadások és korreferátumok)*, Szentendre, 1982.
- Berényi Sándor: *Közigazgatás a modern társadalmakban*, Budapest, 1990.
- Berkes József: *Cigánytelepek Salgótarjánban*, Palócföld, 1968/1.
- Berkes József (szerk.): *Salgótarján*, diafilm, 1969, digitálisan felújítva 2023-ban.
- Berkes József: *A tanácsi ügymenet modellje*, Budapest, 1970.
- Berkes József: *A tanácsi ügyfélszolgálati irodák*, Állam és Igazgatás, 1975/10.
- Berkes József (szerk.): *Tanácsigazgatás a gyakorlatban c. sorozat 1-11. számok*, Budapest, 1978–1987.
- Berkes József (szerk.): *Az igazgatási munka szervezése*, Budapest, 1980.
- Berkes József (szerk.): *Információk a tanácsok 1979. évi korszerűsítési, egyszerűsítési eredményeiről és terveiről*, Budapest, 1980.
- Berkes József: *A tanácsok informatikai korszerűsítésének főbb irányzatai*, in: *A tanácsi informatika helyzete (előadások és korreferátumok)*, Szentendre, 1982.
- Csuth Sándor – Gáspár Mátyás (szerk.): *A közigazgatás fejlesztése és szervezése, Válogatás Magyar Zoltán professzor közigazgatástudományi iskolájának szellemi hagyatékából*, Budapest, 1988.
- Csuth Sándor – Gáspár Mátyás: *A tanácsi leíró irodák szervezése, Az írásmunkák szervezése és gépesítése a közigazgatásban*, Budapest, 1981.

- Fluck András: *A közigazgatási ügyintézés racionalizálása*, Budapest, 1938, in: Csuth Sándor – Gáspár Mátyás (szerk.): *A közigazgatás fejlesztése és szervezése*, Válogatás Magyary Zoltán professzor közigazgatástudományi iskolájának szellemi hagyatékából, Budapest, 1988, 135–178.
- Gáspár Mátyás: *Tanácsi nyilvántartások szervezése*, Államigazgatási Szervezési Intézet, 1983.
- Gáspár Mátyás: *Helyi önkormányzati menedzsment, Lépések a teljesítményelvű és polgáriközelki közigazgatás felé*, Csákberény, 1995.
- Gáspár Mátyás: *Közigazgatási közönségszolgálat*, Budapest, 2007.
- Gáspár Mátyás (szerk.): *Képességet mindenkinek!, Információs társadalom mentorok a digitális szolidaritás szolgálatában*, Budapest, 2007.
- Gáspár Mátyás – Zongor Gábor: *A jó önkormányzati gyakorlat értéke, Az önkormányzati jó gyakorlatok tudástranszfer-szolgáltatási rendszerének intézményesítése*, Budapest, 2020. Elérhető: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15812/A%20jo%20onkormanyzati%20gyakorlat%20erteke.pdf;jsessionid=1E2733061AF714D0E81DF16E8A18C9E5?sequence=1>
- Kerekes Margit – Bencze-Kovács György – Kurka Géza – Markovics Ferenc – Mervai Márk – Németh József – Pető Zsuzsa – Vékás Magdolna: *Az Országház üvegművészete*, Budapest, 2020.
- Kner Izidor (szerk.): *Községi közigazgatási nyomtatvány-mintatár*, Gyoma, 1912.
- Madarász Tibor: *A közigazgatás és a jog*, Budapest, 1987.
- *Magyary Zoltán munkássága*, Az 1988. május 28-án, Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga, Tatabánya, 1990.
- Magyary Zoltán – Kiss István: *A közigazgatás és az emberek*, Budapest, 1939.
- Raith Tivadar: *Az irodaüzem racionalizálása*, 1930, in: Csuth Sándor – Gáspár Mátyás (szerk.): *A közigazgatás fejlesztése és szervezése*, Válogatás Magyary Zoltán professzor közigazgatástudományi iskolájának szellemi hagyatékából, Budapest, 1988, 179–196.
- Szabó Béla (szerk.): *Salgótarján története*, 1972.
- Szaniszló József, *A Magyary-iskola és háború utáni sorsa*, Budapest, 1993.

SZABÓ PÁL – FARKAS MÁTÉ

A NUTS 2024 területi jegyzék jellemzői*Characteristics of the NUTS 2024 territorial list*•
SZERZŐK:

SZABÓ PÁL, tanszékvezető, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Regionális Tudományi Tanszék, pal.szabo@ttk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-2140-2223

FARKAS MÁTÉ, statisztikai elemző, EUROSTAT, matefarkas27@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4038-0488

JEL kód: P48**Kulcsszavak:** Európai Unió • NUTS • régiók

Absztrakt: 2024. január 1-től ismét módosított NUTS rendszer van érvényben az Európai Unióban, a NUTS 2024. Az országok különböző regionális szintjeit statisztikai adatgyűjtés céljából egységes rendszerbe foglaló területi jegyzék aktualizálása időről időre felmerül, a legutóbbi módosítás kilenc országban jelentett változást a korábban érvényben lévő NUTS 2021-hez képest. Jelen tanulmányban ezek részleteit mutatjuk be.

AUTHORS:

PÁL SZABÓ, Head of Department, Associate Professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Regional Science, pal.szabo@ttk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-2140-2223

MÁTÉ FARKAS, Statistical Officer, EUROSTAT, matefarkas27@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4038-0488

Keywords: European Union • NUTS • regions

JEL kód: P48

Abstract: *From 1 January 2024, a modified NUTS system will be in force in the European Union, NUTS 2024. The updating of the territorial list, which includes the different regional levels of countries into a unified system for the purpose of statistical data collection, arises from time to time, the latest modification represented a change in nine countries compared to the previously valid NUTS 2021. In this study, we present the details of these.*

A NUTS RÖVID JELLEMZÉSE

Az 1970-es években az egyes országok régiói statisztikai adatainak gyűjtése céljából az Eurostat és az EU-országok számos informális megállapodás (ún. Gentlemen's Agreement) révén kidolgozták a NUTS (Nomenclature des unités territoriales statistiques, azaz a statisztikai területi egységek nomenklatúrája) néven ismert osztályozást. Ezt mintegy 30 éven keresztül használták és frissítették, míg nem az 1059/2003 számú EU-rendelet formájában az osztályozás jogi státuszt kapott (Eurostat, 2021).

A NUTS nomenklatúra mindegyik EU-tagállamot három szintre osztja fel. A NUTS 1 szint a legkevésbé ismert és használatos, nagyobb méretű társadalmi-gazdasági, illetve többször csak statisztikai régiókat jelent. A NUTS 2 (ez az alaprégiók halmaza) ezzel szemben kiemelt szintnek tekinthető: egyrészt az EU regionális politikájában legszélesebb körben ezen a szinten tartják nyilván az adatokat, másrészt a legtöbb elemzés is ezt veszi alapul (EU regionális statisztikai évkönyvek, kohéziós jelentések), harmadrészt pedig a kohéziós (regionális) politika támogatásra jogosult régióit is NUTS 2 szinten határozzák meg (a GDP/fő értékeik alapján). A NUTS 3 régiók és adataik a speciális elemzések esetén játszanak fontos szerepet.¹

Gyakorlati okokból a NUTS-besorolás általában tükrözi az EU-országok területi közigazgatási felosztását, ami segít abban, hogy az adatok könnyen elérhetőek legyenek, ugyanakkor egyes országokban új területi szintet/szinteket is kialakítottak az EU-hoz való csatlakozás során a NUTS rendszernek való megfelelés miatt. Az aktuálisan érvényben lévő NUTS besorolás módosítható, de általában nem gyakrabban, mint 3 évente.² (A jelenleg érvényben lévő NUTS 2024-ről a 2022. december 26-ai EU 2023/674 rendelet határozott, ami az eredeti NUTS rendelet [EC 1059/2003] bizonyos paragrafusainak módosítása is egyben.) A nomenklatúrák elnevezése egyébiránt egészen a NUTS 2006-tól kezdve a NUTS 2021-ig két éves „lemeradásban” volt az érvényesség és a tagállami adatküldési kötelezettség kezdetéhez képest (pl. a NUTS 2016 2018. január 1-től, a NUTS 2013 2015. január 1-től volt érvényben, lásd 1. ábra). 2021-től kezdve az elnevezés a beosztás érvényességének kezdetét, így az adott naptári évet követi.

Ami a régiók méretét (népesség) illeti, a közigazgatási szintek esetében elegendő, ha a megfelelő régiók átlagos lakosság száma a küszöbértékeken belül van, míg a nem adminisztratív szinteken minden egyes régiónak a küszöbértékeken belül kell lennie (NUTS 1: 7 M

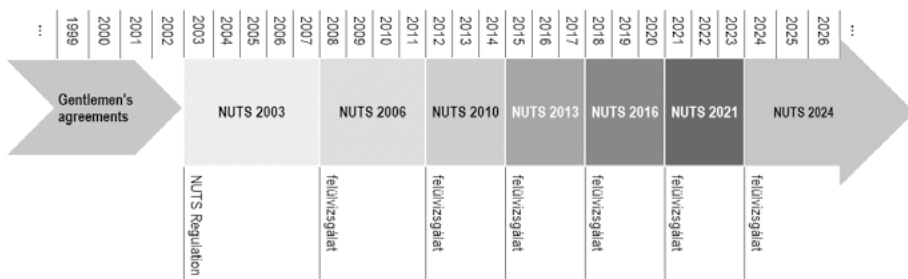
és 3 M fő; NUTS 2: 3 M és 0,8 M fő; NUTS 3: 0,8 és 0,15 M fő között). Kivételek megengedhetők a sajátos földrajzi, társadalmi-gazdasági, történelmi, kulturális vagy környezeti adottságokkal rendelkező régiók számára. Bár a cél az, hogy az egyes NUTS-szinteken összehasonlítható méretű régiókat biztosítsanak, mindegyik NUTS szinten található még olyan régiók, melyek lakosság száma jelentős eltéréseket mutat (Eurostat, 2021). Mivel a közigazgatási szintekre épül a NUTS, mindig lesznek olyan régiók, amelyek lakosság száma jelentősen eltér a küszöbértéktől.

Minden régióknak (minden területi szinten) külön neve és kódja van. Mivel Európában több különböző régióknak ugyanaz a neve, a különbségtételt úgy oldották meg, hogy az azonos nevű régiókhoz hozzáadták az érintett ország rövidítését is. Amennyiben területi változás áll be egy régió esetében, megváltozik a kódja is, amennyiben ez az alacsonyabb térségi szinten történt változás a kérdéses régió népességének több mint 1%-át érinti (ld. 1059/2003 EU rendelet 5[2]).

A NUTS besorolás nem csak az EU-országokra vonatkozik: az Eurostat az érintett országokkal egyetértésben azon országok esetében is elvégzi a statisztikai régiók kódolását, amelyek nem tartoznak az EU-hoz, de vagy az EU-csatlakozásra váró tagjelölt országok, vagy potenciális jelöltek, vagy az Európai Szabadkereskedelmi Társuláshoz (EFTA) tartozó országok (Eurostat, 2021).

A helyi szintű statisztikai igények kielégítése érdekében az Eurostat a NUTS rendszerrel kompatibilis helyi közigazgatási egységek (LAU) rendszert tart fenn. Ezek a LAU-k a NUTS építőkövei: az EU lokális önkormányzatait, településeit, településegységeit alkotják, relatíve nagy népességszórással (ld. Szabó P. – Szabó T., 2021). Mivel a LAU-k gyakran változnak, az Eurostat minden év utolsó negyedévében frissített listát tesz közzé – ehhez az uniós tagállamoknak évente egyszer, a törvényben foglaltak szerint június 30-ig el kell küldeniük a megelőző év december 31-én érvényben lévő LAU listájukat az Eurostatnak.³

1. ábra: A NUTS rendszer változásai
Figure 1: Changes to the NUTS system

Forrás: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts> alapján saját szerkesztés.
Source: based on <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts> own editing.

A NUTS 2024-RE VÁLTÁS JELLEMZŐI

A NUTS 2024 jegyzék 92 darab NUTS 1, 244 darab NUTS 2 és 1165 darab NUTS 3 egységet tartalmaz. A NUTS 1 szinten nem volt változás az előző verzióhoz képest, míg a NUTS 2 és NUTS 3 esetében (többször együttesen) kilenc uniós tagállamnál történt módosítás.

Belgiumban egy szerény névmódosítás történt csak, nyelvtani helyesség okán: az 1831 óta létező Brabant tartományt a nyelvi határok mentén 1995-ben kettéosztották (és Brüsszel önálló régióként kivált), s északon megalakult Prov. Vlaams-Brabant (hivatalos nyelve a holland), délen megalakult Prov. Brabant Wallon (hivatalos nyelve a francia), de utóbbi neve inentől Prov. Brabant wallon (kisbetűvel).

Olaszországban egyrészt hasonlóan egy kisebb névváltozás történt: az „olasz csizma orrát” alkotó régió neve Reggio Calabria lett Reggio di Calabria helyett, másrészt viszont kisebb határmódosítás volt a közép-olaszországi Marche és Emilia-Romagna NUTS 2 régiók között, amely természetesen két szomszédos NUTS 3 egység, illetve LAU egység határmódosítását jelentette; ez azonban a NUTS rendszerre (név, kód) nem volt hatással. (2009-ben e térségben volt már nagyobb változás is, amikor 7 település átlépett Pesaro e Urbino provinciából Rimini provinciába, ami azért volt jelentős, mert Marche és Emilia-Romagna NUTS 2 régiók határai ezzel újra rajzolódtak, s ez volt az Olasz Köztársaság történetében az első olyan eset, amikor a települések adminisztratív átadására került sor NUTS 2 régiók között.⁴)

Utóbbihoz hasonlóan Ausztriában, konkrétan Steiermark (Stájerország) NUTS 2 régióban is volt 2 darab NUTS 3 régió (Oststeiermark és West-und Südsteiermark) között kisebb határmódosítás, ami nem volt hatással sem a régiók nevére, sem a kódjaira.

Finnországban 5 darab LAU egység (a 309-ből), saját kezdeményezésre NUTS 3 régiót váltott – a Helsinkin kívüli mindhárom szárazföldi NUTS 2 régióban történt ilyen. (A korábbi mintegy húsz évben tíz hasonló régióváltás volt az országban.) A váltások hátterében az áll, hogy a magasabb szintű szolgáltatások és az ingázó forgalom más földrajzi térre terjed ki, s hogy az új rendszerben – úgy látják – az ellátási tevékenység hatékonyabb más központhoz tartozva.⁵ (A NUTS 3 regionális tanácsok az önkormányzati tanácsok küldöttjeiből állnak, regionális fejlesztési tanáccsal bírnak, s fő feladatuk a területrendezés, a vállalkozások fejlesztése és az oktatás.⁶) A NUTS rendszerben e területváltozások miatt, nevük megtartása mellett, kilenc NUTS 3 régió területe és kódja megváltozott (azért nem tízé, mert volt egy régió, amelyből kettő egység is átlépett más-más régióba).

Németországban, konkrétan Thüringia (Thüringen NUTS 1) tartományban a tartományi parlament számos önkormányzati változtatást hajtott végre az elmúlt években, s több önkormányzati összevonás történt méretgazdaságosság miatt (bár voltak ellenzői is, akik a lokális közösségek megtartását gondolják fontosnak, mivel szerintük egy kisebb közigazgatási egység képes hatékonyabban reagálni a polgárok igényeire) (Tiel, 2021). A NUTS 2024 esetében regionális szinten ez azt jelentette, hogy egyrészt LAU egységek váltottak NUTS 3 régiót, így határváltozások miatt 2 darab NUTS 3 régió kisebb, 2 darab NUTS 3 régió nagyobb lett (ilyenkor módosítják a régiókódot is), valamint 3 darab NUTS 3 egység kettővé egyesült, így eggyel csökkent a NUTS 3 egységek száma az országban.

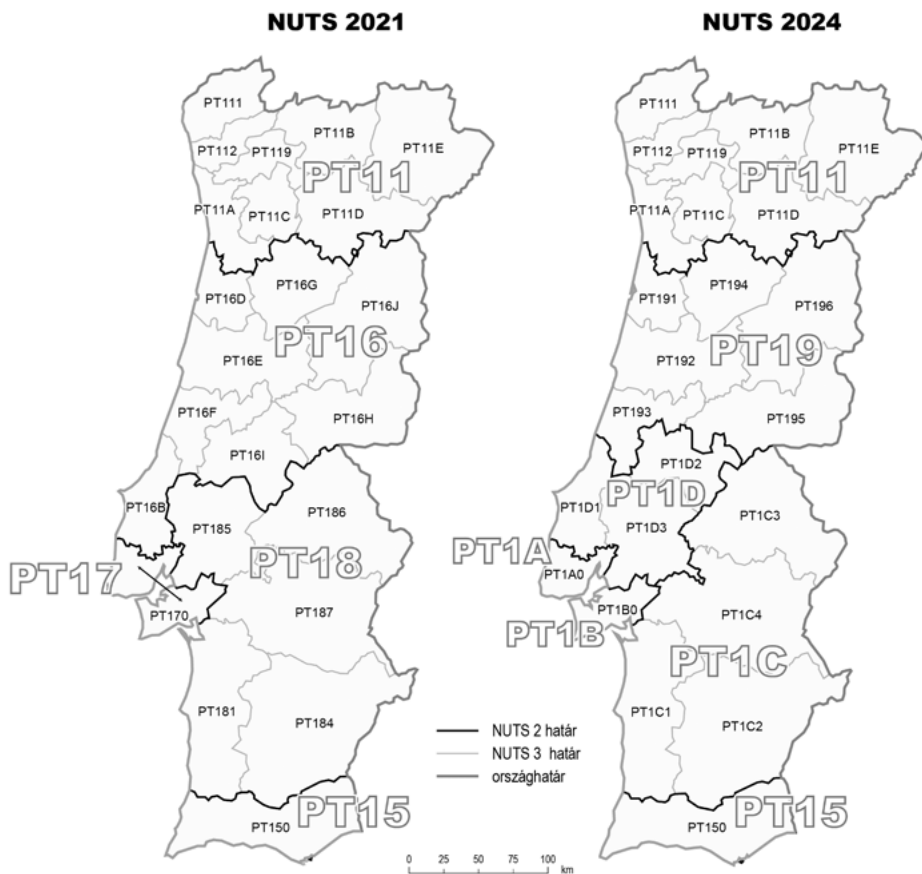
Hollandiában számos kisebb, LAU szintű változás történt: konkrétan 2 LAU egység felosztásra került szomszédos egységek között, valamint 3 LAU egység megnőtt, mert több LAU egységet beléjük olvasztottak. Az országban ezek az önkormányzatok (342 db, négy-évente megválasztott önkormányzati tanács irányítja őket), második szintű közigazgatási egységek, s a tartományok (NUTS 2) alá tartoznak. Hollandiában folyamatosan csökkentek az önkormányzatok számát, a hatékonyság fokozása érdekében összevonások történtek (Pálné, 2001), s az elmúlt 200 évben kétharmaddal csökkent a számuk. A NUTS 3 szintet (ún. COROP) viszont nem közigazgatási egységek alkotják, az országban ennek a szintnek csak tervezési, koordinációs funkciója van. A változások mintegy 10 darab NUTS 3 régiót érintettek (Groningen, Friesland, Utrecht, Zuid-Holland és Noord-Holland NUTS 2 régiókban), ahol a nevek nem, de a kódok változtak. Volt köztük olyan változás is, amely két NUTS 2 régiót is érintett, így azok is új kódot kaptak (Utrecht, Zuid-Holland), s a változás miatt közülük Zuid-Holland esetében az 5 változatlan NUTS 3 egységnek is új kódot kellett kapnia.

Lettországban 6 darab NUTS 3 régió volt (statisztikai régiók), amelyből 1 darab – a fővárost, Rigát körülölelő – térséget felosztottak 3 másik szomszédos térség között (köztük Riga járása is nagyobb lett 4 LAU egységgel), így innentől 5 régió van a NUTS 3 szinten.⁷ Ennek hátterében az áll, hogy jelentős közigazgatási módosítás történt: a 119 LAU egységet összevonták 43-ba. Ez egy korábbi folyamat folytatása: 2009-ben már jelentősen lecsökkentették az önkormányzatok számát, 522-ről 119-re (ld. Szabó, 2011). A változtatások mögött az áll, hogy 2021-ben életbe lépett a közigazgatási-területi reform, ami jelentős csökkenést eredményezett az önkormányzatok számában, az önkormányzatok közötti gazdasági fejlettségbeli különbségek kezelése, valamint a szolgáltatások minőségének javítása érdekében. Számos helyi politikus és választópolgár ellenállt a reformnak, és 21 önkormányzat kérdőjelezte meg a reformtörvényt az Alkotmánybíróság előtt.⁸

Komoly területi változás volt Portugáliában is, mind pedig NUTS 3 szinten (ld. a 2. ábrát). Elsőként: a kontinensen fekvő NUTS 2 régiók száma 5-ről 7-re nőtt oly módon, hogy egyrészt Lisszabon és körzetét (Área Metropolitana de Lisboa) felosztották 2 darab NUTS 2 egységre, egy északi (Grande Lisboa, PT1A) és egy déli (Península de Setúbal, PT1B) régióra – ez egyúttal ugyanezen formában NUTS 3 szinten is jelentkezett –, másrészt Centro és Alentejo NUTS 2 régiók egy-egy részéből kialakítottak egy harmadikat: Oeste e Vale do Tejo (Nyugat és Tejo völgy, PT1D) régiót (kódmódosítások is kelletek), ahol egy határmódosítás is történt a NUTS 3 régióknál. A számos változtatás miatt nemcsak a NUTS 2, de ezen nagyrégiók összes NUTS 3 szintű egységét is újra kellett kódolni. Történt továbbá egy névváltozás is: az ország északi tartományában (Norte) található Alto Tâmega régió neve Alto Tâmega e Barroso lett (PT11B), itt határváltozás nem történt. A legjelentősebb szakpolitikai hatása ugyanakkor a NUTS 2 térségek komoly megváltoztatásának van. A változtatás oka egyrészt az volt, hogy Lisszabon régiója (NUTS 2) az egy főre jutó GDP esetében az EU átlag 102%-án állt 2022-ben, míg a felosztás után a déli rész értéke alacsonyabb lesz, aminek eredményeként kedvezőbb helyzetbe kerül a közösségi finanszírozásban: a vissza nem térítendő százalékok magasabbak lehetnek. A Setúbal-félsziget, amelyet korábban a lisszaboni térségbe integráltak, veszített versenyképességéből és jelentősen eltávolodott Nagy-Lisszabon fejlődésétől, így indokoltnak látják a területi változásból eredő jövőbeli többletfinanszírozást.⁹ (Az EU által visszaigazolt változtatások ellenére a régiók támogathatósága továbbra is a

Portugália és az Európai Bizottság közötti, a 2021–2027 közötti időszakra szóló partnerségi megállapodás alapját képező területi beosztáson alapul.¹⁰⁾ Másrészt létrejött a „Nyugat és Tejo-völgy” régió a Nyugati, Közép-Tejo és Lezíria do Tejo területek egy közigazgatási egységbe integrálásával. Az itteni önkormányzatok (3 darab NUTS 3 régióban lévők) egy közös nagy régiót akartak, mivel korábban ketté voltak osztva a NUTS 2 régiók szintjén, s így két operatív program érintette őket. E térségek főként a fővároshoz közeli településektől való különbségüket tartják markánsnak.¹¹ Az új régió egyébként Nagy-Lisszabonnal és a Setúbal-félszigettel együtt egy nagyobb régiót is alkot: a Lisszabon és a Tejo-völgy régiót. Ez a némenklatúra ugyan nem szerepel a NUTS-ban, de ez képezi az alapját a Lisszaboni és Tejo-völgyi Regionális Koordinációs és Fejlesztési Bizottság (CCDR-LVT) munkájának. Ez az entitás felelős az őt alkotó három NUTS 2-t elérő európai alapok kezeléséért.¹²

2. ábra: A NUTS beosztás változásai Portugáliában
 Figure 2: Changes to the NUTS classification in Portugal

Forrás: saját szerkesztés.
 Source: own editing.

Magyarországon nem volt területi változás, s így az országnak továbbra is 3 darab NUTS 1 ún. statisztikai nagyrégiója, Közép-Magyarországnak Budapest és Pest (vár)megyére való korábbi szétválása óta 8 darab NUTS 2 régiója, valamint a 19 (vár)megye és Budapest alkotta 20 darab NUTS 3 régiója van (ez továbbra is megye néven szerepel a listában magyarul, s nem vármegye). Ugyanakkor egy (vár)megyei névváltozást most vezették át a jegyzékben: Csongrád helyett Csongrád-Csanád név szerepel innentől a listában (kód változása nélkül).

A NUTS 2021 és NUTS 2024 közötti változásokra (és az összes korábbi módosításra), valamint az EU, az EFTA és a tagjelölt országok régióinak kódolására és a fontosabb területi tipológiákra vonatkozó minden részletes információ megtalálható az Eurostat honlapján.¹³

KONKLÚZIÓ

A NUTS rendszer és az ezen alapuló adatgyűjtés rendkívül fontos az EU életében, mivel lehetőséget teremt a környezeti, társadalmi, gazdasági területi folyamatok feltárásához, illetve ezek alapján fogalmazhatók meg a területi célok és stratégiák. A területi rendszer időközönként (általában 3 évente) változik, ami mögött az országok különböző célú, saját területi beosztásainak változtatása áll. Ez lehet akár a hatékonyabb területi adminisztráció kialakítása egy országban (összevonások, átszervezések), de tükrözheti társadalmi, gazdasági reál folyamatok területi következményeit (például idővel egy másik centrumokhoz, s így egy másik régióhoz kötődik egy-egy település), de gyakorta megjelenik a regionális alapú uniós forrásokhoz való hozzáférés növelésének célja is (a fejlett térségekben a vélt vagy valós lemaradás miatt szokták kezdeményezni települések, területi egységek az átsorolásukat más, szomszédos régiókba, vagy nagyobb egység esetén az önállósodásukat (lásd pl. Pest vármegye)). A jelenlegi változtatásban is sokféle típussal találkozhatunk, az előbbiekre újabb példaként, hiszen az Európai Unió 27 tagú és így sokszínű, még a területi közigazgatás, s annak változtatásában is.

A cikkben megfogalmazott – a közölt tényeken túlmenő – információk és vélemények a szerzők saját álláspontját tükrözik, és nem feltétlenül esnek egybe az Európai Bizottság álláspontjával.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők ezúton köszönetet mondanak Oliver Heidennek (Eurostat) a cikkhez fűzött észrevételeiért.

JEGYZETEK

- 1 Eurostat. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts>
- 2 Eurostat. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts>

- 3 Eurostat. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts>
- 4 La Provincia di Rimini ha 7 comuni in più. Elérhető: <https://www.tuttitalia.it/variazioni-amministrative/la-provincia-di-rimini-ha-7-comuni-in-piu/>
- 5 Vuosikausien odotus päättyy viimeinkin Itissä: „Tätä on toivottu kauan” – se ja 4 muuta kuntaa vaihtavat maakuntaansa. Elérhető: <https://yle.fi/a/3-10942719>
- 6 Iitti on uusin hämäläiskunta - Viisi kuntaa vaihtaa maakuntaa vuodenvaihteessa. Elérhető: <https://www.hameensanomat.fi/paikalliset/5298219>
- 7 Statistical regions. Elérhető: <https://stat.gov.lv/en/statistics-themes/environment/nature-resources/publications-and-infographics/21408-statistical>
- 8 Latvia. Elérhető: <https://freedomhouse.org/country/latvia/nations-transit/2022>
- 9 Área Metropolitana dividida ao meio: o que são a Grande Lisboa e a Península de Setúbal?
Elérhető: <https://lisboaparapessoas.pt/2024/03/11/area-metropolitana-grande-lisboa-peninsula-de->
- 10 Sobre a elegibilidade das regiões NUTS apoiadas pelo PESSOAS 2030. Elérhető: <https://pessoas2030.gov.pt/2024/03/07/sobre-a-elegibilidade-das-regioes-nuts-apoiadas-pelo-pessoas-2030/>
- 11 OesteCIM satisfeita com futura NUTS II Oeste e Vale do Tejo que criará „uma região una”. Elérhető: <https://alvorada.pt/index.php/oeste/8179-oestecim-satisfeita-com-futura-nuts-ii-oeste-e-vale-do-tejo-que-criara-uma-regiao-una>
- 12 Área Metropolitana dividida ao meio: o que são a Grande Lisboa e a Península de Setúbal?
Elérhető: <https://lisboaparapessoas.pt/2024/03/11/area-metropolitana-grande-lisboa-peninsula-de->
- 13 Eurostat, History. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/history>

IRODALOMJEGYZÉK

- European Commission, Eurostat: *Statistical regions in the European Union and partner countries: NUTS and statistical regions 2021:2022 edition*, Publications Office of the European Union, 2022. Elérhető: <https://data.europa.eu/doi/10.2785/321792>
- Pálné Kovács Ilona: *Regionális politika és közigazgatás*, Budapest-Pécs, 2001, 303.
- Szabó Pál: *Járások Európában – európai körkép a járási szintről és mozaikok a területi közigazgatási változásokból*, in: Csíste András – Oláh Miklós (szerk.): *Tanulmány a területi igazgatás magyar történelmi hagyományairól, az átalakításra vonatkozó jelenkori kutatások eredményeinek áttekintése, valamint az európai tapasztalatok bemutatása* (Hétfa Elemző Központ), Budapest, 2011, 113–165. Elérhető: https://hetfa.hu/wp-content/uploads/I_modul.pdf
- Szabó Pál – Szabó Tamás: *A NUTS 2016 jegyzék új elemei és funkciói*, Comitatus, 2018/230, 30–38.
- Tiel, Frank: *Skalenoptimale Konfiguration kreisangehöriger Gemeinden in Thüringen, Ilmenau*, 2021, 263. Elérhető: https://www.db-thueringen.de/servlets/MCRFileNodeServlet/dbt_derivate_00052293/ilm1-2020000542.pdf <https://doi.org/10.22032/dbt.46935>

BARSÍ BOGLÁRKA

Beszámoló az „Éljen a regionális tudomány!”, Prof. Dr. Rechnitzer János tiszteletére megrendezett NYUTO emlékkonferenciáról

Report on Memorial Conference in honour of Prof. Dr. János Rechnitzer

SZERZŐ:

BARSÍ BOGLÁRKA, tudományos munkatárs, egyetemi adjunktus, HUN-REN KRTK RKI, barsi.boglarka@krtk.hun-ren.hu; Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar, Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék, barsi.boglarka@sze.hu, ORCID: 0000-0002-0959-2423

AUTHOR:

BOGLÁRKA BARSÍ, Research Fellow, Assistant Professor, West Hungarian Research Institute, Institute for Regional Studies, Centre for Regional and Economic Studies, Lízst Ferenc u. 10., H-9022 Győr, Hungary, barsi.boglarka@krtk.hun-ren.hu; Széchenyi István University, Faculty of Agricultural and Food Sciences, Department of Regional Science and Rural Development, barsi.boglarka@sze.hu, ORCID: 0000-0002-0959-2423

2024. november 15-én a HUN-REN Közgazdaságtudomány- és Regionális Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete Nyugat-magyarországi Tudományos Osztálya (HUN-REN KRTK RKI NYUTO) „Éljen a regionális tudomány” címmel tudományos konferenciát rendezett Prof. Dr. Rechnitzer János intézetalapító, Győr megyei Jogú város díszpolgára tiszteletére.

Rechnitzer János Enyedi György akadémikus felkérésére és biztatására 1986-ban kezdett új kutatóhely szervezésébe, „szeretett városában”, Győrben. Így alakult meg a Regionális Kutatások Központja Észak-dunántúli Osztálya,¹ melyet 2007-ig vezetett igazgatóként, de 2023-ig, haláláig munkatársa, egyik fő motorja maradt.

Az emlékére rendezett konferenciát Pintér Bence, Győr város polgármestere nyitotta meg üdvözlő szavaival, a résztvevők köszöntésével, aki nem csak a professzor tudományos munkásságát, hanem közéleti szerepvállalását is méltatta. Több egyesület, kerekasztal, társaság alapításában és szervezésében vett részt, amelyek a város kulturális életének fellendítését és gazdasági fejlődésének elősegítését tűzték zászlójukra. Emellett civil szereplőként időről-időre kifejtette véleményét a közállapotok és Győr városának helyzete kapcsán. Kiemelte, hogy azt a gondolatot, mely Rechnitzer Jánossal készült utolsó interjúban, 2022-ben elhangzott – „nem Győrben kell világhírűnek lenni, hanem Győr hírére kell szerte a világra vinni” – maga számára is követendőnek tartja.

Majd Dr. Varjú Viktor intézetigazgató, tudományos főmunkatárs (HUN-REN KRTK RKI) megnyitója hangzott el, megemlékezve a Regionális Kutatások Intézetéhez kapcsolódó osztály, intézet alapítójáról.

A köszöntők sorát Szörényiné Prof. Dr. Kukorelli Irén, az MTA doktora, professzor emerita szavai zárták, aki az osztály alapító munkatársai között volt, és 37 éven át dolgozott együtt Rechnitzer Jánossal.

A köszöntőket a délelőtti folyamán öt plenáris előadás követte. A levezető elnök Prof. Dr. Lengyel Imre, az MTA doktora, egyetemi tanár volt (Szegei Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar), aki hosszú éveken át dolgozott együtt Rechnitzer Jánossal.

A plenáris előadások sorát Prof. Dr. Faragó László, az MTA doktora, kutató professzor emeritus (HUN-REN KRTK RKI DTO) nyitotta meg, aki a kutatásokra ható eszmeáramlatok, különféle térfelfogások címmel tartott előadást. A konferencia címét – „Éljen a regionális tudomány” újra értelmezve a regionális tudomány múltjának áttekintése után annak jövőjét, a lehetséges irányokat vázolta fel: „a regionális tudománynak élnie kell!”, a tudomány továbbéléséhez szükség van az azt művelőkre is. Elmondta, hogy az elmúlt évtizedekben két szemlélet egymás mellett élése jellemezte a területet, a „science” alapú és a szakpolitikai alapú. Az elmúlt éveket a hazai tudományban is elsősorban a „nyugat” tematizálta mind témákban, mind elvárásokban, mind módszertanban. Kérdés, hogy képes lesz-e kelet-közép-európai saját kontextus és látásmód is beépülni, érvényesülni. Előadásában elmondta, hogy a tudományban alapvetően négy eszmeáramlat, megközelítés létezik egymással párhuzamosan, melyek mindegyike releváns lehet:

- szcientista, (neo)pozitívista, kvantitatív irányzat,
- (neo)marxista, aktivista, kritikai földrajzi, feminista/gender megközelítés,
- posztista (posztmodern, posztpozitívista stb.) elméletek: igazság/értékek relativizálása,
- új materialista, relacionális irányzatok, cselekvőhálózat-elmélet, 2000-es évektől.

Faragó László szerint ma Magyarországon főleg az első kettő területet művelik.

A következő plenáris előadást Prof. Dr. Szirmai Viktória, az MTA doktora, kutatóprofesszor (HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet) tartotta, A nagyvárosok jövője: fenntarthatóak-e a mai nagyvárosok, a nagyvárosi életformák?

címmel. Előadásában felvázolta, hogy a nagyvárosok jelenleg olyan súlyos kihívásokkal küzdenek, mint a vízválság, a nyersanyagválság, a klímaválság (szárazság, élelmiszerhiány, nagy esőzések), a migrációs válság, a háborúk, természeti katasztrófák, túlnépesedés. A nagyvárosok terjeszkedése (urban sprawl) tovább fokozza a klímaváltozással kapcsolatos problémákat. A térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek, a különböző problémák a gazdagabb és a szegényebb országokat nem egyformán érintik, és a világ jelenleg nincs felkészülve arra, hogy a nagyvárosokat fenyegető problémákra megfelelően reagáljon, ezeket kezelje.

Míg a világ minden nyolcadik lakosa a 33 megapolisz egyikében él, Európában jelentős a kisebb városokban élő lakosok aránya is. Különösen a Covid-19 járványt követően lett nyilvánvaló a városi népességfogyás jelensége, a zsugorodó európai városok aránya elérte a 63 százalékot.

A válságok kezelése során az egyenlőtlenségeket figyelembe kell venni. A különbségek egyre erőteljesebbek az európai, az amerikai, az ázsiai városok között, a szupersztárnak nevezett, globális és a globalizálódó városok között. Európában kevés a globális nagyváros – kérdés az, hogy ez inkább jó-e, vagy hátrány-e Európa számára. Európa komoly versenyképességi kihívásokkal szembesül, viszont a klímaváltozás hatásaival szemben védettebb. Szirmai szerint egy lehetséges „B terv” a nagyvárosok válságának kezelésére egy decentralizáltabb, kiegyenlítettebb városfejlesztési modell alkalmazása.

A harmadik plenáris előadó Dr. Szaló Péter főtanácsadó (Belügyminisztérium) volt. Előadásának címe: A szocialista ipar térbeli szervezeti kapcsolata és változásai. Szaló Péter az 1988-as doktori dolgozatának bemutatásával emlékezett meg Rechnitzer Jánosról. A dolgozat első mondata úgy hangzott, hogy „válság van”. A válság a reformok ellenére bekövetkezett. A dolgozat célja az volt, hogy:

- megértse a válság okait,
- az állandó átszervezések területi hatását,
- és az ipar alacsony alkalmazkodóképességét.

1972 és 1986 között az iparban megindult egy lassú decentralizáció, noha a decentralizáció érdemben nem módosította az irányítás területi koncentrációját. Budapest szerepe csökkent, ami a nagyobb és a közepméretű központok irányító szerepének megerősödéséhez vezetett, azaz a központok között belső átrendeződés történt, a függő iparú térségek önállósodása korlátozott mértékű volt. Az állóeszközök koncentrálása helyett a centrumtelepülések „megelégednek” az állóeszközök feletti rendelkezéssel, a tőkét a függő iparba viszik ki. A legjelentősebb változás a szellemi tőke arány szerinti polarizáció, miszerint Budapesten jelentősen növekedett, vidéken pedig csökkent a szellemi foglalkozásúak aránya az iparban. Az irányított ipar mérete és az ezen belüli függő-irányító helyzet határozza meg a jövedelmek eloszlását. Tehát a teljesítmény módosító hatása igen kicsi, vagy pedig a teljesítmény is ilyen mértékig e dimenzióhoz kötött, ami ugyancsak problematikus.

A közvetlen szervezeti függés mellett kialakult egy közvetett függésrendszer, amely elsődlegesen az irányítóközpontokba koncentrálódó szellemi tőkéttől való függésben nyilvánul meg. Szerepet játszik még a technológiai függés, és az innováció feltételeinek (vállalatirányítás, kutatás fejlesztés, marketing) területileg egyenlőtlen megoszlása. A kialakult közvetett függésrendszer a centrum-periféria rendszer strukturális biztosítója, fenntartója.

A következő plenáris előadást Dr. Nagy Erika tudományos főmunkatárs (HUN-REN KRTK RKI ATO) és Dr. Nagy Gábor tudományos főmunkatárs (HUN-REN KRTK RKI ATO) tartották, melynek címe a következő volt: Perifériás iparosítás és lakhatás: a társadalmi reprodukció láthatatlan(?) konfliktusai. Az előadók kutatásukban abból indultak ki, hogy az iparosodó/jelentős ipari bázissal rendelkező városokban, így Győr városában is, lakhatási krízis bontakozott ki, ami 2015 óta tovább eszkalálódott – ez folyamatos táptalaja a központi állam iparpolitikájának, amelyhez nem kapcsolódik releváns térbeli keretek között kialakított lakáspolitiká. Kérdés az, hogy van-e (valódi) mozgáster a helyi államnak a válság kezelésében? A helyi városfejlesztési projektek – amelyeket a gazdasági függőségek is szolgálták (EYOF, belváros-megújítás) – hogyan hatottak a lakhatási feltételekre? Milyen új térbeli egyenlőtlenségeket generáltak az ezek által elindított folyamatok? Hogyan változott/változik meg a város és környéke viszonya a lakhatási krízissel összefüggésben?

Az állami lakáspolitiká a vizsgált időszakban (és jelenleg) sem érzékeny a lakhatási válság által érintett csoportok problémáira. A térben koncentrált fejlesztéspolitika (iparpolitika) ennek reprodukciós (így a lakhatási) feltételekre gyakorolt hatásával sem foglalkozik, miközben az önkormányzatok (még a jelentős forrásokkal rendelkezők is) mozgásteré minimálisra szűkült a financializált, piaci logika által meghatározott lokális lakáspiacokon. Lényegében a társadalmi reprodukció megnövekedett költségeinek és az iparosítás negatív környezeti externáliáinak áthárítása történik a lakáspiaci mechanizmusokon keresztül a háztartásokra, illetve a helyi közösségekre. Az iparosodó centrumokban egyszerre zajlik koncentráció és dekoncentráció, miközben növekszik az ingázás, s ezzel a környezetterhelés, ami a magasabb jövedelmek mellett sem eredményez feltétlenül jobb életminőséget. A város áttolja ezeket a terheket a környező településekre – ott megosztottságot és konfliktusokat eredményez – miközben helyben nincs forrás és nincsenek kompetenciák ezek kezelésére. Az önkormányzatok által indított nagyprojektek (EYOF) nem a társadalmi esélyteremtés irányába hatnak, hanem éppen kielezik a lakhatási problémákat.

Végül az utolsó plenáris előadást Prof. Dr. Hardi Tamás osztályvezető, tudományos főmunkatárs (HUN-REN KRTK RKI NYUTO) tartotta Elfeledett dunai fejlesztési tervek címmel. Előadásában bemutatta, hogy a Duna esetén a régiót ritkább víziút-hálózat jellemezte, mely messze elmarad a nyugat-európaiktól, ami jelentős hátrányt jelentett a gazdaság fejlődése szempontjából az elmúlt 200 évben. Elmaradt hálózatosodás, a tengerek elérése hosszú úton és nehézkesen lehetséges. A dunai fejlesztést a földrajzi adottságok mellett történelmi problémák is nehezítették, mint az érintett államok tervei, fejlesztései (pl. csatornatörvények), a megkésettesség: rossz fejlődési ütem: a vasút versenye, gazdasági igények változásai, a világháborúk megakasztották a nagy projekteket. A Duna térség két nagy aranykort élt meg, az első az Osztrák-Magyar Monarchia, a másodikat a szovjet befolyás időszakában. A rendszerváltás után a Duna-Majna-Rajna csatorna átadása megteremtette a hosszú vízi utat, de számos történelmi és gazdasági fejlemény akadályozta a dunai tervek megvalósítását, a Duna szerepének növekedését, a benne rejlő lehetőségek kihasználását (Jugoszlávia szétesése, hajózás blokkolása, vámhatárok megszűnése, javuló közút, vasút). A gazdasági igény megszűnt, és felerősödött a környezetvédelmi szemlélet.

A plenáris előadásokat követően Dr. Mezei Katalin tanszékvezető egyetemi docens (Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék), főszerkesztő-helyettes (Comitatus Önkormányzati Szemle)

bemutatta a Comitatus Önkormányzati Szemle In memoriam Rechnitzer János emlékszá-
mát. A folyóirat 2024. évi 250. száma professzor úr munkásságának kíván emléket állítani.
A szerkesztőség által felkért 35 szerző összesen 22 tanulmányt készített el. A Comitatus
szerkesztőbizottsága 2024. évi első ülésén határozott arról, hogy egykori szerkesztőségi tag-
járól, Rechnitzer Jánosról tematikus számmal emlékezik meg. Professzor úr nagy és szerte-
ágazó életművet hagyott maga után, amelynek teljes feldolgozása nagyobb terjedelmet és
hosszabb időt igényel. A szerkesztőség úgy gondolta, hogy kollégái, pályatársai, tanítványai
emlékeztében most még élénken él a személye, amely folyamatosan új témák kutatására
ösztönzött. Elsődlegesen ezeknek, az általa inspirált, az ő eredményeit tovább- vagy átgon-
doló publikációknak adtak helyet a tematikus lapszámban (Berkes et al., 2024).

Professzor úr egyik utolsó nagy lélegzetvételi kutatása fókuszában szeretett szülőföld-
je, a Szigetköz állt. 2021-2022-ben az IASK Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetéhez köthe-
tő Insula Magna kutatási projektben vállalt vezető szerepet. Ezen kutatás eredményeinek
disszeminációjaként 2024 novemberében jelent meg az Insula Magna. Táj, víz és hang a
Szigetközben című kötet Jakobi Ákos, Miszlivetz Ferenc és Rechnitzer János (2024) szer-
kesztésében a Gondolat Kiadónál. A kötet első bemutatója is az emlékkonferencia kereté-
ben valósult meg. A kötet ismertetését Dr. Mátay Mónika (kutató, a községi IASK Intézet
munkatársa) vállalta. A könyv egy sikeres együttműködés eredménye, amely mások mellett
az intézet és az egyetem kutatóinak tanulmányait gyűjti egybe. A könyv a szakmai elemző
munkák mellett jó gyakorlatokat, azok eredményét is közlést teszi. A kiadvány tanulmányai
választ adnak arra a kérdésre, hogyan változott meg a Szigetköz a történelem során, miként
alakult át a táj, a térség gazdagsága, kultúrája. Az Insula Magna a multidiszciplinaritás jegyében
született. A könyvben publikáló szerzők különböző szakterületek kutatói, tanulmányai
együtt párbeszédet folytatnak egymással egy olyan térségről, amely az innovatív
fejlesztéseknek köszönhetően az idők során sikeresen megújult.

Majd a „Rechnitzer János közösségi tér” felavatása következett. Professzor úr egykori
dolgozótársait a NYUTO munkatársai közösségi térré alakították át, ahol kisebb rendez-
vényeket, megbeszéléseket lehet tartani. Az átadási ceremóniát Prof. Dr. Szirmai Viktória
(az MTA doktora, kutatóprofesszor, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Szociológiai Intézet) celebrálta.

Prof. Dr. Rechnitzer János szinte ugyanannyira volt ismert tudományos munkásságá-
ról, mint a műgyűjtés iránti szenvedélyéről. Gyűjtési ambíciói sosem voltak titkosak: elősze-
retettel mesélt legújabb szerzeményeiről és vágyairól barátainak, diákjainak és kollégáinak.
Előadásokat tartott mind egyetemi berkeken belül, mind azokon kívül a gyűjtésről és a
képzőművészet iránti mindent átható szeretetéről (Rechnitzer, 2024).

A MADI² mozgalmat Dárdai Zsuzsa és Saxon Szász János révén ismerte meg, akik Győrbe
szerveztek egy MADI fesztivált (1998). Csodálattal töltötte el a MADI egyszerű geometrikus
formavilága, dinamikus szín- és energiatarományja. Innentől kezdve nem is akarta elengedni a
geometriát. Hárman közösen megalapították az MTA-MADI Galériát (2005–2013) az „Inté-
zetben” (Rechnitzer, 2024). Nem véletlen tehát, hogy a konferencia részeként egy 'miniMADI-
max' kiállítás is megvalósult a kutatóintézetben belül, amely megtekinthető egészen 2025. január
30-ig. A kiállítás témája: a MADI hatása a nemzetközi geometrikus művészetre. A kiállításban
közreműködtek: Dárdai Zsuzsa, a kiállítás kurátora és professzor úr lánya, Rechnitzer Zsófia
művészettörténész, kurátor, a győri Torula kortárs kiállító tér művészeti vezetője.

A konferencián professzor úr munkásságához kapcsolódva összesen négy szekció (Innováció és fenntarthatóság, Területi politika és területfejlesztés, Tudomány és művészet és Városfejlődési trendek) keretében zajlottak a párhuzamos előadások, így összesen 24 szekcióelőadást hallgathattak meg a résztvevők.

Összességében elmondhatjuk, hogy a konferencia szellemiségében, tudományos igényességében és a művészethez való kapcsolódása révén is méltó emléket állított Rechnitzer János szerteágazó és rendkívül gazdag életútjának, életművének. Professzor úr a társadalomtudományok több területén is maradandót alkotott. A konferencia munkásságának minden fontos területét (területi ágazati kapcsolatok, innovációk térbeli terjedése, regionális gazdaságtan, határ menti együttműködések, területi tervezés, területi fejlődést befolyásoló tényezők, járműipar és a térség kapcsolata, városfejlődés) érintette, és biztosak lehetünk abban, hogy az életmű a tanítványok (a tudományos iskolateremtés, a tudás átadása fontos küldetése volt), kollégák révén tovább él, folytatódik, folyamatosan inspirálódva a kiváló előd munkáiból, alkotó kreativitásából.

A szervezők bíznak abban, hogy az emlékkonferenciával hagyományt teremtenek Győrben, és egy olyan regionális tudományos konferenciasorozatot indíthatnak útjára, mely elsősorban a vidék városi, középvárosi terek fejlődésével, urbanizációjával foglalkozik.

JEGYZETEK

- 1 Az osztály az azóta eltelt évtizedekben több nevet viselt, jelenleg HUN-REN KRTRK RKI NYUTO néven működik.
- 2 A MADI egy művészeti irányzat, az 1940-es években indult, a kortárs absztrakt, geometrikus művészet meghatározó irányzata. A tartalommal szemben előtérbe helyezi a formákat, a színek és hangsúlyos formák szabad keverésével esztétikai élmény nyújtására törekszik. A MADI betűszó, melynek eredete bizonytalan. Spanyolul Movimiento Artístico De Invencion (Újszerű Művészeti Mozgalom). Angolul jelentése mozgás, absztrakció, dimenzió, invenció (Movement – Abstraction – Dimension – Invention). Egyes vélemények szerint a betűszó a mozgalom alapító Carmelo Arden Quin nevéből, illetve a Materialismo Dialéctico kifejezésből ered.

IRODALOMJEGYZÉK

- Rechnitzer Zsófia: *Dr. Rechnitzer János, a műgyűjtő*, Comitatus Önkormányzati Szemle, 2024/250 (Ősz), 13–14.
- Berkes Judit, Mezei Katalin, Rácz Szilárd: *Beköszöntő*, Comitatus Önkormányzati Szemle, 2024/250 (Ősz), 7–12.
- Jakobi Ákos – Mészlivetz Ferenc – Rechnitzer János: *Insula Magna: Táj, víz és hang a Szigetközben*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2024 (Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete), 390 p.

Szerzői útmutató

(rövid változat)

Author's guide

A Comitatus Önkormányzati Szemle a Comitatus Társadalomkutató Egyesület tudományos folyóirata. A szerkesztőség elsődlegesen a területi egységeket, településeket, a társadalmat érintő témák valamelyikében íródott kéziratok benyújtását várja.

A benyújtott kéziratok elbírálásának és elfogadásának joga a szerkesztőbizottságot illeti meg. A kéziratok közlési formáját szigorúan ellenőrizzük, és csak a minden tekintetben megfelelőket fogadjuk el. Az előírásnak nem megfelelő anyagokat szerzőinknek visszaadjuk, hogy a hiányosságokat pótolhassák. Nem megfelelően kidolgozott, tematikailag nem idevágó, nem értelmezhető szerkezetű kéziratokat a szerkesztőség nem fogad el és erről értesíti a szerzőt. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg.

KÉZIRAT BENYÚJTÁSA

Az írások ajánlott terjedelme tanulmányok esetén 15-20 000 karakter, kisebb cikkek (recenziók, megemlékezések stb.) esetében 5-10 000 karakter. A kéziratok maximális terjedelme 40 000 karakter lehet (szóközökkel, irodalomjegyzék nélkül), ennél hosszabb írás csak kivételes esetben, a szerkesztőbizottság engedélyével jelenhet meg.

A kéziratokat elektronikus formában, mellékletként kérjük beküldeni a comitatus@sze.hu szerkesztőségi e-mail címre. A kéziratokat .doc vagy .docx kiterjesztésben tudjuk elfogadni. Az anonimitás biztosítása érdekében kérjük, hogy a szerzők a tanulmányban ne tüntessék fel személyes adataikat, egy külön fájlban közöljék a következőket (magyarul és angolul): név, tudományos fokozat, beosztás, intézmény/munkahely, e-mail cím, levelezési cím, ORCID-azonosító.

LAPZÁRTÁK HATÁRIDEJE

Kéziratok beérkezési határideje:
Február 15.
Április 15.
Június 15.
Október 15.

A közlés első lehetséges határideje:
első szám
második szám
harmadik szám
negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

SZAKMAI BÍRÁLAT

A kézirat benyújtását követően a szerkesztőség ellenőrzi, hogy a kézirat beilleszkedik-e a folyóirat profiljába és megfelel-e a szerzői útmutató alapkövetelményeinek. Amennyiben a kézirat nem felel meg ezeknek a feltételeknek, minden további lektorálás nélkül visszautasítható. A követelményeknek megfelelő kéziratok esetén a főszerkesztő megbízza a szerkesztőséget a kézirat szakmai bírálatának lebonyolításával. A kéziratok bírálata anonim referenci rendszerben működik (kettős vak bírálat), amely során a főszerkesztő, illetve a főszerkesztőhelyettes a szakmai bírálatra olyan személyeket kér fel, akik a bírálendő tanulmány témájában jártasak és a szerzőtől függetlenek. A szaklektorok és a szerző(k) nem ismerhetik egymás kilétét. A szaklektorok mérlegelik a felkérést, figyelembe véve a megküldött tanulmány témájában való jártasságukat, az összeférhetetlenség lehetőségét, valamint megadott határidőt. Ezután jelzik a főszerkesztőnek/főszerkesztő helyettesnek, hogy elfogadják vagy elutasítják a szakmai bírálatra való felkérést. Amennyiben nem tudják vállalni a kézirat szakértői véleményezését, lehetőség szerint, más szaklektort is javasolhatnak. A szaklektorok egy bírálati lap segítségével véleményezik a kéziratot és javaslatot tesznek annak közlésére. A főszerkesztő és a főszerkesztő helyettes mérlegeli a visszaküldött véleményeket és a szakértői véleményezés alapján közösen döntenek a kézirat közzétételéről. A kézirat közlésére vonatkozó döntést a szerkesztőségi titkár e-mailben közli a szerzővel.

Az általános formázást tartalmazó SZERZŐI ÚTMUTATÓ MINTA elérhető a folyóirat honlapján: <https://comitatus.sze.hu/>

A tanulmánynak tartalmaznia kell a magyar és angol nyelvű címet, absztraktot (körülbelül 1500 karakter), 3-5 kulcsszót, illetve a JEL kódot. Az absztrakt tartalmazza a tanulmány célját, mutassa be a cikk felépítését, valamint a főbb eredményeket.

Ábrák, grafikonok, táblázatok

Az ábrákat, grafikonokat és a táblázatokat a szövegbe építve is küldje be. Az illusztrációk felbontása minimum a 2Mpixel (1920x1080) és 3Mpixel (2340 x 1080) körüli méret legyen. Ábrákat, grafikonokat, táblázatokat számozással, címmel (magyar és angol), forrásmegjelöléssel kell ellátni. A vizuális eszközök az online megjelenésben színesek, a nyomtatott formában fekete-fehér/szürkeárnyaltos kivitelezésben készülnek. Ábrákat, grafikonokat, táblázatokat csak korlátozott számban tudunk közölni. Kérjük, hogy az ábrákat külön fájlban is csatolja a kézírathoz. Az ábrák szerzői jogainak rendezése a kézirat szerzőjének felelőssége.

Szövegközi hivatkozások

A szakirodalmi hivatkozások minden esetben a főszövegben szerepelnek zárójelben, a mondatvégi vagy a mondatközi írásjel előtt, kétkel szedve, a következő hivatkozási formát használva: Szerző, évszám (pl. Csatári, 2008). Több műre való hivatkozás esetén az egyes tételt pontossággal kell elválasztani (pl. Csatári, 2008; Kovács, 2010, 2013). A szövegtörzsben szereplő közvetlen hivatkozás esetében a zárójelben történő hivatkozásnál az oldalszám is szerepeljen (pl. Kovács, 2016:3.). Több szerzős műre való hivatkozás esetén három szerző fölött az első szerző utáni et al. rövidítést kell használni.

Irodalomjegyzék

A főszöveget az Irodalomjegyzék követi a szerzők (szerkesztők) neve szerinti betűrendben, a <https://comitatus.sze.hu/> weboldalon elérhető szerzői útmutatóban ismertetett formázási alapelvek alapján.

FONTOS: Minden olyan irodalomtételnél, ahol van DOI azonosító, fel kell tüntetni!
Javasolt keresési felület: <https://search.crossref.org/>

A szerkesztő munkájának megkönnyítése érdekében minél kevesebb formázást használjon, követve az általános formázási mintát. A szöveg végén, az irodalomjegyzék előtt helyezze el az esetleges köszönetnyilvánítást, illetve itt nevezze meg a kézirat megjelenését támogató intézményeket, szervezeteket, ösztöndíjakat.

Kéréseink figyelembevételét előre is köszönjük!

A szerkesztőség

Kulcsár Ágnes: Felkelő nap

Kulcsár Agnes: Öregerdő virágai

COMITATUS

2024

Önkormányzati
Szemle

- **ORSZÁG-NOVÁK ERZSÉBET:** A munkahelyi mentális egészségvédelem szerepe az önkormányzatoknál. Elméleti áttekintés
- **HATOS HAJNALKA:** A duális szakképzés és a területi tervezés kapcsolata
- **BÓDI FERENC:** A magyar vasúthálózat kifejlődése a politikai játszmák erőterében – hatása új megyeszékhelyek létrejöttére a XIX. század utolsó negyedében
- **GÁSPÁR MÁTYÁS:** Emlékezzünk dr. Berkes József (1926–1987), Józsi bácsira, mert szükségünk van rá
- **SZABÓ PÁL – FARKAS MÁTÉ:** A NUTS 2024 területi jegyzék jellemzői
- **BARSI BOGLÁRKA:** Beszámoló az „Éljen a regionális tudomány!”, Prof. Dr. Rechnitzer János tiszteletére megrendezett NYUTO emlékkonferenciáról

